

ERNI KRUSTEN

Piitsa
matuseo

E R N I K R U S T E N

Piitsa
MATUSED

Novelle ja jutustusi

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS • TALLINN 1957

ILLUSTREERINUD

V. TOLLI

V

2

Tartu Riikliku Olikoeli
Raamatukogu

42336

On märtsikuu, kui rannakülas märgatakse jälle mõningaid kevadendeid. Tagasihoidlik sula keskpäeviti ilmutub kõigepealt seinte ääres, ukseesiste ümbruses ja katustel. Kevadetuules madalduvad hanged nägematult, lumest tuleb nähtavale eelmise aasta koirohu latvu ja siinseal on paljaks langenud mõne liivakünka helekollane külg. See ihkab juba päikest, samuti nagu lauda uste taga sõnnik ja hein, mis välja sulab ja mille hulgast lapsed leiavad veelgi kollaseid karikakraõisi. Laste silmad ongi need, mis kalurikülas otsivad uue kevade arglikke tundemärke.

Meri kivisel rannal on püstitatud sinirohelistest kristallist sammastele, kõik uinub veel templi surmvaikuses. Kuid juhtub päevi, mil taevas puhastab end helesiniseks ja lumine jäälagendik kiirgab silmipimestavalt. Siis hakkab kaikuma kusagilt hääli, hüüdeid ja hoopide kaja; tumedaid naksatusi nagu altjää aerulööke. Nendes märtsipäevade selge õhu helides oleks nagu töötust palja jalu jooksmiseks ja kividel hüplemiseks — midagi vee ja liiva ilusast ühismängust. Väiksed kõrvad kuulatlevad nagu imede algust.

Esimestest suladest jäälagunemiseni kulub veel mitu nädalat. Lippkala on Sademeele õuel kaua kahevahel, enne kui ükskord roostest karjudes oma saba hakkab lõunasse liputama. Päeviti võib näha valgel jäälagen-dikul musti liikuvaid täpikesi — hülgekütte.

Sel kevadel vana Sademeel ei olnud ühtegi hüljest püüdnud. Oli küll lasknud oravaid ja mõne rebase raudu meelitanud, kuid siniste jääpragude tagant pidi ära tulema ilma saagita. Ta meeoleolu oli morn ja vurrud ripakile.

Nüüd oli talv möödas ja elatud niivõrd omaette, et oldi üksteisele peaaegu võõraks jäänud. Poldud siin üksildases paigas kuigi ühiskondlik. Joogidki joodi, ei saadud tuttavamaks. Tundus edevusena astuda üle võõra läve ilma sundiva põhjusteta. Siin võis seda teha ainult süüd või surm. Need juba ei saanud läbi ilma naabriteta.

Surma ei olnud rannakülas enam ammugi olnud. Sel-lest oli mõned head aastad, kui hiidlasest loots uppus. Ainult kaks kindlat kandidaati teati tal siin praegu ole- vat: kaheksakümne-aastane võrguparandaja Mai ja Sademeele noor perenaine. Nüüd oodati teda, kuid ta ei tulnud.

Selgi hommikul, kui algas jääminek, oodati teda Sademeele kambris. Mingi aimus või ebausku ütles Sademeelele, et hing lahkub ühes jääga. Kui haige sui- kus unele, ei tihanud mees välja minna, vaid jäi akna alla poolkasukas istuma. Asjata ta ootas seegi kord oma kauaigatsetud õnne. Pärast pooletunnist suikumist avas Ahte uuesti silmad, ja kogu ta seisukord ei avaldanud midagi ebatavalist. Kumbki oma seisukohalt vaatas teist lootusetult. Mees nägi ainult ta punetavaid palgeid. Kas ta ongi haige, mõtles mees tõustes ja väljudes. Pol- nudki tal kindlat tegevust, kuid oli tarvis natuke ringi vaadata, astuda korraks randa ja sealt külapoodi.

Sademeel oli loomult üks neid, kes teevad oma elust põrgu. Tema hädaldas oma saatuse alati kõige näruse- maks. Kui keegi uskus, et tema on see, kellest ranna- külas polnud õnnetumat, siis oli tal hea meel. Ta pea- aegu ei osanud naeratada, ka siis, kui ta hädaorg mõni- kord üsna heledaks lõi, kui kartul uhke kasvas ja linna-

rahvas saagi eest hästi maksis. Nüüd kannatas ta mitmendat aastat seda rohkem, et ta naine, noor ja väliselt terve, näis paratamatult kõdunevat.

„Justkui nurgavoodis, justkui hauks teine midagi!“ mõtles mees.

Kolm aastat oli seisnud ase tegemata, haige lamaskelles selles, magas päeval ja aeles ning ohkis öösel. Ei tulnud tervist ega saabunud surma. Lapsed kasvasid mustuses, mis samuti kasvas. Kui Sademeelt küsiti, kuidas on ta naise tervis, algas ta kurtmist sel kombel: „Inimene magab maas, kas mina tean, justkui kurjast ära tehtud.“

Järgnev hädatsus puudutas juba mitmesuguseid eluviletsusi, millel polnud midagi ühist naise haigusega. Ebausklikuna ta arvaski selle rohkem halbade ligemiste lausumistehinguks kui loomulikuks haiguseks. Kui leidis vahel ta naabrite hulgas keegi, kes viitsis kuulata tema kurtmist, siis ta kaeblik toon muutus otse ulguvalt nutuseks. Kuid oli kindel, et polnud terves rannakülas kedagi, kes oleks uskunud tema närusust sõltuvat vaesusest. Sademeel tegi küll kõik, et veenda küla selles arvamisest. Käis riides nagu kerjus, nimetas väljaantavat raha viimaseks ja rääkis hospitalist, mis olevat talt neelanud varanduse. Kõik pidid teadma, et ta pole keeldunud naise arstimiskulusid kandmast. Ometi polnud ta jõukus kellelegi saladuseks. Samuti ei õnnestunud tal oma ihsust vaka all hoida. Ei, hoopis vastupidi. Seda, et ta oli visa töömees, murdis oma argipäeva nagu härg, ei teatudki nõnda hästi. Uuriti meel-samini, kuidas ta leiba murdis, tema kodust koonerdamist.

Kuid Sademeel oli põllul ja rannal, korjas kõntsa ja kogus adrut, kuni teistest rikkalikuma saagi sai. Säärasena tunti teda sellest ajast, kui ta aastate eest kuivamaa-mehena siia asus.

Aastaid oli möödunud, kuid sobilikku naabrit temast ei saadud. Midagi oli temas, mis teistesse ei sulanud, tükiks ja tõkkeks jäi.

Sademeel oli ihne ja kade.

Ikka temal ei läinud nõnda hästi kui teistel. Ta naine oli pärast abiellumist kohe haigestunud, lapsed ta

arvas nõrgakesteks ja saamatuteks. Ukskõik, kas Sademeel vaatas teiste heinamaid, metsi, elamuid, loomi või lapsi, ikka asus ta südamesse ühesugune nüri kadedus.

Tema elu rist ja nuhtlus peitus naises. Seetõttu suhtus ta tütardele eelarvamusega. Juba asjaolu, et tal oli kaks tüdruku, vihastas teda. Sademeel nägi ette, et see edev tõug toob talule rohkem kahju kui kasu. Et nad mehele saaksid, peab neile võimaldama teatud määral ehtimist, kuid mehele minnes tahavad nad saada kaasa-vara. Veel rohkem kohutas teda mõte, mis vihjas isalikele tunnetele ta südames, et tüdred võivad ülekäte minna. Lõbuks võõrastele meestele! Kas ta neid selleks toitis?

Ta oli erak keset küla. Ta oli ainus, kes jõi oma pühadeõlle üksinda, tilgakaupa ja toophaaval. Ei näinud seda perekond, millal ta märjukese endasse mahutas, kõnelemata naabritest, keda ta kunagi ei raatsinud võõrsile kutsuda. Ainult kapi ukse tagune ja väike kamber, kus ei elatud, kuulis ta neelamise tagasihoitud luksust. Nõnda jätkus tal õllest veel mitmeks nädalaks pärast pühi. Kange vaim asus selle õlle sees ja meelitas ligi naabreid. Aja jooksul sai nagu kombeks osta peaparandust Sademeelt. Kalurid harjusid sellega, samuti nagu ihne Sademeel silmi pilgutamata ja täitsa külmalt harjus seda müütama.

Nõnda arenes tast külas päris loomulikult teel väike kodukõrtsmik. Juba mitmes paigas ei teatud talle anda muud nime kui õllehangeldaja. Sellegipärast oli ta elamu kõige viletsam külas. See oli vana, madalate tubadega, mille laed jämedatel aampalkidel olid suitsunud ja nõest mustad. Hoone poolesaja-aastane roogkatus laskis vihma läbi. Seda tilkus laest auklikule savipõrandale. Madonna, haleduse suur pisar silmanurgas, oli niisama suitsunud kui sein, millel ta rippus. Sama seina ääres, selle kristliku pildi all, asetses lai abielusäng, milles juba kolmandat aastat, küll lamades, küll istuli, veetis haige perenaine.

Väike kütmata kamber, kus oleks võidud suvel elada, oli kõige korralikum ruum majas. Kuid see oli määratud panipaigaks peremehe kõige tarvilisemale kolule ja mitmesugustele nahkadele, mis rippusid seintel. Siin

said kokku suurte kuusikute oravate nahad tuiskude eest kaldavarju pugunud rebaste nahkadega. Hoiti siin muuseas pudelisse mahutatud vedelat õllepäarmi ja suuri anumaid kaljarabaga. Ses kambris toimus ka õlle-müük, millest arenes tihtigi lärmikas öödesse ulatuv joomine.

Juhtus vahel, et mõni õllejooja tungis elutuppa haigelt perenaiselt ta tervise üle pärima. Vaene Sademeel, pahandunud sellisest edevusest, ei lahkunud uudishimutseja kannult. Seistes selle selja taga, paljastas ta iga kord oma paksu ülemise igeme korratute ja pea-aegu risti asetsevate hammastega. Tegi seda ikka nõnda osavasti, et keegi omastest ega võõrastest ei mõistnud, kas pidi see tähendama lahkust või vaenulikkust. Lugematu hulk imepeeni kortsukesi, mis ülemise huule kerkimisel suunurkadesse tulid, et hargneda sealt üle palgete kõrvuni, olid täiesti erapooletud mõlemapoolsele tundele. Säärane tundeid varjav irvituse mask tekkis ta näole igasuguste ärrituste puhul. Kindlasti ei meeldinud Sademeelele see, et nii koduselt naise aseme ette tükiti. Oletades, et Ahte võib vastates reeta midagi tema ihnsusest, kostis ta ise naise eest.

„Arstid? Ta oli kuus nädalat nende käes, aga mis nad tegid!“ rabas ta. „Ei leitud otsa ega äärt. Sa juhid laeva sadamasse, sa tood välja räimevõrgud, sa oskad oma tööd. Aga nemad! Saavad aru? Ei, katsu mul asja. Kui aru ei saada, siis öeldakse, et haigus on lastud vanaks minna. Ega see pole kala! Jah — aa, kergem peaks olema neil tolgustel aru saada, aga — hoia ja keela küll, läbi sõimavad su, selleks et oma rumalust varjata.“

Ahte, salapäraselt naeratades, noogutas ainult peaga. Polnud mõistetav, kas ta jagas mehe rahaarmastust või süüdistas teda.

2

Kevadisel uduperioodil oli tavaliseks nähtuseks, et kalurid poodi minnes jäid sinna tundideks. Kaupmees Aleksander, silmaripsmeteni valgevereline, mängis targa osa. Ta oli asunud siia linnast ja nõnda siis kui

käinu-näinu teadis ta mõndagi jutustada. Korra nädaldas käis ta linnas, vedas kaupa ja kui meenus, tõi kaasa mingi ajalehegi. Vahetevahel nähti ka tema õde, paksuvõitu keskealist leske, kes astus sisse elutoast, et ütelda midagi vennale või võtta tarvisminevaid aineid. Ta elas juba teist aastat venna juures, sellest ajast, kui ta mees, majakavanem, suri. Nad öeldi olevat peeni inimesi. Lugupidamine, millega randlased olid kohelnud proua Vokki sellal, kui ta kähisevate rindadega mees elas, püsis ikka veel teatud määral. Sellest ajast oli pärit petrooleumgi, mida poes müüdi.

Naha, petrooleumi ja tókati hais segunes lihtsa tubaka kange suitsuga, mis täitis madala kaupluseruumi laeni. Kaupmees, kõhuli rahalaeka kohal, rinnutas letil tegevuseta ja kuulab jutuajamist. Harva tuli tal end sirgu ajada, et ulatada riulilt tuletikke, tubakat või nahka. Seda tegi ta ruttamata, laisalt. See pikaldane venimine sobis suurepäraselt siinses keskkonnas. Kärmemat oleks uhkeks nimetatud. Kui Sademeel jäälagunemise päeval külapoodi astus, polnud seal veel teisi istujaid. Tal oli vähe kõneainet, ta päris haigutavalt kaupmehelt üht-teist ja istus vaikides edasi, nagu oleks ta siia kedagi oodanud. Kaupmees käis edasi-tagasi leti taga, tal oli igav. Vahetevahel seisatas ta mõne riuli ees, tõstis kohvipakke, neid nuusutades, vaatles siis hajameelselt lage ja hakkas jälle astuma, käed seljal. Linnas, suuräris, kust ta oma kaubad tõi, oli ta näinud ärijuhti nõnda kõndivat.

Sademeel ootas asjata, et kaupmees hakkaks suitsetama. Käsi oli käinud küll mitu korda taskus, kuid ikka sealt tagasi tõmbunud tühjalt. Sademeele mõte oli neist kõõrdpilkude varal hangitud tähelepanekuist niisama kibestunud kui suu vesine.

Hommik oli andnud õige kindlaid tötusi, et ometi kord jälle selgineb. Ule hulga aja oli juhtunud üks hommikupoolik, mil polnud kuulda sireeni undamist, kuid korraga pärastlõunal kostis selle järsult algavaid ja lõpul kaeblikult venivaid hüüdeid uuesti. Ja kohe selle järel mattis randa tihe udu. Vaadates adaka tulekut astus kaupmees akna alla ja läitis seal paberossi.

„No küll tõmbab pimedaks,“ lausus siis, „nagu koti ajab pähe!“

Sademeel, hale nagu pettunud laps, pidi midagi vastama, kuid selle asemel vaatas lootusetult maha.

„On vist sandid ajad sinulgi!“ ütles pärast lühikest vaikimist.

„Ei ole neid kiita,“ vastas kaupmees pehmel keelel, „saab näha, kuidas läheb suve poole.“

Kuid Sademeel, nähes teist magusasti suitsu neelamas, oli võimetu maha suruma oma kirge. Ning ta rabas kuidagi ebaloomulikult, järsult:

„Eks anna siis pealegi, üks karp neid odavamaid!“

Pikk enesega heitlemine ja asjaolu, et ta lõpuks siiski oli sunnitud alistuma oma vihatud nõrkusele, valas ta häälede mingi ebamäärase kiusakuse. Alles siis, kui oli süüdanud endagi paberossi, sai tagasi oma tavalise tooni. Torkas siis nõnda nagu ikka külamees:

„Mul kodus mõned nahad, tea, kas suudad neidki praegu osta.“

Lahkudes hommikul kodust oli ta ütelnud, et läheb asja pärast. See, milleni ta nüüd vastu õhtut pärast mitmesuguseid mõtete keerdkäike jõudis, oligi ta tuleku põhjuseks.

„Missugused nahad sul on?“ küsis kaupmees, kes nüüd, kui see poleks olnud hilja, oleks meeleldi näidanud oma heldust paberossidega.

„Mul on oravaid ja mõned rebased,“ vastas Sademeel, millele lisas kahetsevalt: „Hüljestega polnud tegemist sellel aastal.“

Ning ta kihvad paljastusid ja vurrud vajusid sora-kile, nagu oleks ta kahetsusest ise hülgeks moondunud.

„Küll ma nende vastu ikka saan,“ vastas kaupmees. „Too need näha, mul on mõne päeva pärast linna minek.“

Sademeel ei jõudnud veel lubadusega vastata, kui jääkirmetis ukse taga hakkas ragisema. Hulk raskeid samme lähenes teelt poeuksele. Siis lõi kelluke tili-sema ja esimesena pahvatas väikeste pilvekestena sisse halli uduauru. Selle haihtudes astus sisse kolm külameest. Üks neist, õhukese salli sõlm kõrisõlmel, asus kohe kaupmehe jutule; teine, rõugearmiline ja pikk,

istus saapasäärest väljatükkivaid õlgi tagasi toppima. Kolmas jäi seisma ukse alla. See oli Jairus, Sademeele iga-aastane osamees. Sademeel, sõnaaher ja murelik, hoidus kõnelemast suures summas. Ta aina kõõritas oma rohelise kaabuloti alt, vastasistuja ta silmadest ei näinud muud kui valgeid.

Rõugearmiline sai õled saapasäärtesse tagasi, ja mütsi nõnda kuklasse lükanud, et ta süsimustad ja kasi-matusest nahale kleepunud juuksed laubal nähtavale tulid, küsis Sademeelt:

„Teab, kas peremehel praegu ka õlut on?“

„Ei minul pole nüüd muud kui haigus majas,“ vastas Sademeel veidra naerumoonutusega põskedes.

„Ega ta nüüd enne matuseid tee,“ ütles kahekordse kõrisõlmega külamees valjult.

Vaevalt oli ta nõnda ütelnud, kui avanes uks, mis viis poest eluruumi, ja kogu selle laiuse täitis lihava leskproua kogu. Näis, nagu oleks ta tulnud kuuma pliidi eest. Ta punased käsivarred lõkendasid ja nägu, mille korralikkust rikkus parema silma pisut kõõrdi-kiskuv vaade, hiilgas higist.

„Kes siin surema hakkab?“ küsis ta vennalt, kuid meestele vaadates.

„Siin räägiti Sademeele Ahtest,“ vastas osamees Jairus ukse alt.

„Ei see sure,“ protestis Sademeel kergendustundega, et võis oma häda jälle võõrastele kurta. „Kui inimene aina magab maas ja muud ei tee kui sööb, kust see surm peaks veel tulema. Sai tapetud sügisel kaks lam-mast, singid suitsetasin ära, aga paljudest neid veel alles on. Ei ole keegi peale haige raasugi saanud. Ja ega seda arstimist oleks talle keegi keelanud, kui tea-taks, kus see häda tal seisab.“

„Küllap sedagi teatakse,“ vastas proua Vokk palju-tähendavalt. „Ainult mees ei taha teada ega koduski enam seista.“

„See on ju kolm aastat nõnda!“ tõrjus Sademeel ennast vabandavalt.

„Jah,“ jätkas leskproua, „on nende meeste eest kül-lalt hoolitsetud, aga kas nemad ka hoolivad nais-test.“

Nüüd asus ta jälle kõnelema seda, millest tal alati nii armas oli jutustada: kuidas ta oli end ohverdanud, ravitsedes mehe kopsuhaigust. Kuid selle südamliku loo tagajärg oli praegu see, et Sademeeles ärkas mõrtsukas.

„Aga näe, ära suri ta sul ikkagi,“ vastas ta parastavalt.

Siin andis noor kaupmees jutule sootuks teise käigu. Üteldes endal külas asja olevat, tõmbas ta palitu selga ja palus õde seniks poodi jääda. Ühes temaga lahkus Sademeel.

Oli juba pime. Küllast kostis ainult koerte haugatusi merekohina sekka. Kauge saare pöördpaak vilkus taoti üle tumeda vee.

„Kuhu siis nüüd?“ küsis Sademeel teele jõudes kaupmehelt, kellele ühtlasi sirutas käe, et asuda kitsale jalgteele, mis viis üle liivaküngaste rannamadaluses asetseva kodu poole.

„Lähme vaatame, missugused sul need nahad on,“ vastas kaupmees, „ehk saame kaubale.“

„Või hakkasid kinni,“ ümises Sademeel, „küll me ehk kaubale ka saame.“

Kodus viis ta kaupmehe otsekohe kambrisse. Sellal, kui ta seal nahku tõstis, neid venitas, nende karva kiitis ja nende hinda juurde nõudis, heitles ta naine elutoas surmaga.

Pisar madonna niisama nõgise kui häbeliku lauga kaetud silmanurgas ei jõudnud siiski kaugemale, kuigi asemel ta ees kordus sagedasti hüüdeid: „Halastaja, armas jumal!“

Samal ajal kostis kambrist: „Hoidku küll, viiskümmend senti orava nahk! Kas see on kallis? Saapakulu ja laeng maksab ka! Küll sa tead tallanahkade hinda. Pole käbi, et viskad puuotsast maha. Või ma müüks, kui mul poleks haiget majas. Naine nõuab kulu, kui ta sureb!“

„Oh, halastaja, armas jumal!“ oigas surija. Tal puudus juba jõud, et tõsta kätt. Ta otsis lapsi silmadega, mis olid võimetud millessegi püsivalt kinnistuma. Ta pilk eksles põrandal ja laes, mis näis olevat kord liiaks madal, et võimaldada hingamist, kord jälle liiaks kõrge.

Vanem tütar, kes tundis kohustust iseseisvalt talitada, toimis ebamäärase kujutluse ajal ja asetask sureva ema süngisambaile küünlad. Kui ta need oli süüdanud, tuli tupp isa, et võtta palgiservalt vahetusraha. Ahte oli langetanud pea padjale. Tema juba loomupäraselt teravnägu oli nüüd kohutavalt kitsas.

„Kus sa mul olid?“ küsis ta, nähes meest nagu läbi udu.

„Kaupmees, hull, ruttas nahkade ostmisega,“ vastas Sademeel.

„Ei ma pea nüüd enam kaua vastu,“ sosistas surija.

Sademeel vaevalt kuulis neid sõnu. Ta ainult nägi, kuidas Ahte palgetelt hakkas kustuma see puna, mis oli teda alati viinud eksiarvamisele. Midagi kahetsusetaolist ärkas temas nüüd, kui ta nägi süngisambail küünlaid, mille leek kasvas hinge kahanemisega surijas.

„Milleks te pimedad,“ pöördus ta laste poole, „neid põletate!“

Ta kustutas küünlad ja tatsas tummalt kambrisse, kusteda kaupmees ootas.

3

Kui Sademeel tuli tagasi tupp, oli Ahte juba surnud. Mehe põlved nõksatasid silmapilguks jumala ja usu pärast, mis nõudis, et peab lugema mingisuguse palve. Ta ei osanud seda. Talle meenus suur leerituba, kuid see osutus palveist tühjaks. Lapsed olid pelgunud nurka, ta seisis surivoodi ees üksinda.

„Lapsed, mis meist nüüd saab?“ küsis lesk viimaks. Sellest ei tekkinud aga mingit mõtete vahetust, kõik oli selletagi selge. Oli vaja mõtelda surnu pesemisele, ja Sademeel tõmbas ohkides kasuka selga, et minna otsima naisi, kes oleksid nõus seda tegema.

Surnupesijaiks tuli osamees Jairuse naine Kaate oma vanapiigast õe Mariega. Kuid ühes nendega tuli veel võrguparandaja Mai, kes oli sedapuhku Jairustel korteris. Mai Malle, muldne nägu kortsutatud nagu võrkudesse, oli harva Sademeelele saanud. Tuli nüüd siia, aetuna puhtast uudishimust.

Sünge pidulikkusega asusid naised kandma vett, lõhkuma puid ja süütasid halud pliidi all. Seda tehti kiiresti ja otsekui üksteise võidu. Varsti leegitses tuli ja näis, et see tõi uuesti kodusust hoonesse, kust see surma eest oli alles äsja põgenenud.

Lapsed olid tummad ja Sademeel jäi kõigele sellele uuele liikumisele tegevuseta pealtvaatajaks. Siiski evis ta küllalt inimlikke tundeid, et ohkida ja hädatseda, nii lahjat ja kerget, kuid tülikalt pikka laipa pesevate naabrinaiste ümber liikudes.

Need paksudes seelikutes naised tundsid ülihästi Ahte haiguse arenemislugu. Nemad ei leidnud põhjust kurvastamiseks. Nad olid harjunud kõiki elunähtusi puudutama samasuguse karedusega, millega jämeda-toimelised riided puudutasid nende sageli aluspesule võõrast ihu. Kuid vaevalt võis nimetada ihuks neid soontega põimitud lihastekimpe ümber luude, mille ees Sademeel tundis peaaegu samasugust lugupidamist nagu kambris oma nahkade ees. Naiste sitkete käsi-varte nägemine, milliseid tema armetu Ahte kunagi ei evinud, äratas kogu vana põlguse ja halvakspanu kadunu vastu.

Kui vesi juba soe oli ja pesemine algas, ütles Kaate, Jairuse perenaine:

„Talle, vaesele, jätkus sellest vaevast. Meie oma kestab veel ei tea kui kaua!“

„Ega siis tema surm tulnd kellelegi ootamata,“ ütles Marie, „nagu kustus teine.“

„Aga küll see oli talle raske,“ lausus selle peale vastne lesk. „Kauaks ju jäi.“

„Noored võtab, vanad jätab,“ ohkas võrguparandaja nurgast. „Parandas teine veel asemel võrkusid. Mis tal nüüd sellest kasu oli, et hoidis rahakopikat. Ei raatsinud ikka abi võtta. Ei surm kuula jah, olgu see noor või vana, rikas või vaene.“

Kuid ta ei pääsenud juttu juhtima, mis jätkus nooremate naiste vahel. Laste haletsemises nähti tagasihoidlikku kupeldamise võimalust. Vahetati katkendlikke lauseid. Kui surnu oli pestud, arutati hulk aega küsimust, mida panna talle lõua alla, et takistada suu lahti-venimist.

* * *

Tagasisõidul kalmistult oli Sademeel rõõmus, et reed veel liikusid. Ta naine oli märganud surra õigel ajal. Polnud nüüd, jumal tänatud, seda kümnekilomeetrilist teekonda vaja vankriga ette võtta.

Hobuste peade ja lookade kohal õhetas taevast. Sõideti vastu õhtut. Kusagil eespool, siniroosal, ainult kraavijoontel pajudega pruunitriibustatud lagendikul moodustas vaba vesi värvilisi laialipillutatud peeglikilde. Ja jäätäguse taeva karva huultega laps hoidis kramplikult tagasi hammaste külmaplaginat.

4

Kevade pruunpimedatel öödel kostis rannaelamust võigast häält. Lesestunud Sademeel, selili laias abielusängis, peletas kirikulauludega unetute tundide harjumatut üksindustunnet. Ta hakkas seda tundma õhtuti, kui lapsed ühe vaiba all kobaras sosistamise sekka nuuksatasid oma leinanuksatusi. Ta nagu ei suutnud uskuda, et varjuna elanud Ahte nii suure tühiku tema laste ellu jättis.

Ase ta kõrval oli tühi ja see häiris teda mitmeti. Mõnikord kirk, mida ta piiblikult vagas roppuses nimetas lihahimuks, tegi ta rahutuks. Kuid see rahutus alles nii värske surma taustal tekitas piinlikkust, kiusatuste mahasurumise vajadust. Nõnda siis osutas kiusaja teene ta tuimale südametunnistusele; madalad ihad tulid tema hinge õilistama.

Sademeel oli oma kadunud naist pidanud ohelikuks, kuid ta oli teinud talle sellega ülekohut. Tema kahetsus, mis nüüd ärkas, äratas ka surnu uuesti. Ta oli Ahtet laisaks pidanud juba abielu esimesel kevadel, kui ta tuli õueköögist põllule, et kutsuda meest abiks. Ta oli siis naisele ütelnud halbu sõnu. Tema oli siis kartuleid muldamas ega saanud põllult ära joosta, et aidata naisel suurt pada tõsta. Oli juhtunud muidki pahandusi nende abielu algusaastail. Oli lükatud arsti juurdegi minekut päevast päeva edasi, sest Sademeel ei uskunud Ahtel muud tõbe olevat kui laiskuse. Sealt peale, kus ta seda arvamist enam ei varjanud, lakkas Ahte

teda abiks palumast. Ta tegi ja tõstis üle jõu, rikkus oma nõrga tervise. Sellestki ei tulnud ta kurtma mehele, vaid jäi halisema nurka omaette, pälvimata Sade-meelt vähimatki osavõttu.

Alles nüüd ta tuli. Sademeel oma kujutlustes nägi teda kohtumõistjana. Näis, et pärast surma sai naine tagasi need õigused, mis ta eluajal mehele loovutas alandlikkusest. Ta tuli nüüd üle liivaküngaste, uitas võrkmaal, läks alla randa ja tuli sealt tagasi, astumisel ülesmäge sügavas liivas käsi kordamööda põlvedele pannes. Kui ta pilk Sademeelt tabas, polnud seal alandlikkuse kübetki.

Ja Sademeelt hakkas kohutama põrgu, mille elusaid tulekeeli ta kujutluses korraga lõi lõõmama üleloomulik usalduses. Sinna, kuhu Ahte juba läks, tuleb temalgi ükskord minna. Vaadates aseme tühja poolt enda kõrval, muutus ta veri araks. Seal nagu oli nüüd ta viiekümne-aastane iga, mis tööd rühmates oli jäänud kurdiks kõigele muule.

Uhel ööl, kui lapsed magasid, kostis kolistamist pliidi-nurgas, kus seisid panged. Mõteldes, et see ehk on kass, kuulis ta uut kolksatust ukse taga. Ta jäi kuulata, ja nägi, et öö oli kottpime. Ei söandanud enam alustada uut koraali, kuigi hinges oli nüüd tuhandekordne vajadus mõistust virgutavate tegurite järele. Ta ei olnud päris kindel, kas ta oli õhtul ukse sulgenud. Kuid selle asemel, et minna katsuma ust, hakkas ta silmadega otsima akent. Kui ta selle lõpuks leidis, hämmastus ta võõrastavast asjaolust, et see asus mujal kui harilikult. Ta magas ju ikka, jalad lõunas, kuid nüüd tundus, et maja oli ümber pööratud. Ta oli kaotanud oma toas orienteerumise võime. Kuna ta ei teadnud, missugusesse kanti koondada nüüd oma kuulmis-meelt, kasvas ta segadus. Kui aken oli seal, kuspool pidi olema siis uks?

Aknaaugu hall valgus kadus aga varsti käest ning ta asus seda silmadega taga ajama nagu asja, millest oleneb julgeolu. Udurikas öö seisis tummalt ümber maja. Kui ta aknaaugu jälle leidis, hakkas ta sellesse ainiti vahtima, kartusest seda uuesti kaotada. Pikast vaatlemisest muutusid silmad kirjuks, ta sulges need,

hoides pead piinlikult endises asendis. Nii ta kuulatas tükk aega, kuni kuuldus samme. Need kostsid üsna selgesti ukse ja akna vahepiirkonnas. Sademeel avas silmad uuesti ja tardus nägemusest: Ahte tuli liivakünkalt alla, käes kimbuke koirohuoksi. Ta lähenes aknale, surus näo vastu klaasi ja vaatas sisse. Ta pilk oli ähvardav ja tige.

Sademeel jõllitas ja otsis palvesõnu.

„Meie isa...“ hakkas ta, kuid kargas siis järsku püsti ning möirgas hirmunult:

„Kes seal kolistab südaööselt?“

„Lase sisse!“ nõudis hääl akna tagant.

Sademeel tundis häälest Annes Rahnula ja korraga muutus kõik reaalseks. Talle meenus nüüd suur välismaa aurik, mis päeval oli peatunud poolsaare otsas, nõudes lootsi. Küllap see lootsi tuli nüüd tagasi linnast ja oli kombe kohaselt jälle purjus.

Sademeel läks ja avas ukse kergendustundega.

„Ei, õlut mul küll pole tehtud,“ ütles ta juba kojas, „kuid eks sa tule istu, puhka muidu jalgu.“

Ta oli ebatavaliselt jutukas ja külalislahke.

Pühapäeval läks ta kirikusse. Seni oli järjekindla kirikuskäija au kuulunud Mai Mallele, nüüd ei puudunud kirikuteelt peaaegu kunagi ka lesk Sademeel.

Tema madalast otsaesisest teravaks kuklaks kerkiv üleni paljas pealagi hiilgas pühapäeviti kiriku esipinkidel. Välja arvatud vanad naised, kes olid kadedad, et ta suutis põlvitada kõigist kauemini, kõnelesid teised temast kiitvalt. Ummarguse põskhabemega kirikumees osutas talle seda au, et teretas teda kättpidi. Arvati, et ta naise surma leinas ja kogu südamest kahetseb.

Jumalasalane õiendas käed musta ametikuue laiadest käistest, et õnnistada oma põlvitava karja kuklaid, lagipäid ja tööst kumeraks paindunud pihtasid. Samasuguses asendis seisis ta selja taga õnnistegija ja vaatas nähtava heameelega, kuidas maaharija rahva kanged kaelasooned alla painduvad.

„Eks ma teinud rumalusi, et arvasin sind laisaks. Armas jumal, nägid ise, inimene kolm aastat magas maas, ei teinud tööd ning aina sõi. Nägid ise, et ta söögiisu polnud kunagi halb; mis ma, vaene hing, pidin

fast veel mõtlema," kaebas Sademeel. Iga kord, kui ta oma hädatsuste selge niidi kaotas, pidi ta otsima mõtte jätku, olles hirmul, et jumal lakkab teda kuulmast. Sõnad liiv, kivid, lestakala, surm, adru ja kibuvitsakroon vilksatasid vahepeal ta teadvusse, kuni ta sai kõigest omasemate mõtete kilda.

"Kolmkümmend päeva aeles ta hospitalis, ilma et talle seal midagi oleks külge pandud. Kaks krooni maksis päev... Olen saanud küllalt kannatada. Kaks krooni! Kust võtsin ma kaks krooni, oma liivaküngastelt, koirohust, adrust, rohelisest veest. Muud ta ei teinud, kui mõned kimbud koirohtu korjas, enne linnameinekut pani vankrisse, mõned võrgud parandas..."

Ta pea langes ikka madalamale. Käed, mis palve algul olid ristamisi, vajusid ripakile ja puudutasid nüüd kahe aerutamisest ja kündmisest kühmulise põidlaga kiriku kivipõrandat. Palve lõppes ja rahvas ühelt teiselt nakkava ohkega kohendus püsti, kuid Sademeele jaoks polnud ümbrust.

"Ta palged olid ju roosad surmatunnini," arendas ta seda inimlikku palvet. "Ei võinud ju mina, vaene, hingestki aimata, et see inimene oli haige. Ta põdes salatõbe, mis ainuüksi sulle, armas jumal, teada oli. Ei arstid saanud sellest aru...! Issa meie, kes sa oled taevas, ole armuline! Ta ei tõmmanud kaasa minu koorimat. Rohkem kui kuuskümmend krooni läks mul tema haigus maksma, rohud peale selle. Üksinda vedasin, palehigis, nagu oled käskinud surelikku..."

Pärast jumalateenistust rühkis Sademeel naise hauale. Siin, karedate ja siniõieliste ohakate keskel seisis värvimata kadakane rist. Ta põlvitas selle kõrvale, otsides jälle sõnu, mida siin ütelda. Talle meenus inimeste laim ning ta hakkas sosistama:

"Ei ma taht sinust lahti saada, et võtta uut naist. Ei ma oodanud sinu surma, kuigi vahel ütlesin sulle halbu sõnu. Jumal andku mulle andeks ja anna sina ka. Anna mulle rahu, ära tule mind erutama. Olen tööloom, pean puhkama. Lastele, väätikestele, tahan olla isaks, pean hoolitsema nende eest. Kui ma tegin sulle ülekohtu, katsi unustada. Olen tööloom, nõudsin sult ehk rohkem, kui jõudsid. Tõstsid ehk üle jõu ja jäid sellest haigeks,

see oli minu süü. Nüüd ma usun, et olid haige, sest muidu sa, vaene loom, poleks surnud. Kahetsen, kui surid minu süü pärast. Kuid ega ma anna armu ka endale; kui lähen koju, viin võrgud merre. Eks ma pea muretsema, ega ma kipu kosja kuhugi."

Ihnuri kalk hing vankus kahetsusest.

5

Sademeel kalmistul Ahtele ei valetanud. Ta jõudis kirikust koju alati parajaks ajaks, et viia Jairusega veel võrgud sisse.

Nõnda möödus nädal nädala järele. Meri muutus öösiti roostekarvaliseks, helkis lugematutes lahesoppides tumedate männisalkade vahel. Kajakate kisa vaevalt lakkas, valged ööd olid jällegi põhjamaale jõudmas.

Kuid ühel pühapäeva õhtupoolikul oli tuuline. Sademeel osamehega viis ometi võrgud merre. Kui nad õhtu eel randusid, hakkas pilvitama, tuul muutus lõõtsuvaks.

"Kui võtab kätte ja viib viimaks võrgud ära!" ütles Sademeel mastipuud õlale võttes. Nad läksid kuni kaevuni seltsis. Seal hargnes teerada kaheks ja Jairus, pöördudes vasemale, vastas:

"Asjata sai viidud kaugele!"

Siis läks kumbki oma rada.

Tuppa jõudes lesk, unustamata oma harjumuseks saanud söögieelset ohet, asus lauale valmis pandud toidu kallale. Tema tänane ohkamine oli sügav ja pikk. See pidi tungima juba asemele pugunud laste hingedesse etteheitena, et seal polnud veel mingisugust muretsemist. Ta oleks näinud meeleldi, et lapsed oleksid temaga kaasa ohanud, paindunud sellesama mõttetumure ikke alla, millest ta enda hing oli kooldunud maani. Ta ei näinud seda ja see andis talle põhjust tunda end üksikuna, keda koormatakse ülekohtuselt. Ta tahtis, et ohkamine oleks lapsed äratanud, kuid asemelt ei kostnud vastuhäälitsust. Teda peljati, ta oli selles teadlik. Kui oli võimalik, ei söödud temaga koos;

kardeti tema söögiaegadel nii suureks ja põrnitsevaks paisuvat mõjuvaimu.

Ta näris toitu, mure näris teda. Vahetevahel vaatas ta aknast õue, rünkpilvituse varjus oli õhtu järjest pimenemas. Viimaks lakkas ta söömast, lükkas taldriku kuivatatud lestadega eemale ja pani käed risti. Kuid päeva kestel korduvalt nii raskeid palvesõnu otsima pingutatud aju tundis korraga suurt väsimuse tühjust.

Hoolimata sellest, saabus uni ometi visalt. Unenägu, mis algas süütult, ei häirinud ta puhkust. Oli isegi mõnus istuda jõekaldal ja hoida käes õngeritva. Ümberringi, nii kaugele kui silm seletas, oli haljaid heinamaid. Õngekork kadus pärivette ja isegi asjaolu, et nõor näis olevat lõputu, ei põhjustanud unenägijas muretsemist. Päike paistis, ta istus rahulikult. Kusagil siin lähedal pidid nagu elama tema vanemad ning ta ise nagu oli tulnud kirikust, kus kedagi oli laulatatud. Tõenäoliselt oli ta alles noor mees, keda pühapäeva vaba õhtupoolik oli pannud igatsema.

Nõnda kulus hulk aega, kuni hakkas tundma, et teda rebiti. Nõor tõmbus pinguli ja see nagu vedas ta lähemale olevikule. Ta hakkas jälle muretsema; püsti tõustes tajus ta kintsudes koguni vanaduse paindumatust, ja hakkas sikutama. Ta pingutas, võttis kokku oma jõu, kuni nägi suurt kala, mis jäi õhku rippuma. Kohe oli tal käepärast kott, kuid ühtlasi ka teadmine, et seda kala ei saa kotti toppida, ta on selleks liiga suur ja libe. Talle tuli hea mõte: viskan õige õhku, las muutub millekski muuks tulusamaks ja vähem tüliliks.

Visanud kala kõrgele üles, vaatas ta alt ahne pinevusega, kelleks see muutub. Kala asemel ta soovis looma, kellelt võiks võtta nahka. Oma suureks rõõmuks märkas ta karvaseid jalgu ja õhus liputavat saba ning sirutas käed püüdma: ta käte vahele langes raske oinas. Ta hakkas jooksmas, oinas süles. Jooksis läbi küla, lõi jalaga lahti väravaid ja tõukas koduksed valla, astus üle kõrge künnise. Siin pani ta oma raske kandami maha. Oinas oli suur, kuid ta nagu ei kuulunud temale. Ta pidi selle tapma ning ta astus kambri- risse, et tuua tapariista. Kui ta sellega tagasi tuli, istus nurgas, seal, kuhu oli oinas jäänud, tema kadunud

Ahte, põlvedel kardkarp, kus hoidusid Sademeele kodused tallelepanekud. Ta vaatas mehele nii tõsiselt ja tungivalt otsa ning tahtis teada saada, mis hinnaga on need veeringud korjatud.

„Kas sa tulid mind teist korda tapma?“ küsis ta siis.

Sademeel oli asemele nagu kinni naelutatud. Ta tahtis vastata, püsti karata või ära joosta, kuid ei tulnud millegagi toime. Magaja inises, siis hakkas hüüdma võikalt ja pikalt.

Lapsed ärkasid, hakates hirmunult sosistama. Tuul oli paisunud tormiks, kusagil midagi kolises vahetpidamata. Ärgates kuulis Sademeel seda ja öudne unenägu näis ilmsi jätkuvat. Ta oli õnnelik, et lapsed on ärkvel.

„Ei tea, mis see nüüd oli,“ ütles, „nagu kukkus midagi!“

Ta oli higine, väsinum kui asemele heites. Tuba polnud enam toa moodi. Ei olnud aidanud palvetamine ega head sõnad; vaga meel polnud talle tema rahu tagasi kinkinud. Ja lese mõtteviis muutus õelaks. Mida see Ahte temast tahtis! Kui ta oli siin kannatanud, miks ta siia siis veel tagasi kippus? Rikkuma elavate öörahu! Kui ei aidanud palve, tuli katsuda muid kunste, neid vanarahva tarkusi, õelaid ja täis salapära, otsekui hauas endas hautuid.

Ta süütas tule ja nägi, et polnud veel kesköö. Ta tundis end sellest teadmisest julgemana, läks kambresse ja täitis ridaliku linaseemnetega. Ukse taga ta kuulatas, siis kargas välja ja külvas seemneid ümber maja.

Vaim ei tohi astuda üle seemne, see oleks elu rüvetamine. Sademeel teadis, et kodukäija ei või astuda tuppa enne, kui on lugenud linaseemned viimseni. See teadmine rahustas teda ja uni tuli. Ta magas rahulikult hulga aega.

Kindlasti oli see adakas, mis kulges merelt ja jooksis mööda küla tänavaid, mässis endasse liivakünkad, võrkmajad ja terve küla. Hall mass voogas üles-alla, rebenes kohati narmasteks ja paiskus vastu kaldaid. See piiras kaluri maja, surus end vastu aknaid ja muutus siis läbipaistmatuks.

Äkki heitis paak oma heleda valgusvihu rannale. Selles valguses nägi Sademeel, et seal seisis keegi, hall ja liikumatu nagu post. Ta riietest tilkus vett, käed varjasid nägu, nagu oodates, et keegi tuleks ja võtaks tal need silmade eest. Ta nägi välja nagu merehädast pääsenu või hullumeelne. Siis hakkas ta liikuma, tulles üles mööda kitsast kaldateed. Kui ta jõudis kaevuni, võttis ta käed silmade eest ja vaatas üle rakmete. Sademeel tundis ta ära: see oli Ahte. Naine jätkas astumist, käsi kordamööda põlvedele toetades. Tuli alistunult ja nukralt, et kurta end nõrgaks veekandmisel.

Sademeel oli kurt ja tuim ega hoolinud sellest palju. Ei lähe tema seda pange tooma, kandku vesi koju, kuidas tahab. Ei võtnud ta ju naist selleks, et teda pillitada, alati tema kannul käia. Ta tahtis tugevat ja tublit tööinimest, kantagu vesi koju kas või tilkhaaval! Ta on tulnud merelt ja naine vedeleb ikka veel asemel, nagu polekski tema asi, et vaja talitada.

Ahte seisab õuel, Sademeel vaatleb teda kõõrdi, südames kuri kahjurõõm, et naine on seal nõutu. Ei meie, tööinimesed, saa haletseda viletsakest, pole meil selleks aega!

Kuid Ahte ei olegi enam nii nõutu. Mis ta siis nüüd teeb? Mis asja on tal seal kummardada!

Ja äkki Sademeel, seni nii ükskõikne, meenutas lina-seemneid. Ta suhtumine õuel seisjasse muutus, ta hakkas põnevusega jälgima Ahte käitumist. Nägi, kuidas ta seisatas järsku, vaadates murelikult enese ette maha. Siis ta astus mõned sammud vasemale, ruttas uuesti tagasi, jooksis paremale ja vangutas pead. Ta käis ümber maja, kaeblikult midagi pomisedes, seisatas akna taga ja vaatas tупpa tigidusega, mis pani lese tarretama.

Jälle kulges merelt adakas, jooksis mööda külatänavaid, surus end vastu aknaid ja muutus läbipaistmatuks. Sademeel nägi, hoolimata udu tihedusest, kuidas keegi käis kummardudes mööda õue, nägu peaaegu vastu maad, sõrmed kiires tegevuses. Sademeel tahtis kisenada, kuid ta kurk oli nõõritud jubedusest. Paratamatuse õudne tunne süvenes. Midagi enam ei olene temast ja kõik, millest ta arvab end olenevat, areneb häämas-

tava kiirusega. Juba oli Ahte jõudnud maja esimese nurga juurde, läks sealt edasi, tõtates palavikuliselt, nagu teeks tükitööd või tahaks ette jõuda ajast, ennetada südaööd.

Sademeel ei näinud teda enam, kuid arvas kuulvat ta samme, aimavat iga tema liigutust kambri seina taga, rõõmuohet maja kolmanda nurga juurde jõudmisel, tema madalat hingamist, pingutuste nohisemist.

Lese rinnal on nagu suur kivi, ta hingamine lööb takerduma. Ta on küllalt masendatud ja hirmul, kui Ahte jõuab uuesti õueakna taha. Ta on lugenud nüüd kõik seemned ja seisab seal püsti, võidurõõmutsev, kuna Sademeel on meeleheitel, et ei leia ühtegi sõna igapäevase leiva ja võla palvest. Tema alistumine on nagu ette määratud. Ta näeb täiesti kaitsetult, kuidas kadunu käsi sirutub ette, peopesaga ülespoole. Seal, sel mullakarva peopesal, on läikiv linaseeme, mis kasvab silmnähtavalt, omandab hiiglaslikud vormid ja veereb siis koleda kõrinaga aknasse.

Sademeel ärkas värisedes. Osamees Jairus seisis akna taga, ümmargune nägu vastu ruutu, millele sõrmedega põristas. Tema selja taga punas koit.

Meri oli sel hommikul metsik. Saart mereseljal pea-aegu ei olnudki näha.

„Niisuguse tormiga on ennegi käidud,“ ütles Jairus.

Sademeel muutus kahvatuks. Läbi suure habemetüüka, mis hirmust kohevile tõusis, näis ta näovärv tuhkhallina.

Sõnagi lausumata lükkasid nad vene mööda ümmargusi roikaid vette. Rand oli kivine, tuli hoiduda mõnele veealusele sattumast. Siis hakkasid nad sõudma, lähenedes hädaohtlikule murdlainetusele karidel. Aerutati pingutatult. Vene käis üles-alla ja rand oma päikesetõusus punetavate hüttidega ja üksikute puudega ilmutus taoti neile nagu taeva kõrgusest.

„Sõua, mees!“ hüüdis Jairus korraga Sademeelele vihaselt. Sademeel ei lasknud enam aere vette.

„Rumalasti tegin!“ kuulis Jairus teda ütlevat.

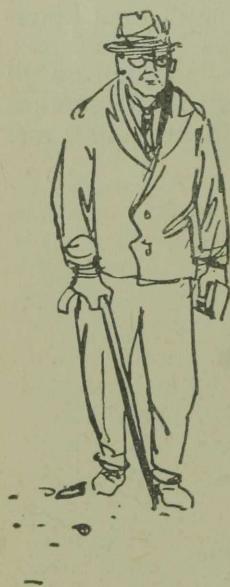
„Sõua, ära jaburda!“ hüüdis osamees uuesti. Sademeel laskis aerud lahti, pööras end sõudepingil ümber ja kisendas Jairusele:

„Kas oli mul tarvis neid linaseemneid ümber maja külvata!“

Aerud libisesid tollidest ja võimas laine kiskus need enda keerisesse. Uus kõrge laine lähenes sügava mere poolt. Sademeel tahtis tõusta, kuid, kaotanud tasakaalu, langes kummuli vene põhja. Jairus vandus, ja laine paiskus üle pea.

Nad päästeti rannal olijate poolt.

Kui Sademeel meelemärgusele tuli, kuulis ta enda lähedal paljude inimeste jutukõma. Talle meenus kõik ning ta mõistus oli täiesti selge. Avades silmad veendus ta koguni rõõmutundega, et lebab selili oma koduõue murul. Kuid siis nägi ta midagi, mis teda kohutas. Jairus seisis toanurga juures ja hoidis väljasirutatud peopesal linaseemneid. Kas oli see tõesti ikka osamees Jairus? Ja kas olid need tõesti ikka linaseemned, mis ta oma väljasirutatud peopesal hoidis?

Võrupää, baptistikoguduse vana pastor, oli tund aega lugenud, kui päike tuppa hakkas paistma. Kuna äsja puhkenud kiirtevihk teda käsi-varrest kohe puudutas, tõstis auväärt vanur oma näo raamatult, lükkas prillid kulmudele ja vaatas suvisesse taevasse. Ta armastas neid varahommikusi tunde, mil linn alles magas, ühe küljega vastu päikesetõusu punetades. Talle näis, või kuna ta oli pastor, siis õigemini ta uskus, et neil tundidel taevas on rohkem kui kunagi mõnel teisel ajal avatud selleks, et vanu imetegusid ilmutada. Ta nägi seal pühakute õndsaks vagaduseks muutunud kannatusi, lihasuretajate munkade üleolekut kõigest maisest, mõtte puhtust ja vaimu kirkust. Täna ta otsis Püha Capistranuse imetegudesse kastetud jälgi suvise hommikutaeva puhtast sinendusest, kus paar seni roosana püsinud pilveriba ta silmade all valgeks muutusid ja pikenesid, meenutades inkvisitsiooni tuleriitade hajuvat suitsuvinet. Ning ta hakkas kuulma kummalisi helinaid, kaugelt kostvaid hääli, kirikulaulude usukirglike katkendeid, rõõmsaid tänu-kiiduviise, mis kandsid ta hinge hõljutades üles. Ta ei kuulnud enam lindude vidistusi aedades ja oli oma nägemustele andunud, sulatades nendesse kogu uinuva linna ja

kaugemal selle katuste üle kerkiva mere kalapaatide purjedega. Päike tõusis roheliste aedade kohal ikka kõrgemale ja siis ta pea hakkas unne vajuma, hinged hõljudes legendaarses imede maailmas...

Teda puudutati käsivarrest ning ta ärkas kohkunult. Ta kõrval seisis vana majateenija Liisa, üks käsi puusas, teine tema selja taga toolikorjul, ja vaatas teda murelikult. Neljateistkümne aasta eest oli Liisa tulnud kohasoovijana ja murtud südamega. Kogu selle pika aja kestel oli ta oma truudust leivaisa suhtes kasvatanud sellest truudusetusest, millest ta tulles nii väga kannatas. Nüüd oli ta neljakümne viie aastane ja ta oli oma meeled teravaks arendanud kõige suhtes, mis puutus majapidamisse. Siin ta teostas otse piinlikku kokkuhoidu ja tal oli alati oma sõna kaasa rääkida küsimustes, mis puudutasid peremehe maist vara. Ta ise nimetas end maja lukuks ja see oli ainus asjaolu, mille üle ta õigusega uhkust tundis, kuna ebapraktiline vaimulik polnud võimeline oma huve kaitsma. Niipea kui vanahärra midagi omapead otsustas, arvestamata Liisa häid nõuandeid ja taibukat meelt, läks kõik viltu ja halvasti, nagu märtsiski selle Annes Roniroosi võtmisega aiamaajakese üüriliseks. Sellesama Annes Roniroosi pärast ta nüüdki seisis oma leivaisa ees, sest oli juhtunud midagi ebatavalist: aiamaajakese üürnik oli täna juba kella kuue ajal välja läinud. Jah, pastor Võrupäägi pidi möönma, et see oli tõesti midagi erakordset, sest harilikult Annes Roniroos magas lõunani, elades üldse rohkem öösiti kui päeval. Algul Liisa kahtlustas temas taskuvarast, kuid hiljem pidi sellest arvamisest leivaisa noomituste mõjul loobuma. Kuid märtsis, kui see poiss aiamajakesse alles asus, vastu Liisa tahtmist, kes tas kohe üüritähtpäevade suhtes kahtlast kehvikut haistis, oli ta mitu päeva luugistatud akende taga elanud. Alles siis, kui talle selle kohta märkus tehti, hakkas ta hilistel hommikutundidel aknaluke avama. Ja sealt oli Liisa võinud sisse piiluda ning veenduda, et tema kahtlused vaesuse suhtes olid täiesti põhjendatud — sel poisil polnud mitte midagi. Aga kas vanahärra seegi kord Liisat uskuda tahtis!

Pastor Võrupääd eraldas teistest tema kolleegidest see niisama õilis kui eluvõõras joon, et ta jumala kõrval ka inimestesse uskus. Kuid vähe sellest, ta armastas ka ligimest, kuigi oli juba raugaeas ja seljataga terve rida pettumusi. Kuid mis seljataga, see seljataga. Tema ei vaadanud minevikku, vaid tuleviku kaugustesse ja jumalariiki.

Ning ta oli ka vaese Annes Roniroosi suhtes optimist olnud, vastates Liisa hoiatustele alati ühtemoodi muretult:

„Küll ta maksab!”

Aga Annes Roniroos ei maksnud, ja täna sai tal kolmas kuu täis, ilma et talt oleks pärast käsiraha saamist enam sentigi nähtud. Liisat häiris rohkem leivaisa ükskõiksus ja kannatlikkus kui Roniroosi ulakus. Poiss oli tööta ja katsus, kuidas läbi sai, kuid miks pidi pastorihärra ennast nõorida laskma. See ei mahtunud Liisa südamesse, ta turtsus selle küsimuse pärast igal väiksemalgi võimalusel. Kuulaku härra vähemalt järele, mis see poiss teeb ja mis tal ka ametiks on. Millest ta ometi elab?

„Noh, ja mis te nüüd sellest arvate?” küsis Liisa teistki kätt puusa pannes.

„Ilm on ilus,” vastas Võrupääd, „ja kõik, mis esimesel silmapilgul meile mõistatusena näib, annab end hiljem hästigi seletada. Mul ei ole kuigi raske endale kujutada, et meie vaene Roniroos otsustas mõnele pikemale teekonnale asuda ja sellepärast nii varakult juba tõusis ja kodust lahkus. Võib-olla läks ta maale, et end sula-seks kaubelda, sest algab ju varsti heinaaeg. Aga võib olla, et tal ka vanemad maal elavad ja et ta praegu on teel oma isakodu poole.”

„Kas teie arvate, et meie teda veel näha saame?” küsis Liisa.

„Aga miks siis mitte, armas Liisa?”

„Kes nõnda varahommikul varga moodi ümber hiilides lahkub, ei see ennast enam näita. Läks, pea õlanukkide vahel ja palitukrae üleval, nagu oleks tuisanud.”

„Aga pidi ta siis meid äratama tulema?”

„Mina olin ju puukuuris. Ja kas te arvate, et ta eile oma lahkumist ei teadnud?“

„Miks pidi ta seda juba eile teadma, sest ütleb ju vanasõnagi, et õöl on üheksa poega. Väga võimalik, et üks nendest üheksast teda öösel äratas, ta ei saanud enam und, ta hakkas oma kurvale seisukorrale mõtlema ja siis võib-olla talle tuligi meelde kodukoht, ammutuntud teerajad, ema arm — kogu see kauge aeg, mil veel muresid polnud. Noh, ja mis te arvate, kas ta siis ei võinud härduda ja äkki oma teeleminekut otsustada?“

„Jah, aga ma ei saa talle andeks anda seda redu viisi väljahiilimist.“

„Jumal õnnistagu tema teeleminekut,“ jätkas vana-härra eksitamatult. „Ja valgustagu tema aru, sest südant ja hinge tal on minu arvates rohkem kui see inimese heaolule tarvilik. Kui ta mõnikord mulle vastu tuleb või kui ma teda vahel siit aknast vaatan, siis ma kunagi ei saa vabaneda tundest, et ta oma südameküllust peab häbenema. Ju ta sellepärast nii vaenegi on, sellepärast, et see süda on tal nii rikas ja mõtte ära väsitab, enne kui saab teoks muutuda. Teie tahtsite ja tahate praegugi, et mina ta käsile võtaksin, kuid kas pean mina siis olema see, kes talle kurja koera kombel kallale tormab? Miks tahate teiegi see kuri koer olla?“

Mul olid oma mõtted vaese Roniroosiga. Ja kui peaks juhtuma, et ta meile ennast enam ei näita, siis olen ma seda ära teeninud ning mul poleks kahju äraviidud üürist. Ma pean siis läbi katsuma oma südame ja neerud, kas ma õigesti talitasin, et lasksin tal omapead elada. Võib-olla oleks siiski parem olnud järele küsida, millest ta elab, kuidas ta läbi saab. Kas poleks see koguni minu kohus olnud talle appi tõtata, teda toetada, talle kätt sirutada? Ja kas pole me halvad olnud, et me seda pole teinud, et me teda mõnikord oma roa juurde ei kutsunud. Noh, mis te mõtlete sellest, Liisa? Teie heitsite mulle üleliigset pehmust ette, kuid kas ma polnud liiga karm; kas ma ei lasknud tal rahus elada just sellepärast, et mul puudus hea tahtmine teda aidata?“

„Aga pastorihärra ei ole ju sugugi rikas,“ ütles Liisa,

kes nüüd koguni soovima hakkas, et Roniroos üldse enam tagasi ei tuleks.

„Mitte selles ei seisa viga,“ jätkas Võrupää, „vaid ma mõtlen ikka, miks ma oma head kavatsused temaga edasi lükkasin. Võib-olla ma lootsin, et ta ise minu jutule tuleb. Võib-olla ma olin liiga halb, et head asja tarvilise nobedusega otsustada. Võib-olla olin ma ka liialt muredesse maetud, sest teie ju teate, kuidas meie kogudust vanad võlad rõhuvad ja kiriku katus vihma läbi laseb. Jah, Liisa, ärge siis mind nii väga hurjutage, et ma liiga pehme olen säärase inimestega nagu see vaene Annes Roniroos. Ma kuulan ju ikka ainult oma südametunnistuse häält ja pean nüüd ennast süüdistama, et ma pole nõnda talitanud, nagu see sisemine hääl mind on käskinud.“

„Aga mis siis pastorihärra mõtleb selle tööta viuldajaga peale hakata, kui ta tagasi peaks tulema. Misugused need head mõtted on?“

„Kõigepealt teeme tast oma perekonna liikme, ja siis vaatame edasi.“

„Hoidku teid küll,“ hüüdis nüüd Liisa kokkunult. „Siis peab ju talle andma voodipesu ja kõik, mida tal pole. Ta on seal kogu aja eland nagu põrsas pahnas.“

„Kuidas teie seda teate?“

„Eks ma ole mööda käies silma aknasse visanud — asemel alati mingisugused kaltsud hunnikus. Ja niisugust tahate teie vastu võtta!“

„Jah, teda peab aitama, sest ta vajab aitamist.“

„Noh, kui nõnda,“ ütles Liisa otsustanult, „siis ma lähen kohe ja teen aiamaajakeses kõik korda, ja kui ta juhtub tagasi tulema, siis ütlen, et korter on juba mõnele teisele antud — ärgu ta oma nägu enam siia näidaku.“

„Nonoh, Liisa!“ ütles vanahärra hoiatavalt.

„Jah, nõnda ma sellele petisele ütlen.“

„Petis! Võib-olla jah,“ möönis vaimulik, „kuid ole-tame, et vaesel Roniroosil oleks hea teenistus, kas te usute, et ta siis oma üüri tasumata jätaks või lepiks asemega, mida teie kaltsuhunnikuks nimetate?“

„Mis see meisse puutub,“ vastas Liisa, „kuidas ta siis elaks või ennast sisse seaks. Mina oleksin viimane,

kes teda siis kadestama hakkaks, kuid sellega ma ei lepi, et meie peame niisugust toitma või et mina peaksin teda kasima. Olin rumal, et alguses teda ka härraks nimetasin."

"No vaadake, mida teie ei kahetse!"

"Kahetsen jah! Ja et härra talle need toolidki pidi tarvitada jätma."

"Pole viga, küll te õpite temaga läbi saama."

Nende kaunis külmalt öeldud sõnade juures hakkas ustaval Liisal süda sees verd jooksuma. Tal oli tunne, et tema truu teenistuse ja muretseva kokkuhoiu üle ainult irvitati. Ta tundis oma vana haava uuesti lahti kärisevat, oleks tahtnud ütelda, et läheb ära, kuid tõstis siis käed silmade ette ja hakkas nutma. Viimaks ennast kogudes ütles ta:

"Võtku minugi pärast see kolme kuu üür ja saagu rikkaks, aga... aga..."

"Olge üsna rahul," ütles Võrupää, kes seda oli oodanud. "Ei saa tema sellest veel rikkaks ega jää ka meie vaeseks, kui meie ainult suudame unustada ja inimestele andestada nende poolt tehtud ülekohtu ja eba viisakust, milleks ma härra Roniroosi teguviisi nimeetan."

"Teil on õigus," möönis Liisa, kellele need lepitavad sõnad andestusest ja unustamisest meenutasid neljateistkümnelt aasta eest kuulnud lohutussõnu. "Ma ei käi teile selles asjas enam peale. Tehke ise, kuidas tahate, võtke käsile või ärge võtke."

"Noh, see on nüüd jälle ristiinimese jutt," ütles Võrupää naeratades.

2

Päev oli ängistavalt kuum ja vana vaimulik jäi kuni kella neljani katuse alla. Siis ta riietus ja astus välja, suundudes kohe Kalda tänavasse, kust kandus sirelite lõhnaga segatud merehõngu. Tal oli kavatsus minna haiglasse, kus ta vahetevahel käis meeliülendava lootusega leida mõnda surmakitsikuses meelt pööranud ilmalast. Jõudes randa seisatas ta korraks, tõmbas hinge tagasi ja hakkas siis endisest veelgi kärmemini

astuma. Tuul lehvitas madalakasvulise mehe lumivalgeid juukseid, kuna ta silmad mõtlikult maha pööratud näos olid peaaegu suletud.

Kui ta üha rohkem kiirustades oli kuurhausi eest läbi jõudnud ja mõtles juba ühte vanade puudega varjutatud põiktänavasse pöörduda, jäi ta korraga seisma: eemalt tuli kaks meest, viiulikastid käe otsas. Üks neist, vanem, oli paks, kuna noormees, kiigutades muretult oma musta kasti, näis tema kõrval vibalikuna. Härrad olid tavalised oma klassi kuuluvad kunstnikud, kes, käies igapäevast teed, olid minemas kuursaali kontserti andma. Nende juures polnud märgata midagi ebatavalist ja nad ise, blaseerunud usust oma sajabrot-sendilisse boheemlusse, näisid ümbrusele vähe tähelepanu osutavat. Kuid miks vana vaimulik neid nähes nagu välgust rabatuna seisma jäi? Ta uuris nende tegumoodi, laskis neil endast mööda minna, ja alles siis, kui nad olid juba kümmekond sammu kaugenenud, otsustas neid kõnetada. Ta peitis palveraamatu karmesti põue ja ruttas viiuldajatele järele.

„Loodan,“ ütles ta väga armastusväärse naeratusega paksema kunstniku poolele asudes, „et mu noored sõbrad annavad ühele raugale andeks tema võib-olla lapsiku uudishimu.“

„Palun, palun!“ vastas kõnetatav sõbralikult.

„Kõigepealt,“ algas vaimulik natuke kogelevalt, „ma vist ei eksinud oma oletuses, mis ma tegin, kui teid juba eemalt nägin, — neis kastides teil on arvatavasti viiulid.“

„Arvatavasti,“ vastas paks mees heatahtlikult ja endast mitte sugugi vähem lopsaka huumoriga.

„Kui arvesse võtta,“ jätkas vaimulik, „et on olemas noori inimesi, kes tühja viiulikastiga ringi hulguvad, siis peaksid minu kahtlused küllaltki põhjendatud olema.“

„Edasi!“ pörutas paks.

„Edasi, kui ma teid äsja nägin, hakkasin ma mõtlema ühele kolmandale viiulikastile, mis juba mitmendat kuud seisab ühes aiamaajakeses, ilma et seda minu teada keegi oleks kordagi avanud selleks, et võtta sealt viiulit ja sellel mängima hakata. Jumal andku mulle

andeks, kui ma kellestki halba mõtlen, kuid kui ma teid eemalt nägin tulevat, siis, uskuge mind, mu härrad, esimest korda pika eluea kestes lõi usk inimesesse vankuma."

"Põrgu teid teab," hüüdis vibalik nüüd solvunult, "kelleks teie meid peate."

"Mille kõigea sind praegusel ajal kaaskodanik ei tüssa," jätkas vaimulik eksitamatult, "kuid on imelik mõelda, et sind kolme kuu kestel tühja viiulikastiga on petetud. See on seda imelikum, et ma just nüüd pidin kahtlema hakkama. Mu jumal jah, võib-olla on viiulikastis muukraud, mõned pommid või mõni muu keelatud salakaup."

"No jaa," vastas vibalik oma viiulikasti käe otsas ägedasti viibutama hakates, "kes käsib teid oma usuni lapsik olla. Mina näiteks pole kunagi usaldanud mehi, kes teevad tegemist palveraamatutega, mis pealegi parajal juhul võivad kuhugi hõlma alla kaduda. Pealt kullasse trükitud vagadus, kuid seest...! Mitte asjata pole jumalamehi maailma suurimate mürgihangeldajatena tabatud — nad on juba sümboolseltki seda."

"Märki tabatud," ütles paks mees lõbusalt hambaid paljastades.

"Oleme seni mõlemad mööda sihtinud," vastas vaimulik ikka sagedamini silmi pilgutades. "Kui ma teiega kõnelema hakkasin, siis ma tegin seda heas usus, et te mind minu kahtlemistes võite sõbralikult aidata. Ja ma usun praeguigi, et te võite selle viiulikasti, mis ripub ühes aiamaajakeses ja millest ma teile rääkisin, — et te võite selle avada, ilma et teil tarviseks sissemurdjaks hakata, veel vähem aga kasutada oma mürgihambaid. Niisiis, mu härrad, ma tahtsin teilt küsida, mis mees on õieti teie kolleeg Annes Roniroos."

"Annes Roniroos!" hüüdsid mõlemad viiulikunstnikud ühel ajal.

"Kui ma mööda kalda veert tulin, ei mõtelnudki ma Annes Roniroosile, ja alles siis, kui teid nii hoolikalt nägin teenistusse ruttavat, hakkasin ma korruga kahtlema, kas Roniroos ongi kunstnik, nagu ta end ise peab või vähemalt nimetab."

„Jaa,“ vastas paksem viiuldaja õhinal, „Annes Roni-roos on meist kõigist andekam, aga siiski tal pole veda-nud, või õieti tema ei taha pidada eduks seda, millest meie rahuldume. Mängis siin-seal kõrtsides, aga läks varsti igal pool tülli, oli isemeelne, aga kui puudub maine vara, liati veel sel määral nagu temal, siis ei jätku muudestki rikkustest, et läbi lüüa. Ning aja jook-sul mees muutus närviliseks, ja arusaadav: oled enese teada rikas, aga pead iga jumala päev kerjuse olukorda taluma. Teate, see tunne võib piinavaks muutuda.“

„Sel määral,“ ütles vibalik, „et lõpuks on täiesti mõistetav, kui toimid niisamuti nagu Annes Roniroos. Sest vaadake, vanahärra, mis puutub teie kahtlustus-tesse viiulikasti suhtes, siis need on täiesti põhjenda-tud.“

„Kuidaš!“ ehmus vaimulik. „Kas kast on tühi?“

„Tühi! Või kui seal midagi veel on, siis ainult riis-med tema suurepärasest viiulist. Amati! Kujutlege, mis tähendab viiuldajale omada Amatit, ehtsat Amatit, ja siis ometi ühel päeval kõrtsis sellega mõnele prassivale lurjusele pähe virutada, nõnda et aina killud laiali len-davad. Mina ise olin selle draama tunnistaja ja tean, et sellest päevast alates Roniroos pole enam kusagil mänginud.“

„Ja millest ta nüüd siis ennast elatab?“ küsis vai-mulik.

„Millest!“ kordas paksem mees. „Kurat küll seda ise teab, millest. Esialgu laenas sõpradelt, kuid hiljem pole kuulda olnud. Kolleegidele ta on võõraks jäänud ja nüüd on juba raske kohta saada. Kahju sellest poisist, tuline kahju!“

„Aga miks te, tema kolleegid ja kaasõpilased, ei tee siis talle korjandust, et raskest seisukorrast välja aidata?“ küsis vaimulik.

„Uue Amati ostmiseks või,“ vastas paks mees südäm-likult naerda hirnudes.

„Et ta püksidki jalga saaks.“

„Oo, võtke teatavaks, mu härra, et kui teda miski veel päästa võiks, siis vahest uus ja mitte vähem kuulus viiul.“

„Jah, see poiss on läbi,“ ütles vibalik. „Ja muuseas,

mis puutub tema abistamise, siis selles asjas ta poleks vähem isemeelne kui kõiges muuski. Ning seda silmas pidades ma olen imestanud, kuidas ta siiski kõigi nende trikkidega hakkama saab."

"Mis trikkidega!" ütles paksem mees. "See on lihtsalt väljapressimine."

"Suur jumal!" hüüatas nüüd vaimulik. "Nõnda siis, nagu ma teie jutust aru saan, on ta ometi kelms, hoolimata oma andekusest ja neist kuulsatest kildudest, mis ehk nüüd selles tummas kastis puhkavad."

"Vaene mees on selle lühikese aja kestel tõepoolest liiga sügavale langenud," möönis vibalik.

"Tahaksin teda tõepoolest aidata," ütles vaimulik, "ja oleksin teile sellepärast väga tänulik, kui te ei keelduks kas või möödaminneski seda inimliku loomuse traagilist kahepaiksust natuke lähemalt valgustamast."

"Noh, olgu," nõustus vibalik, "kuid võtke arvesse, et minu andmed pole kaugeltki kontrollitud või tema enda poolt kinnitamist leidnud. Sellepärast ma ei julge nende tõepärasuse eest vastutada, kuigi neist veidra-dest väljapressimistest jutustas mulle tema endine armastatu, väga ilus neiu, kelle nime siinkohal pole tarvis nimetada."

"Meie aeg on kasin," ütles paksem mees, selle kaunis pika sissejuhatuse ära kuulanud.

"Lihtsalt ja lühidalt: neitsik jutustas mulle pisar-silmil, et pärast seda, kui nende vahekord meie sõpra tabanud õnnetuste tagajärjel oli külmaks muutunud, oli Annes Roniroos ennekuulmatu alatusega hakkama saanud. Nimelt oli ta ühte õnnestunud fotot neiu-st paljundada lasknud, et seda siis kasutada tutvuste loo-misel teatud liiki naisteküttidega, kes otsivad tutvust ajalehtedes kuulutades. Kuigi vanahärra ei kuulu täiel määral meie aega, usun ma siiski, et lugu on teil ometi selge: Annes Roniroos esineb kirjavahetustes naiste-küttidega alati vaese neiuna. Šarmantne foto ära saa-detud, hakkavad kirjad käima. Preili on naiivne, kuid sellena just paljutöötav. Määratakse kohtamine, sageli mõnes teises linnas, kuid siis läheb teele delikaatne kiri: palutakse sõiduraha või kurdetakse riietuse puu-

dulikkuse üle. Noh, Annes Roniroos veab ninapidi neid jultunud elumehi, kes on valmis süütuid tütarlapsi hukutama. Ta pettub oma tundmatute austajate helduses sageli, kuid vahetevahel ta ometi kasseerib sisse tagasihoidlikke summakesi, itsitab omaette ja elab nagu ämblik oma nurgas. Ja katki poleks isenesest mitte midagi, kui preilil, kelle ülesvõtteid ta levitab, vahetevahel piinlikke arusaamatusi ei tuleks üle elada."

"Oo, see on alles süütu algus," ütles paks. "Kuid pange tähele," ta tõstis prohvetlikult sõrme, "et ühel päeval pärast õnnetut kirjavahetust mõne ettevaatliku ihnuskoiga meie „petetud neitsi" ilmub kibestatuna kuhugi ausasse perekonda ja esineb tõelise väljapressijana. Just niisugusena ma mõtlen selle draama hari-punkti, sest..."

"Oh, jätkel!" hüüdis vaimulik tõrjuvalt ja üha häbelikumalt silmi pilgutades. "Teie hääl on täis parastavaid noote. Kuid mõtelgem Annes Roniroosile! Kat-sugem mõistatada, mis mõtted on jumalal selle vaese pärdikuga, milleks ta tahab oma tööriista tarvitada."

Kes teab, mida kumbki pool oleks veel ütelnud, kui samal silmapilgul rannahoonest poleks väljunud pikolo, kes mööda randa nende poole hakkas jooksmas.

"Mõnel seal on palad kurku kinni jäänud," ütles paks, ja vibalik hakkas lagisevalt naerma. Siis surusid nad vanal vaimulikul südamlilikult kätt ja hakkasid rutes minema kuurhausi poole.

3

Kui Võrupää üksi jäi, ei teadnud ta enam, kuhu rutata. Vaadates kahele viiuldajale järele, seisis ta hulk aega nõutult paigal. Ta mõtles Annes Roniroosi saatusele, endamisi aru pidades, kas koju minna ja oodata seal õnnetu poisi kojutulekut, et teda siis ettevaatlikult ja õieti südamlilikult jumalasõna pihtide vahele võtta. Kuna ta otsusele ei jõudnud, siis oleks ta nõnda arupidavalt ehk veelgi seisnud, kui teda silmapilgul, mil rannahoonest hakkasid kostma viiulihelid, poleks segatud. Teda teretati, ja kuigi hääl oli ülimah

ja talle hästigi tuntud, võpatas ta. See oli väikese vürtspoe omanik Kiviprao tänavast, kes oma poes oli keeldunud tubakasaadusi müümast ja noomis läbi igaühe, kes tahtis osta tubakat ja paberosse. Õnnetuseks asus ta pood seminari vastas, ja ülemeelik noorus ei jätnud kasutamata võimalust tema fanatismi iga päev vihale ajada. Vend Kägard vihkas ilmalikke, eriti noorusu, kelle lõbujanu ta ei suutnud küllalt taunida.

„Kas teate, vend,“ ütles ta nüüd Võrupäale, „maailm on küpseks saanud patus — umbrohi on lämmatamas jumalalapsi. Meie linnaisad on meid kuradi meelevalla kätte mänginud.“

„Nonoh!“ ütles Võrupää, kes veel ikka Annes Roniroosi kelmustele mõtles ja keda vend Kägardi kurtmised praegusel silmapilgul ei huvitanud.

„Jah,“ jätkas vend Kägard natuke imestunult, „sellest ajast, kui linn paneb rõhku sellele, et ligi meelitada suvitajaid, ja hoolitseb ainult nende lõbustuste eest, on jumalalastel kiusatustele raske vastu panna. Ma ei tea, mis sellest tuleb — vend Vanatiik, meie koguduse senine heategija ja toetaja, on end käest ära andnud.“

Ning ta hakkas hädaldamisi kurtma, kuidas suure manufaktuuri omanik, selle asemel et usuelust osa võtta nagu vanasti, teeb kaasa rannakuningannade kroonimisi, kuna samal ajal kirikut ähvardab võimalus katuseeta jääda ja plangud seisavad mahalangemise ohus. See kõik oli Võrupäale vägagi hästi teada, aga ta vastas nüüd ometi peaaegu ükskõikselts:

„Rahustuge, vend Kägard! Kui jumal kõike seda laseb sündida, siis peab tal selleks oma põhjus olema. Vend Vanatiik on ainult tööriist jumala käes, ja kui ta pole teda seni veel uputanud, milleks tal arvatavasti küllalt võimalusi oleks pidanud olema nendel lõpmatutel jahisõitudel, millega vend Vanatiik oma aega viidab, siis peab tal temaga oma nõu olema. Laskem siis asjadel oma rada minna, ilma et meil ülemäära tarvitseks kurta.“

Ütelnud nõnda, oli tal korraga väga kiire. Ta tahtis üksinda olla, kuna Annes Roniroos talle ikka veel rahu ei andnud. Teel haigemajja mõtles ta seda lugu mit-

mest kandist. Niisiis oli vanal Liisal ometi omajagu õigust, kui ta seda poissi kelmiks nimetas. Jah, paraku jah, tema viiulikast oli siiski tühi. Ja ometi ta sõbrad olid teda väga andekaks nimetanud.

Ta astus haiglasse, koputas palatite ustele, vestles õdedega ja kuulas koridoris teistelt haigetelt järele, kas on neid, kes, mahajäetuna julgusest ja tervisest, võiksid olla hakanud igatsema usu lohutavaid sõnu. Ilme kannatlik ja käsi õnnistusvalmilt palveraamatul hoides, astus ta ühest osakonnast teise. Viimaks ometi paluti teda astuda ühte tuppa, kus gangreen oli oma töö teinud. Aken oli avatud, vana kastan, üleni valgetes õites, kasvas selle all, piirates suvise pärastrõuna valguse sissetungi.

Jah, oli suvi! Pastor Võrupää nägi seda alles siin, mehe läheduses, kelle jalad olid amputeeritud ja kelle suur paljaspea pinguletõmbunud kollase naha all meenutas juba kolpa, maast välja kaevatud luud. Ta oigas ja nimetas jumala nime, ja kõik see polnud kooskõlas ta suure näo brutaalsusega. Võrupää tundis teda: mees oli ühe hotelli kojamees, kellel seni polnud jumalaga vähimatki tegemist olnud.

„Gangreen läheb edasi,“ ütles mees, ja pead vaimuliku poole pöörates: „Mis me teeme — need kellad piinavad mind. Millal on pühapäev? Ma kardan, kui neid jälle hakatakse lööma.“

„Kas nad ei too sulle rahu?“ küsis vaimulik.

„Ei, ei!“ tõrjus mees. „Ma olen nii üksik.“

„Armas vend!“ ütles vaimulik. Ta istus ja ta hääli oli väga leebe. Valgus pööras end aegamisi aknast ära, tuba hämardus, nad vestlesid. Kui ta lahkus selle õnnetu toast, kelle hing oli gangreeni varal tekkinud ime läbi jumalale alistunud, oli päike madaldunud haigla pargi taha.

Ta sureb, mõtles vaimulik läbi haavaosakonna minnes. Siis nägi ta kahte sanitari sisse astuvat. Teenijanna tuli välja ühest toast. Sanitarid seisatasid, panid oma kanderaami lahtitõugatud ukse taha. Siin oli keegi surnud.

„Vaene noormees!“ ütles vana teenijanna, kui sanitarid elukutselise osavusega laiba välja tõid.

„Kuidas ta suri?“ küsis Võrupää lähemale astudes.

„Jah, mõtelge,“ vastas teenijanna. „Inimene sureb ja keegi ei tea tema nimegi. Ta oli metsakohvikus endale mürki sisse võtnud, seal ei olewat teda keegi tundnud.“

Kuid Võrupää tundis teda, see oli Annes Roniroos. Ta oli valmis seda nime juba hüüatama, kuid mõtles siis järele ja lahkus oma lumivalget pead raputades. Tal oli nüüd väga kiire. Ta läks otsekohe koju ja leidis oma truü Liisa väga murelikuna eest. See hea hing halises jälle äraviidud üüri pärast.

„Noh, näete nüüd ometi, et ta enam tagasi ei tule,“ ütles ta leivaisale nutuselt.

„Ta on oma päriskoju jõudnud,“ vastas vana vaimulik tasa. Siis laskis ta aiamajakese tagavaravõtme tuua, võttis küünla ja läks üle hoovi, Liisa vaikivana tema kannul. Võti ei andnud end lukus ringi keerata, rauga käed hakkasid värisema. Ta uuris võtit, ütles: „See peab ometi õige olema,“ ja katsus uuesti keerata, kuid seegi kord tulemusteta. Viimaks andis ta võtme Liisale, kes ta selja taga närviliseks oli muutunud. Nad olid nagu kaks varast.

„Jumal hoidku, kas ta on surnud?“ söandas Liisa nüüd küsida. Jaatavat vastust saades pistis ta võtme kartlikult lukuauku ja jätkas: „Võib-olla on ta hing lukuaukus ees!“ Ta püsis hulga aega luku kallal, kuid siis, käsirauale vajutanud, kargas üks iseenesest lahti. Seda polnudki välja minnes lukustatud. Tuba oli täis prahti. Pabereid, kõvaks kuivanud leivakoorkesi, halitanud vorstinahku ja mitmesuguseid muid jätteid vedeles põrandal. Ase vastas täielikult Liisa hommikusele kirjeldusele: see oli nagu räbalate hunnik; õlekott oli õlgi välja lasknud ja neid vedeles üle terve toa. Õhk oli vana ja läpatanud, seinal rippus viiulikast.

„Jätke mind üksinda,“ ütles vaimulik viiulikasti nähes. Ning kuna Liisa oli mõtelnud, et hing istub lukuaukus, arvas Võrupää nüüd omakorda, et vaese poisi hing on sellesse kasti suletud. Ulimal määral erutatud, võttis ta kasti seinalt maha, asetask selle lauale ja avas, nähes kohe oma kartused ja õhtupooliku kurvad mõtisklused põhjendatud olevat: mõned killud ja viiuli

kael keerdutõmbunud keeltega puhkasid nagu kirstus. Siis pani ta kasti ära — kunstniku hinge, mis oli surnud enne kui see maine keha, mida ta oli näinud täna kandraamil. Jah, hing oli surnud varem ja täna oli end mürgitanud see kelm, väike ja vilets petis, kes oli katsunud end elatada mingisugustest väljapetunud summakestest. Huvitav, kes olid siis need ebakaunitari ohvid!

Ta süütas küünla, vaatas toas ringi ja otsustas palvetada laeka kohal, mis oli täis kõlvatut kirjavahetust, mängukaarte ja nende vahel ühe kauni neitsi postkaardi suuruses päevapilt. Neitsi naeratas. See naeratus oli tõepoolest võluv, niivõrd vanuri mõtteid häiriv, et ta laeka, mille ta oli juba avanud, uuesti kinni lükkas. Pühitsenud end palves, söandas ta puudutada vänget lõhna levitavaid kirju, mille stiil, niisama vaimuvaene kui lääge, millegagi ei reetnud kooskõla, mis valitses selle parfüümi ja kirjade sisu vahel. Need kirjad olid täis armastuseavaldusi, petturite tunnete-teesklust, kutseid kohtamisele ja võltslubaduste taha peidetud noorte hingede hukutamise taht. Jagu saanud esialgsest põlgusest kõige neis kirjades kajastuva ilguse vastu, muutus vana vaimulik irooniliseks. Vaene Roniroos, siis sel kombel maailm avaldas sulle oma armastust, ja sedagi selle ringkonna poolt, kelle esindaja pähe sa kord tülgastusega oma väärtusliku Amati puruks virutasid!

Ta luges edasi, kuid siis äkki kivistus ta nägu ja muutus uuesti taunivaks: käekiri sinisel lillisel kirja-paberil kuulus vend Vanatiigile. Suur jumal, miks oled sa lasknud tal langeda nii sügavale oma ihade kõlvatusse! Vend Vanatiik oli abielus, oli laste isa ja oli alles paar kuud tagasi käinud jutlust ütlemas. Need olid asjaolud, mis panid auväärt vaimuliku pea ringi käima. Kuid siin ta oli, ta kirjutas nagu kõik teisedki: „Armas, magus neiu!“

Terve lehekülg läägeid meelitusi selleks, et noort tütarlast kutsuda metsakohvikusse kohtamisele. Annes Roniroos polnud siiski küllalt täisvereline kelm, mürgitas enese, selle asemel et tõeliseks väljapressijaks saada, milleks tal juba selle kirja põhjal küllalt või-

malusi oleks olnud. Võib-olla ta võitles selle kiusatusega täna metsakohvikus enne mürgi sissevõtmist. Ja tal oli siiski kergem...! Issand, ava talle oma riigi väravad ja otsusta ise, mis sa vend Vanatiigiga peale hakkad!

Kuid võib-olla nad kohtasid, võib-olla vaene poiss tegi siiski väljapressimise katseid ja vend Vanatiik puistas talle mürki kohvitassi. Kuritegu! Võib-olla! Kes avastab Annes Roniroosi surma saladuse? Aga kas seda ongi tarvis? Milleks on selgust vaja selle kohta, kuidas ta suri, kui keegi polnud huvitatud sellest, kuidas ta elas. Isegi mitte tema, Võrupää, selle maja omanik, kus ta kiratses. Jah, meie kõik oleme süüdlased! ütles ta. Siis peitis ta kompromiteeriva kirja põuetasku. Ta teadis, et tal läheb seda tarvis veel enne, kui uus päev koidab.

Järgmisel pühapäeval võis kogudus rahuldustundega kuulda, et vend Vanatiik oli baptistikogudusele suurema summa annetanud.

Meie kõik oleme jumala käes ainult tööriistad.

See hommik mäe ääres oli umbselt soe. Kui Omajaani peremees õue astus, sumises juba majaveerne mesilastest. Rohi oli kasvanud ja Mait nägi, et sarapik mäel oli ainsa ööga paksuks muutunud. See oligi kõik, mis ta mäepoolsel küljel märkas, sest ta unest veel segane pilk ruttas kohe tõusuluseid heinamaid silmitsema. Need seal all olid madalad ja tükati veel narmendavas udus, kuid nende rohelus äsja tõsunud päikese all tunnistas maa tugevast jõust. Tõsi, see oli juba aastakümneid tagasi talu küljest ära kistud, kuid siiski see tükkis praegugi veel olema

tagapõhjaks kujutelmale kümnepealisest karjast ja kõigest sellest, kuidas siis oleks olnud, kui Omajaani Madi neid heinamaid käest poleks ära mänginud.

Mait kannatas sellest, milles tema süüdi polnud. Ta oli kannatanud pool eluaega, seitsaati, kui hakkas mõistma, mis Omajaani nende heinamaadega oleks tähendanud. Nüüd seisid suured hooned talu südames nagu mure, olid kõledad ja tühjad. Õu, alati vaikne, elavnes ainult suvekuudeks, mil Mait teenija võttis. Igal aastal oli uus, ja kuigi neid aastate jooksul siin väga mitmesuguseid oli olnud, polnud nende hulgas

kunagi elatanuid. Vanem rahvas siia ei tulnud. Ainult noored, kelle seljataga veel vanemate abi seisis, nõustusid nii üürikeseks ajaks endid kohale kauplema. Need ei võtnud aga tööd tõsiselt, veel vähem Maitu, kes oli pehmeloomuline inimpelgur ja mitte enam nendes aastates, et tüdrukutes teisitigi huvi või lugupidamist äratada. Neil põhjustel kartis Mait noori, neid oli kunst mõista, nendega läbisaamine keeruline ja raske.

Muidugi oleks kõige õigem olnud naine võtta: poleks vaja palka maksta ja naine teeks tööd, omainimesena. Poleks vaja kedagi sundida! Nõnda mõtles elust tagasitõmbununa vähemalt Mait, sest ta oli üks neid ausaid iseloomusid, kellele teiste käsutamine oli ületamatult vastik.

Ja seetõttu, et nüüd oli aeg jälle niikaugel, kus ta ilma võõrata enam läbi ei saanud, tundus kogu see soehommik ebamugavana ja kiskus seest kuidagi kärsitult tõttavaks.

Ta oli juba paari päeva eest kuulutuse ajalehte viinud, nüüd võis iga päev kohasoovijaid tulla. Mõned nendest, kuulda saades, et majas pole perenaist, pöördusid jalamaid tagasi, teistega Maidul kaup ei sobinud — tuli valida, kuigi tema ei olnud suurem inimeste tundja kui Omajaani Madi, kes liigse usaldusega oli suure talu laostanud. Madi õnnetuseks oli linna lähedus, mis mõne kirekese sabas ebaväärikaid sõpru soetas, — Mait pelgas noori linna tüdrukuidki. Inimesi oli mitmesuguseid, mine sa nende sisse näe või mine tea, kes tema ja ta sõbrad on.

Omajaani asus linna külje all. Roobastee, mis maja tagant läbi läks, oli ühtlasi linna piiriks. Seda vähekäidavat piiriteed kasutas Mait piimaveoks. Uksik nõu kärul, läks ta siit igal hommikul. Kuigi tee kohe märke tõusis, oli see nõnda ometi lihtsam. Pealegi polnud hobune suurem asi — kahetses temagi neid Omajaani kaotsiläinud heinamaid. Ja sellel roobasteel maja taga Mait oli juba eile vaatamas käinud, kas pole kohaotsijaid tulemas. Ta läks sinna tänagi enne lehmaliipsmist, kuid lillekestesse tikitud teel oli kõik alles vait ja varahommikuliselt vagune.

Ta lüpsis oma kaks lehma, ajas nad siis mäe taha karjamaale, ning kui ta sealt tagasi tuli, seisis seljaga vastu laudaseina natuke lühikeses sitskleidis pikk nais-terahvas. Pea rinnal ja käed ripakil, näis ta päikesepais- tel tukkuvat. Mait muutus sellest oletusest kohe araks. Tuli kohmetult lähemale ja kõhatas. Ei, võõras siiski ei tukkunud; ta pöördus tulija poole rahulikult, ilma et seejuures vähematki ärkveleehmumist oleks märgata olnud.

„Nii vara!“ ütles Mait prooviks ja kõhatas veel kor- raks.

„Eks häda aja,“ vastas võõras omaltki poolt kõha- tades.

Tema aastaid oli raske kindlaks määrata. Ta oli noorepoolne, võis oma suure kondi varjul veel üsnagi noor olla, ja tõmbas oma pearätiku üha rohkem silma- dele. Kuid muidu ta tundus tõsisemeelne ja kõik, mis ta ütles, oli midagi aina niisugust, mis Maidugi arva- mistega sobis. Ja Mait tundis pikkade aastate kestel õieti esmakordselt, et ta kodune tunne võõraga vestel- des vastu pidas. Ei tundunud seda ebanugavat usalda- matust, mis teda võõrastega läbikäimisel ikka häiris. Kui nad palgatingimuste suhtes kokku leppisid, tundis Mait kergendustunnet: niisugust inimest ta oli alati tahtnud — murelikku ja tõsisemeelset. Murelikul on hoolt, muretu tahab tagasundimist. Tal oli küllalt koge- musi noorte plikakestega, kes tegid tööd, silmad kinni, kuid õhtu tulles hakkasid sillerdama. Need kas ei maga- nudki kodus või siis nende juures käidi magamas. Parem oli, kui niisugune inimene juba omast kodust käis siia tööle.

Sellest jutuotsast ta algaski, kui nad kahekesi linna läksid, Mait oma piimakäru ees lükates. Uus ütles end mitte säärase olevat. Ta olevat siinkandis hoopis võõ- ras, tal polevat linnas ühtegi tuttavat ja ta elavat kah- juks kaugel — tärklisevabriku taga. Mait ei tahtnudki, et ta kodust käiks, juba töö huvides oleks, kui inimene talus elaks.

Poe ees, kuhu mees oma piimanõu andis, viivitasid nad ja läksid siis kohmetult lahku. Tüdruk oli lahkumi-

sel katsunud isegi naeratada, kuid just siis oli ta ilme nagu süüdlasel abituks muutunud.

Vaenelaps või lesk, mõtles Mait koju tagasi tulles. Neid inimesi ta arvas mõistvat. Nende kannatuste hõngus tundus maailm sirgjoonelisem ja selgem, tema lihtsameelsele tõsidusele harilikust taibatavam. Teda sidus nendega ühine tunnetus: elu ei ole naljamäng, elu on meeleheitlik võitlus kõhutäie eest, midagi väga hirmus tõsiselt võetavat. Ja kui teine niisugune on su kõrval ja sinugä ühise katuse all elab, siis peaks hulga kergem olema. Mäest alla tulles vaatas ta enese ümber, ei silmitsenud jalgteed enda ees nagu muidu, pilk kippus harilikust kaugemale ning kogu ta tavaliselt rõhutud olemasolu tundus pühapäevalisemana.

Varahommikused sillerdused olid raugemas, päev tulikuum.

Lõunaks, siis, kui mäealune oli hingetult vaikne, jõudis uus teenija pärale. Ta sai endale suure küürimata laudpõrandaga toa, rebenenud tapeetidega, ja mõne kõige hädavajalikuma esemega. See oli esimene kuum päev ja tuba oli meeldivalt jahe, kattes sellega eemale-tõukavuse, mis ta uustulnukas ehk muidu oleks tekitanud.

2

Uus ei olnud vaeslaps ega lesk, nagu Mait oli arvanud. Ta oli kolmekümne kahe aastane neiu, tema nimi oli Eeva ning kogu ta elulugu seisis selles, et ta seni oli ainult taluteeniija olnud. See oma sündmuste kehvuses mahajäetud elu oli soodustanud armastuse tekkimist loomade vastu. Ta ei käinud väljas, loomad asendasid talle inimeste seltsi ning tema õhutusel ostis Mait mõned kanad. Eeva suureks rõõmuks hakkas kana just jaanipäeval loksuma. Et ta seda pikisilmi oli oodanud, siis pühendas ta nüüd oma jõudeaja haudumapanekule ning sellega seoses olevaile lisatoimingule. Ent kui Mait haudujast mööda läks ja pesa juures mitmesuguseid topsikuid veega ja kaertega silmitses, hakkas tal iga kord ebamugav. See polnud ainult vilu ja hämar rehetuba, mis temas seda ebamugavust põhjustas.

Ruumi hämarus ainult süvendas ta kahtlust: tüdruk, muidu kõigeaks kohane, polnud nähtavasti siiski täie aru juures. Ta ei palganud tüdrukut eluks ajaks või aastaks, vaid ainult paariks, kõige rohkem kolmeks kuuks. Ning tüdruku talitusviis, tema suure koguga kooskõlatu lapsik rõõm, mida ta hauduja juures ilmutas, tundus ebaloomulikuna mehele, kes eelmise aasta suvilisi veel hästi mäletas. Meenutades eelmisi, märkas Mait selle uue juures muidki iseärasusi, mis aina kinnitasid ta kahtlusi teise puudulikkusest. Paaril esimesel päeval see mulje oli niivõrd valdav, et ta mõnikord koguni tüdruku riitusest, seeliku võikapärasest roostekarva värvusest ja ikka silmadele tõmmatud pearätkust arvas vaimunõrkuse hõngu hoovavat. Kas ta nõrgaarulisega ühe katuse all elas? See kahtlus ei lasknud tal õhtuti kohe uinuda. Ja ööd olid valged, uni niigi põgus. Sel kombel hakkas ta võõrale inimesele ikka rohkem ja rohkem mõtlema, jälgides ta ülalpidamist jõudeajal. Muide, tüdruk käis majas nagu vaim; ukсед avanesid vaevukuuldavalt, kui ta suurde tuppa läks.

Uhel pühapäeval astus Mait sinna uudishimust aetuna, palgaraha sõrmede vahel. Tüdruk istus sängi serval, lahtine lauluraamat põlvedel. Kui ta Maidu sisseastumisest nähtavasti kohkununa püsti tõusis, langes raamatu vahelt välja kaardikene: kaks teineteist suruvat kätt meelespealillede kohal. Mait tõstis oma suure säärikus jala kaardikesest aupaklikult eemale ja tüdruk võttis selle maast üles. Kui ta end uuesti sirgu ajas, oli ta näost üleni punaseks lõõnud. Sel silmapilgul ei olnud tal rätikut peas. Mees nägi ta nagu õieti esmakordselt, põskedelt ja laubalt päivitamatut, ninaümbrusega ära põlenud. See nägu, oma päivitamatus osas üliõrn, tõukas Maidu jälle mõtiskellu ebaloomulikust lapsikusest, millega tüdruk hauduja eest hoolitses. Ta käes oli suvilise kahe kuu palk — millest pidi ta nüüd rääkima! Kas seda, et ta kuu aja pärast abilist enam ei vaja? Või ehk kahe pärast! Ikkagi oli see imeplik; ta vaatas enda ette, leidmata kohast sõna. Miks jahtis tüdruk selle kanaga, nagu kavatseks ta Omajaanile eluks ajaks jääda? Või hellitaski ta oma südames

midagi selletaolist, lootis nõnda tema poolehoidu võita? Vaikne oli ta, alandlik ja töökas, polnud siinoleku kestel kordagi väljas käinud . . .

Ning korraga see, mis mehele tüdruku juures seni oli vaimunõrkusena tundunud, näis hoopis millegi muuna, pöördus niisuguseks, millest ta nüüd koguni rõõmu tundis. Ta oli juba viiekümne aastane ja elu oli tal möödunud, ilma et keegi talle meeldida või läheneda oleks püüdnud. Ta polnud aimanud, et see tunnetus midagi väärt on. Aimas seda alles mõteldes, et Eeva oma töökusega tahab eeldusi luua nende põlisemaks kooseluks, kindlustada endale tema, Maidu kõrval jäädavat eluaset. See mõte oli uus, kuid mitte eemaletõukav. Vastupidi, vanaldase mehe hinge riivas soe tunne, ta nägi selles poolehoidu enda vastu ja see tõstis ta enesetunnet. Muide selle tunde taustal nägi ta oma loomupärast vajadust teist inimest usaldada vähemkardetavas valguses. Mõteldes, et tal on perenaine, näis see lünk kattuvat millegi senitundmatuga. Mis see õieti oli? Haihtuv üksindustunne? Ta ei osanud sellele nime anda, kuid see oli siiski võimeline ta oleskelu õnnekusega täitma.

Jah, mis oleks, kui nad pulmad püsti lööks, sest tüdruk, kuigi vaene, oli hoidlik; tal oli kahe kuu palk sees ja ta polnud seda kordagi küsinud.

Jõudnud mõtetega nii kaugele, tundis Mait vajadust veel kord piiga näo päevitamatud osa vaadata, ent kui ta silmad saapaninadelt tõstis, nägi ta tüdrukut jälle rätikut pähe siduvat. Ning see mõjus kuidagi kainestavalt. Ta hakkas palgast rääkima, pani raha lauale ja ütles:

„Ei sa ise küsi ka oma palka, mina pean seda hoidma!“

„Oh, peremehel oli sellega mure,“ vastas tüdruk imestunult, istus taas sängi servale ja vaatas maha.

„Sul on mure töötegemisega ka,“ arvas Mait.

„Oled noor inimene, väljas sa ei käi; võib-olla tahad enesele mõnda riidehilpu muretseda.“

Tüdruk vaatas ikka maha, katsus naeratada, siis vastas kõlatult:

„Raha on siis rohkem tarvis, kui äraminek on.“

„Aga kana!“ kõhatas Mait. „Panid hauduma! Mis poegadest siis saab — sa ei näe, kui nad suureks kasvavad.“ Tüdruk ohkas vaevukuuldavalt, kuid vastas rahulikult:

„Mina olen sellega juba harjunud — igalt poolt olen ära läinud.“

„Üks rändaja inimene.“

„Jah.“

„Eks ta ole.“

Jutt katkes, ei olnud enam millestki rääkida. Ja kohe, kui vait jäädi, läks tüdruk üleni punaseks, ei söandanud enam pilku mehele tõsta, Maidulgi hakkas paha. Oli pühapäev, suur maja oli vaikne ja selles vaikususes tundus hõljuvat midagi keelatud või ebasüüdsat: ta oli liiga kauaks teenija tuppa istuma jäänud.

3

Sel moel ei jõudnud Mait oma uurimises väga kaugele. Tema sedalaadi katsed selgust nõutada vaibusid edaspidigi piinlikkusesse, takerdusid ta enese kohmetusse või tüdrukupoolsesse kinnisusse. Kui Eeva hellitaski perenaiseks saamise lootusi, ei rutanud ta neid ometi sõnadega väljendama. Kuid vähehaaval Mait vähemalt veendus, et Eeva oli niisugune, ilma et ta nõrgamõistuslik oleks olnud. Oli niisuguseks sündinud või siis eluraskustes tõsisemeelseks ja murelikuks kasvanud. Oli niisugune loomus. Ja Mait oleks aina rõõmustada võinud, kui teda nüüd endisest suuremal määral poleks hakanud piinama kunagi tükeldatud Omajaani. Ta ei suutnud kuidagi kahetseda, et asjad kunagi nii halvasti olid läinud. Oma kahetsusega istus ta sageli mäel ja vaatas alla, sinnapoole Omajaani praegust küüni ja suuri kaski, kus ädal oli jälle lокkama hakanud, kuhu veed nüüd Omajaani nõlvakuile jäänud põldudelt vedasid kõik maa soolad ja mahlad. Nõnda just Mait mõtles: kõik maa soolad ja mahlad.

Loodus riisus teda igal kevadel, iga raskem vihma-valing, kõnelemata suurveest, õõnestas tema jalgealust. Ja kui viljad polnud veel tõusnud, kui maru

varsti pärast seemendamist valla pääses, siis lendas mulda ja tolmu sinna alla, kus võõras karjatas ja niitis.

Kõigi nende asjaolude taustal ta hilinenud õnneigatus, mis Eeva läheduses ärkas, tekitas talle põuaaegadest tuttavat meelehärmi. Ta suhted oma argade unistustega abielust olid niisama rõhutud ja kurvatoonilised nagu ikaldusaastad vaksapikkuse kõrsviljaga. Aga tänavu oli vihma korralikult sadanud ja lõikus õnnesus, isegi nõudlik oder oli rahuldav. Ammu enam polnud Omajaanil säärast odravilja kasvanud, kuid just odralõikuse ajal tundis Mait pettumust: tüdruk jäi rahulikuks. Tema lahkumiseni ei jäänud enam kuigi palju aega, kuid ta töötas endise tõsidusega edasi. Oleks ta siis hooletum ja lohakamgi olnud, nagu kõik ta eelkäijad, kes viimastel nädalatel enne lahkumist kohaotsimise ettekäändel raiskasid päevi linnaskäimisega. Eeva linna ei kippunud. Ta jäi koju ka kuu viimasel pühapäeval ja Mait läks läbi juba kollendava sarapiku kirjatallu, kus ta heinaajast alates polnud käinud.

Jah, imelik oli küll see tema tänavune tüdruk! Juba oli külaski märgatud, et ta omainimesena tööd rühmas ega käinud väljas. Need olid märgid, millest nende vahekorra kohta mõndagi järeldati. Maidule räägiti sellest külas vihjamisi, anti mõista, naeratati: küll me juba teame, mis Omajaanil kavatsetakse. Ja kui nähti, et need vihjed meest ei pahandanud, et Mait ei salatse, vaid tüdrukut omaltki poolt tubliks nimetas, siis kiideti temale külgeuuletatud nõu avalikult heaks.

Kuid Mait oli hoopis nõutu, kui ta pärast lõunat koju tulles leidis Eeva põllult odrapäid noppimas. Esimesel silmapilgul jäi ta jahmunult seisma ja hakkas siis mõtleva sellele, mida külas oli räägitud. Ega see halvasti polnudki. Kui Eeva nüüd tallu jääks, ei ärataks see kelleski enam võõrastust. Miks peakski elu halvemini minema, kui kaks inimest on ühte nõusse heitnud! Kui neil siin mõnikord millestki puudu tuleks, siis tööd ja süüa ometi jätkuvalt alati.

Nende mõtetega tundus kusagilt nagu rõõmu saavat. Ja nüüd tõukas rõõm teda õieti esmakordselt kahtleva, kas tüdruk teda tahabki. Võib-olla Eeva põlgab

teda vanaks või peab paremaks muidu mööda maailma rännata. Lendab ära ja maja jääb jälle tühjaks. Pole kedagi, kes ustest käiks, lambi süütaks või pliidi alla tule teeks. Oli küll igal sügisel siit suvilisi ära läinud, kuid polnud ta kordagi veel nõnda nukrutsenud. Ning see, kelle pärast ta üksinda jäädes nukrutseks, oli viimast pühapäeva siin, käis mööda odrakõrt ja tegi tööd, mida sugugi polnud laita, sest ilm oli kuiv ja kõrs aina kahises jalgade all. Kuid mõni teine oleks täna pähk-leid korjanud või linna läinud.

Ja seetõttu ei sõandanud peremees tüdrukule muidu läheneda, kui hakkas ise ka viljapäid korjama. Kui nad nõnda vastamisi jõudsid, oli ta peo täis, ja tühjendades selle tüdruku põlle, ütles ta:

„Käisin vaatamas, kas meile kirja on, aga ei old seal kummalegi midagi.“

„Keegi ei teagi, et ma siin elan,“ vastas tüdruk taas kummardades.

Ka Mait kummardas ja nad läksid edasi nagu linnud, vahetevahel maast midagi noppides.

„Oleme siis mõlemad ühesugused, kes teistest midagi ei tea,“ ütles Mait, kui ta peo uuesti täis sai.

„Mis sellest rääkida,“ vastati.

„Aga kuhu sa siis lähed, kui sa siit minema pead?“

„Peab vaatama, kuhu saab.“

„Oleksid kevadel kohe pidanud vaatama sinna, kus aastakaup oleks tehtud.“

„Aga siin oli nii vaikne — mäe all,“ vastas Eeva kõlatult, et siis kohe end sirgu ajades rõõmsamalt küsida: „Kas siis peremees pole minuga rahul old?“

„Oled ehk selle koha jaoks liiga hea,“ vastas Mait.

„Kahjugi nagu mõnikord sind vaadata: teed ja hoolit-sed nagu oma asja. Mina olen sinuga muidugi rahul, aga kas sul enesel ei tule mõnikord tüdimust. Hoolitsed loomade eest ja patsutad neid, tahad neid kõiki rammu-saks sööta, aga enese ajad ära.“

„Talvel aega kosuda.“

„Mis sa kosud, kui sul õiget kodukohta pole.“

„Jah, eks peab piskuga läbi ajama.“

„Ega mullegi peale äraelamise midagi suuremat üle ei jää,“ arvas Mait viivitades, „aga mul on siin kindel

eluase. See on hea, kui mõtled, aga kui ei mõtle, siis ei oska sellegagi rahul olla. Nurisen ka, sest Omajaanil elati ükskord palju paremini kui praegu. Kui need heinamaad seal all veel talu küljes oleksid, siis võiks hoopis teisiti elada — poleks sinulgi siit vaja ära minna.“

Tüdruk ohkas, vaatas linna poole ja vastas siis rahu-likult:

„Oh, minust nüüd.“

Nähes ainult teineteise viljapeade järele sirutavaid käsi, astusid nad natuke aega kõrvuti ja vaikisid. Siis ütles mees:

„Aga kes seda usub, et sa ära lähed.“

Ta puistas oma peotäied tüdrukule põlle ning jäi talle usutlevalt otsa vaatama. Eeva hakkas kärmesti astuma. Mait jätkas kogeleva lüües:

„Näe, külas nad on välja urgitsenud niisuguse mõtte, et sa siia perenaiseks jääd.“

„Pöll on täis; siia paneme märgi,“ ütles Eeva asjalikult, kuid ta huul näis siiski vabisevat.

„Oled nii hoolas, sellepärast nad seda arvavad.“

„Nagu muidu ei võiks hoolas olla,“ hakkas tüdruk naerma ja nende teineteise kõrval olemine muutus nüüd niivõrd ebalevaks, et see põhjustas ebateadlikke liigutusi. Nii sirutasid nad käed ühtaegu välja, et võtta maast ühte ning sedasama viljapead. Nende käed puutusid kokku ja siis sai Mait oma kindluse tagasi: talle meenus kaardikene meespealilledega ja kaks kätt, mis seal teineteist surusid. Kas ei võiks nemadki niimoodi endid sõpradena tunda, elada külg külje kõrval! Ei, Eeva ei naeratanud, ta käsi sellel kuival põllul oli nüüd koguni niiske, kui Mait ta käe oma pihku püüdis. Siis seisid nad teineteise vastas ja Mait ütles:

„Sul ei old kirjatalus kirja, oled vist niisama üksik nagu mina — mis oleks, kui sa talveks siia jääksid?“

Tüdruk vaikis ja vaatas maha.

„Ega ma suuremat palka küll maksta jõua,“ jätkas mees, „aga kui tahaksid niisama, võiksid talve üle elada.“

„Palgast nüüd,“ sosistas tüdruk ning see sosin ja kogu ta tegumood oli üksainus nõusolek.

Eeva oli õnnelik, et ta talveks Omajaanile võis jääda. Kuna ta aga oma muret oli harjunud varjama, ei osanud ta rõõmustki sõnu teha. Kui ta vaikselt küdev rahulolu vahetevahel paisuski suureks, siis ta silmad tõmbusid küll niiskeks, kuid suu jäi seda kindlamini lukku. Algul need tumma õnne silmapilgud kordusid õige sagedasti. Ta südant täitis imeväärne kergus, kui ta hallil ja vilul sügiseõhtul pinumaalt ladus kütet sülle, mille eest polnud vaja maksta. Tulles vihmasel päeval seenelt ja asudes neid pliidi ees puhastama, valdas teda seni tajumata muretus. Väljas oli kare aastaaeg, ööd pikenesid, sajud kestsid mõnikord nädalaid, kuid tal oli peavari, mida ta peaaegu omaks võis nimetada. Siin oli vaikne ja siin nagu polnudki raha tarvis. Kuni lume tulekuni oli metsadest ja soodest midagi korjata. Kui talv saabus ja lehm kinni jäi, polnud peremehel tarvis hädavajalike väljaminekute katteks kord talletatud summakest näpistada. See julgustav asjaolu tekitas neis teineteisele meeldida tahtmise õhina — nad müütasid seeni ja jõhvikaid ning tundsid endid kahekesi üha õnnelikemana. Oh, talv näis neil nõnda üsna ladasatigi mööda tõttavat. Ning nende õnn koondus sooja toidu aurudesse; kui nad istusid punase toidulaua ääres tule valgel ja soojuses, mis oli nende oma, kuulatasid talvise tuule kurja ulgumist, siis muutus nende keskustelu leebeks. Nad kõnelesid vähe, kuid selletagi teadis kumbki, et ei ühel ega teisel polnud siiani nii muretut talve olnud.

Kuni jõuluni magas kumbki oma toas, ent kui uuel aastal tuli pakane, muutus suur tuba külmaks ja Eeva pidi sealt välja kolima. Pärast seda kui ta mõned ööd kasukate all oli hambaid lõgistanud, alistus ta peremehe nõuandele ja tõi oma aseme samasse tuppa, kus Mait magas. Selles toas oli ahi ja see tuba oli soe, kuid ometi pidi ta esimestel öödel siingi hambaid plagistama. Ning kuna teise seina ääres meeski rahulikult ei maganud, siis ta elatanud neitsilikkus oli kogu aja hirmu- ja õnnesegasel valvel. Uhtaegu igatses ta ja kartis seda kohtlast meest, kes oma ärkvelolekust mõne

argliku kõhatamisega aeg-ajalt märku andis. Ta tõmbas vaiba üle pea ja oli hiirvaikne, samal ajal kuni higistamiseni kuulatades iga väiksemat krõbinat teise seina ääres. Esimest korda küsis ta endalt nüüd, kes ta on ja mis temast ükskord saab. Mis ta võiks elult loota, tema, vananev ja vaene taluteenija? Seda meest, tasast ja arga nagu ta ise?

Tõsi, mees küll istus mõnikord unetuna sängi serval, läks sealt isegi liikuma ja katsus sõrmedega kellaosuteid, kuid ei lähenenud kordagi tema asemele. Muidugi polnud ta enam noor, aga kui ta ükskord siiski peaks sellega valmis saama, et tulla ja istuda tema sängiservale, mis ta siis talle ütleb. Selles tahtis Eeva juba aegsasti selgusele jõuda. Kas on parem talle keelduda nagu paljudele varem või ta vastu võtta?

Ta mõtles kõigest. Ta nägi selle kohtlase mehe kõrval end viimaks ometi altari ette viiduna ja katsus mõistatada, miks ta kord juba maha maetud lootusi oli uuesti hakanud hellitama. Need lootused kasvasid iga päevaga ning ta mõistis ikka selgemini, et ta just seda meest ning just tema kohmetuse pärast igatseb. Niisuguse kõrval nagu Mait, kellel polnud kombeks midagi uurida ega pärida, oleks vist temalgi võimalik elada. Eeva oli siin kogu suve ja sügise pearätikut üle silmade kandnud, kuid Mait polnud veel kordagi küsinud, mida ta varjab. Mujal oli see varsti silma torganud, kuid sellele siin mitte. Ja see, et mehel selle ning muudegi pisiasjade jaoks silm puudus, julgustas teda uskuma talle kord võimatuna näivat. Nüüd ta tahtis perenaiseks saada ja elada siin mäe all. Ning kuna ta esimestel öödel endas veel ebakindlana oli higistanud, söandamata vaipa ära lükata, kartes valendavat särki ja käsivarsi mehele ahvatlevaks kutseks muutuvat, siis nüüd hakkas temagi oma ärkvelolekust kõhatamisega märku andma.

Ta ootas hinge kinni pidades igal ööl ja tundis end pettununa, kui ööd järjest täieneva kuu paistest hakkasid valgenema. Siis oli tuba selgetel öödel valge nagu päise päeva ajal ja Maidu uni näis olevat sügavamaks muutunud. Ent Eeva oli ärkvel. Ta ringutas ennast ja, kuuldes mehe magusaid nõrskaid, oleks tahtnud kisen-

dada. Needsamad omadused, mis talle meest lähendasid, olid takistuseks, ei lasknud midagi juhtuda!

Uhel ööl, suutmata end kauem valitseda, tõusis ta üles ja läks kööki, et suud kasta ja end akna all jahutada. See aken polnud jääs ja ta nägi valget lumevälja ning tähti, mis selle surnud lumevälja kohal tuikasid. Ning korraga keset seda pakase öö surnud vaikust, mida ükski heli ei häirinud, meenusid talle jaanituled, mis ta oli maha maganud. Noorus, elu ilus aeg, oli seljataha jäänud! Ta vajus kõssi ja ohkas sügavalt, ohkas oma rumalate lootuste ja üksinduse pärast, mida ta praegu nii teravasti tajus. Aga ta oli harjunud kõike vaikides kannatama, oli peaaegu alati kurb olnud, kuid mitte kunagi meelt heitnud. Ning nüüdki ta toibus varsti ja hakkas head põlve süüdistama, uskudes, et see on ta ära rikkunud. Ta ruttas tagasi oma karmi elukäigu vaevadesse, kogus end ja võttis siis kasuka õlga-dele, et minna lauta loomi vaatama. Kui ta sealt tagasi tuli ja uuesti voodisse heitis, oli Mait ärkvel. Ta mat-sutas suud, haigutas ja ütles siis:

„Sa olid tüki aega ära — ei tea, kas mõni loom lahti oli või.“

Eeva jaatas ja hakkas kogeleva — see oli vale. Ta ei suutnud endale aru anda, miks ta valetas, ja tõttas rääkima pakasest, üteldes, et sõnnikki olevat laudas külmetanud. See ei olnud Maidule uudiseks. See oli tema igivana mure: laut oli suur ja loomi vähe.

„Vaesed loomad,“ ütles Eeva. „Kahju neid vaadata.“

„Miks ta kahju pole,“ möönis Mait.

Nüüd said nad teineteisest nii hästi aru, et öine vaikus kaotas oma masendavuse ja toa õhk oleks nagu hakanud ühe aseme juurest teise juurde liikuma. Väär-tused, mida nemad hindasid, olid mõlemale ühesugused. Loomad, sõnnik ja tõsimeelne valvelolek, et millestki hädatarvilisest puudu ei tuleks, moodustas nende elu eisu. Ent Maidule viirastusid jälle need kunagi Oma-jaanile kuulunud heinamaad oma tumeda rohelusega. Olles nende omanik, võiks ta oma õnnest praegu kinni haarata, oleks tal julgust asemelt tõusta ja Eeva aseme juurde minna, tõotades, et viib tüdruku altari ette. Nüüd tal seda julgust polnud, nüüd jätkus tal jõudu

ainult halisemiseks. Ja end küljelt teisele pöörates ütles ta:

„Ela siis või ole. Kuluks nainegi võtta, oleks ammu juba kulunud, aga...“

„Eks naine tee enese eest,“ ütles Eeva.

„Mis ta teha saab, kui heinamaid pole, karjapidamine nii vilets.“

„Võiks ju väljast teha, ikka saab,“ arvas Eeva.

„Ega kõik naised siis teha taha.“

„Ega kõik muidugi.“

„Sina oled töokas ja teeksid,“ ütles Mait ja küsis siis viivitades: „Aga kas sina mulle tuleksid?“

Eeva jäi vait ja hakkas värisema, ning Mait ütles nagu parastades:

„Noh, näed, nüüd su suu on kinni, ei oska enam midagi vastata. Ja ega see pole ka naljaasi, see väljast tegemine. Kui on veel kaugel ja ilmad juhtuvad ka olema niisugused, siis muud kui ulju aga pealegi.“

„Ei mina seda karda, ikka saab,“ purskas Eeva läbi pisarate. Ja nüüd oli mehel julgust, et tõusta asemelt ja minna teise juurde, kes oli lausa nutma puhkenud.

5

Kuigi sel ööl ei juhtunud midagi peale kõneluse paariminekust, häbenesid nad siiski järgmistel päevadel teineteisele otsa vaadata. See elatanud inimeste piinlikkus püsis peaaegu kuni kihlusteni. Algul rõhus Maitu nende suur aastate vahe, polnud nagu sünnis ega korrapärane tema aastates nii noore inimesega elu alustada. See tunne oli kadumas pärast õpetaja juures käimist, kuid siis juhtus midagi niisugust, mis Maidu kohmetust Eeva kui alles liiga lapseliku noorukese suhtes jälle värskendas. Põõsad mäel olid alles raagus, kui Mait ühel hommikul linnast tulles leidis Eeva õuel hädaldavana: kanad olid mäele läinud ja nüüd oli kull ühte neist armetult muserdanud.

„Kus ta on?“ küsis Mait.

„Lendas ära!“ vastas Eeva, käed näo ees. „Kui vahele sain ja karjuma hakkasin, siis lendas ära.“

„Kana?“ küsis mees imestunult.

„Ah, kana!“ ärkas Eeva. „Tibu, vaene, on siin, otsib varju hagude all. Näe, kuhu on pugunud, tiivad losakil, suled kõik maas.“

„Ega teda sinna või jätta,“ arvas Mait ja hakkas hagu ära tõstma, sest näis, et ehmunud kana teisiti kätte ei saada. Teda selle juures aidates oli Eeva kogu aja pisarais, nuuksus, rääkis haledusi, mis tungisid Maidugi südamesse, kuna see polnud kunagi väga vali ega halastamatu olnud. Ja tal polnud sugugi hea tunne, kui ta viimaks risude vahele kinni jäänud kana juurde pääses, sest oli selge, et siin midagi muud üle ei jäänud kui pea kiiresti maha. Natuke liigagi tõtates taganes ta raiepakuni, millesse oli löödud terav kiin. Kana korises hingedaakuvalt ja Mait ruttas, ent kui ta võttis kiini ja pani kana kaelapidi pakule, hakkas Eeva ootamatult kiljuma. See kiljumine polnud põrmugi täisealise kohane; Eeva oli laps, nõrkade närvidega, ei kannatanud tapmist ega verd. Ta jooksis tuppa ja Mait tegi oma veretöö ära. Kuid verine raiepakk, kiin ja vaese tibu pea, mille Mait pinumaale maha jättis, piinasid Eevat veel hulk aega. Selles küsimuses oli Eeva laps, ja Mait tundis lähenevate pulmade eel üha suurenevat kohmetust.

Uks asi oli nüüd ometi päevaselge: maja ees ei võinud tappa. Kui Mait poleks tapnud toa ees ega Eeva silmade all, siis poleks asi nõnda halb olnud. Nüüd riisus see ta söögiisu ning ta käis nädalapäevad poolhaigena ringi. Sellest kõigest oleks piisanud, et vapustada vahekorda mõne teistsuguse mehega, kuid Maidul puudus ehtsa talupoja rangus. Tema meel ega tõekspidamised polnud sel määral karmid, et kohe tüli kiskuda, kuigi temalegi seda laadi meeltenõrkus, nagu see Eeva juures nähtavale tuli, näis talukohas ebasobivana. Ent ta katsus sellest mööda hiilida, ja kui oli vaja pulmadeks vasikas veristada, siis saatis ta Eeva sel päeval linna piima viima. Ja ta ei hakanud tapma maja ees või laudas sõnniku peal, vaid valis veretööks toataguse, kus pealegi oli vilu ja kuhu Eeval harva oli asja oma jalga tõsta.

Vaevalt oli Eeva piimakäruga mäeseljandiku taha

kadunud, kui Mait vasika välja tõi ja oma ohvri jalad rihmadega kinni sidus. Vasikas inises pikalt ja kinni-seotuna ta ninasõõrmed värisesid ning silmad pöördusid peaaegu tagurpidi, kuid mitte hirmust surma ees, millest tal aimu polnud, vaid igatsusest rohelise mäe poole, mille lõhnu ta esmakordselt haistis.

Ta oli kuuenädalane, ta oli rammus ning ta kaelakont oli kaunis tugev. Sellega oli natuke tegemist ja Mait sattus ärevusse. Kuid ta oli peigmees ning ta mõrsja oli õrnatundeline, sellepärast oli tal vaja mehine olla. Siiski oli ta rõõm looma rammususest rikutud, kui ta pea viimaks maha viskas, — oli natuke kaua pusitud. Ta vaatas pussi, kas see on nüri. Ja nii ta ei pannud küla poolt tulijat tähelegi. See oli härrasmees ning oli jõudnud juba tema selja taha.

„No tere jõudu!“ ütles võõras Maidule ootamatult.

„Tere, jõud on hea,“ kohmas Mait vastuseks, põial pussi teral.

„Mis siin tapetakse?“ küsis võõras. See oli advokaat Varras, endine linnapea, kes nüüd vaesestunud oli tõmbunud elama oma maamajja, mis asus siit mitte väga kaugel metsas.

„Näh, veristasin vasika,“ vastas Mait.

„Jah, on kuulda, et hakkad naist võtma.“

„Jah, need mõtted on küll... ei tea, kas oli varsa aru või.“

„Miks nõnda?“

„Olen nagu vana.“

„Sinusugune — karskete eluviisidega!“

„Ega sellest, aga naine on alles laps.“

„Kui vana?“

„Kolmekümne aastane.“

„Vaata!“

Advokaat naeris nõnda, et pidi prille kohendama. Maidul hakkas piinlik, ta ütles:

„Aga tal on lapse süda: tapmist ei kannata ja loomadega on hale.“

„See on paha! Aga naised — neil on ikka oma tujud.“

„Miks ma siis muidu siia tapmagi tulin — tee äärde!“

„See on linna maa.“

„Seda ta vist on,“ möönis Mait süütult.

„Ja linna maa peal ei tohi tappa, kanagi mitte — seadus keelab.“

„Keelab?“

„Kas sa seda siis ei teadnud?“

„Hingestki ei aimanud! Ega nüüd ometi halvasti ei lähe?“

„Maksad trahvi, oma viis krooni, kui mitte rohkem.“

„Sa jumal! Ja istuma ei oleks aega minna, naisevõtmine ees. Seegi jäi halvasti töö ajaks.“

„Ja peigmehest mees pealegi.“

„Ei sünniks sellegi poolest.“

„Nojah,“ ümises advokaat, „mis ta sul enne oli, teenijaks või?“

„Talvel teenis palgata.“

„Nojah, sellepärast siis pulmadega kiire.“

„Aga kuidas jääb siis sellega?“ küsis Mait. „Kas ei saaks kuidagi maha vaikida, peale teie teisi nägijaid pole.“

Härrasmees hakkas jälle naerma ja ütles siis:

„Ega mina ei lähe sinu peale kaebama — pole minu asi. Ma sulle niisama ütlesin, teadmiseks. Ja ega ei maksa seda teha, mis lubatud pole, see teeb naabrid pahaks.“

Ta naeris veel ja läks siis ära, vibutades oma keppi. Või siis nii, mõtles Mait talle järele vaadates, mina oma toa taga ei tohi tappa. Oma looma ei tohi tappa, seadus keelab. See oli talle suureks uudiseks, sellele ta polnud varem mõtelnudki ning see tundus talle väga kentsakana.

6

Ta tundis end seetõttu endisest hulga tähtsamana ja oleks sellest meeeldi Eevaga rääkinud, kui sealjuures poleks vajadust olnud vasikatapmist puudutada. Liiatigi aeg tõttas ja oli muidki küsimusi, mida tuli lahendada. Nii läksid nad järgmisel päeval linna, et mõrsjale kleiti osta, ja siis ilmnis, et Eeva oma senisest alandlikkusest hoolimata oskas kangekaelnegi olla.

Mait ei pooldanud pulmade puhul suuri kulutusi ja oleks tahtnud kõigest üleliigsena tunduvast hoiduda. Ta

ise oli nõus peigmeest mängima oma poolpiduses maa-riidest ülikonnas ega suutnud kuidagi Eevat mõista, kes oli pähe võtnud unistuse pikast mõrsjaloorist. Maidu arvates oli loor ülearune, kuid Eeva raius selles küsimuses oma tahtmist nagu rauda. Veel kunagi polnud ta meelelt nii heitlik olnud nagu sel päeval. Päev oli kuum. Ja kuigi Eeva oli sageli jonnilt meelitamisele üle läinud, käisid nad lõpuks siiski summutatult tülitsedes ja tusastena mööda linna ringi.

„Noh, lähme siis koju,“ ütles Eeva viimaks, ilma et nad oleksid veel midagi ostnud.

„Koju?“

„Muidugi, mis me siin käime, nagu kaks narri,“ arvas tüdruk.

„Mis me siis siia tulimegi?“ küsis Mait.

„Ega mina ei teadnud, et sa selle loori pärast kõik katki jätab.“

„Mis see loor sulle annab?“

„Annab mis ta annab, aga ma tahan seda.“

Mait kartis, et neid tahtmisi võib edaspidigi tulla, ja otsustas mõrsja tujudele iga hinna eest vastu seista. Ta ütles Eevale seda, mis ta tema tahtmisest arvas: lapse mõtted, ei saa mees nende järgi tantsida.

„Ma olen nii vähesega leppinud,“ ütles Eeva ning tal oli nutt varaks. See oli õige, mis ta nüüd ütles, seda ei võinud Mait salata. Ta südagi tõmbus pehmemaks ning seda läbis korraks nagu mingi kahetsuslik valuhoo, et ta talle seda loori oli hakanud keelama. Eeva oli terve talve teda teeninud ilma palgata ega olnud kor-dagi nurisenud. Ning tänu Eevale oli ju neil nüüd kümme noort kana, kes juba munesid. Sellest sai ka natuke, loori oleks ehk võinud talle ikkagi lubada. Ta oli juba kahevahel, kuid seoses kanadega meenuski talle trall ja kiljumine, mis oli olnud kanatapmise puhul. See tegi ta uuesti järeleandmatuks ning ta ütles kalgilt:

„Ega ma sulle raha ei keela, kui sa midagi targemat tahad, aga sellest loorist ära sa enam mulle räägi.“

Ja mõrsja ei rääkinud enam loorist. Käies Maidu kõrval tuimalt, alistus ta tema soovidele, muutus nagu elutuks. See polnud kõige parem vahekord ja Mait polnud

enesega hoopiski rahul. Mõrsja ei rõõmustunud mil-
lestki, ei rääkinud peaaegu sugugi ega avaldanud oma-
poolset arvamist ka siis, kui talt seda küsiti. Kui ta vii-
maks rääkima hakkas, tundis mees end vabanevat nagu
raskest painajast. See juhtus siis, kui nad, valmis oma
vähe rõõmu tekitanud ostudega, olid minemas pastori
poole, kuna kellaaeg, mil neid pidi laulatatama, oli
kindlaks määrata. Ja siis Eeva ütleski:

„Katsu rääkida, et ta meid õhtul ette võtaks.“

„Nojah, eks ma räägi, kui see enesega rääkida
annab,“ nõustus Mait kergendustundega.

„See,“ nagu Mait nimetas pastorit, kellel vastutule-
likkuse suhtes kõige paremat kuulsust polnud, määras
laulatuseaja kella üheksaks laupäeva õhtul. Ent kuigi
aeg oli hiline ja inimestel, nagu arvas pruutpaar, oleks
pidanud aega olema, olid kutsututest kirikusse ainult
vähesed ilmunud. Olid tulnud mõned külapiigid ja tee-
nijad, keda Eeva oli kutsunud; mõned naised ja paar
meest, kellest üks oli end aegsasti niivõrd täis võtnud,
et teda tuli kirikust välja talutada. Kuna see vahejuh-
tum toimus parajasti siis, kui pastor altari ette jõudis,
tekkis pikk vaikus, mille kestel pruutpaar tundis end
häbistatuna.

Miks oli suurem hulk kutsututest endid uhkeks pida-
nud?

Pulmalisi oli ainult käputäis, kuid selle eest esimes-
tel pinkidel oli kaunike kogu uudishimulisi istet võt-
nud. Need olid enamuses kõik naised, ja Eeva, kellel
linnas sugulasi ega tuttavaid polnud, oleks vaevalt oma
näo pinkide poole pööranud, kui sealt aeg-ajalt poleks
võõrastavat ohkimist kostnud. Pastor viivitas talitu-
sega, kirik oli hämar. Ja korraga Eeva värahtas, nagu
oleks tal külm hakanud: üsna tema selja taga istus
vanem naine, kelle ninatus näos mustendas kaks ava-
rat auku. Eeva ei tundnud teda, ja kuigi võõras nägu,
mille laostunud osast oli pääsenud välja vaatama
surma irve, täitis teda jälestusega, tundus talle kogu
talituse kestel ometi, et too võõras ohkab tema eest.

Kui tseremoonia lõppes, vabises ta tervest kehast.
Ning lastes kohmetutel õnnesoovijatel oma kätt pigis-
tada, tundis ta end sealjuures täiesti elutuna, vaevalt

kuuldes sõnu, mida üks või teine ütles, ja nähes kõike nagu läbi une. Ta oli siiski õnnelik, et võis omal jalal seista, ja oleks olnud palju kindlam, kui ta oleks teadnud, et Mait ta vabisemist ei märka. Ta hakkaski ennast koguma, kui viimaste õnnesoovijate hulgas nägi kaupmees Sõsarat, keda Mait oli suurte kahtlustega pulma kutsunud ja keda polnudki talituse algul näha olnud. Aga nüüd oli see mees ometi siin, ja Eeva tundis taas ebakindlust. Kaupmees oli pulmaliste seas ainus, keda võis härrasmeheks nimetada, ning seetõttu tundis Eeva oma loorita olekus kohmetust, mida ta omataoliste keskel veelgi suutis vältida. Kaupmehe pilk pidi kahtlemata tähelepanelikum olema kui talumeestel või töötüdrukutel, kes teda seni olid õnnitlenud. Need olid teda pilguga vaevalt riivanud, kuid Sõsar vaatas talle lausa näkku, ja Eeva tundis kaelal ning põskedel juuste läheduses peaaegu valu. Ta pea hakkas pööritama ning ta toetus Maidu käsivarrele.

Siis läksid nad läbi kiriku. Kirik nende taga jäi orelitallaja suurtest säarikutest kajama.

7

Väljudes kirikust mõtles Eeva, et teda varsti siia tagasi tuuakse. See kurb mõte kajas ta hingest läbi, nagu suurte saabaste kaja oli äsja läbi tühja kiriku káikunud. Ta süda muutus seda raskemaks, et kiriku värava taga pääses valla mõningaid rõõmsaid hõiskeid. Siin ootas neid veoauto ja mees, kes oli kirikust välja talutatud. Ta karjus nüüd „hõissa pulmad“ ning otsis noorpaari, südilt kinnitades, et tahab maksu mis maksab pruuti suudelda.

Õnneks polnud neil vaja kasutada veoautot ja nad sõitsid ära kogu pulmaseltskonna üllatuseks kinnises tõldautos. See oli kaupmees Sõsara teene ja Mait tundis end väga ülendatuna. „See on hästi,“ mõtles ta, „näevad inimesedki nüüd, kes mu sõbrad on.“ Varsti nägigi seda terve trobikond talumehi, kes kodupoolsel mäeküljel olid tugeva kõie üle tee tõmmanud ja laternatega vehkides nende auto peatasid.

„Vaata mädand,“ ütles Mait, „sellele ei saanud mitte mõeldagi.“

„Pole viga,“ arvas Sõsar ja hüüdis ust vallali lüka-tes: „Tee lahti! Siin pole noorpaari!“

„Mis jutt see on!“ kisas jõuk vastu.

„Tee lahti,“ kordas Sõsar. „Noorpaar pidavat järgmises autos sõitma.“

„Laseme läbi,“ ütles nüüd keegi, „see on kaupmees Sõsar.“

Edasi sõites oli peigmees päris liigutatud. Ta pidi nüüd vahetpidamata ja endamisi rõõmustades mõtlema, kuidas jõuk kohe laiali läks ja kõis ära koristati, kui nähti, et tegemist on kaupmees Sõsaraga. Ning mõte, et see, kellele ta poole eluaega oli piima viinud, pole niisama mees, täitis teda leebe rahuloluga. Ning ta ise? Kas ta pole suure talu omaniku poeg, sest kui need heinamaad veel Omajaanile kuulusid, siis polnud kogu ümbruskonnas teist kedagi, kes oleks Omajaanist üle käinud.

Lauda istuti suure kolinaga, kuid seda oleks ehk vähem kärarikkalt tehtud, kui poleks aset leidnud tõkketegijate ninapidi vedamist. Nüüd naerdi ja tehti nalja sissekukkunute arvel, sest need vastasid ränga kirumisega. Oo, nalja tehti nagu pulmas alati — mis tükist oli tema, Mait, teistest viletsam. Eks lehvi täna Omajaani uksepiitade küljes pulmalipud, eks ole suur laud roogasid täis, nõnda et kellelgi ei tohiks pärast ütlemist olla.

Nakatatud pidurdamatust enesetunde tõusust, vaatas Mait Eevat enda kõrval ja oleks tahtnud, et noor naine oleks rõõmsam olnud. Noh, kirikus pidi tõsine olema, sellest sai Mait aru, aga siin oleks viisakam olnud, kui mõrsja oleks vahel kaasa naernud, mõne sõna vahetanud, kas või kaupmees Sõsaraga, kes ta kõrval istus ja nähtavasti juba igavust hakkas tundma. Mis see Eeva mossitas, oli nii isemoodi, elutu, nagu selgi päeval, kui nad linnas käisid ja ta seda loori ei saanud! Või oligi see kõik ikka veel loori pärast? Süda ei andnud järele, kannatas oma tujude käes. Vaata kuslaps? Laps ikka, ei saa siis aru, et kaupmees pole mõni igapäevane külaline, et talle saab piima viidud edas-

pidigi veel. Ja see, et Eeva seda ise ei oska mõtelda, et ta oma aastate kohta nii oimetu on, hakkas Maitu tõsiselt pahandama. Et tal pole ka meeles, kuidas tõkketegijad oma köie kohe ära koristavad, kui nähti, et see kaupmees Sõsar on. Ei, Maidu arvates oli see lausa mõistatus. Ning vaadanud teda veel kõrvalt, ei suutnud ta enam hoiduda, vaid ütles:

„Eks sa katsu ka teiste naljast osa võtta. Ega teised tea, et sa selle loori pärast . . . ei tea, mis veel mõtlevad.“

Nüüd Eeva, kes oli harilikust palju kahvatum, võpatas ja läks näost üleni punaseks.

„Ole nüüd ilusti,“ vastas ta meelt muutmata. „Sina naerad ega näe midagi.“

„Tohoh!“ ümises Mait ja pöördus Sõsara poole: „Olete suitsetama hakanud — kas road enam ei maitse?“

„On juba võetud ka.“

Natuke hiljem ütles Eeva peigmehele:

„Kas sa'i näe, et seal on üks koht tühi ja karjus Antsu pole kuskil.“

„Küll tema eest juba hoolitsetakse, küll Juuli hoolitseb, see ju täna kokk ja perenaine.“

Kuna peigmeest nähti pruudiga sosistamas, siis hakati mitmelt poolt korruga hüüdma: „Kibe! Kibe!“

„Ja kui peigmees häbeneb,“ hüüdis üks ninapidi-veetuist varsti, „siis tehku kaupmees magusaks.“

Ning nad hakkasid seda pulmakohustust aina pingumale tõmbama, nagu olid hiljuti mäeküljel auto eest köit pingutanud. Pruut ei tõstnud silmi taldrikult. Mait müksas teda salamahti, kuid Eeva, selle asemel, et seda märguannet õigesti mõista või selle järgi talitada, tõusis üles ning ütles:

„Vaadake, seal on üks koht tühi, ma arvan, et seal peaks Karja-Ants istuma.“

„Aga kus on siis Karja-Ants,“ küsis keegi.

„Otsige üles!“ ütles Eeva ja istus taas oma kohale.

Hakati hüüdma, vaadati selja taha ning siis nähti Juulit, kõva kuulmisega paksu naist viiekümnendais eluaastais, kes parajasti tuli köögist toidukandamiga.

„Too oma Ants välja!“ karjus talle tühja koha naaber. „Mis sa tast seal köögis poputad.“

„Võeh, või Antsust puudu,“ ütles Juuli. „Vana muld — mis temast veel pulmalauda kutsutakse.“

„Pane tähele, see Ants matab veel sinugi!“ hõikas talle keegi lähedalseisja.

Õnneks tuli Ants ise nähtavale. Kui ta lauda istus, ütles keegi:

„Noh, nüüd on Ants siin, aga kibe on ikkagi.“

„Sõsar tehku magusaks,“ arvas teine.

„Ei, tõepoolest see pruut on päris tore tükk,“ ütles kolmas kaupmeest õrritades. „Ei mina kuulaks, kui ma Sõsara asemel istuksin.“

„Vaatan minagi, et pruut on tore tükk,“ ütles nüüd keegi naistest. „Ei tea, kuidas see vana Mait ta enesele ka sai.“

„Mis vana!“ hüüti meeste hulgast. „Küsi parem Antsu käest, et mis asi see oli, millega ta Juuli enese järel jooksmata pani.“

„Ants!“ hüüti.

„Noh?“

„Et kuidas see oli?“

„Mul oo neid palju old,“ vastas Ants muiates.

„Kui palju?“

„Juuli on neljas.“

„Jõuad aga sina!“ ütles endine naisehää.

Ants naeris ja vastas siis:

„Jõudmisest pole siin midagi — head on ära surnd ja pahadele olen kähuga mööda kõrvu and; pole tarvis, kui oled paha.“

„Õige jutt.“

„Va mehelarask ei näe ka ära surra,“ ütles nüüd keegi tüse perenaine laua otsas.

„Juuli ju kangest hoiab teda,“ väitis teine.

„Aga kui ta oleks kuulja inimene, ega ta siis Antsu naine oleks,“ ütles tüse perenaine.

„Tõsi neh,“ möönis Ants heatujuliselt, „sellest see kõik tuligi, et kõva kuulmisega. Õues oli häbi karjuda, kutsusin siis teise lakka, ja . . .“

Ants ei jõudnud lõpetada, sest tüse perenaine sai tulivihaseks ja ütles põlastavalt:

„Ei ole sul ka häbi, va kaheksakümne-aastane meheots, niisugust juttu ajada.“

Ent temagi viimaks lausunud sõnad mattusid juba tugevasti viinastunud pulmaliste rõkkavasse naeru. Sumin paisus, hüüti läbisegi, poolehoid Antsule kasvav. Ja selle läbisegi kisamise ajal, ilma et seda paljud oleksid märganudki, tõusis Eeva sõnalausumata lauast ja lahkus, nagu kätega kattes. Ei saadud aru, kas ta nuuksus või oli tal muidu halb, ent kui ta niipea ei tulnud, siis jäadi kord-korralt ikka vaiksemaks. Varsti hakkasid naised mehi kojuminekule manitsema ja Mait nägi, et oligi juba neid, kes tasahilju minema hiilisid. Ning näis, et öö hakkaski teist otsapidi valgenema. Jah, ja Sõsargi tahtis minna.

Mait muutus liigutatuks, ta tänas au eest, kuid tundis samal ajal, et oli juhtunud midagi, mis tema õhtusel enesetunde tõusul aluse oli ära urgitsenud. Eeva? Mis temaga oli või mis talle siin tehti! Ta tahtis vaatama minna, kuhu Eeva oli jooksnud, nagu ta oma pahameelt varjamata Sõsarale ütles, kuid kaupmees laitis tal selle nõu maha. Tema arvates haavus Eeva Karja-Antsu kahemõttelisusest, mis muide oli kogu naispere vähe heakskiitev arvamine.

„Laps, mis muud;“ ütles Mait, „ei ta kannata tapmist ja verd ei või näha. Olen kimpus, kui pean looma veristama, — toa taga on üks ja toa ees teine seadus; pean mõlemaid tundma.“

Ta rääkis sellest veel hulga aega pärast seda, kui kaupmees oli ära läinud.

„Jah, linnapea ise ütles.“

„Või linnapea ise?“

„Jah, ega ta tühja rääkinud.“

Mait oli juba purjus, ta süda valutas Eeva pärast, kuid ta rääkis sellest, mis tundus olevat võimeline talle mingisugust veidrat tähtsust omistama: niisugune mees olen mina — tunnen seadust.

Tööpäevad ja hool, mida Eeva värske perenaisena ilmutas, suigutasid Maidu etteheitel varsti

olematusse. Ta oli kavatsenud Eevat ta pulmaõhtuse ebakohase ülalpidamise pärast noomida, oli ta äkilise lahkumise pärast isegi juttu teinud, kuid polnud siin vähematki aru kätte saanud. Kuid oli siiski midagi, mida ta ei suutnud pulmaööst unustada: see oli Eeva nägu. Kuu aja pärast seisis see ta mälestuses niisama selgena, nagu see oli olnud siis, kui ta pärast külaliste lahkumist oli magamistuppa astunud. Eeva polnud veel magama läinud, ta oli akna all riides istunud, nagu pööratud vastu hommikut tardununa ja elutuna nagu kivi. Säärasena see püsis mehe mälestuses, läbitungimatu, kuid kaastunnet tekitav. Ja Mait teadis, et ta juba selle näo pärast, mis teda nagu teisest maailmast vaatas, ei saa Eevale midagi muud kui hea olla.

Kui ta ühel suvehommikul oma piimakäruga linnast tagasi tuli, nägi ta selle kivistunud näo teravaid äärjooni eriti selgesti. Täna ei olnud ta piima tahetud, ta tõi oma nõu puutumatuna tagasi. Ei aidanud siin seegi, et ta kaupmees Sõsaraga hea tuttav oli; sõprusest oli ehk ainult niipalju kasu, et ta kuulda sai, milles asi seisis. Tema teadis, aga seal all päikesepaistes Eeva ei teadnud sellest veel midagi. Talitas ja käis seal oma käimisi ega aimanudki, et piimanõu puutumatuna tagasi tuuakse, et seda enam hoopiski ei taheta. Ta süda oli raske; see mõte tundus talle imelikuna, kui ta mäe külge pidi Omajaanile lähenes.

Viimaks lükkas ta käru õue ja kuulis noort naist karjaköögis laulu ümisevat. Nojah, nii see oli — Eeva oli viimasel ajal üsna rõõmsana ringi liikunud. Ja just selle lauluümina ja selle mõtte tõttu Mait ei saanud sellega hakkama, et Eevale halba uudist kohe teatada. Ta jättis käru sinnapaika ja läks istus raiepakule, et jalgu saapaist vabastada. Pealegi oli korruga kohe nagu kergem, kui teine karjaköögist õuele ilmus. Nad olid kahekesi ja lõpuks oli see siiski ainult laim.

„Noh, sa oledki tagasi,“ ütles Eeva, lähenedes piimanõule, mis tema arvates pidi tühi olema ja pesemist vajas.

„Tagasi mis tagasi,“ vastas mees, ega saanud sellega veel ikkagi valmis, et naisele tõtt ütelda. Ta ei sõandanud sel hetkel üleski vaadata, nägi Eevat alles siis,

kui see käe nõu küljest uuesti lahti laskis ja mõned sammud eemale astus.

„Jah, nii see on,“ ütles ta alles nüüd, „seda ei taheta enam, pane, kuhu tahad.“

Ta tõusis ohkega püsti ja läks käre juurde.

„Miks?“ hüüatas Eeva. „Sa helde jumal!“

„Küsi jah, miks! Poleks sedagi teada saanud, kui Sõsar poleks ütelnud: rahvas räägib, on poes rääkinud, et Omajaani perenaine on pidalitõbine.“

Noor naine võpatas, nägi silmade ees kirjuks muutuvat ja vaatas siis nagu mingit halastust, kuidas mees kärult nõu võttis ja seda kandes karjakööki tammus.

Tema jäi keset õue, ta seisis natuke aega nagu kangestuses, võimetu jalga ette tõstma. „Oh jumal!“ ütles ta siis endamisi. Ta oli palja päi. „Oh jumal!“ kordas ta veel, oma kaela kätega varjates. Siis jooksis ta ära, ning kui ta tagasi tuli, oli tal rätik peas. Mait oli veel ikka karjaköögis. Siin oli vilu ja nad istusid turbamätastele, kaugel teineteisest. Kummalgi ei olnud hea rääkida. Viimaks, peaaegu elutult, küsis siiski Eeva:

„Kes seda oli rääkind?“

„Näed, ei märganud küsida,“ vastas mees, „aga ega ta kaugelt või olla.“

Sealjuures vaatas ta ähvardavalt küla poole. Ja see, et ta küla poole vaatas, et tal meeldegi ei tulnud Eevat silmitseda, mõjus naisesse lohutavalt. Nii nägi Eeva korraga katla ees kirvest, mille varre lebamises põigiti üle laastude oli nii palju kodusust, et ta oleks tahtnud lootusest karjatada.

„Eks sa kannata see valu välja,“ ütles Mait ja jätkas, vaadatés jälle küla poole:

„Seal ta kusagil on, see susi, aga küll me ta sealt välja põletame.“

„Sina! Ah!“ Eeva hakkas nutma.

„Laim on paha,“ ütles Mait, „aga aeg annab aru.“

Naine nuttis tasa, kuid siis, mehe lohutusest ikka vähem tagasi hoitud, muutus see taltsutamatuks. Vahetevahel tõstis ta näo vastu lage, kisendas liigutusest, mida mehe napid ja rahustavad sõnad tasse sisenaldasid.

„Katsu nüüd mõistlik olla,“ ütles viimaks mees.

„Jah,“ kugistas Eeva ja ütles siis rahunevalt, pilk mõttetult kirvevarrel, otsekui oleks ta oma mõtte sellest välja imenud: „Lähme nüüd tööle, siis on palju kergem.“

Ta oleks õnnelik olnud, kui mees oleks tööleminekuaga kohe nõustunud, kuid Mait tahtis nõu pidada, tal ei olnud tahtmist millegi suuremaga alustada. Eeva jäi vait, läks siis ära ja otsis endale tegevust. Kuni lõunani püsis ta teadmatuses sellest, mis Mait kavatseb ette võtta. Lõuna ajal ütles Mait otsustanult, et tahab linna minna.

„Linna?“ küsis Eeva areldi.

„Kas sa ei oska arvata, kes sind siin nii kangesti vihkab?“ küsis mees.

„Ei, hingestki ei tea,“ vastas Eeva ebalevalt.

Tal polnud siinse rahvaga läbikäimist ning ta puutus võõrastega kokku ainult niipalju, kui see oli võimalik tööväljal. Muide inimesed, kes käisid kirikus, nägid teda mõnikord tee ääres karjas. Ja Eeva teadis, et möödakäijate hulgas oli olnud neid, kes olid huvitatud olnud sellest, miks ta alati üle silmade rätikut kannab. Mehe ees ta vaikis nendest kahtlustustest, mis teda nüüd valdasid.

„Noh, pole viga!“ arvas Mait.

„Kelle juurde sa siis lähed?“

„Sõsara juurde, tema peaks teadma.“

„Kui ta ütleb!“

„Noh, imet.“

„Kui ta ütlebki, ega sina inimeste suud ei saa kinni panna.“

„Kohtusse annan.“

„Kohtusse?!“

„Jah, ikka! Seadus keelab toa taga tapmast, seadus keelab ka laimamast.“

Mait oli selles kindel, ja Eeva jäi vait. Kuid natukese aja pärast ütles ta meelitavaks muutununa:

„Kas sa hakkadki seda asja arutama. Mis sellest ikka võib tulla — vaenu ainult.“

„Kui me seda hakkame kartma...“

„Eks parem oleks ikka leplikult.“

„Jah, aga kuhu sa piima paned?“

„Teen võiks, turul keegi ei tea, kes sa oled.“

„Ja see muudkui naerab pealegi,“ arvas Mait, jälle küla poole osutades.

„Naergu!“

Nähes, et mees jäi mõttesse, ütles Eeva meelitavalt naeratades:

„Oh, ära mine! Ära mine! Ei maksa välja teha sellest jutust.“

Nüüd oli Eeva niisugune, nagu ta oli siis, kui ta seda loori tahtis. Ja et nad olid praegu kodus, toa nelja seinavahe vahel, siis tuli ta mehe juurde, kaelustas teda, näppis tema vurre, vallatles ja oli nii rõõmus, kui veel vähegi oskas.

„Mine ikka,“ ütles Mait tõrjudes, „kes seda asja siis niiviisi võib jätta.“

Eeva muutus jonnakaks, mossitas, hakkas siis jälle naerma, meelitas ja palus.

„Laps ikka!“ arvas mees ainult.

Ta oli oma otsuses kindel ja tegi minekut, kuid vahest ta oleks oma meelt muutnud, kui ta minnes oleks tagasi vaadanud ja näinud Eevat, kes talle järele vaatas: naise näos ei olnud siis enam ainustki elumärki. See oli kahvatu ja kangestunud nagu kivi.

9

See nägu ei muutunud palju, kui Mait õhtul koju tulles teatas, et ta oli laimaja kohtusse andnud. Eeva suhtus nüüd kõigesse alistunult ja ükskõikselt. Ja et ta säärasena üha suuremat kaastunnet tekitas, siis ootas Mait kannatamatult kohtuprotsessi. Talle tundus see koguni tarbetu ajaraiskamisena, kui kohus asjaarutamise edasi lükkas, soovides ära kuulata ekspertide otsust. Ning siis saabus see hirmus päev, mil Eeva haigeks tunnistati; kohe pärast rukkilõikust Mait kaotas protsessi ja ta naine eraldati leprosooriumi.

Nüüd jäi Omajaani jälle vaikseks, rukkiahakkidega mäeveerul, mida õnnetu naine oli aidanud veel kokku panna. Tõsi, Eeva oli varjanud oma haigust, kuid mehel ei tulnud mõttesegi teda selle eest süüdistada. Ta tun-

dis end üksikuna ja puudas naist, kelle tegevuse ja hoole järgi ta igal sammul võis veel näha. Sagedasti pidi ta mõnda tööriista võttes peatuma ja mõtlema: selle on vist Eeva siia pannud! Ta poleks tahtnud seda kuidagi sealt liigutada, ja kui ta selle siiski sealt ära võttis ning hiljem sinna tagasi pani, siis oli tal säärane tunne, nagu oleks ta Eeva siit veel kord välja tõuganud. Ta nägi suurt kurba nägu, see jälgis teda, ootas teda kusagil rukkiahakide taga, varitses õueväravas või lävel, tumm ning halastust paluv. Ent tema, Mait, oli olnud vali, kui Eeva seda loori tahtis. Ta meel muutus haledaks, ta kahetses oma kangekaelsust, kui Eeva teda palus mitte protsessima hakata. Ei, aga ta oli tahtnud ju naist kaitsta, oli tahtnud tema au jalule seada, kuid oli just sellega ta tema praegusesse õnnetusse tõuganud, kaugele kodust, väljaspoole elu ning inimesi. Sellest vastuoksusest ei saanud ta mõistus jagu. Nüüd oli naine nagu surnud, teda ei olnud siin ja ta ei saanudki kunagi tagasi tulla. Kes oli selles süüdi? Muidugi tema ise! See endale vabatahtlikult võetud süükoorem kasvas päevast päeva, kuni ta hakkas mõtlema, et oleks hea, kui ta külastaks Eevat leprosooriumis, saaks temaga rääkida. Ta uskus sellega oma südant koguni niivõrd kergendavat, et saab tagasi oma töötahte. Nüüd tal polnud seda. Ta nukrutses ja käis ringi kahetsedes. Ma lähen, ma hakkan minema juba täna öösel, mõtles ta iga päev. Ning ta katsus hobuse kapju ja raudu, määris vankri ära, toppis heinad võrku ja pani istmekotigi valmis, kuid siis, otsekui nendest ettevalmistustest lohutatud, otsustas ümber ning nägi, et kodus on enne veel ühte ja teist õiendada. Ja päev läks päeva järele, üks päikesepaistelise ja soojem kui teine, kuni vili hakkas kahisema. Kui ta kuulis seda kuiva, vika-tille meelepärast kahinat, mis jooksis ühest põlluservast teise, laius üle välja ja tekkis nagu iseenesest, äratades temas peremeheliku hoole ja kohustuse, valdas teda metsik ärevus. Ta pidi ruttama, kui tahtis enne lõikust ära käia. Kuid leprosooriumi oli ligi nelikümmend kilomeetrit, ja kuna ta umbusaldas naabreid, polnud tal kusagilt koduhoidjat võtta. Nii lukustas ta ühel õhtul ukсед ja asus teele, loomi omapead kinni jättes.

Augustikuu öö oli pime, kuu tõusis, mets kahel pool teed vaikis. Siis tulid lagendikud, väljad heitsid kuuvalgusse oma küpse kuma; mõnel pool oli lõikusega juba algust tehtud. Kuid Maitu see häiris praegu vähe. Ta oli nüüd teel, jõuab hommikuks pärale, saab kuulda, kuidas on sealne elu, kas on lootusi paranemiseks.

Ta hakkas lootma, et Eeva varsti paraneb ning ta lastakse jälle koju. Siis võib ta uuesti loomade eest hakata hoolitsema, sest ta armastas ju neid. Kuidas ta väikeste tibudega mässas juba siis, kui oli alles tüdruk. Mässas nendega sellepärast, et armastas neid.

See mõte, mitmesugustes variantides korduv, liigutas teda. Ja ta mõtles poole ööd kord-korralt üha haledamaks muutudes sellest, kuidas Eeva oli loomi armastanud. Aga nüüd olid loomad koju jäänud hoolitsejata, peavad jääma kuni järgmise õhtuni, võib-olla kauemakski. Kui ta mõtles, mida vastata, kui Eeva küsib, kes nende eest hoolitsema jäi, muutus ta nõutuks ja murelikuks. See mõte tuli järsku. Muide, ta märkas nüüd isegi, et polnud kodust lahkudes oma asju kõige paremini korraldanud. Oli kanadega ja seaga, kuidas veel oli, aga — lehm. Kui ta Eevale ütleb, et need peavad lüpsmisega kannatama õhtuni, siis Eeva läheb arust ära, hakkab võib-olla kiljuma, nagu oli kiljunud kanatapmise puhul. Noh, ta oli laps, seda ju Mait teadis. Ta teadis veel, et oli kõik, mis olnud oli, kuid nüüd ta ei võiks talle enam meelehärmi valmistada. Ei, sellega ta ei saaks enam mingi hinna eest hakkama.

Ta pidas nõu, söötis hobust, ja olles liiga aus, et mõnda valet välja mõtelda, pööras otsad tagasi kodu poole.

Kui ta mõne päeva pärast leprosooriumi jõudis ja Eevale lehmade müügist kõneles, ei säästnud ta naist sellega ometi meelehärmist. Eeva ei hakanud küll enam nutma ja ta ei kiljunud ka nõnda, nagu oli kanatapmise puhul kiljunud, kuid Mait nägi kohe ta näos ränka muudatust. Nad jäid vait, Eeva vaatas hetke maha, et siis siira murelikkusega silmi uuesti tõstes küsida:

„Nad siis ikka veel ei tahtnud seda piima!”

„Kui oleks just terves linnas pakkumas käinud,” vastas mees.

„Oled üksi, kust sa selle aja võtad.”

„See ta on.”

Siis rääkisid nad viljakoristamisest; ilmad olid ilusad, kas Mait oli juba lõikusega algust teinud? Seal ju kuivad ja kõrged maad, vili saab varem kui mujal valmis. Siis kuulis Mait, et Eeva oli viimastel päevadel sageli sellele mõtelnud. Vaadates aleviku poole, kus oli kirik, mille torni teravik ainsa päästevahendina end vaatama meelitas, nägi ta tööde arenemist ja käiku väljadel.

Niisugune oli siis tema elu. Ja see, et ta oma surmamõtetes nii rahulikult rääkides siiski kogu südamega koduste murede küljes rippus, läks Maidule valusana südamesse. Ta oleks midagi rahustavat tahtnud ütelda, kuid takerdus ühtelugu oma kasvavasse haledusse.

Pealegi muutus kõik, mis ta kodus oli kavatsenud ütelda, võõras ümbruses kuidagi ebatähtsaks. Eeva polnud mitte ainult võõras rüüs, ta tegumoodki polnud säärane nagu Omajaanil olles; ta vaatas nüüd mehele silmadesse, ainiti ja nagu midagi mõistatada või uurida püüdes. Varem oli ta pelglikum olnud, alati kõrvale vaadanud. Aga ta oli siin siiski nagu vangipõlves. Ja sellega sai Mait viimaks välja, ta küsis:

„Millal sind siit vangipõlvest tulema lastakse?”

Puude all oli vilu, ta käised ja õlapealsed olid täis paksu maanteetolmu nagu veskilisel. Ja seda maha pühkides ütles Eeva:

„Küll mina saan suremisega valmis, aga kuidas sina elad... kui sul pole loomi.”

Loomadest nad olid alati rääkinud, ka sel ööl, mil otsustasid paari minna. Tundus, et see meenus praegu neile mõlemale, kuid see kõik oli nii väga kaugel. Oli vaja tulevikust rääkida, sest nad hakkasid lahkuma. Kuna Maidule näis, et ta viimane küsimus ei olnud Eevat lohutanud, katsus ta teda teisiti rahustada. Vana puu on kambriotsas täis õunu, kui need küpseks saavad, siis ta tuleb jälle.

„Jah, aga kui mõtelda, et need hädad sulle kõik minu

pärast kaela tulid," ütles Eeva nii, nagu poleks ta mehe sõnu kuulnudki.

Poleks Eeva neid sõnu lausunud, siis oleks Mait vahest röömsama meelega lahkunud. Kui ta nüüd esimestest küngastest alla laskus ja läbis esimesi salusid, värisevaid ja värvirikkaid, mis ei võimaldanud tagasi-vaadet, siis poleks ta enam edasi tahtnud minna. Kõik, mis oli ees, tundus päratu raskena. Ja see raskus oli paraku nüüd palju tõsisem sellest, mis teda enne seda teekonda oli vaevanud. Sellesse oli nüüd segatud surmamõtteid, lootusetust ja koduste tööde ripakilejäämist, millede kohendamiseks ta ei tundnud algatusvõimet, rõõmu ega lusti.

Töö ei edenenu, tal ei olnud selleks tahtmist. Sageli valdas teda põllul meelekibedus, et ta oli protsessi kaotanud. Teda nähti nüüd üksinda töötamas ja teda võidi parastada: protsessisid, aga mis sa sellest said. Siis pani ta vikati käest ja läks mööda sarapikku uitama või jalutas mööda külapoolset piiriteed, käed seljal ja pilk taevas, nagu poleks see tema asigi, et vili tahab koristada.

Tal oligi õieti vähe muret töödega; näidates inimestele, et tal on aega, uskus ta end näitavat sellega vähem lööduna. Las nad mõtlevad, et näe, meie olime juba valmis kahjurõõmutsema, kuid Mait ei hooli ega muretse millestki. Müüs loomad ära ja saab läbi nendetagagi, aga meie mõtlesime parastades pealt vaadata, kuidas ta oma piima igal hommikul kraavi valab, nõnda et see ise linna jookseb.

Säärastest mõtetest hankis ta oma valulevale sisetundele lohutust ja vähemalt talle endale tundus peatselt, et mees, kes võib keset lõikuseaega hobuse rakedada ja paariks päevaks kodust ära sõita, pole veel sugugi alla vandunud.

Ta ei tahtnud seda olla ja sõitis varsti jälle leprosooriumi. Vili, osalt rõukudesse pandud, osalt koristamata, jäi põldudele. Kaer murenes, oder langes esimeste sadudega porisse ja viimaks haljendasid rõugud.

Märgates oma hiliñemist, valdas teda isemoodi lohutamatus. Talle meenus, kuidas Eeva eelmisel aastal oli iga viimase viljapea ära noppinud, ja mälestus sellest

hoolest liigutas teda niivõrd, et ta selle ja teiste seda laadi piasjadest tekkiva liigutuse taustal hakkas uuele teekonnale valmistuma.

Teed olid halvad ja hobune, kelle eest ta oma alalises nukrutsemises küllalt ei hoolitsenud, jäi üha viletsamaks. Seetõttu tee, mille ta varem oli paari päevaga ära käinud, nõudis ikka rohkem aega. Selleks kulus nüüd kolm päeva, mõnikord neli. Ja kui ta kord pärast reisi südaöösel koju jõudis, oli tallu sisse murtud. Toad olid segamini puistatud, mõned aknaruudud katki. Pigimusta öö tuul käis toast tuppa, nagu kurja käe saadetuna. Ta ei hakanudki järele vaatama, mis varas oli kaasa võtnud. Ta ainult jahmus: see ei olnud enam tema kodu. Ja siis peaaegu ükskõiksena tunnetades, et tal pole siin mingit pealehakkamist, asus ta teele, ilma et oleks hobustki lahti rakendanud. Ta sõitis jälle. Sel teekonnal kärvas hobune.

Ja siis tuli talv, sügav ja täistuisanud mäealusega.

11

Vargusest saadik kahtlustas Mait inimesi endisest veelgi rohkem. Ta elas poole talve nagu hunt, harva oma jalga mäe alt välja tõstes. Ent pärast jõulusid lõppes raha ja ta pidi sageli linna minema, et mingisugust teenistust vaadata. Talle oli selge, et temast põllumeest enam pole, ning ta hellitas lootusi majahoidja kohast.

Kui ta hommikuti Omajaanilt kühmutõmbununa linna tõttas, mõtles ta nendele lootustele hellusega. Ei oleks siis muret seemnest ega sellestki, et sügisel põllud jäid kündmata. Maa võiks puhata, kuni ta jõuab uue hobuse muretseda. Seda, et tal hobust polnud, Eeva veel ei teadnud. Oleks hea, kui ta kevadel jälle haigemajja minnes võiks ütelda, et tal on linnas teenistus, päris kindel koht, kus pole muret loomadega. See rahustaks Eevat, kes praegu võib-olla mureseb ja mõtleb seal, kuidas tema, Mait, võiks toime tulla. Ta ei tea veel vargusestki midagi. Kui ta sellest ükskord teada saab, siis on kevad ja kõik suured mured murtud.

Kaugel, kusagil ees pidi olema heledam aeg, siis, kui ta pääseb jälle oma reisidele. Ta aina mõtles nendele teekondadele, mis omal ajal ta südant olid kergendanud. Nüüd ta ei saanud kuhugi, ja ta südamele korjus halba tunnet, tema vabatahtliku süü koorem muudkui kasvas. Tema oli ju süüdi, kes siis muu. Kui ta oleks Eeva nõu kuulda võtnud ja lasknud tal võid valmistada, siis poleks neid keegi torkima tulnud.

See mõte kordus ja tegi valu. Ärgates selle liialdatud enesesüüdistuse ikkes, ei pannud ta tähelegi viletsust, milles ta ise ikka sügavamale langes. Oma langust nägi ta alles siis, kui kaotas lootused teenistuseks. Ning mõtted Eevast, samuti nagu ta kord-korralt ikka lapsikumaks kujunev kahetsus, lakkasid siitpeale vastu pidamast.

Ta oli must ja habemesse kasvanud, teda koheldi kõikjal eelarvamusega. Siis juhtus silmapilke, mil ta õhtuhämaruses tulpinuna koju minnes oma seisukorra lootusetust liiga selgesti taipas. Ta pidi paigale jääma; elu ta ees oli nagu kinnituisanud tee.

Kuidas see juhtus, et ta nüüd on siin, et tal pole enam vähematki huvi edasi minna? Ta pidi seda sageli endalt küsima, tundes, kuidas mälu teda petab. Lootused leprosooriumi minna taandusid, ta tahe nõrkes, teda valdas nõrdimus, siis tuim ükskõiksus. Oli halvasti läinud, aga see pidi nüüd nõnda olema. Kuid sedagi ta ei tunnetanud alati. Käies linnas ta külmetas, tal polnud tali-riideid ega sooja mütsi, kodus tal ei olnud õiget kütet.

Kätega kõrvu varjates sumas ta mööda mäekülge põlvini lumes, tuli linna, mõteldes ühtelugu: kui oleks kasukas ja talimüts, niisugune soe, kukalt ja kõrvu varjav. See talv näis lõpmatuseni kestvat, talle tundus, et tuisku ja lund on harilikust rohkem. Neil kõledail päevil armastas ta käia puuturul, kus varahommikuti loitis lõke ning kus oli võõraid maamehi, kes teda ei tundnud ja kellega ta sai juttu ajada.

Ta umbusaldas mäepealset küla, hoidus kõigist tuttavaist peale kaupmees Sõsara, kelle poole ta sageli pärast turuaega sisse astus. Talle anti siit mitmesuguseid ülejääke, vahel ta istus suure ahju ees, kurtes oma saatust. Siin oli hea ja ta oleks meeeldi siia jää-

nud, ent niipea kui ta ilmutas seda laadi soove kas või appikargamises mõne kasti tõstmisel või petrooleumi pumpamisel, muutus Sõsar kohe tõrjuvaks. Pidi olema siiski piir, milleni ta võis koduneda; teda ei lastud kaugemale lumekühveldamisest ja puudelõhkumisest. Hoovis ja puukuuris võis ta end jälle mehisena tunda, seal elustusid mõned mälestusedki, kuigi alati ühed ja needsamad. Ja ta rääkis nendest: tema tunneb seadust; vaat, linna maa peal ei või tappa, seadus keelab. Mine tapa toa ees, seal võid!

„Toa ees, ikka toa ees,“ nõustus Sõsar heatahtlikult.

Ja siis tuli päev, mis ta ellu pöördetõi: kaupmees laskis tal korstnat pühkida. Muide, Mait ei teinud seda kohe, vaid alles teisel päeval, pärast mõningaid ettevalmistusi. Korstnapühkimine oli juba amet, ja nagu ta ütles, puudusid tal vastavad ametiriistad. Nii tuli ta teisel päeval linna, seljas terve hulk mitmekaliibrilisi luudasid, vööl tinapommid, vana kulp, konksud ja konksukesed.

„Vaata, nii!“ ütles talle Sõsar heakskiitvalt.

Ja kui ta tuli korstna otsast alla, näol ja kõrvaletadel soe nõgi, mida ta ei raatsinud ära pühkida, jäid möödaminejad seisma, teda vaadati naeratades. See tähelepanu tundus talle heatahtlikkusena, ta alateadvus otse janunes selle järele. Maailm näis nüüd hoopis rõõmsaimelisem.

Kui ta õhtul koju läks, oli ta õnnelik. See rõõm ei jätnud teda maha. Teisel hommikul tõusis ta varakult, ehtis oma siiludena lehviva kuue nõgiste atribuutidega ja tõttas linna rõõmsa õhinaga. See ei olnud enam tuim minek, teda oli nüüd linnas vaja.

Poisikesi sibas ees ja taga, teda teretati, küsiti, kuidas käsi käib, kutsuti hoovivärvade taha, patsutati talle õlale ja pakuti viina. Oli palju neid, kes tulid juurde rõõmsate nägudega ja küsisid heatujuliselt, kuspool võiks tappa. Ta ei keelanud neile oma nõu ja juhatust; tal oli maailma suhtes oma kaastunne. Ja tundudes endale järjest vallanduvate naeratuste keskpunktina, muutus ta seni pooltigidana maailma luuranud ilme leebemaks. Ta käis mööda tänavaid, paradeeris turul, enesele tähtis ja väärikas oma kasimatu-

ses. Siitpeale ta ei teinud enam midagi muud. Ta etendas oma tähtsat osa.

Kevade tulles sai ta leprosooriumist kirja. Selles oli natuke raha ja palju murelikku teadatahtmist, kuidas Omajaanil põllutööd arenevad. Mait ei saanud sellest aru, kuid raha eest ostis ta endale talimütsi.

See müts soetas talle uusi sõpru ja uut heatahtlikkust maailmalt, mis januneb kaasinimese viletsust, et oma õnnest teadlik olla.

1938

Hoone, millele harvad laudseinad andsid puuri väljanägemise, oli iga päev Soitu ennelõunaseks tööpaigaks. Siin väike mees lõhkus ja saagis puid, sagedamini siiski tohutu suuri kände, tänu millele ta olemasolu Tiigirannal oligi vältimatuks muutunud. Ei valitsenud Tiigiranna muus majapidamises nii suurepärase harmooniat nagu see, mille moodustasid kokku see puuritaoline hoone kanala ja köögiukse vahelisel maa-alal, Soitu oma sõjaväelase hoiakuga liigutustes ja need hiiglaslikud kännud, mille raskuse kaalus üles ainult härra Sivi sohni viha, millega ta pärast maareformi oli lasknud oma metsad hävitada.

Ja nüüd need kännud vajasid Soitut, kes, kuigi muidu lakkekauss ja laisa pinnaga, oli ikkagi ainus, keda Tiigirannal selles puuris suudeti kujutleda. Mõnele teisele kirves kätte anda ja sellesse puuri saata! Oh-oh-hoo! Oh ei! Mis jääks veel Tiigirannast sel juhul järele? Nõnda vähemalt mõtles härra Sivi sohni, mõisasüdame omanik. Ja kui Soitu oli selles puuris, siis härra oli rahul, sapp ei lainetanud, maks püsis paigal.

Kas Soitu, see imepärane loomaia number, evis siis niivõrd määratud töövõimet, et võis sellega Tiigiranda päästa, aiavärava kääksumisele ja pildile magavaist koertest paraadtrepil niisugust püsivat koduhõngu andes, et härra, paraku mitte aadlik, võis vilistades ja, käed seljal, põldudele siirduda? Ei Soitu oli mees, kes oma kasinat töövõimet ei raatsinud pillata, kuid siin seisis tõde selles, et tema töötas palgata. Söögi ja üksnes tagasihoidliku taskuraha eest.

Tõsi küll, mõnikord temagi oli märatsenud ning ta oli juba korda kolm Tiigirannalt ära läinud, oli enne minekut tulist kurja vandunud, oli härrat suu sisse sandiks nimetanud, ent mõne aja pärast otsekui mingi salajase kokkuleppe põhjal jälle tagasi tulnud. Nii näis, et tema päriskodu oli siin, selle puuri ja häärberi köögi-poolse ja ennelõunati nii meeldivalt toidulõhnadest täidetud pika kivikoridori külgetõmbejõu piirkonnas.

Sel päeval oli ta varustatud oma tavalise rahulolutundega, millele ta pärast kolmandat tagasitulekut oli otsustanud kindlasti truuks jääda, sest nagu kahel eelmisel, nõnda viimaselgi korral oli teda vastu võetud ärakadunud pojana, keda söödeti ja joodeti ning kellele taas anti püksid jalga tema kurjas maailmas armetult lõhkirebitute asemele.

Soitu mäletas, et see oli olnud ilus kevadine päev ja et ta juba samal päeval selle puuri võtmed võis härrasmehe poolpidusesse püksitasku pista. Paraku see soe meeleliigutus andis küll natuke järele, kui ta nägi, et nad vahepeal olid siin hagu tarvitanud ja kännud hoopis kõrvale jätnud: teda oli siin niisiis hädasti vaja. See teadmine soetas talle enesekindlust, tegi ta uhkeks, hävitamata siiski ta äratundmist, liiga selget oma äpardunud seikluste taustal, et temagi vajas Tiigirannat, härra Sivisohni pükse, neid kände ja seda puuri. Täna oli tal selles puuris eriti hea olla, sest täna oli Tiigirannal viljamasindamine. Teenijate õu oli vaikne ja inimlage, ja kui Ohkumäelt poleks hommikust saati peksuundamist kostnud, siis oleks võidud mõtelda, et terve mõis on ajutiseks välja surnud.

Soitu kuulas rehepeksu häält aina suureneva rahuldusega, see kostis ta kõrvadele nagu magus muusika,

mis elustas mälestusi mugavatest ja pikkadest sügis-õhtutest. Oled veskilt tulnud ja istud oma või kellegi teise toas, oled natuke pudelissegi vaadanud, tuju on hea, jutt ladusam kui muidu. Ja pärast lähed magama. Magad ja ärkad, haigutad ja magad jälle, magad ja ärkad, kuuled nagu midagi läbi une, kuid väljas kestab pime öö ikka ühtesoodu edasi. Need mälestused olid niivõrd sugestiivsed ja tema rahulolule sel määral süvendusvõimelised, et kiskus kännulõhkuja suu korraga pärani.

Ta ei viitsinud praegu rohkem ja viskas kirve maha teadmiseaga, et Sivisohn on ikka veel Ohkemäel, kuhu ta juba varahommikul ühes koertega oli läinud. Jah, tal oli siin tõesti hea olla; ta nagu sai osa sellest mõnust, mida härra praegu peksumasina juures üha täituvast viljakottidest ammutas. Praegu läks jälle üks kotikoorem pargitagust teed kaudu tare poole, ja Soitu astus oma puurist välja. Ilm oli vilu, vaikne ja hall, kuid lõuna ei võinud enam kaugel olla, sest kanad, kalkunid ja haned hakkasid kõõgiukse taha tükkima. See oli alati lõuna lähenedes linnulojuste viis, mis ei erinenud peaaegu sugugi Soitu omast, kui välja arvata ainult see, et linnud klugistasid ja kaagutasid, Soitu aga püüdis üsna vaikselt haista koridoris hõljuvaid toidulõhnu. Muide, need lõhnad koridoris polnud päris puhtad, neisse segunes midagi teravat ja vänget, ning seetõttu Soitu neid pahatihti kotta paterdavaid lesta-jalgseid vihkas kahekordselt: nad olid sel päevaajal aplad ja näljased nagu temagi, kuid sellest hoolimata polnud minetanud oma hooletut võimet rüvetada trepiastmeid ja kojapõrandat.

Selle vihaga võttis ta luua ja peletas linde. Ning teades, et oli sellega Agaatele, teenijale, ühe heateo juba sooritanud, ruttas ta talle kohe teist valmistama. Nüüd ladus ta sülle ninani ulatuva kuhja killustatud kände ja nagu peaaegu iga päev toitude valmistamisel, läks seda kööki viima. Kui ta enese taga apla linnukarja eest ukse kinni tõmbas, oli koridoris kohe pime. Ja et see oli pikk ja mitmesopiline, siis võis ta kanda-miga üksnes targu ning ettevaatlikult edasi liikuda. Nii oli ta jõudnud juba peaaegu kõõgiukse taha, kui

see ootamatult valla kisti ja tüdruk välja sööstis. Nad pörkasid kokku, sületäis lendas laiali.

„Soitu! Soitu!“ hüüdis tüdruk erutusest häälekalt, nagu oleks ta teda ei tea missugusest kaugusest hõiganud.

„Mis sa . . . veel Soitu!“ kurjustas väike mees rusikaid püsti ajades.

Ent ta kurjustamine ja viha rauges kohe: uksele ilmus proua Sivisohn ise, pikk ja võrdlemisi veel noor sakslanna, kes näis kahe uksepiida vahel vaaruvat, süda nõrk, liigutused peataolust ebateadlikud ja nägu minetanud oma tavalise kõrgi armulikkuse. Nii ta ütles vaevu kuuldavalt:

„Soitu, ah Soitu! Ole nii keena ja viib see seedel härrale!“

„Seda võib,“ vastas Soitu end sõjaväelasena sirgu lüües.

„Ja jookseb! Ole nii keena,“ katsus proua naerata.

Soitu kirja ei mõistnud, ta oli pooleldi ümberrahvustatud metsmees slaavi ja soome rahvaste rajamailt, kuid ta polnud kirjatarkuse vastu veel kunagi varem sellist huvi tundnud nagu sel päeval. Mõned pentsikud asjaolud tekitasid selle erakordse huvi. Oli ju lõuna varsti käes ja härra oleks ehk niigi peatselt koju tulnud. Ta aimas, et oli mingi õnnetus juhtunud. Oli ju proual nägugi niisugune ning ta sõnade toon veider — ei midagi käskivat, ainult palve. Et talle endalegi kõik oli ootamatult tulnud, seda tõendas Soitule kas või seegi, et tal seal köögiukse vahel oli valge pagarimüts peas olnud. Et ta seda kanda ja saiakesi meisterdada võis, selleks oli vaja heatujulisi ja rõõmsaid, lootustest kaisutatud päevi. Seda Soitu teadis oma tähelepanekuist, ja seetõttu oli see valge müts talle elu päikese paiste ning rahulikkuse sümboliks. Aga vaat nüüd oli kõik hoopis teisiti; nägu selle valge mütsi all oli nutune ja suu palus. Õnnetus oli sisse löönud nagu välg selgest taevast, nagu jumala viha. Mis asi? Missuguse patu eest?

Seda kõike mõteldes ja arutades Soitu tõepoolest tükati peaaegu jooksis. Teda tiivustas käskijanna palve

ja kärsitu uudishimu lugeda härra Sivisohni näost seda, mille lahtimuukimiseks tal kirjatähtede kaudu lootust polnud. Kuid härra Sivisohn oli kaval ja ettevaatlik, ta polnud vist kunagi näoga rahva poole seisnud, sest ka nüüd, kui ta Soitu käest sedeli vastu võttis, läks ta kohe reheuste vahele, pööras seal selja ja alles siis hakkas lugema.

Ent ei kestnud kaua, kui ta lugemise lõpetas, siis üles vaatas, sellesse lõputult halli sügistaevasse, kuhu praegu aganaid ja tolmu lendas. Sealjuures kerkisid ta õlanukid tunduvalt, nagu oleks ta hingelises nõutuses tahtnud õlgu kehitada. Kuid siis, hetkel, mil näis, et ta on juba valmis kõrgema ettenägelikkusega vaidlusse laskuma, ohkas ta korraga alistunult, õlad madaldusid normaaltasemele, ja ta hakkas oma viljakottide juurest ära minema, mida kaugemale jõudes, seda kiiremini. See oli vanaldase mehe kohta imeväärne kärmus; kui ta mäest alla oli jõudnud, käis ta kepp ühtelugu seljataha, põiad sissepoole, üha rohkem sissepoole. Naeripõllu kohal ta pani peaaegu jooksma ja Soitu, kes tal seni oli püüdnud kannul vantsida, veendus varsti oma jalgade küündimatuses.

Kui Sivisohn pargi nurga taha kadus, hingas vaene Soitu kergendatult, lükkas oma läikiva nokaga uue mütsi lagipeale, pühkis higi ja oleks ühtlasi tahtnud oma vaimusilmadest peletada härra Sivisohni kepiga vehkivat kuju, mis seal püsis nagu paha viirastus.

Milleks pidigi tema nüüd enam ruttama, kuna oli tõenäoline, et mingi erakordse sündmuse tõttu lükatakse täna lõunagi edasi. Aga et aeg oli siiski niikauge, siis ta ometi mujale ei läinud kui sellesse niiskesse toobrite ja piimanõude panipaika köögi kõrval, kus muide asus suur valgeks kulunud laud, mille ääres ta iga päev sõi. Oma südame põhjas oli ta usklik ning nüüd muutus ta ilme pühalikuks, ta võttis mütsi peast, ristis käedki. Sivisohne ootamatult tabanud häda, mille iseloomu ta veel ei tundnud, äratas tas tarbe mõtelda jumalale ja tunnistada oma patte. Ja meenutades, et ta polnud juba aastaid lauakirikus käinud, ohkas ta hingelisest mahajäetusest. Oli küll inimene ja kristlane, kuid armulauda polnud saanud. See oli puudus. Ei tulda

seda talle koju tooma, ta peab ise minema! mõtles ta, nagu palju kordi varem. Ning ta oleks veelgi ohanud, kui samal ajal Agaate poleks sisse tulnud.

„Ah, või sina oled juba siin,“ ütles tüdruk Soitut laua ääres nähes. „Minul on kõik suud ja silmad jooksmist täis, kuid sina istud siin nagu parun. Säh, võta ja raiu lindudele kartuleid, kui tahad, et ma aega saan sulle süüa anda.“

Agaate, noor inimene, oli täna nagu tige ja pahur tuulisplask! Ta käis uksi vihaselt paugutades, tegi kõik tuuseldades, tõukas ja viskas asju ning samal ajal jätkas kirumist: „Proua on täna nagu arust ära, telefoni juurest tulema ei saa. See muudkui pläriseb ühtelugu ja siis jälle õhatakse toru otsas: „Ach du Himmel!“ ja „O mein Gott!“ Ma ei saa aru, mis kõigi nende Rahngelite, Glothildede ja Wilhelminede sisse on täna läinud, et nad muud ei oska, kui helistada. Kas neil midagi põleb? Ja meie oma ka! Muudkui tuigub ja vaarub, abi tast pole, hommikust saadik ta pole kõrki veel liigutanud, aga kui palkas mind, siis lubas oma kalkunite eest ise hoolitseda. Nüüd tuli härra ka, ei see pole põrmugi parem.“

Tüdruku sõnavaling rauges alles toimetuste lõppedes. Siis ta läks ja tõi Soitule süüa. Supp oli kuum, liha puudus ja leibagi oli kasinasti. See kõik ei kosutanud mõtteid armulauast, need haihtusid ja taandusid. Sakslanna oli ihne, selles Soitu ei veendunud esmakordselt. Ta suu tõmbus vesiseks niihästi liha puudumisest kui sellestki, et kuum supp ei võimaldanud tal kohe sööma hakata. Ja kui ta viimaks siiski esimese magusa suutäieni jõudis, tuli tüdruk teatega, et pangu hobune kärmesti ette ja mingi härrat viima.

„Kuhu siis?“

„Härra käskis kohe, muidu jääb ta bussist maha.“

Ning kui siis Soitu püsti kargas ja ilmselt pahandatuna mütsi haaras, ütles tüdruk veel, peaga siseruumidele vihjates:

„Nad on täna seal nagu hullumajast lahti lastud — kummalgi pole närve.“

Sellega polnud täna tõepoolest nalja, sest kui Soitu trepi ette sõitis, seisis härra juba reisivalmina seal,

kell käes. Aga ta ei rääkinud palju, ainult kihutada käskis. Ja Soitu ajas siis ka nõnda, et alevisse jõudes must oli valgeks muutunud.

2.

Aga muidu kõik muu, mis Tiigirannal seni oli valge ja päikesepaisteline olnud, näis sellest kihutamisest alates mustaks muutuvat. See tunne valitses vähemalt häärberit ennast, seda hõljus sellest pikast hämaralt punakast käigust, mis eraldas eluruume köögist, levis sealt edasi, täitis koja, tungis mõnikord kanalani ega säästnud lõpuks väikestki meest tema puuris. Harilikult oli teda ikka nähtud. Minnes kanalasse oli proua Sivi-sohn alati korraks tema poole vaadanud, teravalt, aga siiski lahkelt, võib-olla teretamistki oodates, kuid nüüd läks ta siit mööda ükskõiksenä, pead pööramata, olles nagu vaim teisest maailmast. Soitut poleks nagu ole-maski olnud. Muidugi Soitu nüüdki tema tulekul pani kirve ägedana tantsima ja kergitas parajal hetkel aupaklikult mütsi, kuid proua Sivi-sohn polnud praegu võimeline säärast teatrit nautima. Ta läks mööda kedagi hoomamata. Soitu, kogu häärber, isegi ta suur lemmik-koer oli talle nagu õhk. Ja muljed, mis kõigest sellest Soitut ründasid, olid niivõrd masendavad, et temagi heaolu tundus mingist hädaohust vapustatud olevat.

Tiigirannal oli tõesti mõistatuslik lugu juhtunud: päev läbi masindati vilja ja vana Sivi-sohni ennast pol-nudki kodus. Neil aegadel, kui Soitu valge kindrali armee jäänusena Tiigirannale sattus, polnud Sivi-sohni äraolekus midagi ebatavalist olnud. Neid aegu Soitu mäletas ülihästi, kuna ta esimesteks ülesanneteks Tiigi-rannal oli olnud alevisse mune viia, et härrastele sealt leiba osta, kilo ja kaks haaval. Jah, tollal härra Sivi-sohn ei suutnud oma kirgi ohjeldada ja Soitu oli koos prouaga teda hotellidestki otsimas käinud. Kuid see hullutsemise ajajärk oli peatselt möödunud, ta oli koduseks jäänud ja polnud viimastel aastatel, ikka roh-kem vanadusse kaldudes, midagi muud osanudki kui aina töötegijate kukil vahtida. Ja nüüd tundus ta ära-

olek viljamasindamise ajal niivõrd võõrastav olevat, et seegi Soitu südant hakkas vaevama.

Oli ju härra Sivisohn alati Soitu aeg-ajalistesse libastumistesse mõistvalt suhtunud — kas ta nüüd ise ka jälle prasseldama hakkas?

Nõnda mõtles Soitu, kui see murettekitav nähtus teiselgi päeval jätkus. Kuid sama päeva õhtul juba hämarduval mõisaõuel levis kuuldus, mis algul kuidagi ei tahtnud end seedida lasta, kuigi see oli tõsi, sest leidis juba neid, kes naabermõisast olid keedisepurke ja köögiriistu ostnud, ikka kümme senti asi, paremal juhul ka viis. Seal oli alles sagimist olnud, niisugust peakaotust, et oli kodust välja joostud, ümber orasepõllu aetud ja siis tuhatnelja metsa lastud, poolearulisena taevasse vahtides.

Nad pidid ära minema, neid oli kutsutud.

See teade tekitas elevust, räägiti valjult ja tundega, kusjuures rõõmsa uuditsemisega häärberi poole vaadati. Seal oli kõik vaikne, tummalt äraootavalt vaikne; vana Sivisohni polnud ikka veel kodus. Aa, ta oli siis ikka veel linnas! Mis temagi seal muud tegi kui ajas neid äramineku asju.

See arvamine tabas Soitut pikselöögina.

„A ptüi tšort, kes siis mõisa pärib?“ küsis ta sülitades ning tal hakkas korraga ebamugav teiste hulgas, kelle näod peegeldasid rahulolu ja kusagilt esile kerivaid lootusi.

„Eks ikka sina — kasupoeg,“ vastas talle keegi poisikeseohtu teomees lõõpivalt.

Soitu ise oli oma elu heatujulistel silmapilkudel selist arvamist levitanud, kuid nüüd tal polnud sugugi lõbus, kui sepikoja-esine meestejõuk lagisevalt naerma hakkas. Siis aga ütles viinameister:

„Soitult enesel on ka Nanseni pass, küllap läheb temagi.“

„Kuhu härra, sinna ka Soitu,“ vastas narritav ja poetus jõugust välja.

Soitu oli mures, kuid ometi näis Tiigirannal elu pärast Sivisohni tagasitulekut endisse roopasse jäävat. Siin ei võetud midagi ette, mis oleks tõendanud härraste ettevalmistusi lahkumiseks. Hoopis vastupidi,

vanahärra asus tagasi tulles üsnagi truult oma majapidamise juurde. Ta vehkis hommikuti jälle viinavabrikusse minna, kus oli remont käimas, siirdus sealt hiljem põllule, veetes oma vana kombe järgi pooli päevi seljaga vastu tuulealust laoseina, hirmuks ja ergutuseks paarile kündjale.

Nõnda läksid mõned päevad, Soitu küttis taret, mängis rehepappi ja rahunes. Ja ühel päeval, õhtu eel, kui tarekütmine oli lõpetatud, tundis ta end jälle täiesti kindlana. Ta tuli koju ja mõtles kohe kööki minna, et kõigest headest mõtetest rõhutatud korralikkusega tare võtit edasi anda. Soitu on aus mees, Soitu on truu nagu koer; tema kõrv ega silm ei reeda, tema käsi ei varasta.

Nii mõteldes kraapis ta jalad puhtaks ja astus koridori, suur võti sabapidi käe otsas. Kuid edasi minnes mööda pikka koridori hakkas ta selgemini kuulma kära: Agaate kriiskas nutuselt ja Sivi-sohn kärkis. Kas oli see ikka Sivi-sohn? Jah, see oli tema; need olid tema kuradid ja raksuv toon. Ning seisma jäädes hakkas talle kostma proua Sivi-sohni häält, kes nähtavasti praegu sisse astudes püüdis riidlejaid rahustada. Ent Tiigiranna mõisasüdame omanikku, vihast kord jämedaks muutunud, oli raske peatada. Soitu, kellele muide teiste pisiülesannete seas kuulus sageligi au piksevarda osa etendada, ei mõtelnudki oma pead tulle pista. Aga siis kuulis ta riiu keskel omagi nime nimetatavat, tüdruk karjus: „Küsigi Soitu käest! Küsigi, kui ei usu!“ Sivi-sohn käskis tüdrukul wait olla, nimetas neitsit leh-maks, vandus. Seda kõike ta tegi vapralt, röökides.

Milles siis asi õieti seisis, milleks oli neil vaja Soitut sekka kiskuda? See ei tähendanud just kõige paremat, aga kui asi seisab viinameistri ehalkäimistes, siis Soitu ei tea sellest mitte midagi, ehkki ta on näinud, kuidas viinameister akna kaudu tüdruku pool käis.

Nüüd tõukas tüdruk vihaga midagi ümber, kostis nõude klirinat ja proua kiljumist — see oli silmapilk, mil Soitu otsustas sisse astuda, et oma vahelesegamisega kardetavaks muutunud tuld tõkestada.

„Või sa lõhud! Ma toon püssi, toon püssi, püssi toon!“ ähvardas Sivi-sohn, kes seisis näoga ukse poole. On suuri koeri, teadlikke oma tõu väärtusest, kes väikeste

lähenedes neile uhkelt pööravad tagumiku, lasevad seda suuremeelsena nuusutada. Nendelt Sivi-sohn nähtavasti oligi mõnda õppinud, sest ta pööras Soitut nähes kohe seljaga tema poole, jäi vait ja küsis varsti pahaendelise põrinaga:

„Kes tühjendas täna postkasti, kes teeb seda hari-likult?“

„Soitu,“ kostis Soitu.

„Noh, näete nüüd!“ ütles vihane tüdruk.

„Vait sina! Ma küsin Soitult: kuhu sa panid minu aja-lehe?“

Nüüd pöördus ta järsku küsitava poole, tundes lõbu väikese mehe hambutut suud varjavate huulte vabise-misest.

„A laua peale, härra, vot siiasamasse... pöidällä, totšno — Soitu ne vrjot.“ Ta kõne muutus ikka seda kirjumaks, mida ärritatum ta oli.

„Lugeda sa ei oska, tõbras, aga keeli on sul suus küllalt!“

„A tüdruk luges, Agaate kohe hakkas lugema.“

„Jah, mina lugesin, aga pärast viis proua ajalehe ära.“

Nüüd tegi Sivi-sohn äkilise täispöörde ja läks ära, künnisel oma perekondlikule keelele üle minnes. Temalgi oli palju keeli ja vähe meelt. Nii vähemalt arvas tüdruk. Ta turtsus vihast, istus ja ütles:

„Et niisugune ka rutem ära ei koli, muudkui tallab inimesi, sõimab nagu mõni toores voorimees. Ja ei tea mis eest. Kas mina selles süüdi olen, et ta kadakas on, ülejooksik, niisugune närts — isa oli köster, vanaisa ei osanudki saksa keelt.“

„Aga kuidas?“ jahmus Soitu. „Sakslane siis ei ole?“

„Muidugi ei ole, sellepärast nüüd vesi ahjus; vaja kihutada mööda linna, et saaks nende kilda sokutada.“

„Aa! Tahab siis ikka ära minna!“

„Küll läheks, kui aga saaks.“

„Ei tea siis veel?“

„Ootavad. Aga ma tean küll, kuhu see ajaleht kadus — selle peitis proua ära, seal oli kadakatest kir-jutatud. Ma näitasin seda kirjutust prouale, tead, lõbu pakkus, ja proua ütles mulle ise, et ta selle ajalehe

hävitab, ei tahtvat mehekest vihastada. Oli näost üleni punane ja minu silma all rebis ajalehe puruks ning viskas tükid pliidi alla. Nüüd on vanamees nagu tola, ja minu silmil. Oleks talle üteld, aga ei taht prouale häbi teha."

Selle häbi eest aga hoolitses Siviisohn täna ise. Vahest piinas teda sel õhtul suur üksindusetunne või siis toimis ta oma mahasalatud esivanemate jonnakusest, mis end kuidagi veel katsus maksma panna, et ta natuke aega pärast tülitsemist uuesti kööki tuli. Siis näitas ta end hoopis mõnusast küljest, rääkis Soituga tarekütmisest ja ütles lõpuks nagu muuseas, et Soitu võtku kätte ja mingi veel täna alevisse ja toogu aja-leht.

"Ma olen söömata, tee on pikk, millal härra veel lugeda jõuab," hakkas Soitu hädaldama.

"Nonoh, see mõni maa sul minna."

"Viis kilomeetrit!"

"No mis siis? — päev otsa istusid tule ees."

"Aga ma pean sööma, härra."

"Söö, söö! Muidu veel tühja kõhuga lähed jooma."

"Raha ei ole, härra. Ammugi pole tilka saanud."

Härra Siviisohn naeratas mõistvalt, soris rahakotis, pillas siis lihavatest sõrmeotstest natuke peenraha lauale, üteldes:

"Saad pudeli õlut ka — noh, kas lähed nüüd?"

Soitu oli nõus ja Agaate tõi talle varsti toidu lauale. Enne aga, kui ta söönuks sai või oleks jõudnud otsusele, kellelt antud peenrahale võiks lisa laenata, tuli proua omakorda. Ka temal oli Soitu poole asja ja — imelik, ta ei saatnud Soitut poodi mõnda nipet-näpet tooma, kuid andis talle ometi raha, kahekroonise, üksnes selleks, et Soitu härrale ajalehte ei tooks. Säärased teineteisele vastukäivad käsud, heldus, naeratused proualt, nii südamlikud, et panid Soitu sulama, olid talle suureks uudiseasjaks. Need oleksid mõistatusekski olnud, kui tüdruk poleks jõudnud lugu varem seletada. Siiski ei teadnud vaene mees praegu, mis teha: minna ja tagasi tulles valetada, et ajalehti enam saada polnud. Või tuua ajaleht ja seda siiski mitte härrale anda.

Ta oli pahane karjanaisele, kes parajasti just siis oli sisse tulnud, kui proua talle neid asju seletas. Siis pidi see niigi salajane jutt katkema ja Soitu oli peaga aina noogutanud: saan aru, mõistan, armuline proua! Kuid nüüd hakkas ta minema ega mõistnud ometi seda õiget talitusviisi. Ainult raha kiskus põldudevahelisele teele minema, tõukas maha jätma häärberit, tõmbas kaugelt vilkuvate tulukeste poole. Raha põletas ja tegi nagu valu. Ja selle tagant hakkas tunduma teist, veelgi piinavamat. See kasvas, avardus üha rohkem, võttis aina selgema kuju ja oli korraga kurvaks teadmiseks plahvatav haav: vana Sivisohn sõidab ära!

3

Kui Soitu ühel päeval end Tiigiranna tallilaelt leides ärkas, ei mäletanud ta enam põrmugi, kuidas või kunas ta siia tagasi oli tulnud. Ta vaatas nõutult oma poriseid säärikuid ning tundis hetkel kõige suhtes külmetava inimese tuima nõrdimust. Ent niipea kui ta pilk härra Sivisohnilt kingiks saadud ülikonnal peatus, mis praegu oli üliarmetus seisukorras, haihtus ta ükskõiksus jalamaid ja sees tundus vana haav valutama hakkavat. See hääl oli tema sees, oli tema ärkamist aina oodanud, et ennast talle uuesti tunda anda. Ning selle valutava haava kaudu hakkaski elustuma mälestusi läbielatust. Korraga oli talle päris selge see, kuidas ta õhtul alevisse läks, esiteks seal niisama ringi uitas, kuni kohtas puujalaga kingseppa Vasjat, oma saatuskaaslast kindral Judenitši armeest. Siis oli ta läinud tema poole, olid seal hakanud väikest viisi tipsutama ja olid lõpuks saavutanud paraja härdameelsuse selleks, et näha, mis suguste koertena nad viimasel ajal olid jumala ees elanud. Ei puudunud palju, et nad selle üle poleks nutmagi puhkenud, kuid kindlasti olid nad teineteist kaisutanud, otsusele jõudes, et vaja on siiski vanast relvavendlusest Soituga õpetajamajja vapralt kaasa kõmpida. Aeg polnud veel väga hiline ja Soitu tahtis lasta end lauarahva kirja üles panna. Kuidas neil aga õpetaja kantseleis oli läinud, seda ta praegu ei tahtnud mee-

nutada. Liiasi ei andnud talle rahu tähtsaim selles loos: millal ta koju jõudis ja kuidas ta siia üles oli pääsenud. Selles küsimuses püsis ikka veel selgusetus ning ta pidi oma mälust eemale tõrjuma ebameeldivad mälestused väljaviskamisest õpetaja juurest, et hõlpsamini jõuda teadmiseni: ta oli koguni kaks järgmist päeva Vasjaga alevis maha laaberdanud. Niisiis oli tänane päev juba kolmas! Ta ajas end huulte külmalt vabisedes üles, tundis ebamäära rahutust, isegi hirmu, kui mõtles Sivi-sohnile ja kõigele võimalikule, mis Tiigirannal võis vahepeal juhtunud olla.

Ta tuli alla ja, nähes kõiki hobuseid tallis olevat, veendus kohe, et täna oli pühapäev. Aeg võis olla juba pärastlõunasse kaldunud. Tallis end tublisti harjanud, astus ta päikesepaistest naeratavale õuele, kus ei olnud aga praegu ühtegi inimhinge. See tegi ta ühtaegu rahulikuks ja rahutuks. Oleks ta siin kedagi kohe kohanud, siis oleks tal varsti selgus käes olnud, mis Sivi-sohn temast oli arvanud. Nüüd pidi ta inimesi ise otsima minema ning tal polnud hetkel käepärasest muud lohutust kui see, et ta sugugi esmakordselt säärases seisukorras polnud. Oli patune ja armulauale ei olnud ka pääsenud, heast tahtest hoolimata. Siis tuli talle päästev mõte: minna rohuaeda, kus Sivi-sohn harva käis, seda sagedamini aga proua. Ja proualt oli tal seekord rohkem armu loota kui härralt. Kui ta töölistmaja seinaveert mööda aiavärava poole hakkas hiilima, kuulis ta ühest aknast möödudes sellele koputatavat. Ta jäi võpatades seisma ja siis lükati aken valla. Vanaeit, läbi nina rääkiv ja sel silmapilgul nähtavasti ainus hing kogu töölistmajas, õiendas koonu üle toallilide ja ütles:

„Soitu! Võeh, või sa hulgud veel ringi.“

„Jah! Noh? Mis siis, noh?“

„Näe, härra kuuldi sind mitmel päeval olevat otsinud ja täna hommikulgi käis veel siin. Käskis kohe mõisa tulla, kui sind peaks nähtama.“

„Ma praegu tulin.“

„Siis mine ka; ehk langeb sullegi mõni tükk osaks.“

„Ei tea, kas vana Sivi-sohn kuri on?“

„Mis tal nüüd enam aega kuri olla — kolimine ees.“

„Vaata kuidas!“ ohkas Soitu.

„Või sa siis ei tea: mõisas on täna oksjon. Rahvast muudkui voorib. Sellepärast tal sindki tarvis on.“

Mõisa juures võeti teda seegi kord ärakadunud pojana vastu. Ta oli hilinenud, kuid et mööbli müük oli praegu täies hoos, siis ei tulnud sõimamine arvessegi. Pealegi oli suur saal täis mitmesugust rahvast ja härra Sivisohni sõitlemisind oli pöördunud hinnapressijate vastu. Kuid sellest hoolimata asendus Soitu sisetunde äkiline kergenemine peatselt uute muremõtetega. Need leidsid ta nüüd sees paraadukse kõrval seisvana, kus talle oli tehtud ülesandeks valvata, et asju ei kannaks välja need, kes veel raha polnud maksnud. See ülesanne oli austav, kuid sel kõigil täna nagu poleks olnud õigeid jalgu all. Nähes, kuidas toad aegamööda tühjenesid, kuidas üks kui teine asi jällegi kaenlasse võeti ja välja viidi, valdas mehikest maha jäetava koera melanhoolia. Nad omandasid asjad ja näisid sellega siin võimugi kohe endi kätte kiskuvat.

Muide, kogu häärber oli nagu sisse piiratud. Väljast kostis lärmi, vankrimürinat, hõiskamisi ja isegi laulu, rõõmsatujulist ja uljast, mis kõlas veidi kaugemalt, pargist. Ja mida lagedamaks jäid ruumid, seda ebatähtsamana hakkas Soitule härra Sivisohn tunduma. Mõne päeva pärast teda polegi enam siin ja mis saab siis temast, Soitust? Kuhu minna? Ta oli paljude aastate kestel Tiigirannaga harjunud ja polnud sugugi enam noor mees. Aga sellalgi, kui ta veel noor oli, ei sobinud ta taludesse, kus küll palka maksti, kuid töödki nõuti. Ja polnud ikka sugugi see, mis siin, — polnud neid nurki, neid mitmesuguseid ülesandeid ega seda seisusetunnet, mis tal siin oma eriülesannete täitmise juures oli. Teda valdas kiiresti paisuv nukrus ja talle meenus üks teine likvidatsioon, sõjariistade äravõtmine armeelt seal soistel piirimaadel. Kõik lagunes, armee riismed puistati laiali... ta sai Nanseni passi.

Selle mälestuse juures jäi ta mure järsku peatuma, sest siit tõusis uusi lootusi. Nendega tuli ta kohe välja, kui hämarduma lüües ukсед lukustati, täna hoolikamalt kui muidu. See tehtud, oli Soitu vaba, oleks võinud ära minna, kuid ei mõtelnudki sellele.

Laelambid olid maha võetud, mõned neist äragi müü-

dud — tuli põles laual, lambil kuplit ei olnud. Ja selles, siin nii ebatavalises valguses, keset tühjade ruumide kõledust väikestena tunduvad härrasinimesed näisid väsinutena. Neid oli väsitanud komfordi müütamine, mille soetamisel nad polnud vaeva näinud. Nende tunne polnud lõbus.

„Kas mul on sinuga arveid ka teha?“ küsis härra Sivi-sohn Soitult, kelle liigne juuresolek teda hakkas ärritama.

„Ei tea, kuidas härra mõtleb,“ vastas Soitu.

Keset saali olid jäänud mõned toolid, kõrgekorjuli-sed, sobimatud ja liiga kallid sellele pööblile, kes kogu päeva olid mööda tube tallanud ja kelle nägemisest Sivi-sohn praegu tagantjärelegi tundis tülgastust.

„Tule homme,“ ütles ta siis Soitule, ühele neist too-lidest tüdinenult istudes.

Väike mees ei vastanud ega liikunud paigast.

„Tule homme, siis vaatame,“ kordas Sivi-sohn, pilk peatumas seal, kus varem oli laelamp rippunud.

Soitu vaikis veel natuke aega, siis aga hakkas kii-resti kogeleva:

„Kas ei saaks...! Kui saaks, vaat nii — mul on Nanseni pass — kaasa tulla... sinna, kuhu härra läheb! Hitleri juurde või kuidas?“

Sivi-sohn mõõtis meest ülevalt alla, siis vaatas kõr-vale, laskis pilgul mööda seinu käia ja lõpuks, mõistes, et mees ei naljatanud ega pilganud, hakkas naerma ja küsis:

„Noh, mis sa seal peale hakkad?“

„Aga seda, mis siingi,“ arvas Soitu süütult.

„Sul ei ole hambaid, mis sa sinna tükid!“ ütles siis Sivi-sohn korruga vihaselt.

„Hambaid? Vot, kuidas!“

„Muidugi. Neid võib-olla läheb tarvis.“

„Hambad! Siis nende pärast... Milleks neid?“

Sivi-sohn kargas üles, jäi mehikese ette seisma ja peaaegu kriiskas:

„Noh, aga võib-olla selleks, et neid natuke kiristada, vahetevahel, distsipliini korras, — mõistad?“

Väike mees ei mõistnud midagi ja muutus sellest veelgi väiksemaks. Nii ta kõssitas seal paigast nihku-

mata, kuna Sivi Sohn oma uue kodumaa marsisammu asus harjutama. Ent ta käed olid seljal ja see võiski ainult kärsitu jalutuskäik seinast seinani olla. Nad olid kahekesi, proua oli teisele korrale läinud. Ja nüüd korraga jooksis tüdruk saali, ütles hingeldades:

„Keegi tuli kööki, üks talumees, ütleb, et tahab püssi osta.“

„Ütle talle, et ma ei müü praegu midagi,“ karjus Sivi Sohn. „Olen kõrini tüdinud, tahan ükskord süüa ja rahu.“

„Härra oli talle lubanud.“

„Mis sellest! Tulgu homme!“

„Oh jaa, püssi täna ei müüma,“ ütles proua Sivi Sohn ülevalt alla tulles. „Boi vaene veel elama.“

„See on tõsi, võtku kurat! — koera peab enne maha laskma,“ ärkas härra Sivi Sohngi ja läks kiiresti teise tuppa. Viivu pärast tuli ta sealt püssiga ja pistis relva ikka veel omal kohal kõssitavale Soitule pihku, öeldes:

„Tee Boiga veel täna lõpp; teen homme sinuga arved.“

Püss peos, sai Soitu oma sõjaväelase hoiaku kohe tagasi.

„Laetud? Kas laetud?“ küsis ta püssi tähtsalt silmitsedes.

„Jah, ja vaata, et sa hästi sihid.“

„No mina!“ vastas Soitu.

Ta pöördus, hakkas minema, läkski, kuid ukse juurde jõudnuna pidi ta tagasi tulema. See oli proua Sivi Sohn, kes teda veel natuke oodata palus. Ta läks ära ja alles tüki aja pärast tagasi tulles näisid ta laud punetavat. Hää! kajatas leinaliselt ja hämaralt, kui ta Soitule koerapiitsa ulatades ütles:

„Ja matab see ka maha . . . ! Boi õrnalt auku panema.“

„No mina!“ ütles Soitu jälle, lõi kannad kokku ja läks ära.

Väljudes hämaratest ruumidest tundus õues veel suur valge olevat. Taevas oli selge, puudekollane leegitses, park puistas oma õlult lehti nagu tarbetuid värinaid. Häärberi ümbrus polnud veelgi päris vaikne, päevase laada tagatipuna oli mõisaõuel nii inimesi kui mööblit, mida poldud veel jõutud koju toimetada. Ja

koeral oli nende poolhämäruses ringihulkuvate inimestega palju tegemist. Ta oli päeva kestel hääle ära haukunud ja jooksis nüüd maja eest kord sepikoja ette, kord kanala taha heinamaale. Soitu vilistas, ja seadiski sammud sinnapoole. Seal kaskede vahel oli pehme maa, kuhu oli kõige kergem auku kaevata. Teiseks, labidaski oli kanalas.

„Lähme!“ ütles Soitu kanalast väljudes.

Soitu läks ees, Boi sõnakuulelikult ja laisalt kannul vantsides. Siis peatusid nad piiril, kuhu park lakkas varju heitmast. Siin Soitu köitis oheliku ümber kase ja mõtles tahtmatult ärevusest nohisedes, et millal see oli, kui ta oma viimase lasu laskis. Oo, sellest oli palju aastaid möödas; kästi lasta ja tema muudkui laskis, täitis midagi mõtlemata teiste käsku nagu tänagi. Kes ajas teda, kehva meest, tsaariarmee jäänustesse, oma kurnajate käsku täitma? Aga vaata, nälg ja harimatus, võib-olla jumal ja muudki viletsused.

Ta tõstis püssi pikkamisi palge ja asus hoolikalt sihtima, kord üht kord teist silma pilutades. Ent iga kord, kui ta ühe silma kinni pigistas, valgus teine silm vett täis ja laskmine osutus võimatuks. Silm oli segane, aga teadmine nii imeselge, et see, mis ta täna pidi tegema, oli ta viimaseid ülesandeid Tiigirannal. Ja korraga selgus talle seegi, mis teda Tiigiranna külge nii väga oli köitnud: see oli tema hingesugulus Siviisohniga; ka härra ei kuulunud kuhugi.

Pauk ei saanud veel kõmahtada, kui koer oheliku otsas hakkas korraga rabelema ja haukuma, nagu oleks tal inimese aru peas olnud. Ei, aga ta ei haukunud ju sugugi püssitoru, vaid vahtis mujale ja muutus üha kurjemaks. Soitu langetas relva, ja kui ta koera haukumise suunas vaatas, nägi ta kahte külameest endale lähenevat. Olid noored mehed ja tulid nüüd, kui neid märgatud oli, tõtates lähemale.

Jõudnud päris lähedale, pikem nendest, näol naeruvine, küsis nagu imestades:

„Mis sina siin teed?“

„A vot, koera pean maha laskma!“

„Sina, niru!“

„Ära tule lähemale!“

Mehed vaatasid ringi, siis pikem ütles jälle:

„Anna koer siia, saad liitri.“

„Härra käskis,“ ägestus Soitu.

„Sina, niru!“

„Ära tule!“ ähvardas Soitu, püssi enda ette sirutades.

„Kas sa kuuled: saad liitri.“

„Aga härra?“ küsis Soitu, olles juba kahevahel.

Mehed vaatasid teineteisele ja naersid.

„Tore koer,“ ütles teine, „tahtsin osta, aga vana Sivi-sohn ei müünud. Ennem laseb maha lasta.“

„Kuule, ära mängi püssiga,“ ütles pikem Soitule.

„Pane parem ära ja hakkame kauplema.“

„Aga laskma ikka peab, laeng oli enne sees.“

„Too, ma lasen, sa ehk kardad,“ hõiskas pikem mees poisikeselikult. Ja enne kui Soitu lubada või keelata oleks jõudnud, kahmas ta püssi enda kätte, tõstis otsa vastu taevast ja kihutas laengu kaalikavärvi kuu poole. Langesid mõned lehed, koer jäi õnneks vait. Ning et ta enam haukuma ei hakkaks, jooksis Soitu kase juurde, võttis oheliku ja hakkas teda tasahääli mõisast kauge-male kutsuma.

Kui ta hiljem samasse paika tagasi tuli, katsus ta oma südametunnistust rahustada. Mis siis ikka, mõtles ta, vana Sivi-sohn, lugupeetud mees, müüs ära oma rah-vuse ja isamaa, mis asi see koer siis minusugusel viletsal müüa oli. Siis asus ta läheneva pimeduse tõttu rutates auku kaevama ning pärast piñtsa mahamatmist seda veelgi suurema innuga täitma, et Sivi-sohnil oleks sellest maast ükski kallis nurgake, kuhu enne lahkumist võiks kuumi pisaraid kukutada.

5. oktoober. — Tulin kevadel elama aedlinna. Siin on palju kauneid suvilaid. Kolisin oma kahe kohvriga seepärast siia, et kindlat kohta ei leidnud, siin on aga mõningaid võimalusi juhuslikuks päevatööks. Nemed, nende suvilate omanikud, pügavad rahvast, kärbivad tööliste palkasid. Majanduskriisi aastal on pügamine ja kärpimine saanud kapitalisti üheks tuluallikaks. Mina aga ravitsen nende haigeid toalilli, pöan nende õuemuru, kärbin ilupuid. Sügise tulles kuivavad need juhuslikud töövõimalused kokku, talvel peaksin hakkama käppa imema.

7. oktoober. — Peaksin talvel hakkama käppa imema! Paraku ei ole ma karu. Ma olen inimene ja ma ei ole vaba vastuoludest. Ma ei ole ka vaba harjumusest; harjumusest mõtlen ma viltu. Miks ma nimetan vastuoluliseks nähtuseks oma igatsust maa järele?

11. oktoober. — Eelmisel nädalal oli mul ainult kaks tööpäeva. Jõudeajal hulkusin aedlinnas ringi. On ilus, kõiki meeli ergutav kunst panna maa vilja kandma, õitsema. Miks mõtlen ma neid mõtteid sügise tulles? Mul on vaja kodu, ma saaksin selle kodu maa kaudu. Lapike maad on mulle sedasama, mis käsitöölisele ta tööpink.

12. oktoober. — Kingsepal on oma töölaud, tōsi küll, sageli viletsas urkas, kuid tal on see siiski olemas. Olen aednik, minu töölauaks oleks tükikene maad, kuid mul ei ole seda. Kui mul oleks maad kolm-neli vakamaad, paargi vakamaad, ükski! . . . Mis hullud mõtted need on? Kevadest saadik elatuda juhuslikust päevatööst, sõrmed alatasa põhjas, ja unistada — maast. Majanduskriisi aastal! Maad peab ju ostma! Mis see maksab? Kahtlemata rohkem kui mõnel teisel käsitöölisel ta tööpink. Olen varsti kolmekümne-aastane, on hilja elukutset vahetada.

13. oktoober. — Hull unistus maast ei andnud siiski rahu. Kaalusin maaostu-võimalusi aedniku teenistuse seisukohalt, muidugi eeldusel, et see oleks pidev. Tulemused olid kainestavad: peaksin teenima kolmkümmend aastat, et oletatava säästusummaga omandada mõnda vakamaad linnaläheduses. Uhe perekonna matusepaigaks on seda liiga palju.

14. oktoober. — Seoses eilsete mõtetega meenus vana ametivend, suur meister omal alal. Töötasin oma praktika-aastad tema käe all. Tol ajal juhtis ta üht suuräri, nüüd elatab end aiarentnikuna. Miks ei ole temalgi oma maad? Käisin tema pool ja kuulsin, et härra Palisander otsib aednikku. Otsib! — Nõnda öeldakse. Õigemini pean küll mina teda otsima hakkama.

15. oktoober. — Niisiis mina otsisin teda ning ta laskis mind viis korda koha pärast käia. Kunagi polnud tal kindlat sõna, iga kord kiskus lootusi samavõrra maha kui andis. Tundus, nagu oleks mulle õng kurku torgatud. Neljandal korral ütles ta eelistavat naise-meest. Sa suur jumal! Kahe aasta eest pidin abielu-plaanid maha matma, sest siis oli koht saada, kuhu valla-list nõuti. Ütlesin Palisandrile, et mina ja mu mõrsja ootame juba kaks aastat sobivat kohta.

See ülestunnistus näis härrat liigutavat. Tema jõukust ja praegust kriisi silmas pidades — tõesti haruldus. Ja täna, viiendal korral, võeti mind kohale tingimusega, et ma ka mitmesugused kõrvaltööd ära teeksin.

Tänu varasemale ülestunnistusele oli palk madalam kui mu eelkäijal. Sellepärast ta siis venitaski, hävitas ja andis lootusi, sellepärast oli ta liigutatudki.

20. oktoober. — Olgu mis on, kuid näriv mure on nüüd hingest kadunud. Ostad karbi paberosse ja süda läheb korraga kergeks: pole vaja iga väljaantava sendi puhul närvi tseda. Ja nõnda iga kord ja igas asjas, väikesest suuremani.

23. oktoober. — Härra Palisander käis siin. Oli väga armastusväärne, ainult latras liiga palju. Mulle ei andnud ta rääkimiseks mahti, ei oodanud vastustki, kui oli midagi küsinud. Rääkis küll minuga, pühendas mind majapidamise üksikasjadesse, kuid mulle tundus varsti, et mind ei olegi. Võib-olla tundus see temalegi nõnda, et mind tema kannul ega kõrval olemaski polnud. Muide, ta oli ainult pool tundi siin, jooksis ringi nagu tuulispask, rääkis enese hingetuks ja sõitis ära. Paraku ei saanud mina sellest põrmugi targemaks. Õnneks on majas üks mõistlik olend. Kui tulin õhtule, istus ta minu ukse taga, suur, täiesti must ja kassi kohta haruldaselt usalduslik. Tean, et ta nimi on Liisu. Ja tema nähtavasti teab, et ma tema abi keldrites vajan. Meie hea läbisaamine on kõigiti kindlustatud.

25. oktoober. — Tundsin end vana meistri ees tänuvõlglasena ja küllastasin teda. Teatasin, et sain Palisandri juures koha. Miks vanamees pead vangutas, kui ma talle sellest rääkisin? Kas olin ehk asja küljes liigse õhinaga?

„Kaks kelmi saavad hästi läbi, kaks ausat ka,“ ütles ta. Kas Palisander on kelm? Ma ei söandanud seda küsida. Tema elutarkuses on midagi ranget, milleni minu naiivsus ei küüni, kuid mu hinge jäi mingi salakas.

26. oktoober. — Sain Hildalt kirja. Lugesin seda mitu korda. Armas käekiri, suured ja selgesti joonistatud tähed. Väike tüdruk on nüüd muidugi õnnelik. Ta ei hõiska, kuid igast komast ja hüüumärgist hõõgub õnnekust.

2. november. — Kahekordistasin pingutusi, et mullad oleksid kevadeks ette valmistatud — maa hakkab külmuma. Oleks mul nüüd vähemalt ühe asemel kakski abilist!

3. november. — Härra Palisander sõitis juba hommikul siia ja nõudis mu abilise vallandamist. Pean alis-

tuma, sest näib, et ta vastuväiteid ei kannata. Panen hambad risti — väike tüdruk on ju nii õnnelik.

5. november. — Imelik: iga kord, kui mõtlen Hildale, hakkab salaokas valusamini torkima.

6. november. — Külmal andis järele. Surusin hambad taas risti, kuid seekord mitte vihast, vaid selleks, et oma pingutusi veelgi suurendada.

11. november. — Kihlusime. Hilda sõitis siia ja jääbki siia. Nõnda on mul palju kergem.

22. november. — Esimene lumi. Vaikus. Aed on nagu valgesse unne suikunud. Õnn, et välistööd kõik korda sain. Naeratan oma väikesele tüdrukule südamlikult: eile jooksis ta sõrmede vahelt verd. Rohkem kui kolm tilka, kuid usun, et need pole kuradile antud.

2. detsember. — Härra Palisandrist on see väga ilus, et ta palgamaksmisel armastab naljatada. Vähemalt on ta ise väga lõbus, kui ta sulle raha kätte annab ja ütleb kas või näiteks nõnda: „Kui oleksin tark mees, siis laseksin talveks majaluugid kinni lüüa — nüüd muudkui aga maksa raha.“

Teinekord manab ta näole mingi pentsiku grimassi, ohkab ja nimetab end vaeseks meheks.

7. detsember. — „Vaesel mehel“ polnud põrmugi huumorit, kui ta täna siia sõitis. Näis, nagu oleks teda terve kari kuradeid taga kihutanud. Tuhnis kõik urkad läbi, otsis vigu, pragas kaunis jämedalt. Olin töö juures ja kõik on korras nagu alati, kuid ma katsun mõista: ta kahtlustab, et mul pole tööd või et seda on vähe. Tuleb meelde, kuidas ta siis, kui Hilda mulla loopimisest osa võttis, lahkusest nõretas. Käskis järgmisel hommikul endale helistada.

8. detsember. — Helistamisel selgus, et härra Palisandri linnamajade prügikastid on täis. Sain käsu need tühjaks vedada.

12. detsember. — Mitmesuguste kõrvaltööde kuhjumine jätkub. Ma ei tea, kuhu ma oma kordaseadva tööga jõuan!

15. detsember. — Kui talvised ettevalmistused pole küündivad, siis lonkab kevadel kogu ettevõtte. Härra Palisander näib olevat mitte ainult ahne, vaid ka rumal.

17. detsember. — Jõulu ajal on meie pulmad. Ei tahaks siis nii tülpinud ega väsinud olla nagu praegu.

20. detsember. — Täna on pidulik päev — tegin esimesed külvid.

1. jaanuar. — Olen nüüd abielus. Hilda on oma noorperenaiselikus abitusel kentsakas ja üliarmas. Ikka veel nii tütarlapselik.

10. jaanuar. — Kui saan vähegi mahti, siis rõõmutsen noorte taimede juures. Näen uneski nende rohelust. Muide, nähtavasti on härra Palisander kõrtsis suupiste eest kallist raha maksnud ja nüüd on ta võtnud pähe šampinjonikasvatuse.

14. jaanuar. — Idee šampinjonikasvatusest on väga visa. Kas kultuurseen suvatseb aga ühe inimese turjal kasvada?

28. jaanuar. — Vastukaaluks sellele lobale hakkasin abilist nõudma. Nüüd ei segata mind kõrvalülesannetega, ja näib, nagu oleks härra Palisander hoopiski ära unustanud, et ma tema teenistuses olen.

30. jaanuar. — Juhtus isegi säärane ime, et härraste teenija tõi palga koju kätte.

13. veebruar. — Päikesepaistelisel päeval on kasvumajas juba kevadehõngu. Töötame Hildaga kahekesi ja unistame nagu kaks last. Kui ma talle ühel päeval ütlesin, et minu eesmärgiks on kindlustada heaolu temale ja sellele, kes võib-olla ükskord sünnib, siis kattis ta mu suu oma käega ja kallutas pilgu häbelikult maha.

16. veebruar. — Selle asemel et mulle abilise küsimuses vastu tulla, kirjeldas härra Palisander üksikasjaliselt seda kohutavat seisukorda, kuhu ta maa tõttu olevat sattunud. Ta olevat valmis seda kas või ära kin-kima.

Minu eelkäijal oli aasta läbi abiline. Näib, et niivõrd, kuivõrd mind rohkem pigistatakse, on majanduskriis ja töötaolu aasta jooksul süvenenud. Peaksin paluma, et leivaisa mind ühes maaga ära ei kingiks.

23. veebruar. — Iga päev käib aias tööotsijaid, peajasjalikult naisi. Upun töödessa, kuid pean nad tagasi saatma. See teeb hulluks.

26. veebruar. — Kaks naist, mitte enam väga noo-

red, palusid jumalakeeli tööd. Uks neist, lühem, oli rase. Talitades omapead, lubasin neil järgmise kuu esimesel tööle tulla.

1. märts. — Hakkab hirm, kui näen neid töötamas. See pole loomulik. Selles on midagi kramplikku ja hingeldavat. Viis, kuidas nad tööst kinni haaravad ja kuidas nad seda teevad, viib mind tahes-tahtmata mõttele, et kusagil peab keegi hullumeelne olema. Alatoidetuna ja hirmust uue töötaolu ees sääraresse pingutustesse laskuda! See on ebainimlikult kole.

3. märts. — Aias oli mullaloopimine käsil, kui härased siia sõitsid. Nagu arvata võis, üllatusid mu leivavanemad ebameeldivalt. Aedniku omavoli! Ja nende näod, nende pilgud!

Kuidagi õnnestus mul nende meeolehärmi leevendada. Muidugi tuli rääkida ja seletada, sest härra Palisander on määrdevabrikant ja loomulikult pole tal aimugi minu kutsetöö vajadustest.

4. märts. — Täna üllatas mind proua Palisander. Oli juba keskhommikust platsis, uitas murelikult ringi, tegi kasvumajas natukene töödki ja lõunaks oli tal ots käes: see lühem naine tuleb vallandada, sest teine jõuab visata kolm labidatäit sama ajaga, kui madalam viskab kaks. Aga mina arvasin, et tööde mitmekesisemaks muutudes lubatakse mul rase kergematele töödele paigutada. Ja miks mitte nõnda mõtelda, kui teatakse, et härrastele on rahva iive nii väga südamelähedane ja isamaa-armastusest räägitakse alati.

10. märts. — Ei suuda ega tahagi unustada, kuidas see naine aiast väljus: huuled tugevasti koos ja pea isegi püsti.

Kui maailmas on viha ülekohtu vastu, siis pole see sellepärast nõnda, et viha on kaua meeles peetud; hoopis vastupidi — viha on sellepärast olemas, et teda on kaua õhutatud.

25. märts. — Aprillis saan meesabilise, aga kevade pealetungil laienevad töödki järjest. Ega see hingeõnnistusele halba tee, kui mõtlemiseks vähe aega jääb.

5. aprill. — Hilda aitab mind iga päev. Täna ütles ta poolnaljatades, miks ta seda teeb — et mina saaksin mahti juuksuri juurde minna. Paraku on tal õigus.

18. aprill. — Vaatan juukselõikusele nagu vägiteole. Käisin ära, aga teinekord ma selle ametimehe juurde nii kerge südamega ei läheks. Oleksin magada tahtnud! Päike oli töötoa soojaks kütnud, ja siis veel see sõrmitsemine juustes. Kogu olemasoleva häbitagavaraga tuli võidelda, et mitte uinuda tütarlapse käte vahel. Õieti oleksin pidanud unetuks ehmuma oma kurnatud välimust suurest peeglist nähes.

3. mai. — Öökülmad hakkavad kollitama.

7. mai. — Kuidas võib mõnest lihtsast lausest teinekord üllatuda ja mõttesse jääda — täna ütles naine: „Käod hakkavad varsti kukkuma.“

28. mai. — Suursündmus — härrasperekond kolis suveks maale. Ühes teenijatega ja koertega, kui valet järjekorda tarvitada. Setter on rahuarmastaja, kuid politseikoer seda verejanulisem. Meie vaene Liisu! Kui ma teda õhtul toast ei leidnud, läksime ühes Hildaga otsima. Pika otsimise peale leidsime ta keldrilaelt. Paistab, et tal tuleb sinna terveks suveks jääda, sest nähtavasti on Nero tema jälitamise oma ülesandeks teinud.

7. juuni. — Kuu aega võitlust öökülmadega!

12. juuni. — Liisu on sellega juba harjunud, et niipea kui Hilda või mina kuuri alla läheme, oma pagulusnurgast alla hüppab. Kuid tuppa tulema ta ei nõustu, ka süles mitte. Toidame teda sealsamas.

16. juuni. — Ühel õhtul Liisule toitu viies ütles Hilda, et temalgi on härrasrahva tõttu ebamugav. Ullatusin. Selgus, et see on tingitud härraste kõrgist käitumisest. On's see nii? Et siin sageli priisatakse, siis kahtlustasin teda kadeduses. Selle süüdistuse tõrjus ta tagasi ja möönis, et vanade Palisandrite juures seda nii teravalt ei esine. Aga kus siis? Jah, siin käib ju külalistena hulk noori ja nende juures on kõrkus silmatorkav. Siis istuvat temagi toas nagu Liisu keldrilael. Milline vastulu: maal rahvakoolis õpetati teda isamaad armastama, kuid samal ajal linna kõrgemates koolides ja kodudes noori rahvast armastama ei õpetata.

23. juuni. — Olevat jaanipäeva laupäev. Minu jalad on veekandmisest paistes — „veetõbi“.

24. juuni. — Olin tuim: õhtupoolikul oli mahajäetuse ilme ja heitsin magama. Korraga kuulsin läbi une veeuputuslikku kisa, uste paugutamist, jooksumüdinat. Niidukõlbmatule heinamaanurgale tuulutamiseks köietatud hobune oli teispool kraavi kasvavat ristikut õngitsedes kraavi kukkunud. Härra Palisander oli õnnetuse isiklikult avastanud. Päevakangelasena käsutas ta välja kõik kodakondsed kõigi kättesattuvate atribuutidega. See maruline aktsioon meelitas möödakäijaid ligi. Mõned teekäijad jõudsid pärale siis, kui hobune veel selili oli. Kraav oli kitsas, ei võimaldanud loomal keha kahele poole pildumist. Kuid linlased küsisid, milles viga seisab. Härra Palisander žestikuleeris, siis järgnes vastus: hobune on end täis söönud, ei suuda omal jõul üles tõusta. On huvitav, et tal seda valet ei tarvitsenud otsida ega leiutada, et see tuli isenesest. Küllap on see võimalik ainult seetõttu, et vale pesitseb temas põhiliselt, ujub kaasa iga ta vereliblega, on lahutamatu osa tema olemusest. Kui peaksin kord jalutuks jääma, siis leiab ta minugi maaslamamisele analoogilise tõlgitsuse.

28. juuni. — Mõned tugevad vihmahood tõid kergenduse — kõik lokkab.

29. juuni. — Kassi polnud mitmel päeval näha. Täna oli naine avastanud, et Liisule peab katsikule minema.

22. juuli. — Päevaraamat jääb unarusse. Ja mis seal imestada, kui tuli on vahetpidamata rummus, nagu sulane ütles. Noormees on sõnakehv, kuid omab varjatud suunurki, kus pesitseb naer. Ütles hiljuti, et pere mees on loru. Härra Palisander rääkinud mõnda aega mesikeeli, et katsugu sulane käimla tühjendada. Noormees seda ei teinud. Siis katsunud härra Palisander õnne nõnda: küsinud sulase juuresolekul oma proualt, nagu ta ise väljendab, kas viimane ei tahaks kübaraostuks raha teenida ja mustusevedu endale võtta.

27. juuli. — Poleks uskunud, et see loru minu tööd hindab. Juhtusin kogemata pealt kuulama, kuidas ta sellest külalistele tunnustavalt rääkis. Hea seegi.

18. august. — Täna rääkis peremees kauneid sõnu isamaa-armastusest ja laste-õnnistusest. Hilda, vaene,

läks üleni punaseks, ja mitte asjata: ta on esimest kuud rase.

19. august. — Ta tuleb sageli vaikides minu juurde ja küsib otsaesist mu õlale toetades: „Mis me talle nimeks paneme?“

Leppisime kokku, et mina leian poisile, tema tüdrukule nime.

24. august. — Mind ootab õnn, mida ma veel ei tunne. Mõtlen sellele iga päev, kes peab sündima.

29. august. — Linna tagasi kolides tegi Palisander mulle ülesandeks igal nädalal endale helistada.

30. august. — Juba teist päeva pole Neerot majas, aga Liisu vaene istub ikka veel keldrilael.

5. september. — Helistasin täna jälle käsukohaselt, ja vaevalt tere vastu võtnud, küsis määrdevabrikant oma tavalises kiirtempo, kuidas on lugu töödega ja kas poleks aeg vallandada naistöölisi.

8. september. — Liisu käib väljas, on juba veendunud hädaohutuses. Tema äraolekul aga vaatab keldri-laelt alla neli paari metsikuid silmi.

23. september. — Õhtud pimenevad ja meil on rohkem aega kolmandast rääkida. Hildal on tütre jaoks nimi juba teada.

24. september. — Järjekordsel helistamisel küsis Palisander, millega mõtlen ma järgmisel aastal olukorda parandada. Seda küsiti endastmõistetava pahurusega, nagu oleksid lood tõesti halvad.

29. september. — Siin käies ütles proua Palisander haleda häälega: „Mu mees on sellest maatükist kohe väsinud.“

1. oktoober. — Vaatan segase tundega lokkavaid aedviljapeenraid, vagusid ja põlde. Olen matnud sinna oma armastuse ja hoole, peaksin vaatama neid kui üht osa endast, kuid ei saa: tundun endale võõrana.

4. oktoober. — Tunnen enda kohal kurjategija musta kätt, vabisen mõnikord vastikusest. Tegin kõik, mis suutsin, olin aus — mida mult õieti tahetakse! Elu? Minu hinge? Ei ole mul neidki enda päralt olnud.

7. oktoober. — „Mis sa päevikusse oled kirjutanud?“ küsis Hilda murelikult. Jah, mis on siis juhtunud? Mitte midagi ebatavalist — üks elutark rahaisand harrastab

oma äraproovitud meetodit: inimeselt viimast välja pigistada.

12. oktoober. — Oleme sõnakehvad, kolmandast on raske rääkida. Teda nagu polekski enam, ta oleks nagu olematusse taandunud.

13. oktoober. — Süda vaevab: petsin ennast ja naist kinnitusega, et saavutan hoolsa tööga endale lugupidamise. Sõltume ainult härra Palisandri armust.

17. oktoober. — „Ei maksa hoolida,“ ütles Hilda, „oleme aga rõõmsad.“

Katsun vähem mõtelda.

21. oktoober. — Telefonikõnelusel küsis määrdevabrikant, millal ma linna tulen. Eelmisel korral lubasin talle suusõnalise seletuse pärast saagi koristamist.

25. oktoober. — Mul on andmeid, milliste tulemustega mu eelkäija töötas. Olen need ületanud mitmekordselt, ja seda tunduvalt väiksema tööjõuga. Kui Palisander tahab inimene olla, siis peaks ta seda arvestama. Aga võib-olla tahab ta inimene olla mõeldes, et mina ei ole. Eks näe, mis ta mulle homme räägib.

26. oktoober. — Tulin videvikus koju ja kogesin midagi raskesti unustatavat. Lüpsti. Metsikud kassipojad tegid esmakordselt katset elumajale läheneda. Olid hiilinud lauda ukseni, kõhklesid seal metsiku vabaduse ja meelitava piimalõhna vahel. Kassipojad lähenesid ettevaatlikult, samm-sammult. Nägin, kuidas nende väiksempi edasinihkumine naises rõõmu tekitas. Jah, see rõõm! Inimese rõõm, rõõm sellest, et tal õnnestub metsistunud loomakeste usaldust võita, hakkas mind koledasti ärritama. Minus tõusis torm kogu selle õrnutsemise vastu. Tundsini, et olen valmis mistahes tooruseks: olin valmis naist lööma, teda sõimuga ära saatma. Teadsin, mida see oleks tähendanud, sest meie vahekord viimastel kuudel oli olnud eriti õrn. Sain kuidagi endast siiski jagu ja läksin ära, naist sinnasamasse jättes. Toas mu viha lahtus, kuid tundsin end rüvetatuna, hirmsasti rüvetatuna. Ja kui Hilda mulle hiljem tuppä järgnes, silmad rõõmsad ja kassikene süles, valdas mind nukrus ja meelega. Oli selge, et pidin kõneluse Palisandriga enda teada jätma.

27. oktoober. — Ütlesin talle kõik, ja kuigi see kõik sisaldas ainult paar lauset, valitseb toas ometi rõhutatud vaikus. On hall päev ja vihma sajab, tasa, kuid vahetpidamata nagu piina. Vaheseina taga on niisama vaikne kui eestoas. Lähen sinna, näen Hildat istumas, käed süles, põrandal ta kõrval on väike tanuke, nähtavasti alles äsja sõrmede vahelt maha pillatud. Meie pilgud kohtuvad, kuid me langetame need kohe. Meil on raske. Vaikime tükk aega, siis ta küsib:

„Kas see on ikka õige? Sa ju tegid tööd nagu ori, keegi poleks seda niimoodi teinud. Kuidas ta ütles?“

Kordasin Palisandri sõnu: „Kui nii edasi läheb, siis pean luugid kinni lööma.“

Hilda ikka veel tütarlapselikule näole ilmub vana-inimeselik muretõsidus. Kuid minul on piir, kus ma lakan oma traagikat tõsiselt võtmast. Olen nüüd sel piiril ja ütlen naerdes:

„See tähendab, et kui järgmiselgi aastal viljapuud ägavad, kui järgmiselgi jaanipäeval aedniku jalad on veekandmisest paistetunud, kui järgmiselgi aastal suvi läbi koorem koorma järel turule veereb ja sügiseks keldrid laeni täituvad, siis härra tuleb ja lööb luugid kinni — vallandab mu kohalt.“

„Mis see siis on?“ küsib naine arusaamatuses.

Mitte midagi pole see — kõle maailm, kus raha teeb inimesest koletise.

28. oktoober. — Ükski lind ei ehita pesa ebakindlale alusele, kuidas võiksimme seda meegi, mõistusega olen did.

29. oktoober. — Eile öösel olime kaua ärkvel. Arutasime abordiküsimust. Hilda nuttis esialgu, siis kiristas hambaid. Vaene, vaene laps! Vaevalt kahekümneaastane. Alles hiljuti tulid sa koolipingist. Kui ilus pidi olema elu, kui aus ja õilis meie isamaa, kuid elu sellel isamaal kohtleb meid nagu paariaid. Kas ei leidu väljavaateid, mis julgustaksid sind oma emakohustust täitma?

30. oktoober. — Oleme küsimust mitmeti kaalunud, kuid lahendust ei leia. Väga võimalik, et Palisander oma ähvarduse surveabinõuna lendu laskis. Aga kas see minu seisukorras midagi muudaks? Rabelen siin

aastaid, ähvardused ei lakka; surve, mida läbipaistvam, seda vastikum, jätkuks. Sekka ollakse lahke — veelgi vastikum. Mõne aasta pärast oleksin demoraliseeritud, pooleldi invaliid, närvid viletsad, eetiline tunne mineatatud, liiga tõnts, et loogiliselt mõtelda, ja naine sünnitaks üha sagedamini — rõõmuks Palisandrile. Ja mida ma endast siis oma perekonnaga kujutaksin? Puhast kulda Palisandri-taoliste.

Nii siis und ei olnud kuigi kauaks, osutid veel ikka üheteistkümmel. Leppisime õhtul Hildaga kokku, et ta laseb homme raseduse katkestada, kuid nüüd oleks hingest nagu midagi välja kistud. Pean mööda tuba käima, käima...

Läksin naise aseme juurde, et teda äratada, kuid temagi ei maganud. Kummardusin ta aseme ette ja ütlesin, et oleks ehk siiski parem sünnitamise juurde jääda. Ta nagu oli kahvatu, silmanurgast puged pisar välja ja hakkas veerema. Siis ta peaaegu luksus:

„Oh ei, olen ta juba mõttes surmanud — milleks? kellele?“

Kell lõi kaksteist, pool üks, lõi üks... unest ei jutugi. Mõtlesin, et loode on ema kõveruses viimast ööd. Poiss või tüdruk? Emal oli tütre jaoks nimigi valmis.

Naine magas raskesti, läbi une midagi ümisedes. Kui kell lõi pool kaks, tõusin uuesti üles. Ja niipea kui olin tule võtnud, sõitis auto õue, peatus, sõiduki uks löödi valla ja keegi jooksis akna taha koputama. Läksin välja, lamp käes. Uksele ilmus punetava jumega, kuid hallipäine vanahärra. Auväärt elumees oli eksiteel — restorani on siit veel kilomeeter maad. Majanduskriisi aasta! Lõin ukse ta nina all kinni, vabisesin vastikusest. Tulin tupp ja pidin varsti jälle mõtlema, et loode on ema üsas, seal tema kõveruses viimast ööd... Võiksin ükskord seda, keda oleme otsustanud tappa, kes teab kuidas armastada, kui inimlikul õnnel ei lasuks raha needus. Ja siis tulid teistsugused mõtted. Kas abort õnnestub? Kui ei õnnestu, mis siis Hildast saab? Kaotan tema. Või kui see õnnestub, aga avalikuks tuleb? Kas siis karistus tabab õiget süüdlast? Muidugi mitte, kurjategija jääb karistamata — ta jutlustab edasi laste-õnnistusest ja isamaa-armastusest. Aga miks advo-

kaat ei suvatse säärast kaitsekõnet pidada, mis koh-
tuniku silmad avaks? Kelle käsul ta toimib, see koh-
tunik? Ja kas pole ta nõnda ise üks lüli kuritegude ahe-
las, mille raskuse all lagastub kogu ühiskonna moraal
ja eetika?

Õues sajab ja mina ei saa und . . .

1941

Marta oli suure kasvuga. Usna noorukesena näis ta nagu täiskasvanu. Kuid mitte ainult ta kont, mis oli suur ja tugev, ei andnud talle vanainimeselikku ilmet. Seda ilmet kandis ta ka näol, liigutustes, kõnnakus ja kõige rohkem vahest hääles ning väljendustes. Ta oli aeglane, seltsiski rohkem endast

vanematega, jäädes hingelaadilt võõraks omaealistele. Nüüd oli ta leeritatud ja pidi lahkuma isatalust, et ise endale leiba teenida. Sellepärast ta pandigi leeri, niipea kui see oli võimalik. Tema suur kont ja vanainimeselik suhtumine ellu olid antud olukordades talle õnneks, sest just seetõttu sai ta aru vanemate raskustest sellel käsitöölise kohal.

Sel kevadhommikul, mil ta oma pambud oli juba kokku sidunud, ei mõelnud ta sugugi eelseisvatele eluraskustele. Kui ta süda siiski valutama kippus ja meel pisarateni härdus, siis oli selleks teisi põhjusi. Ta ei tajunud oma noorust rõõmude ega ülemeelikuste kaudu, küll aga oli see nüüd ränk kodukaotuse valu, mille kaudu ta oma habrast lapsemeelt tunnetas. Pisarad nüüd muudkui tulid, mõtle või ära mõtle — kahju hakkas kõigest ja kõigest, mis oli armas olnud ja pidi

maha jääma. Või kas oligi kõik, millest nüüd kahju hakkas, alati armas olnud! Mis rääkida noorematest õdedest-vendadest, mis rääkida vanematest, mis rääkida vanast valgest, keda praegu rakendati, mis rääkida toomingastki kambri otsas, mis varsti pidi õitsema hakkama! Ei jah! Isegi järi, millel istudes ema tuld tegi, ja väike käsisaag, mis pliidi ees nõestunud palgi küljes naela otsas rippus, tekitasid kibedat lahkumisvalu.

Ta seisatas keset tuba, neelatas ja muudkui pühkis pisaraid. Kuid selleski kõiges oli arukust ja murelikkust, vahest ehk pisut tähtsustki, et tema on juba nii suur, et ta on juba leeritatud ja läheb elama oma elu. Vähemalt püüdis ta ennast nõnda lohutada, kui isa tuli teatega, et hobune on rakendatud ja nad võivad teele asuda.

Marta uus kodu asus naabervallas ja ta teadis selle olevat suure ning rikka talu. Seal pidid olema õunaaed ja mesipuud, ja peale selle pidi see asuma keset küla. Tema ise polnud sinna jalagagi saanud ja teda oli sinna kaubeldud kiriku juures otse leeripühal. Seal nägi ta esmakordselt oma tulevasi leivavanemaid. Ja nagu peremees, nõnda ta hobunegi oli temasse veidi hirmu sisendanud. Kuid talle öeldi, et perenaine on talle ema poolt kaugelt sugulane, ja see pidi teda esialgu lohutama. Kuid mis puutub lohutusse, siis tema juures vaevalt kellelegi tuli mõttesse seda hellust kasutada. Ta kogu oli küllaltki suur ja ta karedavõitu ilme reetis võõrastele naljalt hinge õrnatundelisust, ta loomuse halemeelsust.

Temaga oldi rahul, ja kui ta ise kellegagi, millegagi või ka enesega rahul ei olnud, siis valis ta endale nüisuguse nutunurga, kus teda keegi ei näinud. Esimesel õhtul ei olnud tal siiski teist kohta nutmiseks kui sängis vaiba all. Ning sageli edaspidigi ei kiskunud teda sinna uni, vaid tahtmine silmi vesistada. Seal võis seda teha vaikselt, kellegi teadmata ja koduselt. Mis teda neil päevil vaevas? Et tööd oli palju, selle üle ta nagu ei teadnudki nuriseda. Kes seda ei oleks nõudnud? Kus poleks seda nõutud? Ning pealegi ta ei teadnud, kas seda siin palju oli, kuigi kondid vahel hullupööra valutasi. Jah, tal puudusid võrdlusvõimalused, — kes ütles

talle, et mujal rohkem ei nõuta, halvemini ei toideta, tooremni ei kohelda? Isand Parandu, tema leivavanema toorused seisid selles, et ta vahetpidamata jõi, loba suust välja ajas ja kõiki, keda ta tundis, naerda ja pilgata armastas. Martale oli säärane õhkkond võõras ja see takistas kodunemist. Ikka oli hirm, et peremees jälle ütleb midagi hullu, mille pärast peab punastama ja häbenema. Marta ei seltsinud noortega, ei käinud kiigel, ja selle eest naeris isand Parandu teda laialt välja. Aga Marta teadis, et teda kiigelkäimiste puhul samuti oleks teiste naeru ja loba märklauaks tehtud. Kui isand Parandu oli lähedal, hoidus Marta ohkamast: ta oli õnnelik, et keegi veel ei teadnud, kuidas ta õhtuti oma sängis nuttis.

Ta oli juba kolmandat pühapäeva uuel kohal ja põdes ikka veel kodukaotuse ränka valu. Teda nimetati suureks Martaks; keegi ei teadnud, kui väike on ta süda. Sel pühapäeval oli ta loomädega karjamaal, istus põõsaste varjus ja hakkas tihkuma. Ta arvas, et teda siin keegi ei kuule. Kägu kukkus ja üksik lind vilistas. Polnud midagi parata, sina, Marta, olid kõige vanem ja pidid kodunt lahkuma, et teistel oleks rohkem ruumi, rohkem toitu ja rohkem kehakatet. Oma vähesed rõõmudki jätsid sa sinna.

„Mis see vaenelaps siin nutab?“ küsis korraga ta selja taga kellegi sõbralik naisehää.

Marta vajutas pea ligi maad ja neelatas kohkumust, häbi ja pisaraid. Nüüd nägi ja kuulis keegi! Kui teisedki teada saavad, siis hakkavad naerma ja pilkama. Suur Marta nutab! Mis tal viga on? Kas tal pole kavaleri või on see ta maha jätnud?

Perenaine, kes teda nutult tabas, oli naabertalust. Marta teadis, et ta on baptist — isand Parandu oli tedagi naernud —, kuid ta näis olevat sõbralik ja osavõtlik. Martal hakkas piinlik, kui baptist ta kõrvale istus ja vestlust alustas.

„Mina olen sind ammu vaadanud,“ ütles ta Martale otse silmadesse vaadates, „ja mõelnud, et kuidas sinu sugune tõsine ja hea tüdruk võib nende Parandute juures elada. Olgu veel perenaiseiga kuidas on, aga peremees on seal lausa ülekatte läinud.“

„Ega ma sellepärast,“ vastas Marta.

„Või sa siis sellest rääkida tihkad, et sul seal kellegi kodu ei ole,“ ütles naabriperenaine.

„Ma niisama,“ kogeles Marta, „ärge sellest kellelegi hingake, et ma siin nutsin.“

„Sa ju tead, kus ma elan,“ vastas baptist. „Kui su süda vahel raskeks läheb, eks siis jookse Tikutarele. Teed sinna sa ju tunned?“

Marta tundis teed Tikutarele küll, see oli nii lähedal, kuid ta ei jooksnud sinna ei raske ega kerge südamega. Kus selle naeru ots, kui isand Parandu teada saab, et ta Tikutare baptisti pool käib; kuid ta kohtas Tikutare perenaist selletagi sageli. Ja iga kord vaatas baptist talle teraselt, osutas kaastunnet ja lohutust, haletseski teda isand Parandu halbade elukommete pärast. Aga ta ei unustanud Martale kiitust jagamast.

„Vaatan sind nagu oma tütart,“ ütles ta mõnikord. „Sa oled nii tõsine, ja pole kuulda olnud, et sa kusagil kilkamas käiksid.“

See oli tõsi. Marta kusagil kilkamas ei käinud, aga kui isand Parandu purjus päi koju tuli, siis sai ta „kilgata“ omaski kodus. Perenaisel ei olnud siin suurt sõnaõigust, ja et ta Martale ema poolt kaugelt sugulane oli, siis pidi Marta teda lohutama. Töökoorem lasus naiste õlul; isand Parandu käsutas oma kodakondseid halbade elukommete, oma laiskuse ja kalduvuste kaudu.

Suvest oli pool möödas, hein oli tehtud. Marta oli kogu oma jõu välja pannud, et abiks olla perenaisele, kes kartis lakekaussi oma mehes. Marta töökus oli ümbruskonnas kõigile silma hakanud, erilise kaastundega mõeldi aga talle nüüd Tikutarel. Miks niisugune tubli tööloom orjab isand Parandut, miks ta niisama hästi ei võiks orjata Tikutare põldudel? Pärast heinaaega hakkaski Tikutare perenaine Martat enda juurde ahvatlema. Ikka ja niipea kui ta Martat kohtas, hakkas ta isand Parandut tõrvama. Ei, ega temal, Tikutare perenaisel, polnud sellega muud mõtet ega muret kui noort hinge päästa.

„Tule aga meile, meie peame sind nagu oma last,“ käis ta Martale peale. Rääkis ja ahvatles teisitigi, oli südamik, ei keelanud kaastunnet, pakkuski seda. Sää-

raseid sõnu ei olnud Marta varem kuulnud, need läksid talle südamesse. Ta hakkas Tikutarel käima, ja isand Parandu ei olnud kitsi pilkamisega, kuid Marta tundis nüüd ennast tugevana, teiste naerud ei mõjunud enam temasse. Nüüd ta enam ei nutnud vaiba all, tema südamesse oli tulnud midagi sellest, mida nimetatakse usuks. Ja ta ütles isand Parandule üles niimoodi, et võis rukist lõigata juba Tikutare põldudel. Teda ei keelatud nii väga, aga ta teadis, et tema kannul käis nüüd mõnitav naer ja pilkeline halvakspanu. Kuid mis läks see temale korda, tema kodu oli nüüd Tikutarel.

Siin valitsesid teised kombed ja teine vaim. Siin pandi enne ja pärast söömist käed risti, loeti söögipalvust, ei vannutud kurja ega võetud viina. Vandumist asendas siin Jeesuse nime nobe tarvitamine; nägemused taevariigi õndsustest mõjusid peremees Jaalile ja tema abikaasale joobnustavamalt kui isand Parandule vägijoogid.

Marta elas vaikselt, õppis ja harjus käsi risti panema, liigutas huuli, kui teised palvetasid, ja oli tõsine. Temaga oldi rahul ja ta tundis end uues kodus võrdlemisi hästi. Ta nagu ei pannudki tähele, et ka siin valitses vaen, et ka siin puhkes mõnikord pilge, vallandus naer ja nauditi mõnitustest nende aadressil, kes polnud usklikud, kes elasid ilmalikku elu ega tundnud Jeesust.

Tikutarel lapsi ei olnud, kuid saunas elas üksik taat, kellest kunagi palju juttu ei tehtud ja kes ise harva rääkis, veelgi harvemini peretuppa tulles. Kes ta niisugune oli, mahajäetud, vana ja enamasti ikka kasi-mata? Talust sai ta toidu, mõnikord tuli ta sellele ise järele, mõnikord viis selle perenaine talle sauna kätte — Martal ei kästud kunagi seda teha.

Martast taheti teha jumalalaps, seda teadis Marta. Tuli sügis ja siis hakati Tikutarel korraldama palvetunde. Nendest pidi Marta osa võtma. Tema hinge pärast oli muretsetud juba siis, kui ta alles isand Parandut orjas. Talve kestel hakati talle rääkima ristimisest. Oleks vaja seda ette võtta! Aga Marta kõrvadel oli võõras seda kuulda — tema oli juba üks kord ristitud. Miks siis nüüd jälle! Vanemad ruttasid tema leeritami-

segagi, et teda kodunt rutem välja saata. Ja ta oli isand Parandule ära kaubeldud otse leeripäeval, kirikuaia taga asuvate lasipuude juures. Viinagi oli sel puhul võetud, isand Parandu armust ja pudelist.

Peremees Jaal ja tema abikaasa olid esialgu selles küsimuses leplikud. Muidugi ei olnud tarvis sellega ülepeakaela tormata. Küllap jumal ise võtab mõistust ja südant valgustada.

Nõnda möödus talvine aeg. Tuli uus kevad, taadi sauna taga puus vilistasid kuldnokad. Marta teadis nüüd, kes see taat on. See oli perenaise isa, Tikutare vana peremees. Miks tema ei käinud palvetundides? Kas ta pani käed risti, kui ta hakkas sööma? Ta oli ikka üksinda, ka suurte pühade ajal ei kutsutud teda teiste hulka. Kas ei kutsutud või ei tahtnud taat ise tulla?

Seda kõike oleks Marta tahtnud küsida, kuid ta loomus oli arg ja tagasihoidlik. Sellisena ei suutnudki ta baptistide pealekäimisele vastu panna. Kevade tulles muutusid nad visaks, järeleandmatuks. Meelitasid, kuid ei puudunud ka surveavaldused. Kui ta ära ütles, kui ta kõhkles, kui ta ei teadnud, mis arvata uuest ristimisest, siis jäid nad kinniseks, muutusid külmaks! Talle osutati vaikivat põlgust ja halvakspanu. See lähendas teda vanaätile, keda ta seni oli kartnud, kellega ta tänini polnud julgenud rääkidagi. Ometi andis ta oma leivavanematele järele, nõustus ristimisega, mis pidi toimuma suviste ajal.

See suur päev lähenes, tekitades Martas ärevust ja erutust. Tema ärevuses polnud ometi kaksipidi mõtlemist: ta oli nüüd küps, et saada jumalalapseks.

Mets haljendas, kased olid endid ehtinud.

Õöd olid märksa valgenenud ja Marta süda oli puhas. Aga kui ta mõtles suviste, siis tahtis ta oma südant veelgi parandada. Kas ta senine elu oli olnud tõesti laitmatu, kas ta ei olnud mõnikord oma mõttes patustanud ligimeste vastu? Enesele sääraseid küsimusi esitades pidi ta ikka vanaätile mõtlema. Jah, vaata, Marta, ütles ta enesele, siin ongi viga, mis sa oled teinud. Vananimene elab saunas üksinda nagu hunt. Kas sinul, noorel inimesel, tõesti pole jätkunud aega, et vahel

sisse astuda ja teda mõneski asjas aidata? Võib-olla ta oleks rõõmus, kui sa temaga mõne sõna juttugi ajaksid? Kartsid teda? Ja perenaine nagu ei soodustanud sinu lähenemist taadile, seisis sellele nagu vastugi, püüdes seda mitmeti takistada.

Oli otsustatud nõnda, et suviste laupäeval ei tehta põllul tööd. See päev pidi kuluma kodumail, koristamiseks ja küürimiseks. Ou oli raamas, ka see tuli korda seada, puhastada ja pühkida. Keegi ei rääkinud vanataadist. Teda nagu poleks olnudki, tema jaoks nagu poleks olnudki pühi, suve ega kaseoksi, lõhnavat laupäevaõhtut. Ainult Marta mõtles vanamehele, unustamata enesele antud tötust.

„Miks sa ruttad, Marta?“ küsis Tikutare perenaine juba mitmendat korda.

Marta ind koristamise juures oli tõesti imetlust äratav. Ta ei tõstnud kordagi pead, täna ei olnud tal aega ninagi nuusata.

„Ruttan? Kas ma siis nii väga ruttan?“ küsis ta perenaiselt, juuksesalka lõkendavalt näolt ära lükates.

„Paistab küll, et sa ruttad rohkem kui põllul,“ vastas baptist mitte ilma salvamiseta.

Marta kummardus uuesti ja vastas:

„Mõtlesin vanaisa sauna ka puhtaks küürida.“

Perenaine jäi hetkeks vait, siis ütles:

„Pole vaja! See vanamees ei taha, et põrandaid küüritakse.“

„Ei taha!“

„Ta ütleb, see mädandavat põrandaid.“

„Kuidas siis nõnda?“ imestas Marta. „Ei kõlba kaski tupp tuua, kui põrand on must.“

„Mis tema kaskedest või!“ vastas Tikutare perenaine. Siis tegi ta minekut, pöördus aga varsti tagasi ja ütles karmimalt:

„Vaata, et sa siis ei lähe vanainimest ärritama.“

Marta oli hämmastunud ning ta suur hoog kippus raugema. Mis jutt see säärane oli? Kas ajas perenaine ainult kiusujuttu või oli vanaisa tõesti niisugune must ja õel inimene? Ta mõtles jälle kaskedele ning ta süda hakkas uuesti valutama.

Kui ta pesuvett läks välja viskama, seisis taat sireli-

põõsaste all ja suitsetas. Tal oli sõbralik ilme ja ta silmad peaaegu naeratasid, kui ta Martat jälgis. Marta saigi sellest julgust.

„Kuulge, vanaisa,“ küsis ta, „miks te ei taha, et teie põrandaid küüritakse?“

Vanamees jäi kuulutama järsu nõksatusega. Ta silmadesse tekkis veelgi rohkem naeratust, siis küsis ta:

„Kes seda ütles?“

„Perenaine ise ütles,“ vastas Marta.

„Kes seda pidi siis küürima tulema?“

„Mina.“

„Aga tema keelas? Ütles, et mina ei taha. Tema ütles, et mina olen niisugune inimene, kes armastab mustust.“

Marta lõi silmad maha.

„Marta!“ hüüdis perenaine.

Marta ruttas kuulekalt perenaise juurde, kuid perenaisel polnudki talle midagi erilist öelda. Ainult vaatas tüdrukule tungivalt, nagu oleks tahtnud teda silmadega ära süüa.

„Noh!“ ütles ta siis.

Marta vaikis, lõi silmad maha, tõstis aga need siis uuesti üles; ta ütles:

„Vanaisa tahab küll, et põrandat küüritakse.“

„Seda te seal sosistasite.“

„Ma küsisin,“ vastas Marta.

„Kas ma ei öelnud sulle, et ära mine vanainimest ärritama,“ ütles perenaine kurjustavalt.

„Ta on teie lihane isa — miks te valetate ta peale?“ küsis Marta.

„Sa ei lähe tema sauna,“ vastas perenaine karmilt, nagu poleks ta tüdruku küsimust kuulnudki.

„Lähen ja pesen vanainimese põrandad puhtaks,“ vastas Marta kindlalt.

„Ja kust sa vett võtad?“

Sellele Marta ei tulnud, et talle võidakse vett keelata. Mis kurja ta siis tahtis teha? Perenaine seisis ta ees kurjakuulutava ilmega. Ta näolihased tukslesid vihast ja ta oli kahvatu.

„Kust sa vett võtad?“ kordas ta oma küsimust, nähes, et see oli mõjunud.

„Toon Parandu juurest,“ karjatas Marta korraga.

„Või pesen kas või oma silmaveega, aga puhtaks pesen.“

Siis jooksis ta ära, kogu kehast vabisedes. Nemad pidasid palvetunde, ahvatlesid teda, tahtsid ristida. Nemad! Kas nad olid inimesed? Tütar keelab vett, kui tema isa põrandaid tahetakse pesta. Või siis sellepärast, et vanaisa elas mustuses, ei lastudki teda sauna, hoiti eemale.

Ta võttis pange ja puustikud ning läks kohe sauna.

„Ära siis tee seda,“ ütles vanaisa, „kui ta keelas, kui ta selleks isegi vett ei lubanud.“

„Ma toon Parandu juurest,“ ütles Marta jälle.

„Ega meil nende vett ole vajagi,“ ütles vanaisa, kui ta nägi, et Martal oli küürimisega tõsi taga. „Ma toon kraavist, see polegi kaugel.“

Marta küüris ja tal oli jälle kiire. Ta oli otsustanud, et see on ta viimane töö peremees Jaali juures. Ta ei teadnud veel, kuhu ta siis läheb, kuid siia ta ei võinud enam jääda. Lubasid teda küll pidada tütre eest; meelitasid ainult, et hinge kätte saada. Marta oli lootnud siit endale kodu! Seda ei olnud siin ega võinud mujalgi olla — seda ei saagi vaesel taluteenijal olla!

Kui ta vanaisa saunas küürimise lõpetas ja peretuppa läks, pidas peremees seal oma abikaasaga palvetundi. Nad laulsid kriiskavalt ega pannud Martat tähelegi. Marta läks oma kambrisse ja hakkas asju pakkima. Kui teda viimaks kutsuti, oli peremees Jaal kohtumõistjana tõsine.

„Meie pidime sind ristima,“ ütles ta rangelt, „kuid täna hakkasid sa perenaisele vastu.“

„Teie pidite mind ristima!“ kordas Marta.

„Jah, meie pidime sind ristima,“ jätkas peremees Jaal ja näis, et ta valmistus kestmamaks jutluseks.

„Jah,“ vastas Marta. „Aga kust te vett võtate?“

„Mis see tähendab?“ küsis peremees Jaal.

„Aja ta minema, lase lahti!“ kisendas Tikutare perenaine vihaselt.

„Lähem ilma ajamatagi,“ vastas Marta. „Ja olen rõõmus, et mu silmad täna avasite.“

„Su isa on kehv käsitöeline,“ ütles peremees Jaal.

„Kuhu sa lähed?“

„Teie teate, et mul kuhugi minna ei ole, sellepärast oletegi nii uhked,“ ütles Marta. „Jah, niikaua kui talud Parandute ja Jaalide käes on, ei ole mul kuhugi minna, aga seda ma teile ütlen, et ma jooksen ennem sohu ja rappa, kui et laseksin end teil ristida. Ei kunagi, ei eluilmaski.“

Siis võttis ta oma pambud. Baptistid hakkasid hoogsalt laulma, nagu oleks neil vaja kurje vaime peletada.

1945

Lindude siristamine ja päike, mis kohe tõustes hakkas aknast sisse paistma, äratasid aedniku varakult. Kui puud olid veel raagus, paistis siia linna siluett, kuid nüüd oli kaugem välja-vaade nagu roheline eesriide taga peidus. Loodus ärkas ja puhkes nagu alati, kuid tänavu ei tundnud aednik Oks sellest niisugust rõõmsat ärevust nagu endistel aastatel. Tõsi küll, uni jättis ta nüüdki varakult maha ja siis ei tahtnud ta enam toas aega viita, kuid just välja oma hoolealuste juurde minnes valdas teda mingi tuim nõrdimus. Polnud veel viga, kui ta kasvu-

majas ja lavade juures käis. Siin oli veel, mida armastusega vaadata, kuid ainus pilk suurtele juurviljapõldudele tegi ta süngeks. Talle meenus kohe Bergmann, roosakas hauptmann, kes ülemvalitsejana korda paar nädalas kohale sõitis ja end siin-seal põldude vahel harki ajas, et röökivalt sõimama hakata. Kasvumaja ja lavade juurde ta ei tulnud, seal oli ta pime, ei teadnud midagi, kuid põldudel armastas ta oma tarkust näidata ja kärkida. Nagu ei oleks aednik Oks ise teadnud, kuidas juurvilja kasvatatakse, nagu ei oleks Oks teadnud, milliseid tulemusi annab juurvilja kasvatamine eelmise aasta lahjal rukkikõrrel. Kohapealne valitseja ei osa-

nud saksa keelt, Oks oskas, kuid ei rääkinud. Ja ülemvalitseja oli hädasunnil õppinud ära ainsa eestikeelse lause. Seda oli ta liiga sageli kuulnud korratavat.

„Ei ole, ei ole,“ ütles Bergmann sõimu sekka osatavalt, tänitavalt, vihaselt. Ei ole sütt, ei ole rauda, ei ole nahka, ei ole petrooleumi, ei ole aega. Bergmann arvas, et see on süüdistus, etteheide ja — jumal hoidku — teinekord võib-olla isegi pilge tema pihta. Ja ta ei sallinud seda sõna, ei kannatanud, ei seedinud. Ta oleks meeleldi kogu eesti keele maa pealt ära hävitanud, et seda tema arvates lollakat sõna, selle kõlaga mitte kuulda. Seni võis ta ainult vihastada ja sõimata, lohutades end mõttega, et tuleb seegi aeg, mil see rahvas, see kangekaelne tõug ja ta keel hävitatakse — mil mõõga võit muudetakse rassi võiduks. Valitseja asjas oli ta juba ringi vaadanud, et saaks säärase mehe, kes räägiks „riigikeelt“, kes ei vahiks otsa-ga kordaks nagu papagoi: „Ei ole!“ Miks see praegune seda vastikut sõna lallutabki, kui ta ei mõista ega saa aru. Aga küllap mõistab, kuid ei taha rääkida.

Aednik Oksal oli nüüd oma keeleoskuse varjamisega raskem. Uhel päeval, kui talle liialt pinna kallale kiputi, ei suutnud ta ennast enam hoida, pidi vihastama ja ütleva saksa keeles, et ega tema ometi üksinda kümnel hektaril hakka kitkuma. Või mis nad mõtlevad!

Pandagu siis naised tööle! oli Bergmann karjunud. Ta oli tänagi siin ühte lokitud prouat näinud, miks ei panda teda tööle. Õnneks oli vastus saksakeelne ja härra ülemvalitsejal ei tarvitsenud liigne kord kuulda vastikut „ei ole“.

„Noh, siis vangid, ma saadan teile vangid,“ oli ta sellele vastanud. „Ma saadan teile mustlased. Kui palju teil neid tarvis on — sada, kakssada või rohkem?“

Sellele hauptmannist ülemvalitseja lubadusele, mis oli siiski rohkem ähvardusena kõlanud, mõtleski aednik Oks varahommikul ärgates. Läheks aeda, astuks kasvu-majja ja tunneks rõõmu oma hoolealustest, kuid mõtles hoopis teistele asjadele. Kui ei saada mustlasi, on paha, aga kui saadab, võib-olla siis on veelgi halvem. Liati kui neid talle tõesti tükkki sada kaela saadetakse. Kas tema, Oks, ei pea siis alati nende kannul olema, kup-

jaks muutuma, selle asemel et olla kasvataja, hea-südamlik ja rõõmsameelne, nagu see oli ta loomusele kohane ja nagu ta oli harjunud töötama, õpetades ja juhatahes. Kuid Oks ei uskunud ikka veel, et Bergmann oma ähvarduse teostab. Juba vara hommikul istus ta aiavärvasse päikesepaistele ja jäi ootama. Mõisa teised ametimehed, puusepp ja sepp, läksid igal hommikul siit mööda. Sepp oli sünge mees, ja peale alatiselt ta kannul lonkiva väikese musta koerakese teadis vahest veel ainult Oks, kuivõrd hea süda on sel süngeilmelisel mehel.

„Noh,“ ütles sepp täna naeratades, „sa ootad vist mustlasi.“

„Ootan, aga on siis neist mulle rõõmu?“ vastas Oks.
„Kas sina oled sütt saanud?“

„Ei ole.“

„Noh, näed, kuidas sa siis töötad?“ vastas Oks.

„Mustlastega on kergem kui söega,“ vastas sepp.
„Mustlasi on kergem saada ja võtta — nad ei maksa ju midagi.“

Ja just nagu sepa sõnade peale hakkaski linna poolt läbi võsastiku kulgevalt teelt kostma kärarikka seltskonna lähenemist. Oli kuulda naiste ja laste häáli, ning kära järgi otsustades võis neid tõesti ligi sada olla. Viimaks tuli voor põõsastikust nähtavale ja see oli silmadele niisama kirev kui kõrvadele kärarikas. Kõige ees tuli vanapoolne ja suur naine punases pluusis ja rohelistes seelikus, mis oli nii maailmatu lai ja pikk, et selle alla oleks võinud vabalt peita kümnekond temale järgnevat vangit, kes olid lapseohtu noorukesed. Siis tuli salgast eraldi üks vanamees, kes vaatas vaikselt enda ette maha, temale järgnesid mõned nooremad naised ja paar tütarlast ning veel mõned lapsed. Kõige järel käis noor omakaitsetlane, püss rihmaga õlal. Nad jõudsid aiavärvasse ja peatusid. Suur naine võttis kohe kusagilt seelikuvoltide vahelt piibu ja pistis selle tühjalt suhu, mispeale eraldi astunud vanamees kuidagi nukralt naeratas ja ohkas.

„Kui palju teid tuli?“ küsis Oks.

„Kakskümmend viis tükki,“ vastas valvur kärmelt.
Oks luges ja ütles siis:

„Jah, kakskümmend viis hinge, aga kui paljud nendest siis tööle hakkavad?“

„Kõik,“ vastas valvur.

„Mis kõik?“ küsis Oks.

„Noh, kõik, pane aga tööle.“

„Kümme nendest on alles lapsed,“ vastas Oks ägestudes.

„Aus mees oled,“ ütles vana naine, ja just nagu julgust saades Oksa arvatavast aususest, võttis piibu suust ja küsis tubakat.

„Sina ei tea midagi, sina pea suu,“ käratas talle valvur.

„Ära sõima naist,“ ütles Oks ja ulatas eidele tubakakoti.

„Raisale veel!“ ütles valvur, kuid teistes mustlastes tekitas Oksa kaitsev sõna võidurikast elevust. Nad vaatasid valvurile ja vaatasid Oksale, esimesele hukkamõistvalt, teisele kiitvalt. Seda nägi Oks, ja see ei jäänud nägemata ka valvurile, kes sellest nägi distsipliinirikumist ja solvus.

„Mis te seletate,“ ütles ta. „Pange tööle, kui tööd on, ja kui pole, viin tagasi!“

„Töö ei ole veel alanud,“ ütles Oks rahulikult, ja mustlastest kes võttis istet, kes jooksis kaevule, kes poetus töölistmajja. Kui valitseja pisut hiljem kohale jõudis, olid nad peaaegu kõik laiali valgunud. Nende seisukord oli haletsemisväärselt vilets, kuid nende enestega polnud ka just kerge toime tulla.

„Ülemvalitseja vist mõtleb, et meil on lastekodu,“ ütles Oks, kui mustlased jälle koos olid. Kuid valitseja oli teisel arvamisel. Ta pöördus mustlaste poole ja ütles:

„Täna saate jahuputru, täna leiba ei ole. Homme saate leiba. Ja seda ma ütlen — kes tööd ei viitsi teha, see puuakse üles. Eile oli Kullaveres kaks mustlast üles poodud, pealegi veel ühe köie otsa. Vaadake ette, et siin seda ei juhtuks. Valetada ei tohi, varastada ei tohi, vastu rääkida ei tohi, ja kui hobuseid näete, siis parem pigistage juba silmad kinni — see on surmapatt.“

Oks naeratas endamisi ja mõtles, kuidas neid õnnetuid inimesi õieti kohelda. Puua, ähvardada ja nälju-

tada — sellega ei jõuta kaugele, kuigi need inimesed siin peale vanaeide, kes oma laias seelikus rahulikult edasi istus, näisid uskuvat kõike seda, mis valitseja rääkis. Vanamehe silmad olid täis hirmu ja ta vaatas ikka maha, ainult vahete-vahel pilgul põgusalt ringi käia lastes.

„Noh, läki siis,“ ütles Oks püsti tõustes. Ta ei teadnud, kuidas mustlastega vestlust alustada, ja vaikus, kogu aeg ees minnes. Jõudnud vagude juurde, mis vajasid kitkumist, küsis ta mustlastelt, kas keegi nendest on varem põllutööd teinud.

„Mina olen,“ vastas üks keskealine naine Oksale ootamatult. „Olen kõiki põllutöid teinud ja olen ka kitkunud.“

„Tubli, tubli!“ vastas Oks.

„Meie kõik oleme tööd teinud,“ ruttas nüüd vanaeit kinnitama. „Kõik, kõik, härra, meie kõik.“

„Hea küll,“ ütles Oks, ja pöördudes keskealise poole, küsis: „Kus te siis varem töötasite?“

„Taludes,“ vastas naine. „Niikaua kui sakslased ära viisid.“

„Teie tegite seal tööd, ja nad viisid teid ära?“ ütles Oks.

„Meilt kõigilt võeti ära, kõik võeti ära,“ hüüdsid mustlased läbisegi, nagu näeksid nad Oksas inimest, kes saaks neid aidata. See arvamine tekkis võib-olla sellest, et Oks kuulas neid heatahtlikult, ei hakanud neid parastama, millega nad olid harjunud. Isegi vana-meis virgus, ta ütles: „Minult võeti hobune ära, ja vanker ka.“

„Mustlased pidasid sigu,“ ütles vanaeit. „Sigade pärast meid laagrisse pandigi. Õhtul tuldi järele, viidi kõik kinni, aga teisel päeval, kui hakati varandust üles kirjutama, ei olnud ühelgi mustlasel enam sigu.“

„Hobuste pärast ka, ja vankrite pärast,“ täiendas vanameis. „Meie mehed käisid kõik tööl, metsaski töötasid, aga korraga tuldi järele ja viidi laagrisse, lapsed, haiged ja vanakesed.“

Nad kaebasid ja kurtsid, ja neil näis olevat heameel ainuüksi sellestki, et Oks neid heatahtlikult kuulas. Kuid mis aitas Oksa heatahtlikkus, kui ta teadis, et

neid tööpäevadelgi halvasti toidetakse, kui kogu meelevald nende üle kuulus ikkagi valvurile ja mitte temale. Tema omalt poolt võis neid ainult nagu inimesi kohelda, öeldes neile mõne sõbraliku sõna. Kuid kas ta sedagi võis? Ta ei tundnud seda rahvast ega selle hoiakut. Võib-olla olid nad tõepoolest parandamatud, kellega ilma sõimuta ja ähvardusteta oli raske läbi saada. Kuid ometi ajas nende halbade kahtluste kõrval end sirgu optimistlikum tunne. See tunne ütles, et nendes loodusinimestes on väga palju last, lapse usku ja lootusi. Hea pilk ja sõbralik sõna vallandasid neis juba rõõmu. Ja Oks, jaganud kõigile kätte oma vao, läks rahuliku südamega ära.

Järgnevatel päevadel tegid mustlased tööd tujukalt. Mõni nendest töötas hoolega, mõni tõttas ja ruttas. Oks neid ei sundinud, ei laitnud ega kiitnud, vaid jagas neile kannatlikult õpetusi. Mõnikord, kui ta tuli põlule, leidis ta mustlased istumas.

„Noh, puhake,“ ütles ta niisugusel juhul ja istus nende sekka, hakkas nendega kõnelema, soovis, et mõni nendest laulaks, ja tuletas neile meelde nende laagrielu vabaduses.

„Kui ükskord saate vabaks, siis tulen ka mina teie juurde elama,“ ütles Oks.

„Tule, tule!“ hüüdsid nooremad mustlased vaimustatult, kuid kaks vana vangutasid pead — nad ei uskunud, et nad enam vabaks saavad.

„Aga mis sa arvad,“ küsis vanamees, „kas me enam vabaks saame? Sina loed lehti, tead rohkem kui meie.“

„Meie ei kuule ega tea mitte midagi,“ ütles vanaeit.

„Ajalehest ei ole seda lugeda,“ vastas Oks, „kuid ma arvan, et te siiski vabaks saate.“

„Aus mees oled,“ ütles vanaeit seekord jälle.

„Jah,“ ütles vanamees, „aga kui kaua see kõik kestab — meie sureme enne ära; meie lapsed on haiged, surm läheb neile suust sisse.“

Harilikult öeld neile, kui nad kartma hakkasid, et vaadaku nad üksteisel kätt, pangu üksteisele kaarte välja ja ennustagu nüüd iseendi saatust. Teistele teadseite kuulutada, iseendile ei oska — petised, kelmid,

paras teile. Aidamees, kes neile lõunaks leiba jagas, oli neid alles eelmisel päeval hurjutanud ja mõnitanud.

Oks sellele ei läinud, ta kuulas neid mõtlikult ja osavõtlikult, katsus mõista ja lootusi anda. Ja nemad hakkasid teda ikka rohkem ja rohkem usaldama, aina rohkem hakkasid nad talle kurtma oma häda. Kui Oks juhtus mõnikord linna minema ja jäi sinna pooleks päevaks, valdas mustlasi ärevus. Niisugustel puhkudel oli neil valvuriga ja valitsejaga tegemist rohkem kui muidu. Ja iga kord, kui Oks tagasi tuli, oli juhtunud mingi arusaamatus: neid oli jälle sõimatud ja nad tegid tööd vastu tahtmist, hooletult ja isekeskis riidu minnes. Ja Oks pidi siis palju vaeva nägema, et neile selgeks teha, kuivõrd rumal on neil isekeskis sellepärast riidu minna, et tema, Oks, neile sõbralik on. Tema on sõbralik sellepärast, et ta teisiti ei saa; aga temal ei ole võimu, et teisi keelata, teistele aru pähe panna.

„Meie tegime palju tööd, kui sina linnas olid,“ ütles laias seelikus vanaeit, „kuid tema tuli siia ja hakkas vanduma. Laisklete, kuradid, — üles puua, üles puua!“

„Sõimama hakkas sellepärast,“ ütles vanamees, „et lapsuke jäi haigeks. Oli siin põllupeenral kõveras, aga meie tegime tööd rohkem, ka lapse eest.“

Oks nägi isegi, et mustlased vahepeal olid tublisti tööd teinud. Ta vihastas valitseja üle ja veetis kogu pärastlõuna mustlaste juures põllul. Lapse käskis ta kõrvetava päikese käest põõsaste varju viia ja manitses teisi aeglasemalt töötama. Ja mustlased rahunesid; ei riielnud enam isekeskis. Sel päeval hakkas Oks huvi tundma nende keele vastu. Ta õppis ära mõned sõnad, pidas need meeles, ja järgmisel hommikul, kui nad päralt jõudsid, võis ta nende tervitusele vastata nende eneste keeles. Mustlased sattusid vaimustusse; talle vaadati nagu vennale, ja Oks mõtles liigutatult nendele vähestele abinõudele, millega ta oli nende sõpruse ja usalduse võitnud.

Saabus juulikuu ja sedamööda august, mis polnud vähem päikesepaisteline ega vähem kuum, kuid tööd aias ei olnud enam nõnda pakilised nagu mõni aeg tagasi. Istutamised olid ammugi unustatud, umbrohustki

oli kuidagi võitu saadud ja nüüd algas tubaka koristamine. Väikese vana sepapaja taga asuva maja lakka seadis Oks traate. Kui ta sealt ühel päeval alla tuli, oli juba lõunaaeg ja mustlased olid nagu harilikult istet võtnud heinamaal kahe suure kase varjus. Parajasti oli lõppenud leiva jagamine, ja sedapuhku nii õnnetult, et vanamees oli ilma jäänud. Kogu mustlaspere oli häiritud; kui nad harilikult kõnelesid eesti keeles, siis ärritatuna läksid nad mustlaskeelele üle. Vanamees oli õnnetuna vaikne, seda rohkem aga käratsesid teised. Kes varastas? Või kas varastaski keegi nendest? Võib-olla, et aidameeski tahtis neid tüssata. Nad näisid üksteist vastastikku süüdistavat, üksteiselt selgust nõutavat, ja kui nad samal ajal nägid Oksa, siis hakkasid nad teda hüüdma.

„Tule, tee õigust, tee õigust!“ hüüdsid nad läbisegi. Kõik nad olid püsti, žestikuleerisid ja käratsesid, ainult üks tütarlaps ei lasknud juhtunust oma rahu ega väarikust segada. Ta oli noor ja teda võis täie õigusega nimetada kaunitariks.

Leivaportsjon oli väike, ja Oks ei imestanud põrmugi, et nad olid ärritatud. Kuid teda ei imestanud seegi, et nad leiva kõrvaldamises kippusid aidameest süüdistama. Aidamees ei vajanud leiba, kuid ta vihkas mustlasi ja võis, selleks et neid kiusata, sedapuhku mõne ilma jätta.

„Nii siis vana jäi ilma,“ ütles Oks, ära kuulanud mitmehäälilise seletuse.

„Kuradi närud, jah,“ ütles aidamees oma pikka nina ärritatult siia-sinna pöörates. Ta oli täis tulist viha, oleks mustlastele kas või käsitsi kallale läinud ja soovis meeleldi, et nüüd ka Oks oleks vihastanud, mustlasi sõimama hakanud, neid vargaiks ja silmamoondajaiks nimetades. Kuid Oks oli kaugel sellest. Muidugi, mõtles ta, pole sugugi võimatu, et keegi mustlastest leivatüki ära näppas, kuid oleks suur närusus nälginud inimesi selle eest sõimama hakata. Ja pealegi oli temal ka mõningaid kahtlusi aidamehe vastu.

„Võib-olla sa eksisid lugemisega?“ küsis ta aidamehelt.

„Ah, sina siis arvad ka, et mina varastan nende suutäisi,“ kisendas aidamees raevunult.

„Ma pole öelnud, et varastasid,“ vastas Oks põlgu-sega selle väiklase viha vastu, mida ta aidamehes nägi. „Ma ütlesin ainult, et sa võisid eksida.“

„Meie ei ole kahte leivatükki saanud,“ hüüdsid must-lased üksteise võidu. „Otsige meid läbi, otsige läbi.“ Ning siis tulidki nad nagu kokkuräägitult ja laotasid oma kompsud ning kaltsud Oksa ja aidamehe ette murule, kisades ja käsi laotades, kuna vanamees lõi endale vastu katmata rinda, et tema pole leiba näinud. Ainult neiu, kes ennist istus, jäi nüüdki istuma ja Oks tundis enesel tema ainitist pilku. Ta oli varemgi näinud, et see pilk vargsi temal peatus, kuid ei olnud sellele tähelepanu omistanud. Nüüd see pilk oli sügav, avalikult temale suunatud, ootav, küsiv ja samal ajal siiski nagu kartlikki, millegipärast kannatav.

„Olgu kuidas on,“ ütles Oks. „Kindel on see, et keegi on jäänud leivata ja temalegi tuleb nüüd leiba leida.“

„Kust ma võtan!“ karjus aidamees. „Ega mina ei hakka oma moonast vargaid söötma.“

„Mina ei usu, et keegi oleks siin varastanud,“ vastas Oks kõikidele kuuldavalt ja rõhuga.

„Kust ma võtan! Kust ma võtan!“ hädaldas aidamees uuesti.

„Ega ei ole tarviski, ma toon ise,“ ütles Oks kõigest sellest etendusest tüdinenult. Kui ta pisut hiljem tagasi tuli, et vanamehele leiba anda, vaatas neiu maha. Kuid ta ripsmetel ja näol oleks olnud nüüd nagu mingi värin, mida Oks enesele ei osanud seletada. Ta läks ära ega vabanenud muljest, mida tütarlaps temas tekitas. Tütarlaps jäi rahulikuks, kui teised ärritusid; kui teised oma kompsud Oksa ees laiali laotasid, jäi ta edasi istuma. Ja miks ta vaatas nõnda pikalt ja tungivalt? Kas ta sellega tahtis olla väarikam kui teised, toetudes oma noorusele ja ilule? Ja sealjuures võib-olla olid temas tekkinud tunded, nagu need ikka tekivad noores hinges. Kas ta armastas ja tahtis, et teine teda ta väarikuse kaudu mõistaks ja tähele paneks? Nõnda mõeldes heitis Oks enesele ette edevust, kuid mõnikord, kui

ta mõtted siia-sinna uites ja seletusi otsides jõudsid jälle stseeni juurde kaskede all, pidi ta mõtlema hoopis halvemat. Aga mis siis, küsis ta eneselt, kui see kaunitar, kes ennast selle juhtumi kestel kogu küsimusest nõnda väärikalt eemale hoidis, ise oli varas? Selles, et inimene antud tingimustes võis varastada, polnud Oksa arvates midagi imelikku ega võimatut, kuid ometi muutus ta rahutuks, kui mõtles, et vargaks võiks osutada nii noor nägus tütarlaps.

Järgnevatel päevadel pühendas Oks tütarlapsele tavalisest rohkem tähelepanu ja kohtas vahete-vahel enesel jälle seda veidi mõistatuslikku pilku. Ja iga kord, kui Oks vastu vaatas, sulgusid neiu laud, pikkamisi, midagi varjates; pilk pöördus kõrvale ja maha. Varas! Kas ta varastas? mõtles Oks kasvava rahutusega. Seni olid nad vahetanud ainult tähtsusetuid lauseid, kuid nüüd pärides sai ta teada, et tütarlast nimeatakse Leidaks. Kui ta tööle minnes püüdis teda kõnetada, jäi Leida sõnakehvaks või ruttas ette, eemaldus ja, olles end teiste vahele poetanud, saatis Oksale jälle neid arglikke ja sügavaid pilke.

Kogu mõistatus lahenes ühel päeval, kui Oks Leida ja vanamehe, kes oli jäänud leivata, teistest eraldas, viies nad enesega kaasa tubakakoristamise juurde.

„Milleks sa just minu välja valisid?“ küsis Leida ootamatult, kui nad tubakalehti murdsid.

„Teadsin sinu nime,“ vastas Oks. „Nime järgi oli hea kutsuda.“

Tütarlaps ei vastanud ja Oks küsis:

„Kas sulle siin ei meeldi?“

„Meeldib küll,“ vastas Leida, vaikis ja jätkas: „Mulle just maantee ääres ei meeldigi, ja ma mõtlesin, et sa jälle tahtsid mulle heameelt teha.“

„Kas ma olen seda kunagi varem teinud?“ küsis Oks.

„Jah,“ vastas neiu.

„Ei tea millal?“

„Kas sa tõesti ise ei oska arvata?“

„Ei.“

„Kas siis maksabki rääkida.“

„Räägi ikka.“

„Noh, ma siis ütlen — sel päeval, kui neil leivavargus juhtus.“

„Vargus! Kas sa arvad, et ikka varastati?“

„Jah, varastati.“

„Ja kuidas sain mina sulle heameelt teha? Kas selle leivatükikesega, mis ma vanamehele tõiin?“

„Sellega ka,“ ütles Leida. „Aga rohkem sellega, et sa ei uskunud vargust, et sa ei uskunud, et meie varastame.“

„Noh, kuule,“ ütles Oks, „kas sa juba siis vargusest teadsid?“

„Teadsin küll, isegi nägin, kui varastati ja kes varastas — üks meie väikestest poistest.“

„Aga nad ju kõik laotasid oma asjad murule laiali — ega ta vahepeal ei jõudnud leiba alla neelata,“ imestas Oks.

„Leivatükk oli kusagil peidus,“ vastas tüdruk. „Ja kui sa teaksid, kus, siis sa imestaksid veelgi rohkem.“

„Kus ta siis oli?“ küsis Oks.

„Minu räti all.“

„Jaa-jah,“ ütles Oks, „seda ma tõesti poleks uskunud.“

„Sina pidasid meid ausateks inimesteks, ja sellest mul oligi hea meel,“ ütles tüdruk.

„Kui inimesed varastavad niisuguses seisukorras nagu teie, siis pole selles midagi iseäralikku,“ ütles Oks, „aga siiski on selles midagi võõrast — kas te ei mõelnud, et üks teie kaaskannatajaist ilma leivata jääb?“

Oks oli väga tõsine, kuid Leida hakkas naerma.

„Tema ise teadis ka, et tema leivatükk sel päeval ära varastatakse,“ ütles ta varsti. „Meie kõik teadsime. Ja mis sa arvad, kas vanamees oleks siis ilma leivata jäänud, kui ta poleks endale uut leivatükki saanud, kui sina poleks toonud?“

„Aga kuidas siis?“

„Siis ta oleks oma leivatüki ikkagi kätte saanud. Meie kõik, kakskümmend viis mustlast, ja vanamees ise ka, varastasime selle leivatüki ühele lapsele, kes on laagris haige.“

„Nüüd sa teed minule heameelt,“ ütles Oks, kes oli isegi pisut üllatatud.

Oks oli üllatatud ning liigutatud ja peale selle tekkis tema tunnetes mingisugune segadus, millest ta kohe enesele ei mõistnud aru anda. Kellele ta võlgnes tänu, et võis vargusele vaadata niisuguse lugupidamisega nagu praegu? Ta oli rõõmus ja oleks tahtnud naerda; hingel hakkas kuidagi kerge, kuid sealsamas pidi ta mõtlema viletsusele, millesse inimesed olid paisatud nälgima, kannatama ja surema.

Haige laps, kellele mustlased olid isesugusel kombel varastanud leivatüki, suri kolm päeva pärast seda, kui Leida oli Oksale vargusloost jutustanud. Leida jutustas talle ka lapse surmast. Sel hommikul tulid mustlased tööle nukrutsevaina, nad ei käratsenud ega laulnud, kõnelesid vaikselt ja neil puudus tahe tööd teha. Nagu viimastel päevadel, töötasid nad selgi päeval maantee ääres. Pärast kõrvetavaid augustipäevi olid järsku saabunud pilvised ilmad. Oli jahedam ja loodus oli mõtisklev sügiseaimusest. Uksmeelsed leinameeleolus mustlased tegid sel hommikul põllupeenrale lõkke. Nad olid tujust ära, ja täna nad tõepoolest istusid rohkem tule juures kui tegid tööd. Valvur sõimas ja vandus, kuid sellest peaaegu ei olnudki kasu. Ta oli noor poiss, metsiku loomusega ja taltsutamatu. Mustlased olid juba harjunud ta ähvardustega, kuid hädaohtlikum oli poiss siis, kui ta hakkas tüdrukuid käperdama, sundides või meelitades neid metsa tulema või otse põllul kõikide nähtaval püüdis oma kõlvatusi läbi viia. Poisi arvates oli see vapper tegu, ta oli omandanud midagi oma isandate toorusest või nende mõtteviisist, mis selle tooruse vabaks andis, seda õigustas ja ülistas.

Sel mustlastele kurval hommikul istus Oks nendega lõkketule juures ja kuulas nende iseloomustusi valvurist. Oksa juuresolekul ei olnud valvur kunagi sääraseid kalduvusi ilmutanud, ja see oli Oksale uudiseks. Mida ta nüüd kuulis, seda ta varem poleks võinud kujutleda. Kuid laias seelikus vanaeit kinnitas, et alles hiljuti oli ta ühe neiu häbistamisest päästnud ennast vahele heites. Oksas tekkis põlgus, ta võttis oma tulerava aednikunoa ja hakkas kärsitult keppi vestma.

Kui ta oma pilgu tõstis, et näha, kas valvur endiselt maanteekraavis pikutab, nägi ta Leida pilku peatuvat noal. Nende pilgud kohtusid ja siis ütles Leida naeratades:

„Tsuuri!“

„Nuga?“ küsis Oks.

„Jah.“

„Minu nuga?“ küsis Oks.

„Mi tsuuri,“ vastas tüdruk.

Oks vaatas jälle maha, ta ei mõistnud veel, mida tüdruk mõtles. Siis pani ta noa taskusse ja tegi minekut, andes mustlastele nõu valitseja tulekut silmas pidada. Ent kui ta oli lõkke juurest eemaldunud, jooksis Leida talle järele ja sosistas: „Tsuuri!“

Oks naeratas ebalevalt.

„Ainult õhtuni,“ ütles tüdruk.

„Tahad ennast kaitsta?“ küsis Oks.

„Jah, sulle ma ütlen.“

„Hea küll,“ ütles Oks ja nähes, kuidas nuga välgukiirusel tüdruku pluusipõue kadus, naeratas ta uuesti. Leida oli tubli, mis põhjust oli tal keelata oma nuga tüdrukule, kes ei tahtnud ennast lasta häbistada. Kuid vaevalt oleks tal vaja seda nuga kasutada; kuigi Leida oli noor ja nägus, ei uskunud Oks, et valvur läheks nii kaugele, hakkaks vägistama. Õhtul andis Leida noa Oksale tagasi, kuid teisel hommikul Oksast möödudes sosistas ta jälle:

„Mi tsuuri.“

Möödusid päevad, möödus nädal, ja selle aja jooksul ei juhtunud midagi. Oks tegeles seemnekoristamisega ja tubakakuivatamisega, neil päevil käis ta harva põllul. Juba läheneski augustikuu lõpule, — see oli Oksale alati kõige kaunimaks ja muretumaks aastaajaks aias. Ta sai nüüd vahete-vahel aega istuda ja mõtiskleda. Sõda oli muidugi selle temale nii väärtusliku sisemise rahu lõhestanud, oli palju lõhkunud, vanu rööme purustanud, kuid päikesepaistel istudes õnnestus tal mõningaid kilde sellest vanast röömust kokku korjata ja imetleda ennesõjaaegse inimese nüüd juba tuhmunud nägu.

Uhel niisugusel päeval, mõni tund pärast töö algust,

äratas teda püssipauk põllul. Sellele järgnes kohe kära ja karjumist, kiljumist, mustlasnaiste ja -laste hädaldamist. Oksa valdas ärevus. Ta tõusis üles lavaservalt, kus oli istunud, vaatas ringi ja kuulis ärritatud ja hingeldavate häälte lähenemist, nüüd juba selgesti saksa-keelseid vandesõnu eraldades. Vaevalt jõudis Oks veel midagi mõelda, kui ta aia põõsaste vahel nägi küürutõmbununa jooksmas mustlastüdrukut. Tüdruk jooksis kiiresti, langes maha, tõusis ja jooksis uuesti, suundudes vana majakese poole, mille lähedal oli Oks äsja istunud ja mille lakas ta ise nädalapäevad tagasi oli töötanud, asetades tubakaid kuivama. Lakaluuk oli lahti, kuid redel oli maha võetud. Oks võttis redeli ja asetask selle luugi alla. Silmapiiril ei olnud ühtegi hinge. Oksa süda hakkas metsikult vasardama, kui tüdruk ta juurde jõudis, kogu kehast värisedes nagu haavatud lind. Ta vaatas metsikult ringi, ta käsivars oli määritud verrega ja ta hoidis nuga tugevasti käes.

„Tapsin!“ ütles ta hingeldades, Oksa käsivarrest kinni haarates. Oks teadis, mida tüdruk talt lootis — päästmist.

„Mi tsuuri!“ ütles Oks.

Tüdruk laskis noa maha langeda, nägi verd oma käsivarrel ja rinnal ning oli nagu meelt kaotamas.

„Kiiresti,“ ütles Oks, „jookse lakka, peida ennast tubakate taha, ole vait.“

Kui tüdruk oli lakka jõudnud, võttis Oks redeli ja asetask selle uuesti seina äärde. Kui ta sealjuures kumardus, nägi ta maas tütarlapse kinga, mis oli redelilt maha langenud. Ta mõtles kinga kaevata lavamulda, kuid siis tuli talle parem mõte. Aia taga oli vesine heinamaa, selle taga algas padrik ja mets. Oks võttis kinga ja viskas selle üle aia kaugele heinamaale. Sellega valmis, tundis ta ennast rahunevat ja hakkas lähenevatele häälele vastu minema. Ta ei saanudki kaugele minna, sest aida ees jooksis talle vastu kõigepealt hingeldav valvur, tema kannul tulid mõned sakslased.

„Kas sa nägid? Kuhu ta jooksis?“ küsis valvur.

„Keda? Kes?“ küsis Oks.

„Mustlasenäru — tappis sakslase.“

„Kas tal oli punane seelik?“ küsis Oks.

„Noh, Leida, ikka see . . . ilus tüdruk,“ ähkis valvur.

„Aa!“ ütles Oks venitades ja ennast rahule sundides.

„Siis see oligi tema. Natuke aega tagasi, jah, alles äsja ma tõepoolest nägin midagi punast välgatavat seal heinamaal võsastiku vahel. Näed, jah, just selles suunas.“

„Siis ta, raisk, jooksis metsa,“ ütles valvur, sakslased tema kannul. Oks mõtles, mis teha. Täiesti rahulikuks jääda, edasi töötada ja kogu juhtunu suhtes passiivne olla nagu ei sobinud. Jah, kui ta ise poleks olnud asjasse segatud, siis vahest küll, kuid nüüd ta pidi teesklema mingisugustki huvi, et tüdruk üles leitaks, ja, kui võimalik, otsijaid edasi vale jälgedele juhatama. Nüüd jooksis kokku juba mõisarahvastki, naisi ja lapsi ja mõned mehed. Kõik pärisid ja küsisid, keegi ei teadnud veel midagi seletada peale kuulduse, et tüdruk olevat tapnud saksa sõduri. Kuidas ja kus või mis põhjusel see oli juhtunud, seda oleks ta vahest ise kõige rohkem teada tahtnud. Ja kust tulid need teised sakslased, kes valvuriga metsa jooksid?

Ka Oks hakkas metsa poole liikuma, kutsudes kaasa teisigi. Kui nad jõudsid heinamaale, kuhu Oks tüdruku kinga oli visanud, jõudis valitsejagi kohale. Ta oli tulnud põllult, kus mustlased töötasid, ja vandus nii hoogvasti ja hirmsasti, et Oks hulgal ajal ei saanud pärida sündmuse üksikasju, mida ta meeeldi oleks teada tahtnud. Alles pikapeale hakkas valitseja rääkima:

„Ma tulin eemalt, kuulsin, et tüdruk kiljub — rabeldi põllul . . . aga korraga muutub järeleandlikuks, naeratab, laseb enesel ümbert kinni võtta ja metsa viia, põõsaste varju. Ja seal siis — keegi ei teadnudki — löi noa parajal ajal kõrisse nagu seale . . . Jäid kauaks, ja siis nähti, et tüdruk jookseb juba õige kaugel; kui mindi vaatama, leiti sakslane oma veres korisemas.“

„Ei lasknud ennast häbistada,“ ütles Oks.

Valitseja küsis: „Aga kas sa nägid, et ta siia poole jooksis?“

„Selgesti nägin,“ vastas Oks ja vaatas kogu aja pingutatult maha. Viimaks leidis ta mustlastüdruku viltutallatud kinga kahe mätta vahelt, konts püsti.

„Mis see on?“ hüüdis ta juba eemalt.

„King!“ vastas valitseja. „Tüdruku king. Noh, pole kahtlust, et ta metsa jooksis.“

Nüüd polnud kellelgi enam kahtlust, et „kurjategijat“ tuleb metsast otsida. Ainult kuri juhus oleks võinud avastada ta tõelise peidukoha, kuid seda juhust ei tulnud ja Oks varjas ning söötis tüdrukut kaks nädalat tubakate taga maja lakas. Lisaks tubakatele viis ta sinna terve hulga lavamatte ja hoolitses, et keegi peale tema oma jalga sinna ei saanud tõsta, lukustades laka-luugi varaste kartusel, nagu ta ise ütles.

Kui nõukogude tankid linna sõitsid, tuli tüdrukul hulk aega käimist harjutada. Kuid mitte ainult selle poolest ei olnud ta nagu laps; lapsena tundis ta ennast ka selle rõõmu pärast, mis sel selgel septembripäeval kogu ta olemust valdas.

Kui nüüd Oks vahete-vahel oma mustlastüdrukut näeb rahvamurrus, tänaval või turul, siis ei ütle nad teineteisele tere, vaid tervitavad omamoodi. Neil on selleks oma sõna, mis on täis mälestusi, ohte ja kindlat sõprust.

„Mi tsuuri!“ hüüavad nad vastastikku ja viipavad käega. Mi tsuuri! Nende jaoks oleks selles sõnas nagu seda soojust, mida me tunneme inimest armastades.

Demobiliseeritud seersant Juljus Noor tuli kohale siis, kui lumi oli juba maas. Seda ei olnud küll palju, konarlatki oli läbi lume tunda, kuid maa oli raudkõva ja Juljus Noor ei saanud rahuldada oma uudishimu mullastiku suhtes. Sellal aga, kui Hallisalu sovhoosis saaki koristati, ja hiljemgi veel, kui põldudel käis sügiskünd ja aias mullatöö, oli tema alles armees. Tal polnud siis veel aimugi sellest punasest härras-temajast, milles ta nüüd elas, alustades uuesti oma eraelu. Veel praegugi oli veidi imelik ja võõrastav — tema oli nagu

ikkagi veel punaarmeeane, kuna teised, kes polnud armees teeninud ja kellega ta nüüd ühise katuse all elas, olid need õiged eraisikud.

Nelja aasta eest, kui ta mobiliseeriti, oli ta aednik. Nüüd oli ta jällegi see, ent nüüd kõlas aedniku nimi ta kõrvus kuidagi võõralt ja uudset, tekitas rõõmu, kuid ühtlasi ebalemistki, uskumatust, kas ta seda enam suudab olla, kas ta selleks kõlbab. Polnud võimalik, et ta rindel viibitud aastate kestel oleks unustanud oma teadmised ja oskused, oma kogemuste rikkaliku pagasi. Ei, selles Juljus Noor ei kahelnud ja selles ei seisnud küsimus.

Et rakendada oma teadmisi ja kogemusi, selleks vajab iga hea aednik oma töö vastu armastust ja hoolt. Muidugi on see nõue kehtiv teistelgi aladel, kuid Juljus Noor uskus, et aednik peab olema oma töösse armunud kui nii mõnigi teine ametimees. Seda oli talle räägitud varakult, selle mõttega oli ta harjunud. Et vältida külmakahjustusi ja võidelda kahjurite leegionidega, selleks oli vaja eriliselt teritatud valvemeelt, unerksust ja muret.

Neid omadusi polnud võimalik õppida, need pidid arenema ja kasvama. Kas olid tingimused sedalaadi omaduste arenemiseks sõja-aastatel soodsad olnud? Ning kas temal, Juljus Noorel, jätkub nüüd veel küllaldaselt määral seda andumuslikku huvi oma kutse vastu?

Ta oli näinud teisi kannatamas, oli ise kannatanud, oli marssinud läbi purustatud linnade ja asulate, oli näinud tapmist ja suremist, oli kogunud mitme aasta kestel põletavat viha nagu igapäevast leiba, et tiivustada oma võitlust fašistlike sissetungijate vastu.

Nüüd, kui ta jälle oli aednik, meenus talle mõnikord meelehärm, mida ta oli tundnud kunagi rahu ajal, kui mõne väikese külvikastikesega juhtus äpardus, kui kass oli juhtunud selles kraapima, sinna mõne jäljekese tegema. Kuidas seegi oli tuju rikkunud, kui hiired olid söönud külvikastist mõne kurgi- või meloniseemnel! Need väikesed pahandused tundusid nüüd ajakaugena, kuid ta teadis, millest ta meelehärm siis tekkis — need riivasid seda püha tunnet, mida ta töö vastu tundis. Kuid millisel võrdlematul hulgal olid nõudnud tööd need linnad ja asulad, mis vaenlane oli purustanud! Ja millisel määral see kõik oli vapustanud iga üksiku ja kogu rahva hinge! See oli kirjeldamatu kuritöö, mille eest tuli vaenlast põlata ja vihata. Kui Juljus Noor sellele mõtles, ei suutnud ta uskuda, et ta on jälle aednik. Hakkas ebalema ja kartis, kas ta sõrmedes elustub endine südamest tulev hellus, see iseäralik tundelisus, millega ta hapra ja noore taimekese tõstis külvikastist ja paigutas avaramasse mulda.

Säärased kartused ja sedalaadi ebalemine moodustasidki ta esimeste kuude põrkeveere. Mõte nagu ei

suutnud läbi murda sellest, mis teda eraldas tööst, armastusest töö vastu. Põrkeveer! Kas temasuguse rindemehe jaoks oli üldse olemas niisugust mõistet? See tundus uskumatuna, kuid ometi see vahetevahel oli nõnda. Ja võib-olla just selletõttu, et see nõnda oli, tunduski Juljus Noorele talvine rahu piinavana. Lumi kattis maad, kattis katuseid, kattis mesipuid, marja-aeda, ja Juljus Noor oli oma murega nagu kuldnokk, kes on jõudnud pärale liiga vara ega jõua ära oodata, kuni maa paljaks läheb.

Juljus Noor ootas kevadet, et näha maad ja tunda mulla värskeid lõhnu, vabaneda ebalemisest, kui teda aednikuks hüüti ja ta ise kahtlema hakkas, kas ta oma ülesannetega tuleb rahuldavalt toime.

Noor naisagronoom püüdis teda tutvustada taimede kohalike kasvutingimustega, mullastiku olukorraga. Lavamullad vajasisid uuendamist, need olid vananenud, olid kergeks ja liiga sõredaks jäänud. Komposti soetamise võimalused olid head, pargist sai lehti ja kohati leidus heinamaid ning kraavikaldaid, kust sai päris häid mättaid. Juljus Noor kuulas kõike seda huviga, ta fantaasia elustus, kuid ta oleks tahtnud ise neid mättaid katsuda, sõrmede vahel murendada.

Ta vaatas üle lavaraamid, mis vajasisid põhjalikku parandamist, ja veendus, et peaaegu sugugi ei olnud lavamatte. Lühikestel talvepäevadel ta parandaski lava-raame. Ning oma töö kohale kummardudes ja klaasi lõigates ta nagu komistas sageli esimestel päevadel, jäi mõttesse, pidi korduvalt küsima, kas see on siis ikkagi tõsi, et ta on jälle aednik. Mõnikord oli see nagu liiga suur õnn selleks, et seda uskuda, kuid vahel kartis ta, et ei vääri seda nimetust.

„Seltsimees aednik,“ ütles talle direktor. „Seltsimees aednik,“ ütles naisagronoom. Ja kumbki nendest ei näinud põrmugi kahtlevat selles. Ainult Juljus Noor ise kahtles. Mõnikord see kahtlus kasvas koguni nii suureks, et ta arvas end teisi petvat. Vahel need kahtlused olid seotud mälestustega seltsimeestest armees. Oli ju seal inimesi väga mitmesugustelt kutsealadelt. Kas nad kõik asusid oma endiste tööpinkide juurde? Kas nad kõik tulid koju? Kaugeltki mitte. Miks Juljus

Noor ei pidanudki siis mõnikord imestama, et see, kes nüüd parandab lavaraame, on ikka tõesti Juljus Noor.

Kuid ükskõik mis ka oleks Juljus Noort tema uuest elust, miljööst ja inimestest eraldanud, ta teadis väga hästi, et iga töö, iga liigutus, mis ta siin tegi, iga viljakas mõte ja korraldus lähendas teda uuesti rahuaegsetele oludele, ta endisele kutsealale.

Päev, mil direktor teatas, et on pärale jõudnud suurem kogus õunapuuseemneid, kujunes talle suureks pidupäevaks. Need olid pärast sõda esimesed seemned, mis talle kätte sattusid. Neis uinus elu, suur ilus tulevik, mille tema pidi äratama. Tõsi küll, selle külvi oleks pidanud tegema juba sügisel, kuid nüüdki sai sellest puudusest üle stratifitseerimisega. Puusepp Maadema, vana mees, prillid ninal, tuli kohale ja hakkas kaste valmistama, kuna Juljus Noor sai abilise, kellega sõitis liivaaugule. Päev oli pilvine ja karm, kuid sellest hoolimata viibisid aednik Noore mõtted sel päeval kevade ja päikesepaiste juures. Oma abilist, kuueteistkümnenda aastast poissi, oli ta seni ainult eemalt näinud, nüüd istus too tema kõrval täiskasvanu palitus ja juhtis hobust. Ta näis pisut külmetavat, kuid ta vilkad silmad ja krae vahelt väljaulatuv ninaots eeldasid suuremat jutukust.

„Siin on suvel vist ilus,“ alustas Juljus Noor esimesena.

„Jah, ega viga ole,“ vastas poiss. „Seal metsas, näed, on kiik, ja suplemas käisime jões.“

„Kas kala ka on?“

„Vähevõitu, aga vahel ikka sai.“

„Jõge ma veel ei ole näinud,“ ütles Juljus Noor.

„See,“ vastas poiss, „jookseb sealt... siirupivabriku juurest läbi.“

„Kas elad juba ammu siin?“

„Ei, ammu ei ela. Sel talvel saab kaks aastat täis.“

Juljus Noor oleks tahtnud küsida, kus poiss varem elas, kust ta siia tuli ja mis ta suvel tegi, aga kui ta vaatas lumist legendikku, meenusid talle sõja karmid talved. Olid rasked, katsumusrohked ajad! Tuhandeid kilomeetreid tuli vaenlast tagasi suruda, tuli teda rün-

nata ja nõrgestada, nõrgestada ja hävitada. Ja lõppeks kroonis kõiki neid katsumusi ja pingutusi võit. Jah, nüüd oli sõda võidetud, ja tema on eraelus, on jälle oma armastatud kutsealal tegev. Ning korraga tundus jälle kuidagi uskumatuna, et ta praegu sõidab liivaugule aednikuna, et ta vajab liiva seemnete stratifitseerimiseks.

„Läinud talvel sai veel surmaga maadeldud,“ ütles ta siis ümberringi vaadates. „Ajasin sakslasi Berliini poole.“

„Seda oligi tarvis,“ ütles poiss. „Kahe aasta eest me elasime isaga Narvas. Kui sakslased linna olid hävitanud, peitsime meie endid vana kindluse maa-alustesse käikudesse, tahtsime oodata teid, punaväelasi, kuid fašistid ajasid meid sealt välja, ähvardasid mahalaskmisega.“

„Kaotasid oma kodu, oled siis sõjapõgenik,“ ütles Juljus Noor.

„Isaga kahekesi,“ vastas poiss. Ta vaikis, oleks ennast nagu raputanud ja lausus:

„Liivaauk on vist täis tuisanud.“

„Küllap ta seda ehk ongi, aga pole viga,“ ütles Juljus Noor. „Kaevame lahti.“

Poisil oli külm, ja jõudnud liivaugule hakkas ta hoogsalt kaevama. Kui ta oli juba sooja saanud, lükkas ta mütsi hakkajana kuklasse ja vaatas Noorele usaldavalt, küsides kuidagi täismehelikult:

„Mis sa liivaga tegema hakkad?“

„Oo, poja,“ vastas Juljus Noor naeratades, „aednikudel on talvel sagedasti liiva tarvis. Sa vaatad nüüd mulle niisuguse pilguga otsa, nagu oleksin ma sõjas põrutada saanud, kuid ega ma sind narrida taha — täna hakkame külvama.“

„Külvama! Mida?“ küsis poiss ilmega, nagu teeks talle see asi praegu nalja.

„Õunapuid,“ vastas aednik Noor. Poiss vaikis ja Noor jätkas: „Õieti pole see külv, vaid seemne ettevalmistamine külviiks. Kui me nüüd seemned segame liivaga ja laseme neil külmuda, siis on see peaaegu niisama hea, kui oleksime sügisel külvanud. Sügisel meil ei olnud veel seemneid, kevadel aga õunapuid ei

tohi külvata, kui seeme pole ette valmistatud. Sedamoodi me võidame terve aasta."

"Ah sedamoodi," ütles poiss.

"Jah, me asutame nüüd siia suure aia, istutame tuhandeid õunapuid."

"Millal sellest asja saab!" õhkas poiss.

"Sa mõtled, millal õunu hakkab saama."

"Nojah."

"Ära karda, poja, ega see nii väga palju aega ei võtagi. Kui vana sa oled?"

"Kuusteist."

"Mina olen sinust poole vanem, aga kui sina saad minu vanuseks, siis on sul esimesed õunad ammugi peos."

Nii rääkis aednik Noor ja mõtles ise, et praegu on seemned alles sovhoosi kantseleis kottides ja ootavad stratifitseerimist. Lohutas küll poissi, et kuusteist aastat pole mingi pikk aeg, kuid ise oli kärsitu, ei jõudnud ära oodata kevadet, milleni oli veel aega kõigest mõned kuud. Siiski sellest ajast peale, kui seemned olid stratifitseerimisele pandud, tundis aednik Noor eneses vähem ebalemist. Igakord, kui ta läks läbi külma toa, kus asetsesid seemnekastid, tundis ta rahuldust ja ühes sellega mingit sooja tunnet südames. See, kuigi hetketi südamesse asuv soe tunne oli võimeline kustutama sõja jälgi hinges. Kui oli asutud taastama maju ja tehasid, siis pidi ka hing taastuma, pidi südagi paranema, sest ka see oli omamoodi tehas, mida tuli ümber korraldada rahuaegsele tootmisele.

Veel kuu aega tagasi oli ta õhtuti jäänud magama tuimalt või ebamugava tundega oma kohanematuses, kuid nüüd võis ta lumme ja tuisku mattunud majas enne uinumist tundide viisi lebada ärkvel, käed pea all või põsk vastu sooja patja, ja unistada ning mõelda kevadistest töödest päikesepaistelises aias. Elav fantaasia, mis ruttab ette ja tekitab janule sarnanevat kärsitust, elav kujutlusvõime, mis tekitab armastust töö vastu, on elu eeltöö inimeses, on sissejuhatuseks paljudele peatükkidele õnnest.

Iga päev tõstis ta uusi lavaraame parandatuna kõrvale ja igal õhtul tundis ta järjest suuremat rahuldust,

järjest soojemat kujutlusvõimet. Kui ta tuligi väljast, lähenes läbi tuisu ja talvise halli hämaruse majale, mis nüüd oli ta kodu, siis polnud see enam mingi hingetu kivimürakas nagu varem, vaid ruum, milles tuksus ta enese süda. Seal olid sajad tuhanded seemned ja iga üksik nendest kätkes endas valguse poole tungleva võraga puud, õilmitsevat ja viljakandvat elu.

Kuid majale väljast lähenedes või oma asemel pikutades mõtles ta veel millelegi muule. Miks nad ütlesid, et väike Alkjas, poiss, kellega ta käis liivaaugul, on raisku läinud ja ulakas. Vana puusepp, heasüdamlik, kuid pessimistlikult elutark, vangutas poisist rääkides aina pead. Tema arvates sellest inimeselapsest ei saa enam head nahka. Oli ennast ülekäte andnud, ei austanud vanemaid inimesi ega kuulanud nende sõna. Hulkus siin omasugustega ringi ja aina pahanduste peal olidki väljas. Kui muud ette ei sattunud, siis võeti kätte ja lasti õhtul põlluservale või rohuaeda jäetud vaat veest tühjaks. Seda nad siin tegid läinud suvel. Ei andnud armu kurgilavadele ja olid nagu vaenlased marjaaias. Ega paremat ole loota tänavugi. Puusepa arvates oleks maailm nagu esikadu näinud. Olid sakslased siin, ja ta oli siis öelnud, et ega nende upsakus muud ei tähenda kui hukatust nendele endile. Tema ennustus oli nüüd selles asjas täide läinud, aga näe, seda ta siis ei osanudki veel nii hästi näha, nagu näeb praegu, et nad paljudel teistelgi olid elu nahka pannud. Mis saab nüüd sellest väikesest Rein Alkjast, kelle kodu nad nagu paljudel teistelgi väikemeestel olid tuhastanud ja põrmustanud?

Vanal puusepal Maademaal oli õigus. Juljus Noor mõistis vägagi hästi vanamehe meelekibedust.

„Kuid,“ vastas ta, „väikesel Reinul on vähemalt isagi alles. Paljudel sai hukka nii isa kui ema. Ja pealegi võib Rein varsti omaenda jalgadele asuda.“

„Küllap asuks kergemini, kui tal seda isa ei oleks,“ arvas puusepp. „Vana Paul — meie teda siin teisiti ei kutsu — vaatab palgapäeval ainult seda, kust viina saab. Vaata, et õpetab niiviisi veel poisigi jooma, kui ta juba ei joo.“

Must ja hirmus maailm oli see, kuhu vana Maadema

kustuvate ja ausate silmadega vaatas. Ta võttis oma pahkliku pöidla ja hakkas mõnikord loendama sõdasid, mis olid olnud tema elu ajal, üks kaugemal, teine lähemal. Ei jätkunud ühe käe sõrmedest. Jah, üks olnud neid liiga palju ühe inimpõlve kohta. Ühe inimese seitsmekümnene elu oli korduvalt olnud vapustatud sõjakoledustest . . .

Ikka veel sadas lund, ikka veel püsis pakane ja ikka veel läks maailm mõnikord niisuguseks tuisumäruksiks, et ei näinud maad ega ilma, kuid ikka sagedamini sumas aednik Noor nüüd mööda lumistunud rohuaeda, vaatles külmakahjustusest säilinud õunapuid, millest mõned vanad olid täiesti külmakindlaks osutunud, kuna enamik nooremaid kannatas veel praegugi mitmesuguste külmast tingitud hädade all. Sagedamini kui kuskil mujal jäi aednik Noor kasvumaja juures seisma, millest oli säilinud peaaegu ainult luukere. Sõja ajal maha jäetud, oli tuul enamiku selle klaasidest laiali lennutanud. Siin meenusid talle mõningad sõjamõllus purustatud kasvumajad, mida ta juhtus pealetungi-teel nägema.

Praegu oli siiski veel liiga külm, et kasvumaja parandamisele asuda. Oli hea, et latid olid vastupidavad ja et ahigi, mida varjasid riulid, vajas üksnes tühist remonti. Klaasimisega lootis aednik Noor hõlpsasti toime tulla. Kord, kui ta jälle kasvumaja juures seisis ja oma mõtteid mõlgutas, tuli Rein Alkjas karjalautade poolt omatehtud suuskadel.

„Noh, pead aru, kuidas parandama hakata?“ küsis ta Juljus Noorelt.

„Jah, seda aru siin peetakse,“ vastas Noor, kes vahepeal oli poisist rohkem kuulnud kui poissi ennast näinud. „Aga mis jahti sina siis pead?“

Poisil oli tänagi seljas täiskasvanu pikkade käistega palitu. Aedniku küsimuse peale kohendas ta palitu-hõlmasid ja vaatas põuetaskule.

„Ah mina!“ ütles ta siis. „Käisin Olga ja Tõnu pool.“

„Kes see Tõnu on?“

„Noh, öövaht.“

„Või nii,“ ütles aednik. „Kas isa saatis?“

„Saatis jah,“ vastas poiss. „Tal oli jälle viinanälg.“

See oli hirmus järsult öeldud, mõjus Noorele ootamatusena.

„Mis sa arvad sellest aedniku-ametist?“ küsis ta.

„Eks amet ole amet,“ vastas väike Alkjas kuidagi väga hooletult.

Samal õhtul külastas aednik Noor vana Pauli. Too elas oma pojaga väikeses toas, kus asus sovhoosi majapidamise peahoone ainus leivaahi. See oli endine härrastemaja, mille ruumide jaotust polnud jõutud veel ümber korraldada. Siin asetseva leivaahju tõttu, mida iga päev köeti, ilma et vanal Paulil või väikesel Reinul oleks tarvitsenud sõrmegi liigutada, oli tuba väga soe.

„Talvel on siin hea,“ ütles vana Paul, kes praegugi oli toas ilma särgita, „aga suvel teevad liiga.“

„Noh, avad aknad,“ ütles Noor. „Meie mõnikord rindel unistasime soojast toast.“

„Sügisel on ka hea,“ jätkas vana Paul, kes samal ajal usinasti oli tegev leiva murendamisega piimakaussi. „Kui oled terve päeva külma vihma all ligunenud, siis on hea õhtul sooja tuppa tulla, märjad kalsud seljast võtta ja kuivama riputada.“

„Käisid karjas?“

„Jah, käisin karjas. Künda ei osanud, niita ei osanud, mis direktoril minuga muud üle jäi.“ Ta lõpetas leiva murendamise, pani kausi ära ja ütles: „Las liguneb, mul ei ole hambaid. Kolmkümmend aastat juba pole hambaid olnud. Jah, nüüd olen karjane, kuid enne seda olin kondiiter. Mõistate nüüd, miks vanal Paulil hambaid pole, kuid tühja kah — mul on selle eest kõri.“

„Kõri?“ küsis Juljus Noor. „Meil kõigil on kõri.“

„Kõri jah, kõri küll, aga vaat niisugust nagu minul — niisugust teil, noormees, ei ole, paljudelgi ei ole. Minul on niisugune kõri, kuşt kõik alla läheb — püksid, särgid ja karjase palgavili. Näete, siin ta on, voodi all pudelis, kotitais otri, ehk võtate maitsete ka.“

„Ei, mina ei joo,“ vastas Juljus Noor veidi järsult, nõnda et vana Paul, kes oli juba viinastunud, silmad korraks suureks ajas ja vait jäi.

„Või nii, et siis teie ei joo. Ise sõjamees, aga ei joo.“

„Olin, aga enam ei ole,“ vastas Juljus Noor. „Kuid ega ma sõjamehena ka ei võtnud.“

„Vaata aga vaata,“ ütles vana Paul.

„Meie, nõukogude inimesed, olime selletagi sõja ajal purjus — võidutahtest.“

„Ja võitsitegi,“ ütles vana Paul pudelit kähku suule tõstes. Siis pani ta pudeli jälle voodi alla, pühkis suud ja jätkas: „Aga sakslased, ega teie ei näinud, kuidas nad siinpool jõge, Narvas ja Jõesuus, joobnutena ringi tuikusid. Ma räägin sellest, kui nad Leningradi alt tulid, kui nende asi kaputt oli. Tuigerdasid ringi ja muudkui põletasid. Ega ma ei taha vaenlast muidu laimata, aga see on tõsi. Ei tahaks neid raipeid enam meeldegi tuletada, aga kuidas sa unustad neid, kes su elu nahka panid. Ega minul ei olnud suuremat varandust, aga oma kodulinn oli, olid omad tuttavad inimesed, oli naine. Ei, mis te mõtlete, et oli naine, nagu nad vahel on, riiakas ja tulehark, — ei, minu eit oli kuldaväärt inimene. Kui ta elanud oleks, siis oleks ta kasvatanud seapõrsast, oleks pidanud kanakesi. Ja kas te arvate, et siis oleksid terad niiviisi läinud, terad, vili ja kartulid... kõik... siit vana Pauli kõrist alla. Teie, noormees, ütlesite, et ka teil on kõri, aga teil see pole niisugune nagu minul, ja minul ei oleks ka niisugust, nagu ta mul on, kui mu eit veel elaks. Mis te arvate, mis ta tegi, et ta laagrisse pandi ja veeti ära jumal teab kuhu ja tehti temaga jumal teab mis? Ainult üks asi on kindel: mina ei näe teda enam ja poisikesel ei ole ema. Mis isa mina olen, näete ju isegi, kuidas ma elan. Süda läheb küll mõnikord heaks, läheb haledakski, kuid sellest pole mingit kasu — hakkab küll laulma või nutma, kuid isa ei suuda sellele seal olla. Ema aga muud ei teinud kui tema eest hoolitseski, kortsis ja lappis, puhastas ja pesi, muret- ses uusigi, rääkis kasvatamisest ja haridusest. Ja mis ta tegi, see kuldne inimene, missugust kurja? Andis sõjavangidele leiba, kui palju seda võimalik anda oli sakslaste ajal — eit käis külades tööl, orjas ja hoolit- ses toidupoolise eest.“

„Kui laulad, siis laula, kui nutad, siis nuta,“ ütles Juljus Noor. „Ei hakka mina sulle ka joomise pärast kohut mõistma, ehkki see pole mõistlik, kuid ühte ma soovitaksin sulle tõsiselt.“

„Noh?“ küsis vana Paul, enne kui Juljus Noor jõudis lõpetada.

„Ära saada poisikest viina tooma.“

„Kas ma olen saatnud?“ küsis vana Paul kulmekortsutades ja poisi poole vaadates.

„Muidugi saatsid,“ ütles poiss.

„See on siis küll rumalasti tehtud,“ ütles isa.

„Kahtlemata,“ väitis Juljus Noor. „Poiss võib mõistlikumatki teha, võib õppidagi veel, ta pole ju vana. Vaata, meie hakkame nüüd siia suurt aiandust asutama. Rajame puuviljaaiad, marjaaiad, keeduviljaaiad, mesila. Tööd on meil kole palju ja õppida sugugi mitte vähem. Praegu meil aga ei ole veel lavamattegi. Rääkisin direktoriga ja tema ütles, et õlgi on, nõõri on, naelu ka niipalju kui vaja. Nii, ja mina tulin küsima, kas Rein ei tahaks mulle abiks tulla, hakkaksime kahekesi punuma.“

„Punuge,“ arvas vana Paul.

„Mis sa, Rein, ise sellest arvad?“ küsis Juljus Noor poisilt, kes vaikides sängiserval istus.

„Kui ma oskan,“ vastas poiss.

„Õpid,“ ütles Juljus Noor, „pole selles suurt kunsti. Mina alustasingi oma aednikuametit matipunumisega.“

Väike Rein Alkjas oli nõus, ja nõnda sai tast juba teisel päeval aednik Noorele abiline. Töö huvitas poissi ja Noore kujutus muutus ikka rõõmsamalt rahu- tumaks. Oli tekkinud juba hulk niidikesi, mis Juljust ta endise kutsealaga ja uue ümbrusega ühendasid. Kui tal nüüd oli tarvis oma südamele soojust soetada, siis ei tarvitsenud tal enam ainult külmutusruumi pandud õunapuuseemnetele mõelda. Päevadki pikenesid, päike oli hakanud kõrgemalt käima. Ja kui teda nüüd aednikuks kutsuti, siis oli see täiesti endastmõistetav, selles polnud enam midagi uskumatut.

„Kui mattidega lõpetame, siis hakkame kasvumaja parandama,“ ütles ta väikesele Reinule, poissi usaldavalt kõigisse oma kavatsustesse pühendades.

„Kas mind sinna?“ küsis poiss.

„Ega seegi töö su konti murra.“

„Ei murra küll, aga ...“

„Ei oska või?“

„Muidugi.“

„Selleks valime sojemaid päevi märtsi algul, kui päike paistab. Teed ja õpid, harjutad ja saad meistriks. Noh, mis seal siis on, annad mulle klaase kätte, kui ma olen üleval. Puhastad latte vanast kitist ja naeltest. Pane tähele, et seal kasvumaja katusel hakkame me veel laulugi ümismema nagu kärbsed, kes ärkavad talveunest. Ega sa ei saa ju salata, et töö on lõbus asi. Vaata, kui me täna õhtule läheme, siis sa loendad matte, et kui palju me täna jälle jõudsime. Õhtulgi veel mõtled, et miks me täna rohkem jõudsime kui eile. Või vastupidi. Ja mida kõrgemaks kasvab mattide virn, seda rõõmsam ja uhkem tunne sul on. Sinu käed võtsid sellest osa, sa oskad, saad mõnegi asjaga hakkama. Ja kui me siis ühel külmal ööl nende mattidega katame oma taimekultuurid, päästame nad ära, siis oled ka sina selles tähtsas küsimuses oma osa etendanud. Sama sugune lugu on ka kasvumajaga. Kui oleme kord alustanud, siis hakkab huvitama, siis loendad õhtuti samuti lativaheleid nagu nüüd matte. Oo, see on veelgi huvitavam, sest kui klaasid on peal, siis võime hakata kütma ja sedamööda külvama. Kasvumajja korjame me päikest ja valgust, elustame seal kevade hulga varem, ja kui siis ükskord tuleb see meie päriskevad, kägudega metsas ja nurmenukkudega aasal, siis vallutame me kasvumajas ja mattide all ette valmistatud taimedega suuri põlde, kümneid hektareid.“

Polnud tähtis, kas poiss Juljus Noorega ta kavatsuste kõigis üksikasjus kaasa mõtles, kuid et ta fantasia elustus ja et ta huvi tundis, seda nägi Juljus Noor poisi silmadest. Rein Alkjas innustus tööks suuremaid sõnu tegemata. Ta vaimustust reetis mõni küsimus, mis ta töö kestel esitas, või see, kuidas ta oma kuue pika käisega nina pühkis ja kuidas ta silmad sealjuures särasid. Selles kõiges oli märgata noore inimese tähtsuse ja enesetunde tõusu. See meeldis Juljus Noorele, see liigutas ja vaimustas tedagi. Ja kevad lähenes ja päevad pikenesid.

Ühel puhkepäeval, kui Juljus Noor aknast välja vaatas, silmas ta pargis vana pärna all kõdunenud kuld-nokapuuri. Hiljutine torm oli selle alla paisanud.

Juljus Noor riietus ja läks välja. Kui ta pargis ringi käis, tuli Rein Alkjas ka sinna.

„Mis sa siin käid?“ küsis ta Noorelt.

„Otsin kevadet,“ naljatas Noor. „Ja sina? Kas on igav?“

„Jah, nagu oleks,“ vastas Rein.

„No vaata,“ ütles aednik Noor, „meie teeme seltsis tööd ja tunneme seltsis igavustki. Ka minul oli toas igav, vaatasin aknast välja ja siis nägingi puu all kuldnokapuuri. Nüüd ma käin siin ringi ja vaatan, kas meie sõpradel, kes ükskord tulevad vile ja lauluga nokas, ongi paremaid suvilaid kui see, mis oli öösel maha varisenud.“

„Ega siin ole niisuguseidki,“ vastas poiss.

„Aiavärava juures vahtra küljes üks kõdunuke ikka on,“ vastas Juljus. „Rohkem ma küll ei ole leidnud.“

„Selle seal peaks siis alla togima,“ ütles Rein.

„Arvad?“

„Nojah,“ vastas poiss õhinal, „kui paremaid ei ole, siis ärgu olgu niisuguseidki. Läänud aastal üks niisugune kukkus parajasti just siis alla, kui pojad olid pesas udusulil.“

„Kas olid alla kukkudes surnud?“

„Ei olnud surnudki. Väaksusid ja katsusid paterdada. Nokad muudkui olid lahti ja silmad vaatasid üles.“

„Mis nendest siis sai?“

„Mis nendest enam saada oli, eks kassid söönud ära. Vanad kaeblesid kaua aega.“

„Sinul muidugi oli kahju?“

„Muidugi oli. Esiialgu ajas nutmagi, aga pärast segasid nad selle kõik ära.“

„Kuidas? Kes need segasid?“

„Noh, mineva-aastane aednik, endine kutsar ja vana Maadema. Pärast oli veel naisi ka kaagutamas ja kõige viimaks võttis veel vana Paul pea täis, mõrises terve öö minu kallal.“

„Mis ta siis mõrises?“

„Mõrises ja vandus ja ütles, et mina olen nagu sakslane, kes muud ei teeks kui lõhuks. Linnupojakestele

ei anna ka armu. Sa ei tea, kui ta mõrised ja vihane on, siis peab ta sekka nutmagi."

"Nad siis ajasid selle õnnetuse puuriga sinu kraesse?"

"Ajasid jah! Nagu mina oleksin mõni mõrtsukas? Mis sellest, et mul endal õiget kodu pole, ega ma..."

Poiss neelatas ja jäi vait, tulles Noorele üsna lähedale.

"Nii et meil oleks siis kaks põhjust seda vana puuri maha togida?" küsis Juljus Noor.

Nad läksid aiavärvavasse ja poiss ronis puu otsa.

"Kõdunuke!" hüüdis ta sealt alla ja ta hääli oli seda hüüdes korraga väga rõõmsaks ning erksaks muutunud.

"Noh, mis siis muud kui maha," ütles Juljus Noor. "Meil on küllalt lauaotsi, millest uusi meisterdada."

Kui Rein puu otsast alla tuli, vaatas ta võidurõõmutsedes kõdunenud puurikest, nagu tahtes öelda, et sellega enam õnnetusi ei juhtu.

Sel päeval lõi päikese lahti, ja kui aednik ning väike Rein kahekesi töötoas istusid, hakkas räästaski tagasihoidlikult tilkuma. Rein oli korjanud kokku hulga lauaotsi ja Juljus Noor oli naelu muretsenud. Juljus hõõveldas ja poiss saagis.

"Päike soojendab juba," ütles Juljus Noor vilistamist katkestades.

Poiss ainult naeratas, jäi aga siis jälle tõsiseks ja töötas vaikides edasi. Näis, et tal praegu ei olnud suurt jututuju. Nõnda mõtles aednik Noor, kuid ometi oleks väike Rein just sel päikesepaistelisel tunnil tahtnud vägagi palju jutustada, kui ta ainult oma värskelt üleskerkivate tunnete jaoks oleks sõnu leidnud. Just head tunded, mille tulva ta praegu oma südames tundis, võtsid sõnad ta suust, tegid poisikese järelemõtlikuks. Rein nimelt ei teadnud, kas kõlbab oma südant heade tunnete puhul avada. Kas ei hakka viimaks häbi! Kas ei tule pisaradki viimaks silma, kui ütled midagi niisugust, mida süda salamisi oma soppides ja nurgakestes tunneb! Ja kuidas seda teha nõnda, et teine ei hakka naerma, et sellest tekiks niisugune hea usaldus, mis soojendab südant, nagu päike soojendab nende käsi?

Ja alles siis, kui nad esimese puuri valmis said, küsis Rein:

„Ega viimaks sinagi mõtle, et ma läinud suvel pesa lõhkusin?“

„Ei, ei mõtle,“ vastas Juljus Noor. „Isegi kahtlust ei tekkinud, kui sa mulle ennist rääkisid. Ma isegi ei saa aru, miks nad just sinust kohe kurjategija tegid, miks nad sind süüdistama hakkasid. Mis sa arvad, kas neil oli selleks mingi põhjus?“

„Ei tea,“ vastas poiss.

„See on imelik,“ jätkas Juljus Noor. „Vanad mehed — kas nad siis oma nooruses nii palju linnupesi lõhkusid?“

„Ei tea,“ vastas poiss uuesti. Siis aga vaatas puhtsüdamlikult Noorele ja ütles: „Võib-olla ehk sellepärast, et olin laisk, ulasin ringi.“

„Vahest tegid teistega koos ulakusi?“ usutles Juljus edasi. „Vahest lasksite vaadi veest tühjaks või midagi sellesarnast.“

„See oli suvel,“ tunnistas poiss. „Pärast seda, kui mind oli ilmaaegu süüdistatud.“

„Ah see oli pärast,“ ütles Juljus Noor.

„Pärast jah. Kui tulin ühel suveööl koju, siis päästingi vaadist vee välja.“

„Et mis ulakas ma olen, kui ma ulakusi ei tee. Nemad selle ilmaaegse süüdistamisega just ise tellisid sult selle ulakuse.“

Poiss ei vastanud ja oleks nagu tahtnud millestki muust rääkima hakata.

„Miks sa oma isa vanaks Pauliks nimetad?“ küsis Noor.

„Kõik nimetavad teda nii. Tema teist nime ei kuu- legi.“

„Olgu pealegi, et teised nimetavad.“

„Ta ise nimetab ennast ka selleks. Sina pole vist kuulnud?“

„Olen kuulnud küll, ütles alles hiljuti, et vana Paul on nüüd karjamees ja peab karjamehena lõpetama, et vanasti käis ikka, kepp käes, aga nüüd käib lehmade järel, piits peos. Kui ta sellest räägib, siis mulle näib, et ta süda sees nukrutseb ja valutab, kuigi ta samal

ajal ise naerab. Sina ära nimeta teda vanaks Pauliks, minu kõrvadele on see küll võõras. Ta ise võib ennast selleks nimetada: vahest leiab ta enesele pisut lohutust — tal ei ole enesega paremat vahekorda. Ära arva, et su isa on halb inimene. Vastupidi, tal on vägagi hea süda. Kui kuldnokad oma pesa kaotasid, siis kaeblesid nad samuti, olid õnnetud, nende laulgi oli endisest teistsugusem. Ka nendel ei olnud enestega head vahekorda.“

„Jah, aga inimese aru?“ küsis poiss.

„Sinu isa juures,“ vastas Juljus Noor, „seisab inimese aru paraku selles, et ta seda rohkem joob, mida õnnetum ta on. Inimese aruga on niisugused lood, et see aru, kui sellel lastakse joosta omapead, siis võib ta inimese hukka viia, õnnetusse tõugata. Seda aru on vaja õigesti juhtida ja õigesti kasutada, siis on ta väärt ja ülev asi. Sinu isa! Kes ta on? Praegu on ta karjamees ja ta ise nimetab ennast vanaks Pauliks. Ta oli kondiiter või pagar, oli aus käsitöeline, kuid ta kasvab ja elas kodanlikus maailmas. Seal on palju tegureid, mis inimese aru just õigetelt rööbastelt maha tõukavad.“

Kui sa mulle jutustasid, et sind süüdistati linnupuuri allatogimises, siis ei tulnud mul mõtetki, et sina seda võisid teha. Miks mina ei kaldunud sinu süüdistajate kilda? Sellepärast, et sinu enese kodu oli lõhutud ja et sa põlgad neid, kes ta oma roobastelt mahajooksnud aruga purustasid. Ega sa ometi ei tahtnud olla niisama halb nagu su ema mõrtsukad!“

„Ei, muidugi ei tahtnud. Isagi vihastas mind, kui ta mind sakslastega võrdles. Mõtlesin juba, et lähen ta juurest hoopis minema.“

„Mõtlesid sellepärast nõnda, et olid õnnetu,“ ütles Juljus Noor. „Kuid ka sinu isa on õnnetu mees. Ja ta on vana.“

Siis jätkasid nad oma tööd jälle vaikides ja kumbki oma mõtteid mõeldes. Räästas enam ei tilkunud, päike vajus uuesti tagasi lumiste metsade rüppe. Kuid ta jättis endast siiski imeliselt hõõguva laigu saabuvasse õhtusse ja öösse. Mis see oli? Kas kaugelt läheneva kevade aimus?

Sel õhtul tunnetas aednik Noor erilise selgusega, kuidas elu, alates tema siiatulekust sügisel, oli kasvanud ja avardunud. Poisis töö vastu huvi õhutades kasvas see temas eneseki. Virgusid vanad mälestused kordaminekutest, elustusid kaunid rõõmud rahuldatud enesetundest. Kuid hoopis teised lood olid tema abilisega. Vahel puhkepäevale järgneval päeval elas väike Rein üle raskeid siseheitlusi. Ka tema mõtles linnupuuridele ja õlgmattidele. Uinudeski oli silmade ees kõik segamini — õlgmatid ja ühes puuriga allakukkunud kuld-nokapojad. Mõnikord ärgates arvas ta end peos hoidvat pulgale aetud nõorikera, kuid just kõrvuti seesuguste elamustega hakkaski tal süda valutama. See oli hilju tuikav ja piinav tunne. Ei sobinud kevadet oodata ja samal ajal Tõnu ja Olga juurest viinapudeleid kotiga selga võtta ja linna minna. Tõsi küll, ta oli varemgi niiviisi linna marssinud ja sealjuures ennast päris tähtsana tundnud. Ta oleks Tõnule meeleldi öelnud, et ta tema viina müütama ei lähe, kuid ei saanud sellega hakkama. Ja mis saigi tema sellest? Tasu selle eest läks vana Pauli kõrist alla. Mis sellest, et Juljus Noor oli säärast väljendust laitnud. Praegu ta ei saanud teisiti — ta vankus trotsist ja oli õnnetu.

Nüüd seisis ta Juljus Noore ees ja ütles:

„Ma homme vist tööle ei tule.“

See oli kõige raskem, nii raske, et ta sealjuures pidi maha vaatama.

„No miks siis?“ küsis Juljus Noor.

„Tahtsin linna minna.“

„Ega mina sind ei keela, kui direktor nõus on, ja kui sul asja on.“

Poiss pööras minekule ja hakkas aeglaselt astuma.

„Pea,“ hüüdis Noor, „kui hakkad homme minema, siis astu minu poolt läbi.“

„Hea küll,“ lubas Rein.

Teisel hommikul, kui poiss hakkas linna minema, oli Juljus Noor juba töö juures.

„Noh, lähed ikka?“ küsis ta poisilt.

„Tõnu käib ju peale,“ tunnistas poiss avameelselt.

„Käib peale? Mis asjas?“

„Et mina linna läheksin,“ vastas poiss ja osutas pisut salapäraselt oma seljakotile.

„Mis?“ küsis Juljus Noor kulme kortsutades. „Kas ta saadab sind oma puskarit müütama?“

„Tal on koht, kuhu viin.“

„Vaata, kallis poja, sa ei lähe,“ ütles Juljus Noor. „Säärasel juhul sa ei lähe kuhugi.“

„Kuidas sedasi! Sai lubatud.“

„See ei loe. Jalatsid pole sul ka korras.“

„Tõnu andis omad.“

„Hea küll, et andis. Viid tagasi talle jalatsid ja viid tagasi viina. Ja ütled, et sina ei lähe.“

„Ma mõtlesin, et see pole ulakus.“

„Ulakus vahest mitte, kuid üldiselt halb lugu. Esiteks on viinaajamine ühiskondlik kuritegu ja teiseks... Kas Tõnu ahvatles sind tasuga?“

„Ei, aga eks vana Paul, isa, saab juua.“

„Komistasid jälle vanale Paulile,“ ütles Juljus Noor naeratades. „Ja komistame ehk edaspidigi. Kuid Tõnu enam viina ei tee. Ametiühingu esimees on juba tähele pannud, ja kui tema juba asja üles tõstab, siis peab Tõnu painduma, kui ta ei taha just lausa kinni minna. Ja sinu jalatsite asi on ka otsustatud. Sa teed nüüd tööd ja peatselt jõuab pärale uus partii jalatseid. Sina oled üks esimesi, kes siis uued saapad saab.“

Poisi silmad löid särama.

„Sina mõtlesid,“ jätkas Juljus Noor, „et see pole ulakus, kui sa Tõnu viinaga linna lähed. Ütleme aga, et sa oma seljakotiga satud ametivõimude kätte. Kas sa sellele oled mõtelnud? Sina võid ju ütelda, et see on Tõnu viin, kuid Tõnu ei võta omaks. Sellepärast ta sind ahvatleski sellele teekonnale.“

„Ega ma siis lähe,“ ütles poiss otsustanudult.

„Muidugi,“ vastas Juljus Noor. „Meil on siin töö käsil, kuidas sa võiksidki mind üksinda jätta.“

„Jah, aga nõör pidi otsas olema,“ ütles poiss.

„Nõör on küll otsas,“ möönis Juljus Noor.

„Sellepärast ma arvasingi, et seekord lähen veel. Kui oleks nõöri olnud, poleks mõtelnudki minna.“

„Jah, aga kes sulle nõörist rääkis?“

„Direktor ütles.“

„Sul oli selle asjaga siis küllalt tegemist. Käisid kohe küsimas?“

„Ei, küsimas ei käinud. Aga naised läksid leivaahju pärast tülli ja direktor pidi tulema õigust tegema. Käis meie toas, ja siis ma küsisin.“

„Nöör on küll otsas,“ kordas Juljus Noor, „kuid ega sellepärast sõit seisma jää. Kõigest võib vahel puudus tulla, kuid mitte leidlikkusest. Sõjas päästsid sageli raske olukorra leidlikkus ja julgus, ka siin on neid vaja. Nüüd ei ole meil nööri, kuid meil on naelu. Ja direktor ütles, et sovhoosil on pähklipuumetsa külluses. Mina veel ei tunne siinseid metsi ja padrikuid, mina ei tea, kus kasvavad pähklipuud, kuid seda paremini tead sina seda. Mis sa arvad, kui me täna metsa läheme ja sealt koorma parajaid malakaid toome. Tõnu jaoks võiksime lõigata paar kaseväati, need on valesamad.“

Poiss hakkas naerma, ja Juljus Noor nägi, et see mõjus ta meeleolule lahendavalt.

„Aga mis me teiste malakatega teeme?“ küsis ta.

„Teistest malakatest hakkame me valmistama niinimetatud raam-matte. Kui hakkame tööle, küll sa siis näed.“

Raam-matte nad hakkasid valmistama hommikuti, ent päeval, kui päike hakkas soojendama, tungisid nad kasvumaja juurde, rookisid selle lumest tühjaks. Ikka rohkem ja rohkem oli õhus tunda kevadet. Kui nad tuulekaitseks kasvumaja põhjapoolse külje olid katnud raam-mattidega, siis oli neil päikesepaistel isegi soe. Roogitud kohtadelt sulas nüüd viimanegi lumeräbal ja Juljus Noor nägi mulda, mille nad oma kätega pidid elustama. See kiirustas ja sundis tõttama. Kuidas siin päike juba praegugi soojendaks, kui kasvumaja oleks korras, mõtles Juljus Noor! Sellele mõeldes ei saanud ta õhtuti und. Ta nagu ei kärsinud ära oodata uut päeva, et tööga edasi jõuda, et lõpetada klaasimine. Jalgrada kasvumaja juurde laienes päev-päevalt. Kuid see mitte ainult ei laienenud, vaid muutus ühtlasi seda mustemaks, mida rohkem muld kasvumaja seina ääres sulas. Ometi olid säärasedki pisiasjad võimelised kasvatama rõõmsat rahutust, ergutamata kujutlust.

Juljus Noore mõtted rändasid käsilolevatest töödest ja ettevõtetest kaugel ees. Kui ta klaasis, siis mõtles ta külvikastidele kasvumaja riulitel, ahjukütmistele õhtuti. Aga kui ta ühel päeval Reinuga esimese tule ahju tegi ja esimese külvikasti riulile aetas, siis mõtles ta juba noortele taimedele, pikkimisele mullalõhnalises soojuses.

Kevad lähenes omasoodu. Hommikud olid küll sageli veel karmilt hallid, kuid vareste hääl, kui nad vaakuksid varases valguses, oli muutunud kevadiseks. Ja siis tuli päev, mil aeda tuli rohkem inimesi, mil ei jätkunud enam aednikust ja ta abilisest. Talve vaikuses viibinud aed elustus ja ärkas rõõmsatest häältest, kangide ja labidate toksimisest, sõnniku ja mulla lõhnadest. Oli alanud lavade tegemine, aeg, millest Juljus Noor oli talve kestel nii palju unistanud, mida ta oli oodanud kärsitusega.

Kasvumaja seisis keset aeda nagu hauduv ja kaitsev ema. Tärkasid uued külvid, järjest uusi ja uusi kastikesi muutus roheliseks. Kui Juljus Noor pikkimisel võttis taime esilehe sõrmede vahele, tundis ta sõrmetes ja südames endist tundelisust ärkavat. See rõõmustas teda, kuid ühtlasi hakkas ta mõnikord jälle kahtlema, kas pole kõik see, millega ta tegeleb ja millest ta on vaimustatud, liiga habras ja õrn. Meenusid karmid võitlusaastad. Need olid suured ajad, mil tehti suuri tegusid. Ning sellest tekkis hinge rahutust ja rahulolematust. Ta hakkas ennast hukka mõistma, ei suutnud oma tegevusele omistada vajalikku tähtsust, pidi nagu häbenema oma tööga seotud õrnust ja armastust. Siiski, see on võidu kindlustamine, ütles ta teinekord. See on võrdne võitlusega, millega võit saavutati. Mina siin, teised mujal, kes tehastes, kes põldudel, taotleme ühist eesmärki, sõjajälgede kaotamist, järjest paremate elutingimuste loomist nõukogude inimestele. Väike Rein Alkjas nagu paljud tuhanded teisedki kaotas oma kodu. Nad kõik peavad selle tagasi saama. Mõnikord, kui Juljus Noor jälle hakkas kaotama pinda jalgade alt, kui ta hakkas häbenema oma armastust töö vastu, nimetades seda liiga õrnaks enese jaoks, mõtles ta, et sõja-aastail tuli vihatagi armastusest ja

õrnusest oma kodumaa ja tema inimeste vastu. Ees seisid nüüdki ülesanded, mida ei saadud lahendada ilma armastuseta, ilma vaimustuseta.

Ka väike Rein sai vahetevahel ülesandeid, mis ta eneseväärtust kasvatasid. Vanad külma-tõbised õunapuud vajasisid ravitsemist. Juljus Noor õpetas talle, mis tuleb teha, et nende eluiga pikendada. Lumi oli ära sulanud, aias tärkasid lumikellukesed ja krookused. Lavaraamide read särasisid päikesepaistel, kasvumaja õhuaknad olid kõrgelt avatud.

Ühel niisugusel päeval läks traktor põllule ja hakkas lõokestega võidu oma laulu laulma.

Kui aednik Noor vaatas esimesi, kohe aurama hakkavaid künnivaagusid, muigas ta oma hiljutisi kahtlusi meenutades. Ta oli kartnud end liiga õrnaks muutuvat. Muidugi oli selle kartuse tekitanud kasvumaja idüll. Ta vaatas kaugele põldudele ja sulges silmad, lastes päikesel oma nägu paitada. Siin, kust traktor alustas, oli puukooli-ala. Külv pidi teostuma niipea, kui maa on ette valmistatud. Ning sedamööda pidid algama istutamised. Siis tuli kõik need praegu veel õrnust ja hoolt nõudvad taimekultuurid viia lagedale, karmidesse tingimustesse, tuultesse, öökülmade ja kahjurite ohtudesse. Ning see oli juba karmim võitlusväli.

Murede kasvades elavnes aednik Noor; raskused parandasid võitlusmehe enesetunnet. Mida suuremate takistuste kiuste oli kordaminekuid saavutatud, seda paremini need maitseisid.

Pärast hommikust tõttavat järelevaatust jäid kasvumaja ja lavad aia vaikusesse üksinda, järjest rohkem kandus töö põldudele, kus käis kibe maa ettevalmistamine, puukooli rajamine. Naisi ja tüdrukuid oli aiaharkidega hoolikalt mulda siblimas. Agroom mõõtis, andis juhatusi, parandas. Direktor, käsi mõõtenööri küljes, otsis silmadega eesrindlasi. Kuid sel päeval töötasid kõik hoolega — oli otsustatud õunapuuseeme esimeseks maiks mulda visata.

„Pagana pihta,“ ütles direktor Noorele, „vaadake ka teie! Kas te saate aru, kes neist kõige paremini töötab?“

„Ma juba vaatasin,“ vastas Juljus Noor. „Täna on

kõigil hoog sees. Ehk kui just arvesse võtta aastaid, siis vahest see vanainimene seal — ma veel ikka ei tea ta nime.”

„Vanainimene jah,” ütles direktor. „Mai Riip. Tal on juba oma seitsekümmend selja taga. Mõisnike päevil oli ta mees mõisas sepaks.”

„Teab siis küllaltki hästi, mis oli enne ja mis on nüüd.”

„Kui satub jutusoonele, siis veel räägib lugusid mõisnikest. Sõda on teda ka rüüstanud, aga ei midagi — nagu kadakakänd. Esimese maailmasõja ajal kaotas ta mehe ja ühe poegadest. Poiss, säärane Reinuvanune vist, toonud mürsu tuppa ja visanud ahju, isa ja poisijõmpsikas ise saanud surma. Aga teine poeg on praegu traktoristiks!”

„Juhan on tema poeg?”

„Jah, saarlased. Eit on juba aastat viiskümmend mandril elanud, aga räägib ja ütleb ikka „mõisa”.”

„Kuulsin, kuidas ta ühel päeval tüdrukutega riidles, neid tööle manitsedes.”

„Naistega on mõnikord hea tööd teha siis, kui nad on riius. Siis nad tõmbavad üksteise võidu, kiusust ja jonnist, üks tahab näidata, mis tema võib, teine, mis tema. Läänud aastal vihastasid tüdrukud vana Maie välja. Kui algas kartulipanek, maksis vana Mai neile kätte — oli koogu päeva kõigist ees. Mul oli inimesi vähevõitu ja ma olin hommikul mures, kuid õhtul... lihtsalt uskumatu. Ma räägin seda selleks, et te näeksite, missugune hing on selles vanainimeses.”

„Ega nad ometi täna riius ole?”

„Kaugeltki mitte. Mai töötab nagu alati, aga teised võistlevad. Maipidustused. Pealegi on vaja tantsu lüüa, aga suur tuba, mis talvel oli töötoaks, on alles koristamata. Kui saavad siin hakkama, siis võivad minna oma tantsusaali kaunistama.”

Koristamine ja kaunistamine algas juba lõuna ajal ja jätkus õhtu eel. Noorus avas aknad, tuulutas ja pesi — kevad oli tulnud. Kogu päeva, terve nädala, juba mitmeid nädalaid kestnud pingerikas töö ei olnud noortesse pisimatki väsimuse jälge jätnud.

Nüüd tundis aednik Noor end koduselt ja hästi. Ta

lückas külvimasinat ees ja vaatas mõnutundega, kuidas seeme langes pikkadesse, sirgetesse ja niiskettesse vagudesse. Pind näis olevat hea ja maa oli hästi ette valmistatud.

Pärast esimest maid saabusid soojad ilmad. Puud läksid kiiresti lehte, vanad õunapuud poetasid välja punaseid õiepungi. Lehed, tagasihoidlikumad oma arenemises, andsid eesõiguse õitele. Puud valmistusid õitsele ja ööd hakkasid valgenema. Väike Rein Alkjas, kelle käsi oli olnud tegev vanade õunapuude ravitsemisel, koges puhkemise eel seisvaid puid vaadates uhket tunnet.

„Niikaua kui pole noori puid, tuleb hoolitseda vanade eest,“ ütles talle aednik. „Nad on mõnikord väga tänulikud.“

Uus külv ei olnud veel tärganud ja see hakkas Juljus Noorele tasapisi muret valmistama. Päike kuumentas ja kõrvetas, kuid sademeid oli vähe, polnud peaaegu olnudki. Sademeid ei olnud, päikest oli, ja siis saabusid öökülmad. Nagu siin põhjas ikka, tulid hallad siis, kui puud olid õieehtes, nagu oleksid valged, lumele sarnanevad õiekuhilad ise ahvatlenud hallasid tagasi tulema. Karm põhjatuul, mis oli lõõtsunud mõned päevad, rauges ühel päeval õhtu eel.

„Nii,“ ütles aednik Noor sel õhtul oma väikesele abilisele, „nüüd on ta käes. Tuul jahutas maapinna ja nüüd tuleb vaikne ja selge öö. Millal ta peaks veel tulema kui mitte täna. Tuleb ja teeb kurja ära, nagu ikka ja nagu alati sel ööl, mil tuul uuesti läände pöördub.“

„Kas ei saa midagi teha?“ küsis väike Alkjas murelikult.

„Tuleb minna „õitsile“,“ vastas Juljus Noor. „Teeme aeda tuled, teeme suitsukatet. Sõjaski sai kasutatud suitsukatet.“

„Nii et meie oleme täna öösel nagu lahingus?“ küsis poiss.

„Jah, ikka. Inimene on alati loodusjõududega võidelnud.“

Juba õhtul viisid nad aeda prahihunnikuid. Kraadiklaas langes, kuid neile jäi nüüd paar tundi puhkamiseks. Polnud mõtet välja minna enne keskööd, kuid

väike Rein ei võtnud mütsigi peast, istus akna all ja käis iga poole tunni tagant õues, rohtu katsumas. Juljus Noor ütles küll, et enne südaööd pole midagi karta, kuid ta ütles ka, et kraadiklaase pole igakord uskuda. Ei tule ju suvine hall igale poole, tal on omad kohad, kus ta käib. Kuid rohi oli nii puude all kui ka lagedal sula, oli kastest märg, polnud tarretanud ega jääs.

Rohi oli ka siis sula, kui nad kesköö paiku välja läksid, hargid käes.

„Tahad, ma näitan sulle külma,“ ütles Juljus Noor, kui nad õunapuude alt läbi läksid. Puud õitsesid selle külma öö tardunud vaikuses rahulikkudena. Nad ei saanud teisiti, see oli nende aeg, nad pidid nüüd õitsema.

„Tahan küll,“ ütles poiss ja katsus ise mõistatada, kus võiks olla see hallale kõige meelepärasem koht aias. Kuid see koht polnud tiigi ääres, nagu ta oli arvanud, vaid hoopis mujal. „Kuidas sa seda tead?“ küsis ta, nähes, et Juljus Noor tiigi juurde ei lähe.

„Vanast ajast teada, kuhu see vaenlane enese kõige pealt maha heidab,“ vastas aednik Noor.

Nagu ta oli arvanud, olidki lavaklaasid valges jääs.

„Näed sa,“ ütles ta Reinule, „siin ta magab.“

„Ega ta klaaside alla ei poe?“

„Ei, sinna ta ei poe, kuigi need on sõnnikuta lavad.“

Siis hakkasid nad süütama kõikjale mööda aeda paigutatud prahihunnikuid. Valged suitsujoad tõusid vaikes öös sirgetena üles, kuid siin-seal lõi prahihunnik leegitsema ja väike Rein jooksis kärvesti tuld kustutama. Neil oli vaja ainult suitsu ja nad jälgisid põnevusega, mis suits üles jõudes ette võtab. Õnneks ei tõusnud ta sel ööl väga kõrgele, vaid jäi palakaina hõljuma aia kohale, järjest tihenedes ja moodustades aina ühtlasemat katet.

„Ei tea, kas on abi?“ küsis Rein.

„Küllap on,“ vastas aednik Noor.

Suitsu tihenedes said nad mahti mätaste all hõõguva risu juures käsi soendada. Nii ootasid nad päikesetera tõusmist, valvasid ja vestlesid.

Kui öövaht Tõnu, kes lauda juures oli jälginud tegevust aias, nägi, et suits õunapuude kohale hõljuma jäi,

sattus ta sellest segadusse. Valmiskeeratud plotski käes, tundis ta, et oli nagu millestki ilma jäänud. Ta oli lootnud ja isegi soovinud, et suits kõrgele tõuseb ja mujale maha langeb. Oli oodanud seda, et siis plotskit läita kahjurõõmsa mõnutundega. Sellest ajast, kui Rein tõrkuma lõi, ei olnud nõus viinaga linna minema, ta nagu ei sallinud aednikkugi. Poiss oli aedniku küljes nagu takjas kinni. Ega ametiühingu esimees üksinda selle asja taga ei seisnud. Nii oli püsinud pime vimmm ja viltuvaatamine tänaseni. Kuid nüüd ta millegipärast ei tundnud sellest mingit mõnu, see andis järele. Loll oled, Tõnu, mõtles ta, teised päästavad õunasaaki, sina aga näeksid, et see nendel ei õnnestu. Kas sinulgi pole sügisöödel seltsim ja mõnusam kõndida, kuulatades, kuidas õunad öövaikuses maha potsatavad.

Nii mõeldes tundis ta, et on hoopis mõnusam plotskit süüdata teiste juures istudes lõkkest kui siin tikust. Ning ta astus aiavärvast sisse, läks lõkke juurde.

„Suitsu teil siin palju, ei tea, kas tuld ka saab?“

Rein ulatas talle hõõguva orgi.

„Näed, meiegi oleme täna öövahid,“ ütles Juljus Noor.

„Jah, näha on,“ vastas Tõnu. „Ega minu püssist selle kurja vastu ei aita.“

Ta kükitas, aetas käed soojale mättale ja jätkas:

„Teil ongi täna õnne. Mõnikord veab suitsu kõrgele ja kannab eemale. Siis pole abi kedagi.“

„Ega tänagi veel tea,“ vastas Juljus Noor. „Seni pole viga.“

„Jah, loodusel on omad vigurid,“ möönis Tõnu. „Minu isa tegi suitsukatet õitsvale rukkipoollule, kuid suits kandus kilomeetri taha, langes naabri põllule. Mees magas, aga rukkipoold jäi terveks. Jah, vahel juhtub ka niimoodi.“

„Üksik inimene on looduse vastu üsna abitu,“ ütles Juljus Noor. „Mulle jutustas kord vana aednik, kuidas ta oli öökülmaga maadelnud. Ta oli tomatid varakult välja istutanud. Taimed olid pottides ette valmistatud, need olid tugevad ning hästi arenenud ja ta oli neile palju vaeva ning hoolt kulutanud. Lootiski palju, kuid pärast istutamist muutus ilmastik viluks, õhtud aina

kollitasid öökülmadega. Vanamees ei saanud sõba silmale ega saapaid jalast. Kattis oma hoolealuseid, valvas, tegi lõkkeid. Kuid öökülma ei tulnud. Ja viimaks aednik väsis, mõtles siis ühel õhtul, et ega see külm ikka tule, olen valvanud juba paar nädalat, pole tulnud, ega siis tänagi tule. Kuid just sel ööl, kui vanamees magas, tuli külm ja hävitas mehe töö ning vaeva."

"Oleks ta selle öö veel vastu pidanud," ütles väike Rein.

"Õpi sellest, et valvet ei tohi nõrgendada, kuni hädaoht möödab on," vastas Juljus Noor.

Tõnu pahvis suitsu, vaatas poisile otsa, ütles:

"Sa muudkui istud. Ei ole sul ka und."

"Ei ole," vastas Rein.

"Nojah," ütles Tõnu ära minnes. "Kui pärast on tahtmist, siis mine vaata sinna, vahtra otsa. Seal nad istuvad igal öösel ja hommikul."

"Kes?"

"Noored öökullid. Vahivad sealt alla, päris suured juba."

"Hakkab ära leppima," ütles Rein, kui Tõnu oli ära läinud.

"Hakkab sinust lugu pidama," arvas Juljus Noor. "Ta ise ka enam viina ei aja."

Kusagil lõi prahihunnik pragisevalt leegitsema ja Rein oli valmis jooksuma, et tuld kustutada, kuid nüüd arvas aednik Noor, et pole enam tarvis. Taevas juba leegitses ja päike oli valmis iga silmapilk tõusma. Kaks valvurit kinnistasid nüüd pilgud sinna, kus valgus ikka pimestavamaks muutus. Ja siis paiskusid esimesed kiired üle maa kumeruse, puudutasid puude latvu, kullates hajuvil olevaid suitsulinikuid aia kohal. Aednikud olid vabad, võisid nüüd magama minna.

Kui öökülmad möödusid, arvas väike Rein, et elu muutub rahulikumaks, et nüüd on suured kevadised mured murtud. Ja küllap nad oleksidki murtud olnud, kui oleks tulnud vihma, mida oodati nii Hallisalu soovhoosis kui ka ümbruskonna taludes pikisilmi ja igatsusega.

Ikka sagedamini jäi aednik Noor puukooli külvatud

maa-ala juurde seisma. Pilk murelik ja ilme mõtlik, vaatas ta pilvitut taevast ja kuiva mullapinda. Jah, kui sovhoosis oleks küllaldaselt inimesi, siis võiks ju kas või iga päev kasta, kuid nüüd kurtis direktor tööjõudude nappust. Viimasel tootmiskoosolekul oli sovhoosi mitte just rohkearvuline töötajate pere otsustanud teostada terve rea ulatuslikke töid; kastmist, küllaltki aegaviitvat, ei olnud kahe nädala kavas ette nähtud. Kui vesigi oleks olnud päris käe-jala juures, kuid seda tuli vedada tiigist.

Kuidas arenesid tööd mujal, kuidas nendega oli edasi jõutud? Rahvas tegi suuri pingutusi, võistles, oli uljas. Töölt tulles või tööle minnes uhkeldasid tüdrukud ja naised päevaste saavutustega. Need, kes nüüd laiselda püüdsid, sattusid põlu alla. Kõik see kokku tõendas, et inimesed viibisid südamega asja juures. Direktor teadis seda, aednik samuti, ent kui ta siiski direktorile rääkis kastmise vajadusest, raputas see kahtlevalt pead. Kuigi tal olid suured volitused tööjõu värbamiseks, polnud praegu kustki inimesi võtta. Ja ega neid polnud kevadelgi hõlpus saada. Jah, nii see on: mujal, kapitalistlikes maades, vallandatakse töölisi, meil aga tuleb neid otsida tikutulega.

Polnud kerge uusi töid teatavaks teha inimestele, kes niigi pingutasid, kes oli kahtlejatega kihlagi vedanud, et neil õnnestub täita ettenähtud töönormid. Kuidas minna nüüd nende juurde ja öelda, et teil tuleb veel seda ja seda teha. See mõjuks nagu halvasti, rebiks alla nende vaimustust ja hooгу.

Direktor võttis siiski ühel hommikul enne tööleminekut sõna. Pingutused on tõepoolest tunnustamisväärased, ütles ta. Ent peremees, kui on tarvis, ei hooli päeva pikkusest, jätab mõnedki tööd-toimetused õhtuks, võtab abiks öötunde. Meil ei ole vaja öid abiks võtta, küll aga mõningaid õhtutunde. Meie oleme nüüd ise oma peremehed. Kes teist on nõus õhtustest kastmistest osa võtma?

Naised, kellel olid lapsed, jäid vaikseks, tüdrukud hakkasid isekeskis sosistama, kuid Rein Alkja lapseohtu hääl teatas valjult:

„Mina. Mina olen nõus.“

Igaüks kuulis, et hüüdja oli väike Rein. Ka suur Salme, noor punapõskne lesk, kes selle hüüde peale ringi vaatas, teadis seda. Siiski tegi ta nii, nagu poleks ta hüüdjat tundnud.

„Kes see mina on?“ küsis ta otsisklevalt ringi vaadates, kuigi Reinu väga hästi nägi.

„Mina!“ kordas Rein mehiselt.

„Ah sina,“ ütles suur Salme, läks poisi juurde, võttis tal naljatades kaelast kinni ja hüüdis: „Noh, kui sina, siis mina ka. Mina!“

„Mina!“ hüüdis nüüd väike Salme.

„Meie tuleme kõik!“ hüüdsid tüdrukud.

Sel silmapilgul tuli Tõnu koorejaama juurest.

„Tõnu!“ hüüdis nüüd suur Salme.

„Mis sa tahad?“ küsis öövaht porinal.

„Tule siia!“

Tõnu jäi seisma, kuid ei hakanud veel tulema.

„Olgat ei ole näha, mis sa kardad?“ hüüdsid tüdrukud. Öövahi nägu tõmbus pahaselt naeratama, kuid nüüd ta tõepoolest tuli tüdrukutele lähemale.

„Mis te siin irvitate?“ küsis ta.

„Võtame su Olgalt üle,“ ütles üks tüdrukutest.

„Mine, hull!“ hüüdis aga nüüd suur Salme. „Mina teda ei taha. Aga vaata, meie hakkame nüüd õhtuti kastma — sina, Tõnu, pead ka aitama.“

Tõnu lõi käega ja pööras otsemaid minekule.

„Ei tea, mis ta õieti mõtles, et meie anname talle suhkrut või,“ ütles tüdruk, keda hüüti väikeseks Salmeks.

Kõik hakkasid naerma, see oli hele, nooruslik ja raskusi trotsiv naer. Ja aednik Noor ütles:

„Polegi rohkem vaja. Kui me selle seltskonnaga läheme, siis oleks ju lausa ime, kui seeme ei tärkaks — selle rõõmsa naeru, nende kilkamiste peale. See on veelgi kosutavam kui vihm.“

Nagu Juljus Noor oli arvanud, kujunesid õhtused kastmised tõesti naeruohtateks. Need olid toredad talgud, mis kestsid mõnigi kord öötundideni. Kuiv maa hakkas lõhnama nagu vihma ajal. Väike Rein oli hobusepoiss ja vaadimees. Kui ta tühja vaadiga tiigile

sõitis, kippusid tüdrukud kaasa sõitma, et teda vaadi-
tätmisel abistada, kuid sellest keeldus Rein kindlalt
ja isegi kurjaks muutudes.

„Las nad tulevad, sa ei jõua,“ ütles aednik Noor.
„Ära nii kade ole!“

„Kui kauaks jääd, siis me kastame su märjaks,“
ähvardasid tüdrukud.

Vaat veeres hirmsa põrinaga minema, ega võtnudki
palju aega, kui Rein vaikselt vulksuva vaadi kõrval
sammudes tagasi tuli.

„Sina, poiss, ära katkesta ennast ära,“ hoiatas teda
suur Salme.

„Ei katkesta,“ vastas Rein.

„Ärge uskuge, teda aidatakse tiigi juures!“ hüüdis
keegi.

„Ei aita keegi.“

„Ära valeta!“

„Aga kui valetad, siis läheb sul halvasti,“ hüüdsid
tüdrukud.

„Ja mis siis, kui aitabki,“ ütles poiss viimaks tusa-
selt.

„No mis, sa tahad siis teiste kulul au teenida,“ hüüti.

„Ei, seda ma ei taha,“ hüüdis poiss.

„Mis nüüd sellest,“ ütles suur Salme. „Aga meie
oleme sinu pärast mures — teed endale liiga.“

„Ma ei taha teiste kulul au teenida,“ tunnistas nüüd
Rein. „Tõnu keelas ära, ütles, et ära sa teistele hinga
sellest, et ma aitan.“

„Tõnu häbeneb,“ ütles aednik.

Nüüd, kus kõik olid käed külge pannud, avalikult ja
salaja, häbenedes ja uhkusetundega, naerdes ja tõsi-
selt, — just nüüd tekkis Juljus Noore hingesse uus kar-
tus. Mis siis, kui nüüdki veel külv ei tärka, kui seeme
ei idane? Vahest ei olnud stratifitseerimine küllaldane,
vahest oli põud seemne vahepeal rikkunud? Igal hom-
mikul, kui päike oli alles madalal, läks ta külvivagude
juurde, kükitas seal maha ja vaatas vastu päikest, vői-
deldes mure ja kartusega. Jah, oleks hirmus, kui seeme
nüüd ei tõuseks! Mahavisatud vaev ja aeg! Jah, seda
ka, kuid kõigepealt ikkagi inimeste vaimustus, uljas
kaasalöömine, nende rõõmus naer, mis vagude kohal

oli kaikinud. See piinas, pani kannatama Juljus Noore vastutustunde.

Kui ta neil päevil mõtles võimalusele, et külv ei tõuse, tundis ta ennast kelmina ja petisena südamete ees, kes nii andunult olid vaeva näinud. Kuid nädal aega pärast kastmist võis ta rõõmsa südamega väikese Reinu põllule kutsuda. See oli jällegi varane hommik. Kui nad külvivagude juurde olid kükitanud, ütles Juljus Noor:

„Vaata nüüd vastu päikest!”

„Jah,” vastas Rein noorusliku aukartusega. „Read aina punetavad, nagu tikandus.”

„Stratifitseerimine aitas, külv õnnestus,” ütles aednik Noor ja vaatas poissi, kelle silmad särasid.

Järgmisel tootmisnõupidamisel oli sovhoosi punanurk lilledega kaunistatud. Inimesed istusid pinkidel ümber laua pidulikumalt kui tavaliselt. Täna võidi tagasi vaadata kevadistele töödele: külvid olid külvatud, kõik istutamised istutatud. Direktor pidas kõne, ta avaldas rõõmu, et võib oma inimestele kindel olla. Igaüks oli teinud kõik, mis oli tema võimuses.

Nagu alati, oli tänagi seinalehele märgitud uusi eesrindlasi. Puusepp Maadema uuris seinalehte oma prillide tagant. Kes olid sel kevadel olnud kõige paremad? Alati, kui ta leidis uue nime, vaatas ta ringi, kas nimekandjat ennastki on näha. Kirja luges ta läbi prilliklaaside, inimesi vaatas üle prillide. Jah, seal nad olid, need kaks kõige paremat kündjat, istusid särgiväel akna all. Ta luges uuesti, siis pööras vaatama Rein Alkjat, nihutades prille veelgi kaugemale ninale. Ta vaatas poissi ainiti ja nagu usutlevalt, kuid ta silmade ees seisid veel ikkagi kirjatähed seinalehelt: „Avaldan kiitust Rein Alkjale hoolsa töö eest.”

Viimaks puusepp naeratas, siis ütles:

„Soovin sulle õnne!”

Juljus Noor vaatas vana Pauli ja Tõnut. Nad istusid kõrvuti, kuid nüüd tõusis Tõnu ja hakkas väljuma. Kuid Reinust mööda minnes surus temagi poisi kätt. Ta katsus seda teha vargsi, nagu oli aidanud vaaditaitmiselgi. Juljus Noorele näis et ta veel ikka midagi nagu oleks häbenenud.

„Noh, kuidas sa oma pojaga rahul oled?“ küsis direktor vanalt Paulilt.

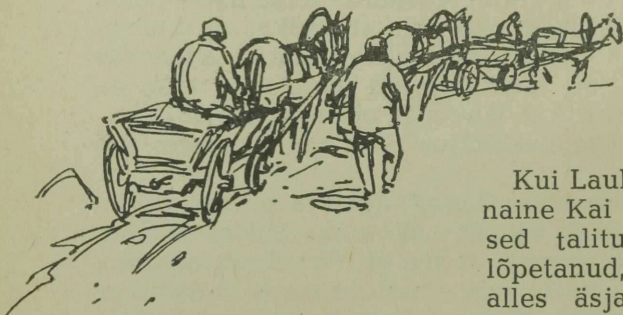
„Küsige parem temalt, kas ta minuga rahul on,“ ütles isa. „Varem mul seisis pudel voodi all, aga nüüd ära mõtlegi sellele. Ei nurka ega voodi alla, ära too toa ligigi. Kui tahad tilka võtta, siis mõtle enne nädal aega, kus seda teha. Mõtle ja otsi parajat paika. Ja kui ta siis riidlekski, nagu ikka riieldakse, läheks vihaseks või turtsuks. Hiljuti hakkas mind nimetama isaks — poe siis häbi pärast kas laua alla või leivaahju.“

Külv õnnestus! mõtles Juljus Noor ja südamesse tuli hea rahu.

„Ka mina soovin sulle õnne,“ ütles ta poisile, kellel isa sõnade puhul oli piinlik hakanud. „Sul seisab ees terve elu. Ja pea meeles, et see ei ole mingi tavaline, juba ette mandumisele määratud elu nagu kodanlikus maailmas. Sinu elu on nõukogude inimese õnnelik elu.“

Suurest toast hakkas kostma akordioni rõõmsaid helisid, kutsudes tantsule.

1946

1

Kui Laulumänniku pere-
naine Kai oma hommiku-
sed talitused köögis on
lõpetanud, kui pliidi all
alles äsja ägedasti prak-
sunud kuusehalud söele
on põlenud ja Juhan

kambris ikka veel ärganud pole, siis muutub kella-
tiksumine valjuks ja hakkab kostma tagatoast kööki.
Kai, kes on oma vähesed talitused lõpetanud,
lehma välja viinud, sea ja kanapojad tasunud ning
kellel nüüd toitki valmis, ei taha meest veel äratada,
kuigi käimiste lõppedes tupp saabunud vaikus teda
isemoodi ängistab. Kell on harilikult siis üheksa või
pool kümme, kuid Juhan tuli koju alles kella kuue
paiku. Kolistas ukse taga nagu harilikult, tuli tupp,
võttis vaikides riidest lahti, heitis asemele ja juba
järgmisel hetkel magas norinal. Aga ometi on kolmest
tunnist vähe, isegi Juhani-taolisele, kes oma vana-
inimese-und küll raskesti, kuid lühikeste lugudena ma-
gab. Kolmest tunnist on vähe, liiati veel, kui ta kogu öö
jälle kolhoosi majapidamishoonete vahel on tramanud.

Magagu veel, vähemalt tund aega, enne ei hakka
ma teda ka sööma äratama, mõtleb perenaine ja vaatab
aknast välja. Kohe akna all on rukkikõrs, mis ulatub
kuni laane servani.

Kuigi nad varakevadel kolhoosi astusid, ei saa pere-
naine ometi teisiti, kui peab mõtlema, et siin kasvas
nende, mitte aga kolhoosi, vaid Laulumänniku rukis.
Selle rukki külvas vanamees läinud sügisel üksiktaluni-

kuna. Nüüd oli see lõigatud. Kolhoos lõikas ja vedas vihud viimseni ära, ilma et nendest ükski Laulumänniku katuse alla oleks sattunud. Päris õige see paraku siiski ei olnud. Aga kas see oli vargus, kui ta augustikuu hämaral õhtul need kaks rukkivihku oma rehe alla tõi, omalt põllult, nagu ta siis ütles Juhanile, kes need vihud sõnalausumata käe otsa võttis ja põllule tagasi viis. „Vanas eas hakkad varastama!“ ütles Juhan tagasi tulles. „Mis su arus on?“

Nende mõtete eest ei ole Laulumänniku Kaiel pääsu, kui ta siit aknast üle rukkikõrre metsa poole vaatab. Neid ta mõlgutab praegugi, lastes mehel magada, kuulatades ise kella vahete-vahel jälle valjunevat tiksumist tagakambris.

Harva juhtub, et keegi mööda seda metsäärset teed seal rukkikõrre taga Laulumänniku poole tuleb. Aga nüüd näeb Kai siiski, et keegi sellelt metsäärselt teelt astub rukkikõrde ja hakkab tulema otse üle põllu Laulumännikule. Tulija on vanaldane mees, ise võib-olla alla keskmist kasvu, kuid üsna pikkade kätega. Käte pikkuse poolest võiks ta olla koguni suur mees, kas või Väljalt.

Tulijat tuntakse ta kätest— see on Ulearu peremees Gustav, Kannu Gustav. Noh, mis tema siis? mõtleb Kai ja tunneb ise külalise tulekust rõõmu. Saab sõnakese kellegagi juttu ajada, kuulda, mis ka külas uudist on. Nema siin, Laulumännikul elavad rohkem nagu metsa ääres. Gustav tuleb puupinu tagant läbi, kraabib ukse ees jalgu, kõhatab kijas ja koputab sellegi peale veel ukse pihta.

„Tule aga tule!“

Gustav astub sisse, jääb seisma aga uksealuse hämarusse, nagu kardaks ta edasi tulla või nagu oleks ta nende inimestega siin võhivõõras.

„Noh, ei sa kaugemale julgegi tulla,“ ütleb pereinaine rohkem sõnadesse pandud kui ilmes väljendatud naeratusega.

„Mis ma sinna kaugemale tulen,“ vastab Gustav samuti. „Ei tea, kas seda vanakolli ongi kodus?“

„Keda?“

„Seda va... noh — Juhanit,“ ütleb Gustav, lause

alguses otsekui otsides ja komistades, ent Juhani nime niivõrd valjusti põrutades, nagu oleks ta süda äkki millegipärast täis karanud.

„On küll,“ vastab Kai.

„Magab?“ küsib Gustav nüüd hoopis tasa, näo laiaks naeratuseks valgudes.

„Jah.“

„Seda ma arvasin,“ vastab Gustav ja astub uksealusest hämarusest kaugemale. Siin võtab ta oma roheka kübaragi peast. Ta nägu on pruun, peaaegu tõmmu, laup aga helevalge. Lauba keskpaigast käivad üle sügavad vaod, ülalt on sellele kleepunud musti, igavesti higiseid juukseid. Ta tumepruunid vurrud on paksud, kuid hallisegased. Seda kõike on näha nüüd, kus ta on valgusse astunud ja siin istet võtnud.

Jutt jääb natukeseks ajaks soiku. Gustav paneb kübara põlve otsa ja otsib midagi taskutest, küllap suitsvärki. Nüüd on kuulda, kuidas tagakambris vana puuvoodi raksuvalt nagiseb. Võib arvata, et seal suur mees ennast ringutab või mõnuses unes teist külge pöörab. Sedamööda kuidas see nagisemine sageneb, võib oodata Juhani ärkamist.

Täna ta ärkab just kellalöömise ajal. Kell lööb kümme. Kuigi ta, jah, on kolhoosi öövaht, ega siis kauem ometi magada kõlba, päevavalgus ja eluaegsed harjumused segavad. Pealegi kuulis ta täna natuke aega tagasi läbi une, nagu oleks keegi võõras köögis rääkinud. Ning kell ei jõua oma kümmet lööki veel ära põmutada, kui Juhani juba jalul on ja kambri uksest kööki astub.

See tuleb köögis istujaile kaunis ootamatult, sest kella löömise ajal nad ei kuulnud, kuidas voodi mehe raskuse alt vabanedes kägises, ei kuulnud ka põrandalaudade naksumist.

„Näh!“ ütleb Kai. „Siinsamas ikka magasid nagu kirves seinas ja nüüd juba üleval.“

„Eks ta kuulnud, et võõras mees ajab naisega juttu,“ ütles Gustav tubakapusarat käes hoides. „Noh, tere ka, Juhani.“

„Tere. Või sina, Gustav, olidki see, kelle häält ma läbi une kuulsin.“

„Mina jah. Kas said oma jao täis või jäi puudu?”

Kuid Juhan ei vasta talle. Ta haigutab niivõrd pikalt, et selle haigutuse kestel kell võiks veel kord kümme ära lüüa. Siis läheb ta akna alla ja vaatab välja, mõlemaid käsi raskesti akna all asetsevale lauale pannes.

Täna on puhkepäev ja näib, et tuleb jälle ilus ilm. Praegu ongi kuiva kibedasti tarvis. Põllud kõik vilja täis, vihkudes ja jalal. Masindaminegi igal pool käimas. Juhan lükkab akna valla ja kuulatab.

„Jah,” ütleb ta siis. „Masindavad. Kuula, kuidas undab. Kui ilm peab, siis teevad täna nisule lõpu peale.”

Gustav on endale suitsu ette keeranud ja hakkab kohe ägedasti kiskuma, sest näib, et tubakas on niiskevõitu.

„Kas rukis on juba läbi?” küsib ta.

„Jah,” vastab Juhan mõningase uhkusega hääles. „Läbi. Normgi riigile ära viidud. Laupäeval, autodega kohe.”

Toas on säärane vaikus ja Gustavi näol selline ilme, nagu ütleks keegi: „Või nii!” Aga ei Kai ega Gustav kumbki lausu sõnakestki. Isegi naeratus Gustavi näol on poolik, kui ta maha vaatab.

Nad on vanad sõbrad, Kannu Gustav, Ulearu peremees, kes tänini on jäänud üksiktalunikuks, ja Laulumänniku Juhan, kes juba kevadisel teedelagunemisel põllumajanduslikku artelli astus. Ega see igakord midagi veel ei tähenda, kui on kaks-kolmkümmend aastat ühes külas elatud. Peab olema midagi, mis mehi seob. Vähe on kokkupuutumistest linnateekondadel, veskitel, sepa juures; vähe ka sellest, kui mõnikord laadal on seltsis pudel või kaks ära võetud, pärast kaelast või rinnust kõrgendatud meeolus, südamlikus kuraasis kinni hoitud. Muidugi nende sõpruses ei puudunud ka see kõik. Aga oli midagi veel, mis neid kõigest sellest rohkem köitis. Maja ehtasid nad endale üheaegselt. Ning lõpuks, enne kui maja valmis sai, olid peaaegu samaaegselt nii ühel kui teisel sõrmedki põhjas. Siis oli esimest korda, kui nad teineteises paraja paarimehe metsatööl leidsid. Läheneti teineteisele Härqmäe taga, kus nad sel sügisel metsnikule palgamaaks uudis-

maad harisid. Töö oli seal raske. Metsajuurimine vajas karurammu, aga ka osavat silma ja osavaid kirvehoope. Ning kõige selle kaudu saadi suurteks sõbrameesteks. Oli muidki asju, mille kaudu läheneti. Näe, tuli niisugune aeg kätte, et pilpad said otsa. Rahagi oli otsas. Kuid riigimetsas kasvas ilusaid pilpamände. Oli vajadus mõni nendest ära tuua. Kibe vajadus oli. Aga mine sa niisugust mändi metsast üksinda tooma, pealegi, kui ta kasvab künka otsas või siis jälle küngaste vahel orus. Hea küll, lähed ja saed maha. Aga kuidas sa ta ära tood? Vankriga ligi ei pääse? Küllap pääseb, aga jäljed — kuhu sa need paned! Ja siis ütleb üks ainult sõnakese teisele ning see töö tehakse ära mõnel öösel kahekesi, vaikselt, ilma suurema raginata ja ilma hobuseta, ilma vankrita — notid tuuakse ära enda seljas ja maha ei jää mingit aset ega jälge, ei kändu, ei ladvaotsa ega oksakragi, just nagu poleks siin mitte kunagi puud kasvanudki. Kuid ega sellest ei jää südamesegi niisugust jälge nagu vargusest. Kui notid olid kodus ja kõik oli läinud õnnelikult — metsavaht ei olnud peale tulnud —, siis oli süda rahul! Ei, süda oli koguni õnnelik sees, ja rõõmus, et nüüd saab majale katusegi peale, olgu muud, mis on. Ega seda peetudki varguseks. Riigi mets! Kui riik oli rikaste käes, siis peeti niisugust võtmist üheks oma õiguste maksmapaneku vormiks.

Need sõbrad ei ole teineteist nüüd hulgal ajal näinud. Ning nüüd tundub, et nende vahelt on keegi läbi jooksnud, et kõigil sellel, mis neid seni sidus, et kõigil neil mälestustelgi rängast tööst ei ole endist tähtsust. Kevadel, kui kogu küla kolhoosi astus, oli Kannu Gustav ainus, kes sellest tagasi pörkas.

Nende vahel on nüüd midagi. Ja peabki olema. Sellele mõtleb Kaigi, meenutades, kuidas majaehitamise ajal mehed pilpamände vaikselt oma seljas koju tassisid, üks ühel öösel ühte, teine teisel öösel teist aidates. Kas nad seda nüüd veel teeksid? Ei! Kui nüüd Gustav tahakski, aga ei sest Juhanist talle enam abimeest saaks. Mitte sellepärast, et ta on nüüd vana, nagu ei suudaks ta, vaid sellepärast, et tal on nüüd teine arvamine. Elati ju mõisa päevil ka. Kord oli Juhan rehe-

peksu ajal kottidevedajaks — tõstis terve kuuepuudase koti rukkeid kõrvale. Öösel tõi koju. Ja oli uhke pealegi, aga mine nüüd veel . . . Näe, nende vihkudega! Kai poleks võinud uskuda, et Juhan need tagasi viib. Igaühel oleks kahju olnud temast, Kaiest, kui ta üle aianurga tuli ja hämaruses sõstrapõõsa tüügastele komistas, aga Juhan hakkas torisema, võttis vihud käest ja viis tagasi põllule . . . Gustav ongi nii imeliku moega. Ei ta räägi, vaatab aga maha, näol poolik naeratus. Mine tea, ehk viimaks tuligi Juhanit riigimetsa endale abiks vargile kutsuma.

Jõudnud sellise oletuseni, teeb Kai omalt poolt juttu rukkist, seda rohkem, et Juhaniga kahekesi olles ta viimasel ajal pole söandanud oma kurtmistega välja tulla. Ta teab, mis sellest tuleb. Juhan saab pahaseks ja hakkab riidlema, ütleb harilikult:

„Mis ta hakaku jälle; mis rukkist sul siin liivasossil ka kasvas.“

Aga nüüd on võõras siin, pealegi Kannu Gustav, Juhani vana sõber. Ega ta nüüd ei hakka ometi lausa pahandama. Ja kui peaks hakkamagi, siis Gustav ehk lämmatab ära. Ning Kai ütleb seda, mida ta juba palju kordi on ütelda tahtnud, kuid pole söandanud, kartes meest.

„Ma kohe nutsin, kui neid vihke siit põllult veeti.“

„Säh hullu,“ ütleb Juhan ärritatult. „Kes see viis või vedas — mina ise olin ju ka vedamas.“

Gustavi silmis välgub midagi lõikavat ja teravat, kui ta Juhanile just nagu altkulmu ja vilksamisi otsa vaatab, aga ta ei ütle midagi. Vastupidi — ta huuled pigistuvad veelgi rohkem kokku.

„Sa pole parem kui see va Jala Jüri Majamehe matuste ajal,“ ütleb Juhan Kaiële järgnevalt.

„Mis temaga siis oli?“ küsib nüüd Gustav tumedalt, hambaid suus nagu risti hoides.

Kai teab, aga Gustav ei ole seda veel kuulnud. Ning selletõttu ütleb Juhan jutumõnu märgatava tõusuga:

„Noh, surm ei tulnud Majamehele järsku ega päeva-pealt. Mees põdes oma kuu aega ja eks tal olnud siis aega mõtelda ja kõiki asju veel enne surma arutada. Kadunu viimseks sooviks oli, et kogu kolhoosi rahvas

kutsutaks tema matustele. Kutsutigi. Aga üks Jüri, vaene mees, jäänud matusepäeva hommikul hiljaks; kui tuli, siis enam ei leidnud kolhoosi õuelt oma vankrit. Ja muudkui hakkas aga üksisõnu ajama, et kus on minu vanker ja kus aga on minu vanker. Justkui laps kohe. Vaata, et mehel on kas või nutt varuks. Kas see pole ükskõik, missuguse vankriga sa sõidad? Või oleks siis tema vanker teiste omadest millegipoolest parem — vedrudega või kummirehvidega."

Gustav tõstis pilgu nüüd üsna pikkamisi Juhanile. Pikkamisi tekkis ta silmadesse mingi tige, pilkavalt väljakutsuv naer, ning ta ütles samuti pikkamisi, hambaid endiselt suus nagu risti hoides:

"Oma ikka oma, oma on ikka parem. Mis kuradi päralt ma teise vankriga pean sõitma, kui mul endal on. Iseasi, kui ei ole."

"Ega temale või nüüd midagi enam rääkida," lausub Kai Juhanile toitu lauale viies.

"Minule võib kõike rääkida, ainult tühja juttu mitte. Mis asi see siis on: inimesed on kolhoosis, aga üks nutab oma vihkude pärast, teine otsib oma vankrit taga, kolmas on oma heinasaagi üle uhke, nagu see Väljalt. Kord hakkas koosolekulgi õiendama, et kolhoos olevat tema ristikupõllult saanud ligi nelikümne koormat heina. Kas sellest siis küllalt ei olevat, nüüd tahetavat tema ristikuädalale kolhoosi lehmadki veel söömä panna. Ei tea, kes see tema või kes see kolhoos tal on."

"Seda oli kuulda jah," kinnitas Gustav ilme kahjurõõmsaks muutudes. "Eks ma ütelnud juba kevadel, et saagu minust, mis saab, aga kolhoosi ma teistega riidema küll ei tule."

"Kas kolhocs riidu ajab?" küsis Juhan.

"Mis ta siis muud teeb?" küsis Gustav omalt poolt.

"Näe juttu, mis sina ka ajad!" ütles Juhan ilmega, nagu poleks ta võinud uskuda, et Gustavilgi pole targemat aru. "Kolhoos ajab inimesed riidu?"

"Nojah," ütles Gustav. "Mispärast sa ise selle Tina Jaagupiga heinaniidu ajal riidlesid? Kas sa varem temaga riius olid? Ei olnud."

"Kes see seda juba sulle rääkis?"

„Noo!“ venitas Gustav paljutähendavalt. „Kus tegijaid, seal nägijaid.“

„Ah mis ma riidlesin või?“ küsis nüüd Juhan. „Hobuse pärast.“

Ta pidi seda lugu nagu jutustama hakkama, mõtles aga ringi ning ütles: „Mis mina seda enam kordama hakkam, kui sulle juba räägitud on. Kes see rääkis? Kas Jaagup ise?“

Kannu Gustav naeris täna esmakordselt häälekalt. Selles oli midagi väga tuttavlikku, sõbralikku, sellist, mis meenutas meeste endisi suhtlemisi. Ta naeris ning ütles siis tõsinedes:

„Ei, ega mulle pole keegi rääkinud. Jaagupit ma pärast seda korra küll nägin, küsisin, et mis asja see Juhan sinuga riidles, aga paistis, et tal ei olnud suurt lusti vastata.“

Nüüd naeris Juhan.

„Aga kuidas sa seda siis tead? Kai rääkis ehk siis, kui ma magasin.“

„Pole mina hinganudki,“ kostis Kai. „Meie Gustaviga ei saanud veel rääkima hakatagi, kui sa juba üles ärkasid.“

„Ma ise kuulsin, kuidas te riidlesite,“ ütles Gustav.

„Soo. No kus sina siis olid?“

„Ma tulin soost,“ vastas Gustav. „Juba viinavabriku juures hakkasin kuulma, kuidas kolhoosi talli taga riieldi. Sõnadest ei saanud aru, aga häälest tundsin ära, et olite sina ja Jaagup.“

„Nojah, kas mul siis polnud õigest riielda? Inimene tuleb heina niitmast, üks hobune päris kuiv, teine lausa vahus. Kes siis niiviisi tohib!“

„Mis see sinu asi oli? Eks teil ole tallimehed. Ja esimees — kus selle silmad on?“

„Kas tema kõike jõuab. Ja miks siis mina ei või. Igaüks peab katsuma hullule aru pähe panna.“

„Jaagup siis oma hobust ei sundinud?“

„Ei jah.“

Gustav vaikis hetke ja ütles siis juba nagu parastades:

„Küllap see teine oli sinu hobune.“

„Ei olnud minu,“ vastas Juhan. „Paarimeheks oli

Muki väike mära. Aga mis siis, kui teiseks olekski minu hobune olnud — ühegi loomaga ei tohi niimoodi teha. Üks veab, teine ei vea — kaigas ikka jalg maad tagapool. Mis sa, hullpime, loomast nuhtled? Sa, Gustav, ütlesid, et kolhoos ajab inimesed riidu — see on rumal jutt. Kas kolhoos käsib tal niimoodi teha? Kas see on kolhoosi süü, et mõni inimene on nii lühikese aruga või kurja meelega? Kolhoos on ainus koht, kus niisugune veel inimeseks võib saada."

"Ega mina nende rukkivihkude pärast pole kuskil kurtmas käinud," ütles Kai. "Ainult koduseinte vahel... Kui ma siin ka rääkida ei tohi, kus ma siis veel tohin." Ta vaikis natuke ja lisas siis: "Kõik pole ka niisugused nagu sina."

"Missugune mina siis olen?"

Vastust ei tulnud kohe.

"Kalk," ütles Kai viimaks. Ning natukese aja pärast: "Magasid nagu mürakas, kui kolhoos lõikas sinu rukist."

Ka nüüd ei tulnud vastust kohe. Gustav vaatas nii ühele kui teisele otsa. Juhanile pilku heites tõmbus ta kulm nagu kortsu, kogu ilme muutus pahuraks.

"Kolhoos lõikas minu rukist?" küsis Juhan imestunult. "Kus see minu rukis pidi olema?"

"Eks see, mis sa mullu sügisel ise külvasid."

"Kolhoos lõikas kolhoosi rukist ja mina magasin oma magamisaega," vastas Juhan.

See oli niisugune jutt, mis Kaie meele ikka haigeks tegi. Pikk eluaeg teineteise kõrval elatud, seda Juhanit on nähtud mitut moodi, aga et ta niisugune on, seda poleks võinud arvata.

"Mine räägi," ütleb Kai. "Nagu poleks see tema asigi, mis nüüd tehakse."

Juhan tõmbus näost tusaseks. Ta katkestab hetkeks söömisegi ning silmadesse tekib mingi võõras helk, mida tõepoolest võib kalgiks nimetada.

"Miks ei ole minu asi," ütleb ta. "Mulle oleks öövahi-ametist küllalt — kes mind saab sundida pärastlõunati tööl käima."

"Naa," ütleb Gustav pisut läbi nina mõnitavalt, "eks see kõht sunni."

„Kõht muidugi,“ toetab teda Kai.

„Kuulge, te kisute mu täna Lommikul vägisi riidu.“

„Ega ma siis valesti räägi,“ vastab Gustav.

„Ei ole nälg, mis mind neid pooli päevi sunnib tegema. Ega meil seda tööjõudu ülearu ole. Tööd on hoopis rohkem. Uusi hooneid tuleb ehitada, vanadel tahavad katused parandada. Näe, kui mina vasikatele tara ehitasin, oli kolhoosis nii kibe töö käsil, et polnud kedagi võtta, kes oleks aidanud materjali metsast välja kanda. Rasked, veritoored kuuselatid ja palginotid — kanna üle kraavide — maapind jalge all mätlik ja pehme. Ega see ole naljaasi. Kui mind kõht sunniks, eks mul, vanainimesel, oleks siis ka kergem marjul käia. Nagu see Muki. Oli selgi päeval marjul, nägi, kuidas ma neid palginotte seljas kandsin, ja kus hakkas ka käsi kokku lööma, et võeh seda asja küll, et näe jah, et kas sul, vanainimesel, on tarvis neid seljas tasida, kas sa teisiti tõesti süüa ei saa. Nõndamoodi siis teie ka, et kõht sunnib. Aga kes siis teeb, kui kõik hakkavad Muki moodi mõtlema ja Muki moodi talitama? Ise alles noorepoolne inimene, aga töö ei käi. Seda kolme päeva ei maksa arvatagi.“

„Mis ta sinna kolhoosi peaks tööle tulema, kui arvab teisiti kergemini saavat.“

Seda ütles Gustav.

„Nojah, näe teda ajab kõht,“ kostis selle peale Juhan. „Inimesel pole pead nagu ol'agi. Just nagu rohutirts teine. Saaks aga suve üle. Teiste inimeste peale mõtlemist ei ole. Oma tütargi ei lähe korda.“

„Noh, mis sellel siis viga on?“ küsis Gustav.

„Eks tal ole ema pärast häbi. Kes see inimeste suud saab kinni panna. Naeravad. Ja näe, rüüd oli Mukist pilt koguni seinalehte pandud.“

„Nojah, aga sina ole see kange, kes teeb seda, mida teised nooremadki mehed tegema ei hakka,“ arvas Kai.

„Ära tassisin,“ kinnitas Juhan. „Ja teie tulete mulle veel nina peale viskama, et ma ainult oma kõhu pärast tööil käin. Loomad kasvavad. Mina olen vana, aga mul on hea vaadata, kuidas nad seal minu ehitatud taras kepsutavad. Neist saavad ükskord lehmad, annavad

piima... Las me saame ka oma sood ja heinamaad korda."

"Ma tulin vaatama, kas sa täna ka tööle lähed," ütles Gustav äkki, nagu oleks just nüüd see kõige kohasem aeg oma asjadest juttu teha.

"Mis siis on?" küsis Juhan kuidagi iseäralikult erk-saks muutudes.

"Einoh, kas sa ikka lähed?" käis teine peale.

"Jah, pidin minema küll."

"Mis töö teid siis nii kangesti taga ajab?"

"Oo, kullake, millal sellest tööst siis puudu on! Kuuled ise, et nisu masindamine on käimas. Tahame täna õhtuks lõpu peale teha."

"Küllap tehakse ilma sinutagi."

"Ei tea midagi," arvas Juhan. "Jääb aga äkki minu osa koormaid põllule, ja kui homme vihma sajab, mis siis ütled. Oli sul minu abi tarvis või?"

"Oleks olnud küll. Tulin vaatama, kas saad mulle tulla appi siga veristama."

"Ega ta haige ole?"

"Ei," vastas Gustav lühidalt.

Tuppa tekkis vaikus. Siis ütles Kai: "Sa, vanamees, võiksid kolhoosist ehk ära jääda."

"Näh, kus ma siis võin, kui ma minna lubasin," vastas Juhan. Gustav vaatas maha. Ta hambad kippusid ülemisele huulele, hakkasid seal kärsitult vurru närima. Ta ei saanud enam Juhanist aru. Polnud enam nagu see meeski. Kolhoosnik! On hakanud kommunismi ehitama. Mis ta enesest arvab? Ja äkki tõusis ta püsti, nagu oleks tal minekuga hirmus kiire.

Aga nüüd ütles Juhan:

"Täna ma jah ei saa sulle appi tulla, aga kui asi kannatab, siis homme-ülehomme küll."

Näis, et Gustav mõtleb sellegipärast ära minna. Aga järgmisel hetkel pöördus ta ometi Juhani poole ja ütles:

"Olgu siis pealegi esmaspäeval. Tule minupärast kas või kohe, kui unejao oled täis saanud."

"Jah, küll ma siis tulen. Aga kuhu sul praegu kiiret on? Eks sa võta veel istet ja aja juttu, räägi, kuidas sa ka elad. Kas mõtled veel kauaks omaette jääda?"

Gustav võttiski istet, aga sedapuhku ainult ühe reiega, tooli servale.

„Ei minust saa kolhoosile sulast,“ vastas ta. „Kevadel küll kirjutasin juba avaldusegi valmis, aga siis hakkasin mõtlema, et rassin niikaua, kui suudan; eks see surm peaks ka ükskord ometi tulema.“

„Või sul on ikka see kange jonnivaim sees?“ imestas Juhan.

„Sees,“ kinnitas Gustav.

„Aga mis selle jonni taga on?“ küsis Juhan. Ning natukese aja pärast: „Tule, Gustav, kolhoosi. Näitame veel, kuidas vanamehed tööd teevad.“

Ent Gustav naeris hääletult.

„Oled sa ka iva näinud?“ küsis ta põlastavalt.

„Vara veel. Alles saime riiginormi ära. Kui palju sinul siis käes on?“

„Puha alles peksmata. Viimaks pean hakkama sinu rehetuba paluma — sinul see ju seisab nüüd jõude.“

„Jõude. Ei minust sinna küll enam tuletægijat pole. Aga noh, mis häda siis sindki sinna rehetuppa ajab? Eks neid peksumasinaid peaks ka sinu jaoks jätkuma.“

„Jätkub! Iseasi, mis jätkub. Aga kui ei lubatagi mulle. Näe, räägitakse, et ennem peksumasinad seisku jõude, aga üksiktalunikule ei tohi peksta. No kurat, ei sellega mind veel kolhoosi sunnita!“

„Eks näe, kui kaua sa suureline oled,“ ütles Juhan elutargalt.

„Pole teil seal õiget esimeestki,“ vastas Gustav vihase silmi välgutades.

„Mis sel Arturil siis viga on?“ küsis Juhan rahulikult naeratades.

„See pole ju kellegi mees,“ vastas Gustav ägedaks muutudes. „Tuisupea — see nüüd kellegi kolhoosi või mõne muu asja esimees.“

„Ei mina või Arturi kohta midagi halba ütelda,“ väitis Juhan. „Ei ta ole ülearu käre ega ülearu pehme. Ja ettevõtmisest pole tal ka puudu. Vaata, kui hakkame Kõrggekõrres uudismaad harima, siis jääd talle oma karjamaaga veel jalgu.“

„Oi jah!“ vaatas Gustav jälle maha. Peale nende kahe sõnakese ta ei vastanud kohe. Mõne silmapilgu

kestel ilmestus ta nägu väga mitmesuguseks. Seal oli naeratust, mis oli küll lõbus, küll sapine, seal oli küll põlglikku suuväänamist ja kurja kulmukortsutamist. Ning enne lauset, mis ta nüüd ütles, võttis ta nägu ilme, mis ähvardas mahasülitamisega. Nii ta lausus:

„Noh, ettevõtmisest tal küll puudu ei ole. Seda on tal ülearu, küll sa näed veel. Sa ei tunne teda.“

„Miks ma ei tunne.“

„Vähe, sina tunned teda vähe, aga mulle on ta au pärast sugulanegi.“

„Au pärast! Eks ta ole ju sinu õepoeg,“ ütles Juhan oma sirget selga veelgi sirgemaks ajades.

Nüüd vaatas ta Gustavit ja nägi, et too oli viimasel ajal silmatorkavalt vanemaks muutunud, kuigi oli temast, Juhanist, terve rea aastate võrra noorem, ning mõtles, et inimene ise läheb vanemaks, jonn temas aga nooremaks ja kangemaks, nagu seda öeldakse haigusegagi minevat.

Gustav tõusis otsustavalt üles.

„Kuule,“ küsis Juhan, „mis asja pärast sina temaga nii kangesti väntas oled?“

„Ah, ma ei taha teda mitte meeldegi tuletada,“ vastas Gustav ning viiski jutu teisale, öeldes: „Eks sa siis tule esmaspäeval. Ma ei lähe kedagi teist ka enam kuu-lama ega otsima.“

Ta pani oma rohelise kübara pähe, tõmbas nimetis-sõrme seljaga üle vurrude ja tegi minekut, jumalaga-jätuks ainult Kaiele kätt andes.

„Ei tea, mis selle Gustavi arus on, et ta seda Arturit ei salli,“ lausus Juhan talle järele vaadates. Elikki ta teadis, et Gustav armastab oma tundeid liialdada ja et ta neid liialdas ka öeldes, et ei taha Arturit mitte meel-degi tuletada, oli Gustavi sallimatus Artur Mardikivi vastu ometi käegakatsutavalt ilmne.

2

Mida Laulumänniku Juhan kohe pärast Gustavi ära-minekut mõtles, seda mõtles ta ka tund aega hiljem, kui ta kolhoosi peahoonetele lähenedes juba eemalt

esimees Artur Mardikivi särgiväel vilkalt liikuvat kogu nägi. Ta oli pigemini lühike kui pikk mees, keskealine, pisut kumera turjaga. Ta valge lakk oli harkiaetud sõrmedega sagedamini pealaele paisatud kui kammitud.

Lõunavaheaeg ei olnud veel lõppenud; vankrid seisis hobusetalli ees reas. Kui Juhan sinna jõudis, käis Mardikivi vankri juurest vankri juurde, kummardus, vaatas veokite rattaid ja lappuid, haaras vahetevahel mõnel neist kastist või viljaveoraamist kinni, logistas vankrikeret, nagu oleks ta vihane. Ärritatud ja vihane ta oligi. Seda nägi Juhan ta kuklast ja laiast lapikust kaelast, mis Mardikivi ärrituses harilikult ikka rohkem õhetama löi. Praegu see mitte ainult ei õhetanud, vaid lausa lõkendas. Ta ei näinud, kui Juhan ligi astus.

„Noh, tere, Artur,“ ütles Juhan. „Mis asja sina siin revideerid?“

Mardikivi seisis veelgi hetke endiselt seljaga Juhani poole, pöördus siis järsku ringi. Juhan vaatas keskmistki kasvu mehi ikka ülevalt alla. Nüüd nägi ta enda ees Arturi kummardustest ja küllap ka ärritusest verd täis valgunud silmi. Lõkendas esimehe nägugi, ent Juhani pilk keskendus ta sinistesse silmadesse. Ei, Juhan ei eksinud: need silmad naeratasid nagu alati, väljendades seda kiiresti liikuvat mõtet, millest mees näis laetud olevat praegugi.

„Revideerin. Jah,“ ütles ta üsna vaikselt ja siis äkki valjusti, nagu tahaks ta maa ja taeva maha kiskuda: „Mis öövaht sa, Juhan, oled! Kus su silmad on, et lased öösel vankrid puruks peksta?“ Ning lõpetas vaikselt, väga tõsiseks muutudes: „Täna langes üks jälle reast välja — nisukoorma all. Mis sa siis ütled, kui tuleb hakata palke ja kive vedama.“

„Palke! Jälle Hargla saeveskisse?“ küsis Juhan.

„Ja laudu sealt tagasi,“ vastas Mardikivi kiiresti nagu kuulipildujast.

Ning selle peale vastas Juhan vaikse kõminaga:

„Kust sa neid mujalt ikka vead kui Kobriaugu teed kaudu — vaata see tee panebki meie vankrid nahka. Ega see pole siis kellegi tee. Oota, las hakkab veel vihma tilkuma.“

„See tee jah! Seda teed ma mõtlesingi. See ongi mõrt-

sukas. Kobriaugu tee! See pidi laupäeval meile niisuguse tüki mängima, et . . ."

"Mis tüki?"

"Selle tüki, et pidime maakondlikult autahvliilt äärepealt välja jääma."

"Eks autod viinud riiginormi laupäeval ära."

"See'p see asi ongi, et need autod, mis hommikul vedama tulid, ei viinud kõike ära. Hakkasid käima küll, kaks voori käisid ja siis enam mitte — helistati, et teil on see tee lihtsalt ei tea mis."

"Sugarad ikka ka," arvas Juhan. "Olgugi, et see tee-raid ka ei ole suur asi, aga kui sai käidud kaks voori, üks siis oleks pidanud kolmandagi saama."

"Seda minagi ütlesin, et normivilja saatmine riigile ja et rabelgu pisut ka teiste, see on meie pärast, seda rohkem, et meie alles algame oma uut elu. Kui kaua sa kõnetorusse karjud . . . Naerdi, vastati, et kui oskate soovitada rabelemist teistele, üks rabelge siis parem juba ise — seadke tee korda."

"No kuidas sa siis said?" küsis Juhan.

"Helistasin Harglasse šefile. Õnneks oli seltsimees Kibi kodus, saatis auto ja see viis õhtu eel kaks viimast tonni ära."

"Vaata!" ütles Juhan kuidagi auväärseks muutudes. "See seltsimees Kibi on ikka tõesti mees, nagu mees peab olema. Kui ta aasta tagasi siia veski peale määrati, siis ei teadnud keegi arvata, et temaga veskisse niisugune kord tuleb."

"Sedamoodi jah," vastas Mardikivi vaikselt, ja siis jälle häält kõrgendades: "Sa oled vana mees, eluaeg oled seda teed tarvitanud, veskil käies ja . . . Miks sa siis koosolekutel pole sõna võtnud, miks sa selle tee seisukorda pole näidanud, miks sa pole hüüdnud, et, mehed, seame ta korda, sillutame ära selle meie oma tee. Kas mina pean kõiki küsimusi algatama? Ma ei jõua. Ma mõtlesin, et moodustan juba täna brigaadi noortest ja saadan mesiku seemet korjama. Seda on, ära räägi, seda on mitmel pool. Seda on mitmel pool tee servades, hoonete ääres, põldudel, liivaaugu kallastel. Kui kõik kokku koguda, saab maailmatu hulga seemet. Haljasväetis! Mis on need endised Laulu-

männiku põlludki ilma haljasväetisetä või laudasõnnikuta, aga kust võtta küllaldaselt laudasõnnikut, niikaua kui ei ole küllaldast söödabaasi? Näed siis, see on nagu kellavärk: kui jääb seisma üks rattake, siis seisab kogu mehhanism. Tänaõhtusel koosolekul otsustab kolhoos lõplikult oma käesoleva aasta maaparanduskava. Nüüd tuli see teeküsimus, vankrid hakkavad reast välja langema, aga hea küll, seemnekorjajad ma saadan ikkagi välja. Aga kui ma niiviisi mõnikord lihtsalt ajapuudusel võimatuna näivat otsustan, siis kleebitakse mulle külge mitmesuguseid nimetusi — pöörane, tuisupea, poolhull; mulle kleebitakse külge torkija osa ja nii mõnigi mees ihub hammast, teeb minu vastu kihutus-tööd."

"Kes see teeb?"

"Gustav."

Kõigiti protestiks valmis, valmis koguni ägedusega kinnitama, et kolhoosnikutel ei ole tema vastu kõige vähematki, vaid vastupidi, et kõik on rõõmsad, mõnikord, jah, isegi uhked, et neil on säärane esimees, — valmis seda kõike kinnitama, Juhan äkki vajus Gustavi nime kuuldes norgu. „Noh, tema!“ ütles ta, püüdes halvastav olla.

„Noh, tema!“ kordas Mardikivi. „Arvad sa, et ta on niisugune mees, kes muudkui rügab tasapisi oma tööd teha, et talle korda ei lähe, mis kolhoos teeb, kuidas siin elatakse. Oh ei, ta elab suure kipitamisega südames, silmad ja kõrvad alati lahti: mis meil siin tehakse. Ja kui arvab, et on midagi, millest kinni hakata, siis närib selle kallal kas või ainult sellepärast, et ta kehvadel ise kolhoosist välja jäi.“

Juhan tahtis juba mitu korda avada suud küsimiseks, aga ikka ei saanud mahti. Nüüd viimaks ometi tekkis Mardikivi sõnadetulvas lünk, ning Juhan küsis temale mitteomasest kiirkõnes:

„Ma tahtsingi küsida, mispärast te selle Gustaviga tülis olete, et mispärast ta sind nii kangesti põlgab?“

Mardikivi vaatas rohkem kui hetke Juhanile otsa. Selle aja kestel ta silmad paisusid ja ümardusid. Ja kui nad olid küllalt paisunud, kui näis, et nad rohkem enam ümarduda ei saa, siis hakkas ta naerma ning ütles:

„Siin pole jutt sallimisest või tülist, vaid Gustav lihtsalt ei pea minust lugu.“

„Nojah, aga miks ta siis sinust lugu ei pea?“ nõudis Juhan visalt.

„Aitab sellest,“ vastas Mardikivi, olles natuke aega vaikinud, „aitab sellest, kui ma sulle ütlen, mis see Gustav mulle kord, juba rohkem kui aastat kümme tagasi ütles, mitte niivõrd vihaselt kui heatahtlikult.“

„Noh?“ küsis Juhan.

„Mis sa, mädand, ratsutad tuule seljas!“ Sellele tarvitseb juurde lisada ainult niipalju, et ta ise on mees, kes eelistab edasi liikuda end kõvasti vastu maad surudes, jah, tõsi, visalt küll, kangekaelselt ja järjekindlalt kah, aga ikkagi end kõvasti vastu maad surudes, nii et kas või küünarnukid verised.“

„No-noh, ma tunnen ju Gustavit küll,“ ütles Juhan. „Eks meil, vanadel meestel, ole tulnud kõigil end tugevasti vastu maad suruda. Elu oli juba niisugune, et vahel rooma kohe, näe muidu edasi ei saa, tee mis tahad. Nõnda et ära sa . . . Mis sa teed, kui inimene on harjunud küünarnukke vastu maad veriseks hõõruma. Esialgu on see küll raske, aga pärast muutub harjumuseks ja, näe, ollakse uhke pealegi.“

„Tean, tean,“ katkestas teda Mardikivi. „Tean, et ta selle üle uhke on.“

„Alles vähe aega enne seda, kui ma kodust ära tulin, oli Gustav minu pool,“ jätkas Juhan. „Otsis seatapjat. Ja arvas, et peab oma viljad toas ära peksma.“

„Mispärast?“

„Mispärast? Näe, ütles, et peksumasinat temale ei lubatavat, ennem seisku see jõude.“

„Tühi jutt!“ hüüdis Mardikivi. „Kes niisugust tühja juttu ajab?“

„Seda minagi talle ütlesin, et see on tühi jutt,“ tähendas Juhan. „Aga uhkust täis oli mees küll, kui ütles, et ei sellega teda veel kolhoosi sunnita minema. Kohe kurja ütles. Nõnda et ära sa sellepärast Gustavit . . .“

Sel hetkel sõitis neist jalgrattal mööda masinist Järv.

„Ei, ega mina teda,“ hüüdis Mardikivi ise juba minekul. „Sa ise küsisid, et kuidas . . . et miks ta mind . . . Ta on kõva töö-vanamees, ma saan temast aru . . .“

peaks ta ainult teistest ka aru saama. Tuule seljas! Kurat, kas ma tuule seljas ratsutan? Ärgu ta ainult igasuguseid tuulest võetud jutte uskugu!"

Viimased laused olid öeldud niivõrd valjusti, et need kajasid üle kogu suure õue. Juhan vaatas kolhoosi esimehele ilmse mõnutundega järele. Noor mees! mõtles ta ja tundis südamesse isesugust soojust tekkivat. Ent isesugune oli see ainult esimestel silmapilkudel, varsti hakkas see tunduma täiesti tavalisena. Elus oli olnud nii mõnigi säärane silmapilk, mil niisugune rõõm oli läbi südame käinud, kuid siiski kõige sagedamini oli seda tuntud mõnel kevadisel päeval kuskil põllupeenral pärast vihma, vaadates, kuidas vilj kasvada viskab ja maa aurab, kuidas kergelt juba lehtima läinud, õrnalt haljendava metsa tihant paistab veel esimese kevadäikese pilveserv, kaugenev ja rünklik.

Säärast rõõmutunnet nooruse pärast tundis Juhan Mardikivile järele vaadates, aga umbes samasugust tunnet koges Mardikivigi, kui ta peksumasina juurde jõudis, ning parajasti sel hetkel, mil õlevirna ääres seisev noorte trobikond oli oma töökohtadele asumas. Kuid vist laialimineku eel muutusid nad ootamatult üle-meelikuks.

Mardikivi jäi noori vaikides eemalt vaatama. Anton, kuueteist-aastane, kuid pikk poiss, peitis mõned paberilehed põuetaskusse ja pööras umbes omaealisele kolmele nisukollaste juustega neiule selja.

„Näita, mis sa jälle joonistasid?“ küsis üks neist.

„Näita jah, viimaks tegid meistki samasuguse pilkepildi nagu Mukist,“ ütles teine.

„Kui heaga ei näita, siis võtame vägisi käest ära,“ ähvardas kolmas. Ning varsti rippusid nad kõik kolmekesi nagu takjad Antoni küljes, kes põuetaskut varjates vahete-vahel hüüdis:

„Einar, tule appi! Helju, tule appi!“

Need kaks seisid teistest kaugemal.

Olgugi et Einar oma sõbra appihüüetele vastas ainult häbeliku naeratusega, sosistas Helju talle ometi hoivatavalt: „Katsu sa! Katsu sa!“

Nad seisid keset päikest. Ehkki sügisene, oli see veel soe. Ja noorte näod õhetasid hullamisest ja sellest päi-

kesepaistest, mille soojus siin kuldsena näiva õlevirna juures tundus kahekordne.

Mardikivi pilk libises ühe näolt teisele. Nad kõik olid päevitanud ja terved. Eriti paelus teda Helju nägu. Ainsa tumeda lokikesega laubal meenutas see nägu valge rätiku raamis talle ühte teist nägu aastat kaheksa või üheksa tagasi. Oh ei, mitte midagi romantilist, kõik oli selle esimese sõja-aasta kohta väga tavaline ja lihtne. Oli augustikuu teise poole samuti päikesepaisteline päev. Käis Tallinna lähiste kindlustamine sakslaste vastu. Kindlustustöödest võtsid osa kõik: linlased, sõjayägi ja kohalikud talupojad. Viimased olid tööle tulnud oma hobuste ja vankritega. Ning seal ta siis ühel päeval nägi noort tüdrukut, kes istus propsikoorma otsas, pruun ja terve nägu vastu päikest. Sõda oli juba mõndagi ümber hinnanud — veel kuud paar tagasi poleks teda selle tugeva maatüdruku ilu sugugi veedelnud.

Seda tervet ilu kohtas ta nüüd Helju näol, kellel, nagu talle näis, oli mõningat sarnasustki tolle tundmatuga.

Masinist käivitas traktori, inimesed asusid oma kohadele. Kaugemalt tuli naise pooljoostes, valjusti naerdes. Helju, kes oli allalaskja, läks lavale, tema kõrvale asus üks ta heledapäistest kaaslastest kätteandjaks. Einarist sai aganapoiss. Näis, et see osa ei meeldinud talle hästi. Enne lõunat oli aganapoisiks Elli, noor muhulane, masinisti naine, kel oli hele hääl, kes rääkis kiiresti — oo, palju kiiremini kui Artur Mardikivi — ja kes üldse rääkis peaaegu vahetpidamata. Seal ta nüüd oli kahe teise naisega põhuvirna otsas sumamas ja naeris just seda minekut, seda libisemist ja siblimist õlgedes, kus jalad tundusid nõrkadena nagu kammit-sasse panduna.

Masin käis veel tühjalt, kui esimees korraga hüüdis: „Anton, kas sa mesikut tunnend?“

Anton ei vastanud kohe. Mesikut? Ta pidi pisut mõtlema. Kas see on kõrge või madal? Ning enne, kui ta vastas, kostis põhuvirna otsast Elli hääl:

„Jumal, see on ju Artur, kes räägib — nii valjusti; ma kohe ehmatasin.“

„Tunnen küll,“ vastas siis poiss ja lõi pea kuklasse, ning hoopiski mitte nõnda nagu kuueteist-aastane, vaid nii nagu põllutööbrigadiir Ots või lülivanem Lipp.

„Einar?“ hüüdis esimees.

„Küll kohe,“ vastas poiss.

„Helju?“

„Või veel!“ hõikas tütarlaps vastuseks.

„Ega Helju kupar tühi ole,“ hüüdis Anton hanguvarrele toetudes, kuid Heljut huviga jälgides.

„Kui Jürit ennast siin ei ole, siis jätke Jüri sõnadki rahule,“ ütles Mardikivi ning hüüdis uuesti:

„Lehti?“

See oli tüdruk, kes seisis kätteandjana Helju kõrval. Ning temaga oli niisugune lugu, et ta ei tundnud mesikut.

„Kasvab liivaaugu ümbruses,“ seletas Helju. „Ja vanal Viisja Maunusel on koduaia-tagune seda täis. Niisugune valge, kõrgete õitega. Maunus kasvatab seda mesilaste tarvis.“

Nende sõnade juures laskis Helju esimese vihu masinasse ning seni tühjalt käinud masin muutis kohe häält, hakkas undama hoopis teisiti. Aga korrapealt muutusid inimestegi hääled, kui neid siit-sealt vahetevahel veel kostis.

„Hea küll,“ hüüdis Mardikivi sellesse algavasse undamisse, „homme hommikul lähete kõik mesikuseemet korjama.“

Masin hakkas ikka kiiremini käima ja Mardikivi kõrgendas üha häält, kiirustades rääkimisega, nagu kardaks ta õhtul või järgmisel hommikul kõike seda unustada või nagu saadaks ta brigaadi nüüdsama ja siitsamast juba tee.

Peatselt jõudis pärale selle pärastlõuna esimene nisu-koorem. Koorma otsas istus Jala Jüri, kes alati, kui teda kiideti või kui ta oli kas või enesege arvates millegi arukaga hakkama saanud, armastas ütelda: „Ega Jüri kupar tühi ole!“

Jüri oli väike mees. Kogu ta nägu, kaasa arvatud ka lühike kräsuhabe, mis kasvas ainult lõua otsas, oli kuidagi tõmbiks surutud. Selles ei olnud midagi esiletungivat ega väljapaistvat, kui mitte arvesse võtta

väikese mehe suuri kulmusid, mis langesid pikkadena üle silmade, meenutades mingi väikelinnu pesast välja-
ulatuvaid tiibasid. Kolhoosi tuli ta nädalat kolm-neli
teistest hiljem, osutus heaks töömeheks, kellena teda
varemgi oli tuntud, ent oli õnnetu, kui ei saanud töö-
tada varem temale kuulunud hobusega, kui tööle tulles
ei leidnud õue pealt oma endist vankrit või riistakuu-
rist rakmeid. Säärast vajadust oma hobuse ja oma
vankri järele olid tundnud ja tundsidki nii mitmed
kevadepäevad kolhoosi astunud talupojad, kuid nad vaikisid,
püüdsid sellest jagu saada, ei teinud sellest säärast
küsimust nagu Jala Jüri.

Tema kurtis, halises, hädaldas avalikult, kui ei saa-
nud aiste vahele oma hobust või kui need aisad ise olid
võõrad. Tema lapsikus pani muigama neidki, kes selle
tunde all ise kannatasid. Kuid kaks-kolm nädalat tagasi
oli Johannes Väljalt koosolekul üles tõusnud ja nõud-
nud, et tema ristikuädal ainult tema loomadele, lehma-
dele ja lammastele jäetakse. Koosolekuruumis tekkis
naer. Kui see vaibus, andis kolhoosi esimees sellele
omaniku ahnusele vastulöögi. Väljalt tõmbus tagasi,
katsus kogu seda asja naljaks muuta. Ning just tema
oligi see, kes mõni aeg hiljem ühel hommikul kolhoosi
õue peal Jüri juurde jooksis, esmalt loogast, siis ohja-
dest kinni haaras, neid katsus, silmitses, koguni nuu-
sutamagi tükkis ja äkki rõõmsaks muutudes hüüdis:
„Jah, minu look, minu ohjad!“ Seisis siis hetke, vaatas
Jürile otsa ning lisas nagu imestunult: „Jaa, ega Jüri
kupar tühi ole!“

Johannes oli suur mees, noor ja tugev, kellel väikest
Jala Jüri karta ei tarvitsenud. Ning kui mõni naeris,
siis oli tema tembutamine kuhjaga tasutud. Sellepärast
valis ta oma tembutamiseks koha, kus oli koos rohkem
rahvast. Ja Jala Jüri talus seda pilget vaikides, sõna-
kestki sellele kostmata. Armastada oma vankrit, oma
looka-hobust — see oli tema nõrkus, millest ta veel ei
olnud vabaneda suutnud, kuid millest ta ükskord end
lahti raputab. Peale selle oli ta kolhoosi tulnud teistest
hiljem. Neil oli kevadine kunstväetis juba koju veetud,
kui tema alles avalduse sisse andis. Näe, mesilasedki ei
võta võõrast, kes tuleb tarusse, kohe omaks. Nõnda

mõtles Jala Jüri ja katsus vaikselt läbi ajada, pealegi, kus keegi ei olnud veel sõnakestki tema kaitseks lausunud. Ta ei teadnud ka seda, mis laadi inimene on esimees, mis tema sellest arvab, kuigi ta kord, kui Jüri oma vankrit otsis, oli üsna sõbralikult soovitanud võtta ükskõik missugune vanker, öeldes, et vanker on vanker, ühesugused kolhoosi vankrid kõik . . . Ühesugused kolhoosi vankrid kõik neh, katsus Jürigi mõtelda. Ja pärast seda sõbralikku nõuandmist oli tal hoopis kergem seda mõtet omaks võtta. Mõni, nagu see Kannu Gustav, räägib küll, et esimees olevat rabe ja peru, aga näe, kuidas ta praegu juurde kargas, koormale öla alla pani. Koorem nagu käkitegu, nagu kukepea kohel! Ja vaata, kuidas see kõielappamine tema käes käib — üks-kaks-kolm ja krabinal.

Agasimehe abist hoolimata paistis, et järgmised nisukoormad jõuavad masina juurde enne, kui Jüri siit minema pääseb, Ta näeb, et nüüd peksumasinale läheneva koormavoori eesotsas tuleb Väljalt. Pole kahtlust, et see nüüd siin rahva hulgas oma tänitamisega peale hakkab. Ka Väljalt näeb, et Jala Jüri on alles peksumasina juures. Esimees lappab ta koormaköit . . . Ning Väljalt nõotab, keerutab ohjaotsa ja sunnib hobuseid. Kus on Jüri kallal tembutamiseks veel kohasem koht kui peksumasina juures. Siin noored nangunii hullavad, niipea kui vähegi mahti saavad . . . Ja Väljalt tõmbab hobuse kiiremale sammule.

Egasimehe ohjade nuusutamine ning üldse kogu see tembutamine Jüri kallal pole talle tähtis ainult naeru pärast, mis selle tembutamisega kaasas käib. Sellega tahab ta meeldida just esimehele, ning see on tähtsam. Esimees ju vahel ka maailmatu naljahammas. Jah, seda ka. Agasimehe peaaegu on ikkagi see, et ta on kolhoosi esimees ja sellepärast ei või Jüri-taolised virisejad talle meeldida. Mis „oma“ ja „oma“ sul olgu. Kui oled kord kolhoosis, siis ole seal kogu oma ihukarvadega, kõigega, mis sul hinge taga on. Tema, Väljalt, ei virise. Kord oma ristikuädala pärast ütles, aga kui nad selle peale larisema pistsid ja esimehegi turi juba lõkendama läks, siis katsus asjale naljamaiku anda, pärast jäi üsna vait. Ja nüüd ei tee enam suudki lahti. Ning Jüri kallal tem-

butamiseks on tal veel üks lisapõhjus: miks Jüri on nii loll ja ei märka vait olla. Nagu laps. Mis sa ajad taga seda „oma“ ja „oma“. Pea parem suu, ära hingagi, aga kus saad, kus midagi tõmmata on, siis ära kuula, muudkui kand taha.

Nõnda mõteldes tõmbas ta hobust veel kord ohjadest ning tema nisukoorem nõksataski seisma Jala Jüri mitte veel liikuma pääsenud vankri taga. Kohe libistas Väljalt end köiest kinni hoides koorma otsast alla ja läks Jüri juurde. Juba ta hakkaski patsutama raudjat, katsus looka, vaatas juba aegsasti kohmetavale Jürile otsa, valmis iga hetk oma hirnuvat lauset vallandama, aga just siis hõikas Juhani oma koorma otsast:

„Noh, Jüri, lase nüüd kärmesti eest ära, enne kui see Väljalt jälle oma tembutamisega peale hakkab.“

„Ega siin palju ei puudu,“ ütles Mardikivi. „Tõmba eest ära jah.“

Nii Juhani kui Mardikivi hüüdest kajas sedapuhku Jürile ilmset poolehoidu. Ning Väljalt, kes oli lootnud esimehe heakskiitu pälvida, tõmbus kainestunud oma naljast tagasi. Mardikivi aga hüppas sõnalausumata Jala Jüri vankrisse ja sõitis peksumasina juurest minema. Kell oli praegu neli, kõige rohkem pool viis. Näib, et nad lõpetavad täna varakult. Vahest juba kella seitsmeks. Ongi hea, sest inimesed tahavad enne koosolekut kodus käia, endid pesta ja kõhud täis süüa.

„Erguta ohjadest!“ ütles ta Jürile.

„Nõõ!“

Raudjas hakkas jooksma.

Välja jõudnud pargi nurga tagant, kust avanes vaade veel põllul asuvatele nisukärbistele, hüppas ta vankrist maha ja läks kolhoosi kantseelisse. Sinna jäi ta ainult minutiks kümneks. Siis sõitis jalgrattal välja.

Kui kevadel kolhoosi mindi, siis leidis mehi, kes tahtsid Väljalti põllutööbrigadiiriks valida. Mardikivigi kaldus teda pooldama. Ent siis tekkis vastasrind: enamus oli Väljalti vastu. Mardikivi ei tundnud teda hästi, aga talle näis, et Väljalt on tõsine, hakkaja ning arukaski mees. Aga mis neil siis tema vastu oli, miks enamus pooldas Otsa, kes oli nii jutukehv, et teinekord kas või kisu sõnu suust? Kui esimees küsitles mehi,

siis Väljalti kohta keegi midagi ei ütelnud, ainult ilmest, millega nad otsa vaatasid, võis järeldada, et neile endile on kõik selge. Uksnes Laulumänniku Juhan ütles, et ega see Väljalt pole mees, kes igakord sinna teeb, kuhu kükitab.

Mardikivi, õigust öelda, ei suutnud täiel määral seda arvamist tervel suvel jagada. Oma arvamise juures, mis tal Väljaltist oli parem kui enamusel, püsis ta kuni selle hilissuvisse koosolekuni, kus Väljalt äkki püsti tõusis ja „oma“ ristikuädalast rääkima hakkas. Ning nüüd tuli nähtavale mehe arusaamade piiratus ühelt poolt. Ja teiselt poolt peaaegu piiramatu ahnus, omakasu ja kadetus, millest see keskmik lausa põles. Pealtnäha maha surutud, jätkasid need omadused mehes oma endist elu. Need tulid kustki pimedusest, kus inimene kiratses orjana, kustki kaugelt, kus inimene oma olemasolu eest võitles üksinda. Sellest õhtust alates taipas Mardikivi esmakordselt, miks enamus kolhoosnikutest ei soovinud Väljaltit näha põllutööbrigadiirina, miks neile põllutööbrigadiirina oli vastuvõetavam Ots, kuigi too oli sõnakehv ja esimesel nägemisel näis isegi saamatuna, mida ta tegelikult polnud. Kuid see ei olnud veel kõik. Selle hädaldamise ädala pärast oleks võinud unustadagi, sest inimesed elasid kolhoosis esimest aastat — neil tuli kasvada ja areneda. Seda rohkem, et karjatamise küsimus kolhoosnikutel tõepoolest ei olnud kuigi kuldne. Kolhoosi heinamaade seisukord oli üldiselt vilets, söödabaasi ei saanud kiita.

Söödabaasi tuli alles luua. Soo ja endise Metsla küla võsastunud karjamaad tuli üles harida. Praegu asus kolhoos nende vahel. Pööra ennast ühele või teisele poole — kustki polnud karjale talveks suutäit võtta. Ja põllud omakorda kiratsesid laudaväetise puudusel.

See mõte urgitses südame kallal lakkamatult, oli rahutuks tegev, muret tekitav. Mardikivile oli juba kevadel kolhoosi astumise ajal selge, kuivõrd vajalik on teostada maaparandustöid, kuivõrd elu muutub paigaltammumiseks, kui neid ei suudeta ette võtta, läbi viia. Ning siis tekkis südamesse niisugune kärsitus, et oleks tahtnud küünarnukid korraks välja sirutada, käed laiali lüüa nagu ujuja, paugupealt kõrvaldada kõik

takistused ja vaadata, kuidas elu liikuma hakkab, haljendavana, rõõmsana. Need olid unistused, ja seda kärsitumad, mida rohkem takistusi oli piiramas nende elluviimist. Siiski, neid unistusi oli raske endas kanda, pikapeale hakkasid nad väsitama; need näisid talle väga selge peeglina, mida hoiti alaliselt silmade ees ja kust iga hetk võis vaadata ja näha paigaltammuvat karjandust ning sellest tingitult kiratsevat põllundust, kolhoosi häbiväärselt vähest sissetulekut, ta küündimatut panust sotsialismi ülesehitamisel. Ning ta ei unusta niipea, millise rõõmsa põnevusega ta ühel päikesepais-telisel suvepäeval süvenes ajalehelugemisse, milles oli ära toodud Ülemnõukogu maaparandusseadus. Ta luges ja imestas, milliste üksikasjadeni see samal ajal nii gigantne, kogu loodust ümberkujundav plaan tungis: Mardikivil oli tunne, et see seadus arvestas temagi, siin Tikusoo serval asuva kolhoosi esimehe muret, kuidas karja laudaperioodil hästi toita; seda muret, mis teda praegugi ajas ringi sõitma ja aru pidama, kuidas olemasolevatele söödavarudele lisa hankida kas või ädala näol. Tõepoolest, kolhoos ei või kõigil ristiku-ädalalappidel hobuseid ja lehma karjatada. Osa ädalast tuleb heinaks teha. Väljalt endise ristikupõllu ädal tingimata.

Meenutades, kuidas Väljalt seda ädalatükki söandas isegi koosolekul oma loomadele nõuda, pidi Mardikivi uuesti imestama. Oma kolhoosi liige, mitte enam poisike, vaid kogemustega põllumees, aga kolhoosi muredest ei mingisugust arusaamist. Kui saaks ainult ise . . . Aga oleks see veel kõik! Viimasel ajal oli tulnud nähtavale midagi, mis mõjus alati ärritavalt, võib-olla koguni ärritavamalt kui mehe ahnus: ta oli hakanud narrima Jala Jürit tema nõrkuse pärast, mis Jüri juures esines lapsikuna ja süütuna. Miks ta seda tegi? Ta enese ahnus oli olnud nii suur, et oli sundinud unustama ettevaatuse, oli välja purskunud ja sellega paljastanudki enda. Nüüd oli vaja ennast maskeerida, tähelepanu eneselt teisele juhtida. Teeskleb ja lipitseb pealegi. Mõtleb sellega vist usaldust võita, aga muutub üha vähem usaldatavamaks.

Mardikivi ei sõitnud peksumasina juurest juhuslikult

ära. Ta kavatses niidumasina juba järgmisel päeval ädalasse saata, tahtis aga täna hellitava ja hindava pilgu veel üle põllu heita. Seal ta juba oligi, eraldatud teest umbes poole kilomeetri laiuse kõrre-põlluga. Mardikivi jättis jalgratta teekraavi ja läks kolhoosi kõige ilusama ädalatüki poole läbi kõrre. Ent mida lähemale ta põllule jõudis, seda suuremaks kasvas ta hämmeldus, kuni see ädalapõllu servale jõudes selgeks teadmiseks sai sellest, mis siin oli toimunud. Ädal oli niisugune, nagu ta on pärast seda, kui ketti järel vedanud lehmad ahnelt süües ta risti-põiki on läbi trampinud.

Mardikivi käis ädalapõllu kiiresti läbi: pilt oli pea-aegu kõikjal ühesugune, välja arvatud ainult mõned servad ja nurgad, kus ädal endiselt lihavana lokkas.

Kes? küsis Mardikivi. Ja mispärast ühes ketiga? Teisele küsimusele vastates võis umbkauduugi tõtt tabada, ent esimesele polnudki nii kerge vastust leida.

3

Viljamasindamise juurde jõudis Mardikivi tagasi ainult natuke aega enne peksutöö lõpetamist. Kui masinist Järv traktori seisma pani, küsis esimees Järvelt valjusti, nõnda et seda isegi kaugemal, teise õlevirna juures kuulda oli:

„Järv, kas sa tead, kus elab Kannu Gustav?“

„Miks ei tea,“ vastas küsitav.

Kuuldes Gustavi nime, jäi Laulumänniku Juhan kuulatama. Ta seisis seljaga peksumasina poole ning ta käsi oli juba hobuse seljast ohje võtmas, kuid peatus ja langes lakale, mida hakkas aeglaselt sõrmitsema.

„Siis,“ kuulis ta esimeest jätkavat, „tõmba oma värgid juba täna Kannule, homme hakkad Gustavil peksma.“

„Tõsi või?“ küsis Järv, kuna tema teada peksutööd pidid algama naaberkolhoosis.

„Tõsi ikka,“ vastas Mardikivi ning nägi sealjuures, kuidas Laulumänniku Juhan end hobuse juures ringi pööras. Nende pilgud kohtusid ja siis lausus Juhan:

„No vaata, see on juba mehe sõna. Sa, Artur...“

Siit Juhan kaugemale ei jõudnud, sest Mardikivi vastas häält kõrgendades:

„Artur! Vale puha, et mina! Ma pole siin sõrmegi liigutanud, aga vallakomiteest helistati, kästi korraldus masinistile edasi anda. Partorg ütles, et üksiktalunikel on ka riiginorm täita.“

Juhan ei teadnud, mida uskuda. Selge see, et korraldus tuli vallakomiteest, aga kes selle asja enese komiteele ette kandis? Ikka Mardikivi. Kuid hetkel oligi see talle ükskõik, kes neist selle asja sääraseks oli korraldanud. Peaasi oli ikkagi see, et nüüd Gustav ei tarvitsenud enam valet uskuda ja sai omagi vilja läbi masindada.

Kui töö peksumasina juures lõppes, jäi koosolekuni veel tundi poolteist aega. Nooremad ja need, kellel olid jalgrattad, läksid vahepeal koju. Laulumänniku Juhan selle vähese aja pärast ei hakanudki koju minema. Lähed, jõuad koju, saad hädavaevalt söönuks, kui pead uuesti tulekule asutama. Jalad nagu ei peaks vastu! Oleks siis veel olema, et lippad palja jalu nagu noores eas, nagu poisikesena. Nüüd sellega ei saa enam hakkama. Võtab päkaalused valusaks. Ja aastaid on ikka ka — närib seitsmenda kümne kallal, on sellesse juba mitme hea aastaga sisse närinud.

Tööpaik oli kolhoosnikute poolt maha jäetud, kui Juhan õlevirna äärde maha istus. Siin ta puhkas mõnikord öösitigi jalgu.

Nüüd võttis ta jalad lahti, andis kibedaks tõmbunud varvastele õhku. See oli ka juba eile hommikul, kui ta saapad jalga tõmbas. Ning homme hommikul ei saa neid jälle jalast võtta, sest siis mine Gustavile abiks siga tapma. Saab näha, kui kaua ta käib veel inimestel neid sigu tapmas...? Aga Gustavile peab ta tingimata abiks minema. Gustavile jah, sest Gustav on ta vana sõber, vana töökaaslane, kellega on mitmesuguseid päevi nähtud.

Juhan tõstis õlevirna ääres päkad vastu päikest ja mõtles silmad kinni lasta. Laskiski. Nüüd siis oli kolhoosi leivavilj masindatud — leib ja sepik. Ning järsku tuli niisugune rahu- ja unetunne, niisugune magus, nagu see tuleb öövahile, kui paistab soe päike. Aga und

ennast ei tulnud. Mõte muudkui kondas. Vanainimese mõte. Vaevalt sai end ühe asja või paiga küljest lahti, kui juba kargaski mujale. Kord on ta Hargla veskil, aga samas metsniku toa taga Härgmäe kuusikus. Gustavgi on seal. Juurisid seda omal ajal Gustaviga, olid mõlemad paraja jõu sees . . .

Aga pildid tollest kaugest metsajuurimisest, sellest uudismaa tegemisest metsnikule, meenutavad koosolekutki, mis täna õhtul ees seisab, ning uni kaob sootuks. Toonase uudismaateo ja maaparandustöö vahel, mida tänaõhtusel koosolekul otsustatakse, on siiski oma seos — erinevuse seos. Soo muidugi jääb sooks — kännud kändudeks, kraav kraaviks, kirves kirveks, aga mõte, mis nüüd tegijate seas liigub, on sootuks teine. See on töö, mida ei tehtagi ainuüksi palgakopika pärast. See töö, kui sa oled ta valmis saanud, ei jää sinust sinnapaika maha, nagu oli palgatööga, nagu oli selle Härgmäe kuusikus metsnikule haritava uudismaagagi. Palk oligi just nagu selleks, et tegijale ta tööd võõraks teha, sest niipea kui tegija oma rahakopika kätte oli saanud, ei olnud tal oma tööga enam mingit pistmist, ei tohtinudki olla, sest see oli nüüd teise oma, selle oma, kes ise polnud kõrtki liigutanud. Ning tegija pidi kohe oma südame kõvaks tegema, ei tohtinudki mõtleva hakata, kuidas seal, tema ülesharitud pinnal vili kasvab.

Kõigele sellele mõteldes tundis Laulumänniku Juhan oma südames nagu tühja kohta, et Gustav tänaõhtuselt koosolekult puudub, nagu ta puudus artelli asutamise koosolekultki. Päris kahju oli. Ning see kahjutunne ulatus kaugemalegi: kui maaparandustööd algavad, ükskõik kas Tikusoos või Kõrgekõrres endise Metsla küla võsastunud karjamaadel, — kui need tööd kolhoosis algavad ja kõik välja lähevad, siis nende seas ei ole jälle Gustavit. Gustaviga oli vanasti hea tööd rabada, mis siis veel nüüd rääkida. Kui seal Kõrgekõrres oleks Gustavi-taoline mees paarimeheks!

Mis ta peaks küll jonnima, et kolhoosi ei tule. Näe, kuidas tõmbus veelgi vimmasemaks, kui arvas, et temale meelega rehepeksumasinat ei lubata, kui arvas, et sellega tahetakse survet avaldada.

Noh, homme, aga võib-olla ehk juba täna läheb peksumasin Kannule, siis näeb Gustav ometi, et see oli ainult tühi jutt.

Ja alles nüüd tuli Laulumänniku Juhani mõte kolhoosi esimehe juurde tagasi. Kui tema, Juhan, ennist arvas, et peksumasina Kannule saatmises oli Mardikivigi oma osa etendanud, siis ei osanudki ta kõige selle üle rõõmu tunda. Alles nüüd mõtles ta mingi rahustava uhkusega, et vingamehed vingameesteks, aga kus õigus, seal olgu ikka õigus.

Selle mõttega tõusis Juhan põhuvirna juurest ja läks vaatama, kuidas on koosolekuga. Läks kolhoosi õuele, mõtles, et kui näeb seal Mardikivi, siis küsibki, miks ta varjab seda, mis on õigesti tehtud. Aga näis, et veel on vara, sest koosolekuruumis ei olnud kedagi. Ja Juhan läks kolhoosi kantseleisse. Esimeeski oli seal, kuid mitte üksinda. Ta seisis püsti akna all, laua ääres aga istus Elmar Kask, keskmistes eluaastates mees; hilissuvise aja kohta, mil inimesed on tavaliselt pruunid, oli ta pisut nagu liiga kahvatu. Ent nii võõraste kui nendegi pilk, kes teda harva nägid, kippus teda huviga vaatlema, millal ja missuguseid liigutusi see mees teeb. Niivõrd oli kolhoosi aidamees liigutustelt kasin. Praegu ta suitsetas. Suitsugi hoidis ta küünarnukile tõstetud käes suule niivõrd lähedal, et suitsetades ei tarvitsenud tal kuigi palju ei kätt ega pead liigutada. Ta ei vaadanud kellegi otsa. Ta liigutuste kasin rahu oli praegu seda silmapaistvam, et temast mitte kaugel, kuid tublisti lauast eemal istus tallimees Ustav, kes harilikult oli kaunis rahutu, eriti aga veel nüüd, kus kolhoosi esimees just äsja oli lõpetanud tema usutlemise, kas vahest ei ole kolhoosi hobused ühes kettidega hulkuma pääsenud. Peale nende viibis kantseleis veel Viisja Maanus, asjaarmastaja mesinik, keda juba aastaid, võib-olla isegi kümneid oli hüütud vanaks, kuigi aastate loolt oli mees vaevalt viiekümnene. Kodu asjaarmastaja mesinik, oli ta kogu eluaja ehitustöödel käinud. Nüüd „Proletaarlase“ kolhoosi ehitusbrigaadi brigadiirina istus ta teise akna all, jalg põlvel, põlve peal uue, moodsa sigala plaan.

Oma küsimuse oli Juhan kavatsenud Mardikivile esi-

tada nelja silma all. Nüüd tuli ta sisse ja vaatas mees-tele vaikides otsa. Küsiv ilme ta näole tekkis tallimehe rahutuid silmi nähes. Tallimehe rahutus avaldus teisi-tigi. Ta tegi kätega ning kogu kehaga alatasa liigu-tusi, mis tekitasid mulje, et ta nüüd sama oma käed tooliservadele alt külge lööb ja tooli koos enesega kas edasi või tagasi nihutab. Oma mureliku pilgu laskis ta ühelt teisele käia.

„Ei, seda ma võin küll ütelda, et kolhoosi hobused ei ole sinna saanud,“ lausus ta, kui Juhan sisse astus.

„Eks siis öövaht oleks ka juhtunud neid nägema.“

„Tõsi või?“ küsis Mardikivi Juhani poole pöördudes. „Ega kolhoosi hobuseid pole olnud öösel ringi hulku-mas?“

„Ei ole mina näinud,“ kostis Juhan. „Ega kuulnud,“ lisas ta hetke pärast, ning küsis, jälle hetke pärast: „Mis siis juhtunud on?“

Pärast seda, kui Mardikivi Juhani lühidalt oli ära seletanud, milles asi seisab, tähendas tallimees nüüd juba tõepoolest tooli enese all edasi nihutades:

„Teada kõik, kelle töö see on!“

Ütles ja muigas, ikka väga küsivat pilku kõikidele heites, sellega justkui imestunult igapähele peatudes: kas te siis ei taipa? Või miks nad ei ütle seda otsekohe välja, kui taipavadki. Mardikivi, see muidu nii terane mees, teeb nüüd koguni teist juttu. Näe, toetub vastu aknalauda ja hakkab jälle rääkima maaparandustöö-dest, nagu oleks mahasõtkunud ädalapõld korruga mee-lestki läinud. Aga natuke aega enne Juhani sisseastu-mist oli ta nii ärritatud, et hullemini ei või inimene ärritatud ollagi. Varsti algab koosolek, rääkigu siis maaparandusest nii palju, kui tahab.

Aga nüüd tundus tallimehelegi, et Mardikivi on pisut nagu rabe. Võiks ühe asja ikka korralikult läbi aru-tada, enne kui teise juurde kargab.

„Oleks meil ainult rohkem töökäsi,“ arvas Juhan jutu juurde maaparandusest.

„Ega seegi, jah, paha teeks,“ möönis Mardikivi. „Kuid ega töö sellepärast tegemata jää. Rõhume peale, ega muud kui rõhume peale; mitte ainult rinnaga või rammuga, vaid seal, kus jõust puudu tuleb, võtame

abiks nõu. Ning selle poolest on meil suured võimalused. Ega me oma nõuga siis üksinda ei seisa. Või arvad sa, et meie, käputäis kolhoosnikuid, otsustame selle asja, ütleme Tikusoo kuivendamise, või ka juurimistööd Kõrgekõrres, teistest eraldi, omapead? Meie seljataga seisab valitsus, partei oma abiga, meie maa teadus, aina võimsamaks arenev tehnika. Ohoo, mehed, see tähendab ka midagi! Praeguseni on asjad koguni niisugused, et vallakomitee on hoopis rohkem ära teinud kui meie ise. Neil on seal selge ülevaade sellest, misuguses seisukorras on valla iga kolhoos maaparandustöödega."

"Ei tea, kas partorg ise ka saab täna aega siia tulla?" küsis aidamees Kask.

"Ei vist," vastas Mardikivi. "Aga Kibi Harglast kinnitas alles päeval, et ta tuleb kindlasti."

"Ahaa, seltsimees Kibi," avas nüüd Maunus esmakordselt suu, võttis prillid eest, asetaskes need aeglaselt karpi, pani karbi, samuti aegla elt, põuetaskusse ning jätkas: "Jah, vaata, kuidas üks inimene võib elu kogu vallas teiseks muuta. Enne, kui seltsimees Kibi aastat poolteist tagasi Harglasse veski peale tuli, oli igal mehel enne veskile minekut üks igavene vaatamine ja mure, kust pudelit kaks-kolm viina saada. Kui sa ei tahtnud, ei osanud või sul ei olnud millestki ajada, siis pidid käima naabrite juures otsimas. No oli see siis ka enne Kibi tulekut Harglas kord! Sõidad ühel päeval oma kottidega veskiõuele — midagi, veski käib. Aga vaatad, et järjekord on suur. Noh, paned siis ka ennast kirja, ja kui seekord sulle otsekohe ei öelda, et saad alles nädala või kahe pärast korda, siis hakkad ka ootama. Ootad, ootad ja ootad. Katsud vahepeal veskiste toas aega viita, aga see ei ole parem kui kõrtsituba; uitad mööda veskiõue, igal pool on purjus mehi — vines on mölder ja vines on ka direktor ise, kui sa teda üldse näed. Mõnikord tuleb vastu ega näegi sind, aga teinekord kargab juurde, võtab rinnust kinni, raputab, naerab ja küsib, et mis asja sa, vana, hommi-kust saadik siin uitad, kui suur see sinu viljakoorem siis on, et ikka veel jahvatatud ei saa. No mis sa niisuguse jutu peale kostad? Ütled siis seda, mis sul selle

peale ütelda on, et järjekord on suur. Ta hakkab naerma. Järjekord! Kus see järjekord sul on? Ha-ha-ha! Mölder olevat talle praegu ütelnud, et varsti peab veski seisma jätma — ei ole enam jahvatajaid. Näitad talle siis veskiliste pikka voori, kannatlikke talumehi ja nende rahutuid hobuseid, võib-olla et küsidki: „Kes need on?“ Ta naerab edasi, siis alandab ainult natuke häält ja pärib avalikult, kas sul viina kaasas on. Nurjatu niisugune! Kui ei ole, siis ta sinuga enam ei räägi, aga kui on, siis pead talle ütlema, mitu pudelit ja kui kange see kraam on. Jah, ja vaat siis juhtus mõnikord, et direktor läks ja võttis ise su hobuse suu kõrvalt kinni, viis koorma raginal järjekorrast mööda. Nägin seda paaril korral oma silmadega pealt. Näe sedamoodi tehti Kütipere ajal Harglas tööd — oli see siis jahu- või saeveskis, igal pool oli viinapudel käimapaniaks.“

„Kui Kütipere oli direktoriks,“ ütles Juhan, „siis viimasel ajal sa enam ei teadnudki, keda määrada — tahtis direktor ja tahtis mölder. Kui paljukest seegi selget päeva nägi, ja millal siis vaene mees laskis sordid segi, millal vahetas veskiliste kotid ära.“

„Seltsimees Kibi oli alles mõne kuu veski peal olnud, kui mul oli Harglasse leivajahu pärast asja,“ jätkas Maanus. „Tõmban hobuse veskiõue — ei tunne enam ära: hoov puhas, ei sõnnikuhunnikuid ega muud prahti. Noh, oli küll varemgi kuulda, et veskis on teine kord, aga mis asjas ja kuidas, seda võis nüüd alles oma silmaga näha. Noh, kui sain oma leivajahu valmis, siis läksin direktori juurde ja ütlesin: „Tere, seltsimees Kibi. Teie olete siis nüüd Kütipere asemel direktoriks?“ — „Jah, seda ma olen.“ — „Täna siis väga! Suur aitäh, seltsimees Kibi.“ — „Mis eest?“ küsib ta oma lõuapärased tugevasti kokku surudes. — „Selle ilusa korra ja puhtuse eest, mis siin on.“ — „Esimene, kes mind sellel õuel tänama tuli, oli möldri naine,“ kostab ta sulle selle peale, hakkab naerma ja pöörab kogu su tänu naljaks — ei taha seda kuuldagi. Noh, kui tema juba tulla lubas, siis tuleb ta kindlasti.“

„Jah, see mees lõi Harglas küll ilusa korra sisse,“ ütles Mardikivi ja vaatas kella.

„Eks see aeg ole ka vist juba niikaugel,“ arvas Juhan ja astus välja. Öhtu hakkaski hämarduma, kuid vahepeal oli õu häälestest elustunud. Kolhoosnikud seisis rühmiti õuel, koosolekuruumis oli alles vähe inimesi.

Varsti tuli õue ka Mardikivi. Ta seisis hetke nagu kaugemale, kuulatades, siis hüüdis:

„Noh, seltsimehed „Proletaarlase“ kolhoosnikud, kas hakkame pihta. Koguneme kokku.“

Samal ajal tuli hämarusest nähtavale tüse kolhoositar, karjabrigadiir Salme, Antoni ema.

„Juhan, mis sa veel passid,“ ütles ta. „Läheme võtame kohad sisse!“

Juhan ei jõudnud veel vastatagi, kui Salme tal käe alt kinni võttis. Nõnda läksid nad koosolekuruumi, mille keskel seisis rühm naisi, ümbritsedes Tina Jaagupit, pikka, pisut ettepoole looka hoiduvat meest. Aga seina ääres istus põllutööbrigadiir Ots üsna üksinda ja luges, raamat käes, selg valguse poole pööratud.

Temast mitte kaugemale ukسلähedasele pingiotsale istus Juhan Salmega. Salme oli suur lõkard ja lõuapoolik. Temaga pingiotsale istudes tundis Juhan end mõningal määral häirituna. Iseasi, kui siin algaks simman või mõni muu olemine. Kui nii, siis Salmega oleks hea kõrvuti istuda, aga ees seisab tõsine koosolek, kus ei otsustata tühist asja ja kus võib-olla ka tema, Juhan, tahaks oma sõnakese kaasa ütelda, kas või selleks, et nõu anda. Kui palju see Salme oma lõkerdamisega selleks mahti annab? Kes seda Salmet siis ei tunneks! Kuhu Salme ka ei läheks, igal pool on tal naer lahti. Siin, tänasel koosolekul, ta muidugi lagiinal naerma ei hakka, aga on tal siis puudu sellestki... Näe, juba ta hakkabki oma sosistamisega peale, kuigi koosolek pole veel alanudki, juhatajadki alles valimata ja esimees kohale tulemata.

„Juhan, Juhan,“ sosistab Salme Juhanile niivõrd lähedalt, et Juhanil on kõrvas isegi kōdi tunda. „Kas sa tead, Juhan, miks ma just siia ukse alla tahtsin. Ma pean ju vahepeal siit ära käima — kui lähen, siis pole suurt kobistamist.“

„Miks sa siis nii kangesti pead?“ uudistas Juhan, ning samuti sosinal, sest mine tea, mis asjad seda Sal-

met sunnivad siit välja minema — inimene ei taha kõikide kuuldes mitte rääkidagi.

„Mul jäi see Lehik lauta viimase tuhande peale,“ jätkas Salme sosistamisi. „Kui saan vahepeal jälle ära vaadata, siis süda nagu rahulikum.“

„Saad sa siis üksinda aegu?“

„Kes neid teab,“ vastas Salme. „Esimest aastat koos, aga Lehik pidavat raske poegimisega olema. Kui ma tagasi tulen ja, tead, ukse vahelt sulle ainult noogutan, siis, tead, tule kohe, mul on siis abi tarvis.“

Vaevalt jõudis Salme oma sosistamise lõpetada, kui õue sõitis mootorratas. Kostis Mardikivi tervitamisel rõõmsaks ning kõlavalt valjuks muutunud häält.

„Ei tea, kes see nüüd tuli?“ küsis Salme, kuid seekord mitte enam sosistamisi. Ning just nagu vastuseks Salmele oli sedamaid kuulda, kuidas keegi kojast õue hüüdis:

„Seltsimees Kibi! Seltsimees Ants Kibi!“

„Mihkli Ants,“ lausus Juhan omalt poolt ja pöördus ukse poole, jäädes ootama, millal Hargla sae- ja jahuveski direktor Kibi sisse tuleb.

Laulumänniku Juhan oli põline oma valla elanik ja seda oli olnud ka Antsu isa Mihkel, enne kui ta kaevanduslinna asus. Ants oli siis juba suur poiss, valge peaga, valgete kulmudega ja siniste, just nagu alati midagi küsivate silmadega. Nüüd oli see poiss kõik maa-alused kaevandused ja sõjatuled läbi käinud, oli otse nendest läbi käies suureks meheks sirgunud, vaata et veel pikemaks kui ta kadunud isa Mihkel. Sedamoodi küll. Oli suureks kasvanud, juuski, see omal ajal rukkiõlana valge juuski oli üsna tumedaks muutunud, ainult silmadest polnud kadunud see küsiv vaade, mida tal poisikesepõlveski oli nähtud ja mis ta Juhanile nüüdki nii tuttavlikuks ja omaseks tegi. Polnud tarviski, et ta suu avas, oli küllalt, kui ta käe pihku pistis ja sulle otsa vaatas — kohe oli tunne, et näe, nüüd ta juba küsibki seda, mida küsitakse headelt sõpradelt, kui nendega üle hulga aja kokku saadakse.

Ants Kibi jäi sisseastumisel künnisele seisatama, las kis pilgul üle suure toa käia ja noogutas pead, tundes,

et silmad peavad valgusega harjuma. Siis nägi ta Juhanit, oma isa vana sõpra, ja ulatas talle käe. Juhan tõusis püsti ja seisis auväärseks koosolekuruumi elektrivalguses. Kes „Proletaarlase“ kolhoosnikutest poleks varem näinud Laulumänniku Juhanit halle, kõrvade juurest hõbepuhmakestena üleskerkivaid juukseid, ent nüüd nähti neid jälle nagu esmakordselt — auväärse sätas. Nähti sedagi, kui imesirgelt vana kolhoosnik seisis. Ning Salmegi, kes algul istuma jäi, tõusis Juhanit kõrvale.

Kuud kaks tagasi, käies „Proletaarlase“ kolhoosis, nägi Ants Kibi Laulumänniku Juhanit kolhoosi kanafarmis midagi ehitamas-täiendamais. Hõõvli või kirvepani Juhanit seekord käest ära, kui hakkas kätt andma. Andiski käe, aga Kibi oli Juhanit käe suhtes ettevalmistamatu. See oli suur käsi. Ning teretamisel ei pingutanud Kibi küllalt, et kõiki sõrmi viimse võimaluseni laiuli ajada. Nii jäidki tookord ta mitte küllaldaselt avatud pihku terve käe asemel ainult nimetissõrm ja põial. Sedapuhku on Kibi ettevalmistatum. Ta lööb oma ka mitte just kõige väiksema, omal ajal isegi üsna suurte põlevkivikamakatega harjunud kämbli laiuli ja saab vana kolhoosniku käe tervena oma pihku. Selle eest ta tunneb nüüd, kui kare ja krobeline nahk selle käe peopesaski on, nagu pargitud. Kuid seda kätt on hea ja mõnus raputada, sest vasturaputuski on tugev ja aus. Mehed aga vaatavad teineteisele otse silma sisse. Ja siis küsis Kibi, pilguga Juhanit kõrval ikka veel püstiseisvate Salmele osutades:

„Oled sa, Juhan, uue naise võtnud või?“

„Ei, sedapuhku on meil Salmega küll isenõu,“ vastas Juhan.

Ei jõudnud Kibi küsida veel, mis nõu see neil siis on, kui Salme vastama ruttas, ning jälle sosistamisi. Ta räägib jälle oma Lehikust, kes on viimase tuhande peal. Seda teised ei kuule, ei tohigi vist kuulda, aga seltsimees Kibi kuuleb küll. Ja talle on asjad üsna varsti selged. Sedamoodi siis: Salme võib-olla vajab Lehiku juures Juhanit abi. Samas meenub talle Juhanit suur, kare käsi, selle peopesa krobeline nahki.

„Mõtlege, Salme, veel järele, kas Juhan selleks kõl-

babki. Tal on ju käed... noh, ega need siis kellegi ämmaemanda käed ei ole."

Ta võtab Juhani käe veel korraks oma kätte, näitab seda Salmele ja näeb sealjuures ise, kuidas suure käe põidlal ja nimetissõrmel on mitmeid sarvkõvade servadega pragusid. Need praod jäävad just liigeste paindumise kohale. Talle meenub, et nägi selliseid ka oma isa kätel; muidu ta praegu ei teaks, et need praod valu teevad, et nende põhjast vahel jälle verd välja immitseb.

"Pole neil midagi," ütleb Salme lohutavalt, üritab mingisugust karedavõitu naerugi, kuid nüüd jääb Kibi tõsiseks. Ta pilk libiseb jälle üle toa, peatub kolhoosnikute nägudel. Seal, peaaegu üsna nurgas, istub juttu ajades kolm vanameest. Mis puutub kätesse, siis igaüks nendest vanadest kolhoosnikutest võiks temale olla isaks: nende kõigi käed on krobelised, korpas ja lõhkenud. Ning Kibi silmade ette kerkivad kivised põllud, võssa kasvanud karjamaad, mätlükud ja täis juurikaid, pooleldi ülessongitud sooheinamaad, märjad adrakured, kangid, kirvevars, mis on niivõrd täis kuuse- ja männitõrva, et kui sellest inimene õrnade peopesadega kinni haarab ja lõhkuma hakkab, siis on harjumatud peopesad varsti maas, nahk jääb tõrvase kirvevarre külge ja lõhkujale jäävad verised peopesad. Nagu paaril korral juba varem, tundis Kibi erilise selgusega just nüüd, rahvaga kokku puutudes, millist määratud tähtsust omab looduse ümberkujundamine. See sai talle selgeks, nähes rahva killustatud ning sageli lootusetutki võitlust loodusega minevikus, ja võrdles seda vastutusrikka, ka mitte just kerge, kuid kollektiivse ja üha rohkem teaduse poolt abistatava võitlusega tänapäeval. See ei olnud enam lootusetu. Selle heledaid perspektiive kindlustas asjaolu, et nüüd oli talurahva ette asunud bolševike partei — juhtides ja organiseerides seda võitlust loodusega, mis oli ühtlasi võitluseks kommunismi võidu eest.

Seni oli õuest vahete-vahel veelgi kostnud meeste häält. Nüüd tuli väljast sisse uusi inimesi, kellede seas oli külalisi naaberkolhoosidestki. Õues jäi vaikseks. Aga vaiksemaks muutus ka koosolekuruumis ning sel-

les järjest süvenevas vaikuses oli juba mitmendat korda kuulda, kuidas Mardikivi kõhatas.

Peaaegu tema vastas, nähtaval kohal ruumi keskel, istus Väljalt. Täna oli tal seljas nahkkuub. Ta juuksed olid lahku kammitud ning ta näol, mis üsna tugevasti punetas, mängles mingi raskesti tõlgitsetav, ent õline naeratus. Eriti silmatorkav oli see millegipärast just siis, kui koosolek end vormiliselt korraldas. Siis tardus jälle naeratuse õline ilme... Sõna oli kolhoosi esimehel.

Mardikivi tõusis, püsti ja hakkas rääkima. Ühe asja poolest tekitas ta kõhe imestust. Ta ikka nii kõlav ning isegi vastupidistest pingutustest hoolimata valjuks paisuv hääl oli täna vaikne. Inimesed vaatasid üksteisele arusaamatuses otsa. Salme isegi müksas küünarpeaga Juhani. Mis asi see siis on? Mida see tähendab? Muidu ikka Artur mis Artur, rusikagi toetab nagu harilikult kõne ajal kõvasti vastu lauda, ainult hääl on iseäralikult vaikne. Kohati tuli isegi pingutada, et sõnadest aru saada.

Kõigepealt, nagu ta ise väitis, tahtis ta rääkida asjadest, mis on kõikidele selged.

„Et meie kolhoos,“ ütles ta, „võiks edukalt töötada, edukalt täita oma kohustusi riigi vastu ja oma liikmete elujärge parandada, kogu nende elu senisest kultuursemaks muuta, mis samutigi on üks meie kohustusi ühiskonna ees, selleks on tarvis tugevat karjamajandust. Ei saa olla tugevat karjamajandust tugeva söödabaasita. Selge. Selge seegi, et kolhoosi soomaad on kuivendamat ja karjamaad võssa kasvanud.“

Ta rääkis maaparandustöödest arvudes, nimetas masinaid, millede nimesidki kolhoosnikud ajalehtedest alles hiljuti esmakordselt olid lugenud.

Siis ta kõhatas, et häält puhastada. Ning seda kasutas Salme, kelle süda Lehiku pärast enam rahu ei andnud, tõusis Juhani kõrvalt üles ja hiilis välja. Sel ajal, kui ta ust avas ja kinni pani, alustas Mardikivi oma kõnet uuesti. Ja vahest just segava kääksumise tõttu, mida üks kinnilangemisel tegi, jätkas ta oma kõnet senisest valjemalt. Nüüd rääkis ta sellest, mis veel ei olnud selge.

„Sellest on möödas juba tublisti rohkem kui kuu aega, mil ilmus Ülemnõukogu maaparandusseadus. Ometi pole „Proletaarlase“ kolhoos veel otsustada suutnud, millega meie selle plaani teostamist oma kolhoosi ulatuses alustame. Kohe pärast heinaaega me kündsimise Tikusoo serval üles kümme hektarit kord juba varem küntud, kuid sõja ajal metsistunud heinamaad, puhastasime pisut harukraave. Kaks meest raiusid kraaviservadelt võsa. Kolhoosil on veel küllalt sooheinamaid, mis tuleks vabastada liigveest, küllalt karjamaid, mis on metsa ja võsa all. Kogu Metsla küla Kõrgekõrres pole midagi muud kui üks igavene padrik. Täna sel koosolekul,“ alandas ta häält, „peame me üksmeelselt otsustama, millega rinnutsi kokku minna, kas sooga või võsaga.“

Vanadelt meestelt kostis elutarku kõhatusi. Väljalt näol lõi märglema endiselt õline ja iseteadev naeratus. „Teate palju, aga teie ei tea seda, mis mina tean,“ näis see naeratus kõnelevat. Ometi ei rutanud ta sõna võtma, et oma naeratus taga peituvat saladust päeva-valgele tuua. Ta vaatas sagedasti ringi, kõrvale ja selja taha.

Mardikivi kõneles ikka veel. Ta rääkis eelseisva töösuurusest ja raskustest. Ta häält oli aga nüüd jälle kõlavaks ning valjuks muutunud.

Juhan nihutas end oma, pärast Salme lahkumist ruumilahedaks muutunud pingiotsal. Kuni siiani oli ta olnud kahevahel, mida ta sellel koosolekul omalt poolt ütleb. Nüüd ta teadis. Ta ütles, et tuleb asuda Kõrgekõrres asuvate karjamaade kallale. Aga just nüüd avas Salme tasahilju ukse ja vaatas selle vahelt sisse. Ei tulnud ise, aga vaatas sisse. See oli kokkulepitud märguandeks Juhanile. Juhan tõusis ja tõustes sattus ta pilk laua taga akna all istuvale Kibile, kes tema suuri krobelsi käsi ämmaemanda tööks just kõige kohasemateks ei kiitnud. Juhan läks välja ja nägi minnes, kuidas Kibi näole ilmus mõistev naeratus. Juhan teadis, et asi, mille pärast Salme teda kutsus, ei kannata. Ometi oli ta tusane, et pidi koosolekult just nüüd lahkuma. Nüüd hakkab üks kui teine sõna võtma. Oleks kuulnud, kes need sõna võtavad ja mis nad ütlevad.

Mine tea, kaua seal laudas Lehiku juures aega võtabki. Viimaks on koosolekul siis lõpp peal ja asjad kõik ära otsustatud. Ei, ikka peaks kõigepealt Kõrgekõrre kallale asuma!

Õues oli juba pime ja Salme oli teda ootamata ees lauta jooksnud. Ennäe, kus see latern juba vilkus! Asjad olid niisiis ikka kaunis pakilised. Ning Juhan kiirendas üle õue minnes sammu, tundes, kuidas ta mõttedki ühelt asjalt teisele kandusid.

Lauta jõudes selgus paraku siiski, et Lehiku asjad olid end pakilistena ainult näidanud. Ta oli pikali olnud ja Salme oli isegi vasika jalgu näinud. Aga nüüd seisis Lehik jälle püsti, ei näidanud midagi, ainult vaatas rahutult tagasi ja ammus vahete-vahel igatsevalt ning kutsuvalt.

„Vissi! Vissi Lehik!“ rääkis Salme lehma kõrval seistes, teda siit-sealt hellitavalt katsudes.

Juhan toetus posti najale, tal polnud oma tulekuga tekkinud hoogu kuhugi panna.

„Sind ka oma Lehikuga,“ ütles ta Salmele. „Just sel ajal.“

„Millal see parem aeg on?“ küsis Salme vastu. Ent kuna Juhan talle ei vastanud, siis küsis ta varsti:

„Noh, mis seal koosolekul ka räägiti?“

„Ei seal rääkinud veel keegi peale Arturi,“ vastas Juhan. „Jõudis sinnamaani välja, et peame nagu üks mees otsustama, mille kallale asuda. Mina arvan, et need karjamaad seal Kõrgekõrres peaks kõigepealt käsile võtma.“

„Aga eks soo ole ka hea poiss,“ hakkas rääkima Salme. „Kui saaks selle Tikusoo üles! Aga eks selle paganaga ole palju tööd enne. Kui saaks selle osa siit-poolt jõgegi haritud! Kui palju sealt esimesel aastal vikkigi saaks. Ja järgmisel aastal hein kasvab kohe rinnuni, kärbis kärbises kinni, vaatad, et heimamaale oleks nagu linn kasvanud...“ Ja siis äkki nagu millestki virgudes: „Lehikul ei näi ruttu olevat... Sa ehk tahad tagasi minna?“

„Tea seda tagasiminekut,“ arvas Juhan. „Kui pea ta jälle ei või hakata, kui kord sõrad paistsid.“ Vaikis. Ning natukese aja pärast: „Head poisid oleksid

mõlemad, nii soo kui Kõrgekõrre, aga mina olen eluaja..."

Lehik vaatas tagasi ja ammus niivõrd valjusti, et Juhani sõnad kadusid sellesse hoopis ära. Juhan lakkas rääkimast, aga kui ta olekski jätkanud, siis poleks sellest kasu olnud, sest Salme asus nüüd jälle vissitama Lehikut, kes enam muud ei teinudki kui trampis jalgu ja ammus. Varsti heitis ta maha ja hakkas inimesa, kaela pikalt ette sirutades ning punetavaist sõormeist kuuma hingaauru välja puhudes. Siis tulid vasika valkjaskollased, tihkesti teineteise vastu surutud jalaotsad uuesti nähtavale. Salme ja Juhan asusid tööle. Juhan, kes hästi ei paindunud, põlvitas maha.

Uus sündinud elu oli kuum nagu valukojast tulles. Juhan tõstis ta oma kätele ning viis lehma ette.

"Ega nüüd midagi jah," arvas ka Salme. "Eks sa, kui tahad, võid pealegi tagasi minna koosolekule. Tead siis pärast ka mulle jutustada..."

Ning Juhan lahkuski laudast, mitte just jalamaid, vaid mõne hetke pärast, niipea kui nägi, kuidas vastsündinu end jalule hakkas ajama, ammudes sealjuures ise "nagu sõnn kunagi".

4

Uksiktalunik Gustav Kannu oli kogu selle suve niivõrd kramplikult tööd rassinud teha, et tal sageli tekkis tunne, et oli suve algul hambad tugevasti kokku pigistanud ja neid praegugi veel kõvasti koos hoidis.

Kevadel vedasid kolhoosid kunstväetist, tihtipeale isegi autodega, loopisid seda heldel käel põldudele, nõnda et paks kord maha jäi. Soetasid põllutööriistu — loorehasid, niidumasinaid, reaskülvajaid, külvasid suhkrupeeti ja uuendasid viljasorte. Seda kõike nähes oli Gustavil tunne, et ta jääb maha, et ta ei jõua kolhoosipõldude maaviljakusele järele. Ehkki ta teadis, et seda tema mahajäämist põhjustas tema üksinda töötamine, ei tahtnud ta seda ometi tunnistada, jonnis enesega, otsides oma mahajäämisele muid, vähem olulisi põhjusi, nagu üha rohkem kukile tikkuvat vanadust ja jõu raugemist.

Ent kangekaelsusega, mis talle kogu eluaeg oli omane olnud, ei tahtnud ta paratamatut vanadustki tunnistada. Noh, ega seda jõudu enam küll ei ole, mis oli noores eas, aga ega tast veel puudu ka pole — tuleb ainult tööle pihta anda! Nõnda mõtles ta kevadsuvel, pigistaski hambad tugevasti kokku ja hakkas rügama mitme mehe eest. Vahel küll näis, et nüüd võib lõualuud lõdvemale lasta, aga samas tulid need uuesti kokku pigistada, nõnda et põselihased värisesid.

Seda tundis ta selgi puhkepäeva hommikul, kui ta Laulumännikult ära tuli, üle kõrrepõllu, nagu ta sinna oli läinudki.

Männiku nurga juures ta seisatas ja vaatas ringi, lõikuskuu päikesepaistes silmi kissitades. Kuid teda ei häirinud mitte see, mis ta selles rahulikus päikesepaistes nägi, vaid see, mis talle üle nende küpsemisel olevate ning isegi rahustavalt mõjuvate suviviljapõldude kõikjalt kostis — peksumasinate undamine.

Mitte ainult „Proletaarlane“, vaid mujalgi peksid kolhoosid täna vilja. Ka Gustav Kannu rukkivihud olid põllul juba küllalt tuuldunud, masinad aga rändasid sovhooside ja kolhooside vahet. Aga Gustav uskus, et ka siis, kui masinatel olekski aega, tema juurde neid ometi ei lasta tulla, kuna ta on üksiktalunik. Pigistavad niikaua, kuni sa pead kolhoosi minema, mõtles ta uuesti, astuma hakates. Leiba veel on, sellepärast poleks nii väga tarviski rutata, aga riiginorm ja seemnevili! Tuleb rukis koju vedada ja kas või rabada, kui teisiti ei saa. Või siis tõesti Laulumännikule vedada, toas peksma hakata. Juhan küll lubas toa, aga mine tea, mis keerud pärast sisse tulevad. Võib-olla, et keelatakse koguni kolhoosi poolt ära. Ehk olgu sellegagi kuidas on, võib olla, et Juhangi oma lubamise juurde ka tõesti jääb, aga eks ta ole ikka võõras tuba, ja mine sa tea, kuivõrd see rukiski siis enam sinu oma on.

Mure, kahtlused ja kahtlustused, mis koguni ette ruttasid tingimustest ja olukordadest, läbisid Gustavi hinge ning tumestasid häidki mälestusi, mis tal oli Laulumänniku Juhanist, vanast sõbrast ja töökaaslasest. Õige küll, tal oli Juhanist muidki mälestusi, aga paremad neist pärinesid ometi töökaaslusest.

Vastastikku pidasid nad teineteisest kui tublist töömehest lugu. Sellepärast oli alati saanud nendest paar, kui metskonnal, viina- või tõrvavabrikul oli anda metsa mahavõtmist juurimise teel, mis oli üks raskemat liiki metsatöid.

Jah, siis sai nendest paar. Aastaid, kümneid aastaid kestis see ses metsarikkas paigas nõnda, isegi veel kodanliku vabariigi lõpuaastail. Neil oli siis veel noore rammu ja jõudu ning nad löid nõnda, et nooremadki mehed said aina imestada, sest ega nad neis tööpaigus siis üksinda ei olnud. Sombustel sügispäevaldel tuli sinna ka teisi paare. Tuli sinna mõni isagi mitme noore tugeva pojaga. Poisid ronisid mööda puid nagu oravad, viisid tihtipeale kõie kuuse latva, kui see muidu tõrkus või ei tahtnud soovitud kohta kalduda, — kogu mets oli kisa täis, aga nende vastu ei saanud keegi. Gustav ja Juhan! Noh, mis neid rääkida! Nende silm ja kirves olid harjunud koos töötama, käsikäes ja teineteist mõistes nagu kaks head sõpra, nagu nad ise.

Ega sõbra nime tohi kellelegi naljalt anda. Ning uskuda ei maksa ka, kui keegi sindki kergel keelel sõbraks nimetab, aga sellal tundus tõesti, et nad olid sõbrad, Gustav ja Juhan. Mis nad praegugi muud oleksid, kui Juhan poleks kolhoosi kippunud. Sellest ajast peale, kui Juhan kolhoosi läks, tundis Gustav end üksikuna, eraldatuna. Ja-jah, midagi ikka oligi nende vahel, sest näe, siga tapma ei tulnud. Kolhoosi läks — see oli talle kallim.

Nõndamoodi risti-rästi mõteldes meenus Gustavile äkki, et Juhan oli ennustanud talle jalgujäämist, aga hoopis sealt poolt, kust Gustav seda ei teadnud kartagli. Juhan oli öelnud, et kolhoos hakkab harima uudismaid, võib-olla asub kallale Metsla küla meeste endistele karjamaadele. Ja kui need üles haritakse, siis jääb Gustavi osa sinna nagu vana luatuust püsti, häbiks ja ilma naeruks.

Kümme-kakskümmend aastat, niikaua kui Gustav mäletab, olid need karjamaad ühteviisi räsnu täis olnud. Siit-sealt vahel küll tehti hagu, suvel uitasid lehmad niisama ringi, hõõrusid endid põõsaste vahel. Ja kui tõid lehma kustki kaugemalt ning lasksid ta siin

Kõrgekõrres karjamaale, siis oli ta varsti kohe punases. Siin oli parem omakasvatatud lehmadega läbi ajada . . .

Gustav läks edasi, katsus mõtelda millelegi muule, kuid mõtted ei jäänud kuhugi pidama, pöördusid Juhani jutu juurde uuesti tagasi.

Kas seda maad vähe on? Mõtles ta ikka vimmasemaks muutudes. Siin alles olid sõjad, inimesi sai hukka, aga maad ikka ei jätkunud, tarvis nüüd veel seda karjamaad ja viimaks ka Tikusood minna torkima. Aga oli asi ise, mis ta oli, kuid Juhan ei olnud enam õige sõber. Kui ta oleks tulnud siga tapma ja talle siis sellest rääkinud, ütleme kas või karvavõtmise juures, siis ta veel oleks sõber olnud. Ütles küll nüüdki, et astu kolhoosi, muidu jääd jalgu, kuid see kostis nagu võõrast vankrist, tundmatu möödasõitja suust. Gustav küll ei uskunud, et kolhoosistki maaharijat saab — muidu ainult plaanid —, aga kui saabki, mõtles ta, kes ütleb siis neile, et tema neile jalgu jääb. Ta pole kellelegi jalgu jäänud ega jää ka kolhoosile. Vaadaku, kuidas nad ise oma asjadega hakkama saavad. Kolhoos nüüd midagi teeb, aga vaata kui tema võtab veel vanas eas kätte ja harib oma karjamaa ära, juurib võsa ja kannud.

Selle mõtte juures löid Gustavi silmad isesuguselt läikima ning ta suunurkadesse tekkis üleolev naeratus. Ta oli mööda põlluvahelist teed kodutalule lähedale jõudnud, ent äkki astus teelt rukkikõrde ning suundus silmalt oma Kõrgekõrres asuva karjamaa poole. Kogu tee üle rukkikõrre kuni lepikuni oli ta oma otsuses kord kindel, kord lõi selles kahtlema. See, et oli öeldud, nagu jääks ta kolhoosile jalgu, toitis ta jonn, jonn omakorda ta otsusekindlust. Aga ta kahtlust süvendas tunne, et tal pole enam endist noore-earammu.

Oma küllaltki tuntud karjamaad asus ta nüüd vaatama ainsa mõttega: kas paneme rinnad kokku? Lepik oli tihe ja paks, siin-seal mõningaid puid, päklikipõsaid, igasugust räsmu.

Ta vaatas kõike seda kannatamatult, üha kasvava kärsitusega. Ning kui tal oleks kaasas olnud mõni tööriist, kas kang, labidas või maakirves, siis oleks ta kindlasti siinsamas pintsaku maha visanud ja kukku-

nud ükskõik millisega nendest vihtuma, et oma jõudu proovida.

Karjamaalt tuli ta ära õhtu eel. Kodus teati, et ta oli läinud otsima seatapjat. Nüüd oli ta ära olnud rohkem kui poole päeva ja tagasi tuli ilma seatapjata pealegi. Ometi ei hakanud ta pikemalt seletama, vaid läks varsti lakka, öeldes, et läheb otsima jalgsuud. Otsis ja tuustis tükk aega, küllap kiruski, käis seal nõnda, et kambri-laest liiva läbi sadas, aga kui ta lakast viimaks alla tuli, siis selgus, et ta oli sealt ühes jalgsuuga kaasa toonud ka võsajuurimise kirve, mis oli aastaid, kogu sõja aja ja veel rohkemgi lakas vedelnud ning roostesse läinud.

Muidugi pidi seda nüüd tugevasti teritama. Ka uut vart vajas see, tugevamat, kui sel oli olnud kunagi varem. Nii mõtles Gustav ja võttis varsti keset õue asetseval raiepakul istet, et oma kaua roostetatud juurimiskirvele uut vart meisterdada, tugevamat kui kõik varasemad, sest kuigi tal enesel endist rammu enam polnud, oli ta jonn aastatega ometi kangemaks ja sellega nagu nooremaksi läinud.

Selle töö ning selle jonn juurest leidis tema õhtu eel ka masinist Järv, kes talle teatama tuli, et tõmbab peksumasina juba homme Gustavi õue.

Järv ütles seda kohe, niipea kui oli jalgratta seljast maha hüpanud. Ta lootis, et Gustav mõningal määral üllatub ja rõõmu tunneb, ent ei näinud Gustavi näol ei üllatuse ega rõõmu jälgegi. Kuidas võiski seal olla mingisugust üllatust, kui Gustav ta teatesse umbusklikult suhtus.

„Mis sa tühja ajad,“ ütles ta Järvele vihaselt otsa vaadates ja lisas: „Ega see pole sinu tõmmata.“

Kui Järv oma sõnu oli mitu korda kinnitanud, siis hakkas Gustav viimaks uskuma. Seda kinnitas ta kõigepealt sellega, et ütles:

„No küllap see on siis selle Arturi... selle Mardi-kivi tegu.“

„Ma ei tea,“ kostis Järv kiiresti. „Tema mulle selle käsu küll edasi andis, aga korraldus, kui ma ei eksi, oli tulnud vallakomiteelt.“

Seda öeldes vaatas ta Gustavile otsa, lootes, et nüüd

ometi see kinnine nägu selgub usaldavaks, kas või karvavõrtki selgemaks, kuid nüüd ta ütles:

„Ei tea, mis onupoeg mina neile olen.“

„Vaata aga abilised valmis,“ vastas Järv selle peale. „Ma tulen vara.“

Siis hüppaski ta ratta selga ja sõitis ära. Alles siis, kui ta juba kaugel põldude vahel oli, märkas Gustav mõtelda, et oleks ka pidanud Juhanile sõna saatma. Seatapmine jääb ju nüüd homme hommikul ära. Seega polnud Juhanil vaja mitte pussi, vaid hangu kaasa võtta. Ning üldse, talle oli tarvis rääkida, sest kes teab, kas ta reहेle saabki tulla, sest millal ta siis puhkab, kui peksmine algab vara ja kui see hull oma masinajutuga halba nalja ei teinud.

Gustav saatis naise külasse, teise kanti ja võttis ise teistkordse teekonna Laulumännikule ette, lootes, et selleks ajaks, kui tema sinna jõuab, on ka Juhan kodus, kuna temagi peab vahepeal veel paaris peres sees käima.

Kuidas Gustav, see jäigivõitu loomuga, umbusklik üksiktalunik, end kõigi ümbritsevate suhtes oligi soomustanud, võttis see ootamatu peksumasina-lugu ta eelarvamustesse klammerdunud loomuse siiski nagu vankuma. Ta peagi nagu käis pisut ringi... Kui paljudest tal nüüd selle rukkipeksuga aega läheb, tundi kaks-kolm ainult, aga kui oleks pidanud hakkama toaga, siis... Seda kütmist, seda nõge, mustust, seda kolkimist ja seda kaksiti partel ronimist. Ega midagi, head poisid, kui nad selle asja nõnda korraldasid. Pole nüüd muretki, et riiginormi viimisega tuleb viivitust. Ja seemegi on käes ilma rabamiseta, muudkui mine tuulama.

Kui ta oma kõrvalkäigud oli ära käinud ja uuesti üle rukkikõrre Laulumänniku poole läks, riivates laane nurka, tõmbus mets juba õhtukarva. Gustav uskus, et nüüd on Juhan kindlasti kodus, sest peksumasin oli vaikinud juba siis, kui ta tulema hakkas. Ent kuigi ta enda arvates tuli kõige õigemal ajal, ei olnud Juhanit ometi kodus.

Kai soovitas tal oodata. Ning Gustav jäigi ootama, istudes samale toolile ja peaaegu samale kohale, küü-

narnukid nagu hommikulgi põlvedele toetatud, oma luitunud rohelist kübarat sõrmede vahel keerutades. Istuski nagu hommikul toolil, ainult ühe reiega, keha poolviltu.

„Või, või, või tema ei olegi veel kodus,“ ütles ta.

„Ei ole, hommikuse söögiga teine ka,“ kurtis Kai. Ta hääli oli aeglane ja murelik. Kui Kai kuulis, et homme läheb masin Gustavile, siis nukravõitu hääli pisut elavnes: saab jälle rehel olla, nagu ollakse talus. Saab vähemalt nähagi veel, kuidas peremees terad oma salve paneb, aganad oma aganikku, sasid oma toa taha või lakka.

Sellist kujutlust omades ei näinudki ta, kuidas see peremees ise ilma igasuguse rõõmuta oli kõssi vajunud. Laulumänniku toa algavas hämaruses lõi Gustavi päeval tekkinud kavatsuse jonnakus pragunema. Kodus jäi maakirvele varre tegemine pooleli — kas seda ikka tõesti on tarvis teha? Mis vägikaigast ta mõtleb kolhoosiga vedama hakata? Seni oli ta uskunud, et nemad seal vallas ei tee muud kui hauvad plaane, kuidas teda, üksiktalunikku, hävitada. Aga nüüd korraldasid nad nõnda, et ta oma rukki homme võib masinaga ära peksta. Mõeldes sellele tundis ta, kuidas kogu suve lõualuid pigistanud kramp andis järele. Täna esimest korda terve suve jooksul!

Kuid ühtlasi sellega valdas teda nukrus, nagu väsimuski. Hinge asus tühjus ja kahjutunne millegi järele, millele ta ei osanud nime anda. Aga mis see muud oli kui eluaegne umbusk, mis ta hetkeks krambist vabanevad lõualuid uuesti hakkas kokku pigistama.

Kes teab, mis lugu selle peksumasinagagi on, mõtles ta nüüd. Ning lausus, Kaiegi korraks elavnenud tundele uut kaed peale tõmmates:

„Jah, mis see peksumasinagi-lugu võib muud olla kui Mardikivi vigurdamine.“

„Mismoodi siis tema sellega vigurdab?“ küsis Kai.

„See on eluaeg rabe olnud,“ vastas Gustav ning, hetke vaikinud, jätkas: „Laisk ja rabe. Kui elas minu juures — oli teine alles poisikeseohtu — kui ükskord hakkab rukkiväljal seletama, et meie ei oskavatki tööd teha. Nina alles tatine peas, aga seletama on mul mees.“

Soovitas ühel sidemeid teha, teisel siduda — siis minevat töö jõudsamini. Koera . . . hanna alla. Utlesin talle, et kui sa niisukest juttu ajad, et meie ei oska siin tööd teha, siis mine sinna, kus niimoodi seotakse. Läbski. Pintsak oli teisel vihkude kõrval maas. Ei olnud enam aega sedagi selga tõmmata, üks käsi oli varrukas ja teist alles toppis varrukasse, kui ise oli juba ei tea kus kaugel.“

„Või niisugune keevaline?“

„Ega ta, sinder, praegugi palju parem või olla,“ ümises Gustav.

Hämarus aina tihenes, kuigi taevas kõõgi akna taga edasi hõõgus. Äkki ütles Kai, mõeldes Juhanit:

„Ei see sealt enne homme hommikut enam tule. Peab aga oma siga ja lehma ka tasuma hakkama. Vaatab, kas viib siis pärast Juhanile sööki järele või.“

Gustav läks välja. Algul mõtles ta koju pöörduda, kuid seistes õuel tekkis kavatsus kolhoosi minna, mitte sinna kuhugi sisse, vaid niisama ümberhulkumiseks, et Juhaniga kokku saada ja ühtlasi näha, mis nad seal selle suvega on ära teinud. Selle kavatsuse tekkimist soodustas hämaruski, mille sisse ta toast minnes sattus ja mis, kuigi see oli pruunjalt hõõguv, oli küllaldane, et jääda kaugemalt tundmatuks.

See, mis kolhoosis oli tehtud ja kuidas kolhoos elas, huvitas Gustavit väga, kuid seda huvi varjas ta endas võõraste eest hoolega. Samuti oli ta kogu suve hoidunud lähenemast kolhoosi majapidamishoonetele. Tee tema sooheinamaale viis kolhoosist mööda. Kolhoosist möödudes oli ta hobuse iga kord jooksuma sundinud. Ainult hilisõhtuti, vahel ka poole öö aegu sealt tulles laskis ta hobusel üsna aeglaselt astuda, katsudes samal ajal hoolega silmata, mis seal tehtud on.

Praegu läks ta mööda hobuteed üksnes esialgu. Varsti keeras ta téelt kartulipõllule ja jõudis mööda kartulivao põhja minnes päeval masindatud sasivirnade juurde. Tähtedest tagasihoidlikult juba särama löönud taeval nägi ta kahte kõrvuti asuvat hiigelvirna. Need kõrged sasivirnad elustasid Gustavis midagi ebameeldivat. Ta oli küllap rohkem kui poole oma eluaega moonameheks olnud ning kogu see öine pilt kol-

hoosi päevasest tööpaigast meenutas talle mõisat. Nendes suurtes sasivirnaades on kõik karvupidi koos, mõtles ta, kõik neli-viiskümmend peremeest. Moonakad nagu muistegi. Hakkavad varastama ja lähevad laisaks, muutuvad lohakaks. Siin on aganavirn... Kui jääbki siia! Nendest ka Kõrgekõrre harijaid või. Ah, koera hanna alla.

Nende mõtetega uuenes kramp ta lõualuudes tugevaks. Küll nad veel näevad, kes uudismaad harib. Aga uuenesid pildid sellestki, kuidas ta oli elanud moonamehena. See polnud kellegi elu. Moonamaja oli kaugel. Suvel sai õhtule pärast päikeseloojakut. Kui pikuke see suvine öö on. Saad koju, paned märsi seina peale naela otsa ja hommikul vaatad, et...

Mehe mõtted katkestas ukse paukumine ja see, et kustki, küllap vist laudast, tuli keegi laternaga nähtavale. Taamalt kostis samme, siis käis uks jälle, ning siis veel kord.

Hetkeks tõmbus Gustav kahe õlevirna vahele. Samud, esiteks ühed, kergemad, ja siis teised, raskemad, kaugesid, läksid üle õue sihnapoole, kus Gustav teadis olevat kolhoosi karjalauda.

Ta oli lootnud, et leiab Juhani just sasivirna juurest. Ometi ei olnud teda siin, kui ta mitte just tukkuma ei olnud jäänud. Ta kõhatas ja siis kuulatas — mitte kippugi.

Siis läks ta salga vanade puude alt läbi ning poetus mööda seinaveeri hobusetalli poole. Ta oli kuulnud, et kolhoosi hobusetall laseb vihma läbi ning et osa hobuseid on öösitigi väljas, puude all, vankrite külge seotuna, nagu mustlaste laagris. Seda oli ta kord suveööl isegi näinud. Aga nüüd valendas puude all värskaid lauavirnu. Valendas ka hobusetalli katus, kui ta silmad üles lõi — puha värskelt peale löödud.

Ettevaatlikult ja teraselt pimeduses ringi silmitsedes lähenes ta kahekordsele hoonele, mille teisel korral ta teadis asuvat kolhoosi kantselei. Nähes nüüd selle hoone alumisegi korra heledasti valgustatud aknaid, meenus Gustavile äkki, et kolhoosil on täna õhtul ju koosolek. Ta lähenes aknale, et vaadata, kas maksabki Juhanit enam otsida või on temagi koosolekul. Ning

parajasti just siis, kui ta jõudis heita pilgu läbi akna koosolekuruumi, kus põllutööbrigadiir Ots, küllap vist kõnet pidades, püsti seisis, lähenesid selja tagant talle rasked öövahi sammud.

„Sina, Gustav!“ ütles Juhan, kes parajasti karjalaudast Lehiku juurest tuli. „Mis sina siin teed? Tulid sa ka meie koosolekut kuulama?“

„Mine jutuga,“ tõrjus Gustav. „Need paar sõna, mis mul sinule ütelda on, räägin ma sulle siinsamas ära.“

„Tule ikka,“ ütles selle peale Juhan ja kuna ta ise minna kipitses, siis võttis ta palju aega viitmata Gustavil ümbert kinni ja peaaegu tõstis ta kotta, kust üks viis koosolekuruumi.

5

Siin, sel koosolekul oli Gustav võõras, kuid ometi tundis ta peaaegu kõiki, kes siin praegu viibisid. Kergendustundega, et Juhan võttis istet üsna ukse lähedal, istus ka tema pingiotsale tasa ja ettevaatlikult, et mitte eksitada Otsa ning kuulda ka ise, mida see alati kinnise suuga inimene täna räägib. Kui keegi oleks Gustavile külas ütelnud, et täna peab Ots kõnet või et eile pidas kõnet Ots, rääkis kolhoosi koosolekul kogu rahva ees, siis Gustav kindlasti poleks uskunud, võib-olla oleks hakanud isegi vanduma, oleks ütelnud kurja, et keda sa narrid. Sellepärast vaatas ta esialgu üksisilmi ja imestunud ainult põllutööbrigadiir Otsa.

Ots seisis näoga nurgeti toa poole, pilk sagedamini laes kui mujal, ja rääkis väga aeglaselt, sõnu selgesti hääldades.

„Tikusoo tuleb muidugi kuivendada,“ ütles ta, harva oma laest lahtikistavat pilku kitsa ja pika näoga kolhoosniku poole pöörates. „Seltsimees Lipp tegi siin ettepaneku, et kolhoos asuks kohe, juba tänavu sügisel, Tikusoo kallale. See on julge ettepanek, kuid ma arvan, et see ei ole küllalt läbimõeldud. Meie peame kaaluma, kuspool meie töö end rutemini tasub. Minu arvates töö Kõrggekõrres tasub end kiiremini. Sinna me võime külvata juba tuleval kevadel. Pealegi ei ole Tikusooost ainult meie kolhoos huvitatud, temaga puutuvad kokku

ka mõne teise kolhoosi piirid. Ning Tikusoo ongi esi-
algu liiga kõva pähkel . . ."

"Liiga tüma!" hüüdis Albert Sälk, noor mees, pune-
tavas näos oma helevalgeid hambaid paljastades.

"... ühe kolhoosi jaoks," jätkas Ots. "Tikusoose on
vaja kaevata magistraal. Meie võtame ta oma järgmise
aasta maaparandusplaani, räägime teiste kolhoosidega
kokku, koostame ühise kava ja läheme talle siis
kallale, kas või kogu valla rahvaga."

Ots tõstis korraks käe suu ette. Ta ei kõhatanud. Aga
võtnud käe suu eest ära, oli ta näole tekkinud vaevu-
märgatav naeratus, mida kõnelemist jätkates oli kuulda
ta sõnadestki. Selle naeratusega oli ta korraga nagu
teine inimene.

"Seltsimees Lipp," jätkas ta, "kõneles ennist oma näo
õhetama. Ta rääkis tunnetega ja hästi. Et ta hästi rää-
kis, see ei ole ainult minu arvamine. Koosolijad avalda-
sid talle käteplaksutusega kiitust. Kui mina rääkima
hakkasin ja tema ettepanekule vastu vaidlesin, siis läks
ta nägu veelgi rohkem õhetama. Meie mõistame Lippu
ja tema tundeid, sest ta on maadelnud Tikusooaga kogu
oma elupäevad."

Alles siis, kui Ots uuesti oma kohale oli istunud, vaat-
tas Gustav ringi, pööras end koguni nõnda, et võis näha
selja taha. Seal, kolm või neli rida nendest tagapool,
istuski sooservnik Lipp. Hetkel vaatas Lipp kuklasse
aetud päi täie näoga ettepoole, ent siis toetas järsku
küünarnukid põlvedele, võttis pea käte vahele, tõmbas
peopesaga üle otsaesise.

Järgmiseks sõnavõtjaks osutus Väljalt. Ta ajas end
aeglaselt püsti, ei tahtnud mütsi, mida kogu aja oli käes
hoidnud, kõnelemise ajal käes hoida ja pöördus koh-
makalt ringi, et teda toolile asetada; kõikidele näis, et
ta valmistub pikaks kõneks, valmistub ütleva midagi
väga tähtsat ja uut.

Otsides nähtavasti kohaseid sõnu, tõstis ta näo vastu
lage, kuid just sellal avas Salme ukse ja tuli sisse.
Väljalt seisis püsti, aga keegi ei kõnelnud. Ning
Salme, teadmata, mis siin vahepeal oli räägitud või
otsustatud, pöördus koosolijate poole järgmiste sõna-
dega:

„Olge aga, mehed, jah kärmed heinamaid harima, sest näe, kolhoosil on uus pull jälle laudas. Lehikul.“

Need Salmele omase energiaga lausunud sõnad tekitasid koosolijais rõõmsa elevuse. Isegi Gustavi mornivõitu ilme tõmbus korraks naerule, kui ta Juhani ja enese vahele Salmele istekohta tegi. Solvus ainult Väljalt, kellele tundus, nagu oleks Salme ta tähtsale tõsidusele kerge müksu andnud.

„Mis sa segad,“ ütles ta. „Kus leidis mul asja, millal oma vasikaga kilgata!“

Vaikinud pahaselt veel mõned hetked, hakkas ta rääkima sellest, kuidas tema on põldu harinud. Põlluharija töö ei olevat midagi niisugust, mida saab toimetada nurga taga või nelja seina vahel, teiste eest salaja. Kõik on võinud oma silmaga näha, et tema, Väljalt, ei ole halb põllumees olnud. Kas ta ei ole rüganud mehiste moodi, eluaja? Tööga ta on oma tervisegei nahka pannud.

Siin vaatas ta ringi, naeratades, hambad natuke irevil. Ning jätkates muutus uuesti väga tõsiseks. Selle isegi pühalikuks kistud tõsidusega toonis ta väitiski, et valitsuse maaparandusplaan ei olevat sugugi laita. Aga iseasi olevat plaan ja iseasi selle plaani teokstege mine. Plaanisid võib teha küll ja küll. Temal ei olevat selle vastu midagi, et kolhoos Tikusoo kuivendamise oma tulevase aasta plaani võtab, aga sellega, et kolhoos juba tänavu sügisel Kõrgekõrres Metsla küla endised karjamaad tahab üles harida, ei ole tema nõus.

„Sula muld,“ ütles ta, mõeldes selle all külviiks hari tud pinda, „on minu silmale alati ja igal pool rõõmu teinud, aga ma küsin teilt, seltsimehed, kust te võtate need inimesed, kes selle töö ära teevad?“

See küsimus kujutaski endast ta kõne peamõtet. Väljendanud selle, laskis ta oma pilgul Mardikivilt Kibile rännata. Näis, mis näo nad nüüd teevad! Ta lootis, et näeb hämmeldust ja piinlikkust, kuid nii üks kui teine istus rahulikult edasi, kui mitte arvata seda, et Kibi just nüüd oma taskuraamatusse midagi jälle märkis.

Väljalt pööras enese uuesti ringi ja istus.

„Noh, kas sa, Gustav, ei oskagi rääkida?“ küsis nüüd Salme sosistamisi, Gustavile külge müksates.

Gustav lähendas end Salme kõrva juurde ja vastas veelgi tasemini:

„Oh jumal, kui mina oma suu lahti teeksin! Küll teie siis alles kuuleksite.“

„Mis sa siis ei räägi?“ küsis Salme. „Tee oma nokk lahti.“

„Kes mind lubab siin nokka lahti teha,“ arvas Gustav, põhjendades oma arvamist sellega, et tema, nagu ta ütles, ei kuulu sellesse „komplotti“, on siin kolhoosnikute seas nagu valge vares.“

Äkki tõstis Salme käe.

„Salme Hõbevaskil on sõna.“

Salme tõusis püsti ja ütles lihtsalt:

„Ega ma enese pärast sõna palunud, aga näe, meil on siin külaline, kes kardab, et talle sõna ei lubata.“

„Kes?“ küsis koosoleku juhataja.

„Kas sa pead oma edeva suu kinni,“ sosistas Gustav, Salmet seelikust sikutades. Aga Salmet oli hilja takistada. Ta lausus valjusti, ülearugi valjusti:

„Eks Gustav, Kannu Gustav.“

„Kes teda keelab?“ küsis Mardikivi.

Ja nüüd hõikas koosoleku juhataja:

„Gustav Kannul on sõna.“

Gustav ei tõusnud kohe. Ning kui oli tõusnud, ei hakanud kohe kõnelema. Vaatas tükk aega enese ette maha, siis tõstis silmad, vaatas vihaselt Mardikivile otsa. Õigust öelda ei tundnud ta praegu end sugugi hästi. Oli tal tarvis selle Salme ees kelkida. Muidugi jah, ennist seal põhuvirnade juures oli ta mõtelnud korraks sedasama, mis ta Salmele oli ütelnud: „Küll mina teile ütleksin, kui ma oma suu lahti teeksin.“ Aga nüüd polnud sõnad sugugi kerged tulema.

„Mis mul teile rääkida on,“ ütles ta viimaks pahaselt. „Ega te enam lapsed ole, et teid õpetama peab. Küllap teate ise, mis te teete. Ja ega minagi laps ole, et ma asjast aru ei saa. Vaata, ma tulin praegu kolhoosi sasi-virnade juurest läbi: mõis mis mõis... Pole talupoega enam kuskil... Minu isa oli see päris raudmoonakas, kogu oma eluaja. Mina ise olen teomehena mõisa orjand rohkem kui poole oma eluajast. Sai mitmed mõisad läbi rännatud. Vaekülas oli moonamaja Konnal, sinna

sai oma kolm versta maad. Suvisel kibedal töö ajal jõudsid hilja koju, panid märsi seina peale, ja kui hommikul selle sealt võtsid, siis vaatasid, et märss alles õhtust jagu liikus... niipalju oli sul seda öörahu. Ja nüüd tahab kolhoos seda märssi uuesti liikuma panna..."

Gustav katkestas järsku ja istus maha.

"Või tema läheb oma otsaga kohe Vaeküla Konnale!" hüüdis Salme valjusti. "Kas ma sulle selleks sõna palusin?"

"Kas Gustav Kannu teab, et „Proletaarlase“ kolhoos arutab täna maaparanduse-küsimust?" küsis Mardikivi püsti tõustes. "Kas ta teab, et Tikusoo, mille kuivendamine võetakse kolhoosi tulevase aasta maaparanduskavasse, oli aastasadu mõisniku valduses? Kelle käes olid võssa kasvanud karjamaad Kõrgekõrres? Gustav Kannu elas Vaeküla Konnal. Kas ta Konnal elades ja teomehena mõisat orjates oma kaasteomeestega vahel koosolekuid pidas, et soode kuivendamist arutada? Ta läks Konnalt mõisa ning seal oli tal ainult üks õigus: võtta piits ja oma hobusepaariga tööle minna. Kas mõis saatis moonakaid õppima, kas ta autasustas neid? Muidugi mitte. Kust see Gustav siis selle moonamehe märsi võtab?"

Ei saa mina aru, miks see Gustav nii kangesti kolhoosi vastu raiub. Peab arvama, et puhtast jonnist ja umbusust, mis küllap pärineb Konnalt, tuleb sellest, et ta seal algelistestki inimõigustest ilma jäetud moonakana pidi tuimalt päevast päeva orjama. Südame poolest ei ole Gustav ju nii halb, nagu ta ennast sõnades ja jonnis väljendab. Sõnades räägib kolhoosile vastu, aga südames hoiab kolhoosi poole. Sellest on juba aastat viisteist, kui Gustav Kannu kolhoosist unistas, seda igatseski."

"Mine kurat!" hõikas Gustav. "Millal see oli?"

"No vaata!" hüüdis Mardikivi imestunult. "Nüüd tuleb välja, et sa seda ise enam ei mäletagi. Oleks veel olnud nii, et inimene seda ütles kuidagi kogemata või purjus päi, aga seda juhtus koguni sagedasti ja päris kaine peaga."

"Taga hullemaks!"

"Taga hullemaks jah. Seda juhtus igakord, kui Gusta-

vil oli vaja kasutada Kobriaugu teed, teinekord isegi siis, kui tal oli tarvis seda ainult nimetada. Ning ta nimetas seda kaks või kolm päeva enne sepale, veskile või linna minemist, samuti mitu päeva pärast seda, kui ta sealt oli tulnud. Sügisel ja kevadel käisid rattad seal rummuni sees. Seal olid mõned augud, et jätta või hing.

Meie oleme ju seda teed kahekesi sillutanudki. Mina olin siis jõmpsikas. Minu ema oli mind jälle sinu katuse ja hoole alla usaldanud. Siis ühel päeval panid sa oma valge aiste vahele ja hakkasid oma põllupeenralt vedama kive Kobriaugu tee kõige hullematesse aukudesse. Sa olid neid varemgi täitnud, täitsid hiljemgi, aga ikka üksinda. Ma mäletan, kuidas sa seekord ise rääkisid, et kogu selle tee sillutamine oleks ju naljaasi, kui kõik lööksid käed külge. Olid ühele ja teisele rääkinud, et tooge ka teie, tooge kas või mõned koormatäiedki, aga sellest ei olnud tulu ning Kobriaugus käivad rattad tänini rummuni poris, kuigi sina oled üksinda seda püüdnud sillutada."

"Sa räägid seda!" pomises Gustav.

"Nojah," jätkas Mardikivi, "ega see pole kellegi tegu, et Gustav Kannu, olles meie külaline, end vaenuiselt väljendas. Aga enne Gustavit kõneles seltsimees Väljalt. Mis tema kõnest arvata? Kas see oli mehe jutt? Ta ütleb end kolhoosi maaparanduse-kava pooldavat, kuid ei usu, et kolhoos maaparanduse-kava läbiviimisega hakkama saab. See on niisugune jutt, mida kuidagimoodi võiks ajada veel Muki, kes suve kestel peamist huvi on näidanud selle vastu, kuidas metsas marjad kasvavad. Ta on ju külas ise rääkinud, et kuidas ta saabki kolhoosis tööl käia, sest heina ajal käi mustikal. rukkilõikuse ajal mine juba pohlale, kartulivõtu ajal jõhvikale, vahepeal on seened. Teda kutsuti juba heina ajal korrale, aga seda oli ainult seks korraks. Ta nähtavasti ootab, kuni kollektiiv oma kõige karmima otsuse teeb — ta kolhoosist välja heidab. Väljalt on ise süüdi, et ma ühenduses temaga hakkasin Mukist rääkima. Väljalt kaitseb soid ja loodab, et sood ning võsastikud jäävad püsima. Mina aga mõtlesin, et meie tänasel koosolekul võib soode ja võsastikkude kaitseks ainsana Muki välja astuda, sest kuhu siis veel jõhvikale

või seenele minna, pealegi kus on tõsiselt karta, et kolhoos selle jõudiku ausate töötajate nimekirjast maha kustutab. Juhtus aga teisiti ja soode kaitseks võttis sõna Väljalt, kes peab end ise heaks põllumeheks. Väljalt kaitseb soid sellepärast, et ta on ise soos, eraomandi soos. Väljalt teab küll, et meie kolhoosil on heintega kitsas. Meie kolhoos ei saa normipäevade eest oma liikmetele lubada kaugeltki nii suurt heinakogust nagu mõni teine kolhoos. Teades seda ja olles samal ajal hea kolhoosnik, oleks Väljalt pidanud valitsuse maaparanduseseadusest vaimustusse sattuma. Selle asemel ta viriseb, kahtleb, sisendab lootusetust. Oma vajadust aga katsub ta lahendada teistest eraldi ning abinõudega, mis kollektiivi huve ei riiva — vaid käivad neile risti vastu. Ma ei hakka kordama seda, kuidas ta mõni aeg tagasi oma endisel ristikupõllul kasvavat ädalat nõudis oma loomadele. Küll te mäletate veel, missuguseid põhjendusi ta selleks ette tõi. Kas see pole soo, milles Väljalt oma mõtete ja tunnetega viibib? Selles eraomandi soos läks ta veelgi kaugemale, veelgi sügavamale, otse selle mülgasteni. Kui kolhoos Väljaltile vastu ei tulnud, kui Väljalt nägi, et tema isiklikult sealt midagi ei saa, siis laskis ta oma loomad ädala peale, laskis nad sinna, ma ei tea mispärast, kettidega. Igatahes on ädala seisukord praegu niisugune, et masinaga ära peale mine.“

Kolhoosnikud löid rahutult sumisema.

„At sa kurjategija!“ hüüdis Salme esimesena. „Niisugusega pole muud kui kolhoosist välja.“

„Normipäevadest maha tõmmata!“ hüüdis keegi teine.

„Heinanormist ilma jätta,“ soovitas kolmas.

Kõik need kolm hüüdjat siiani olid naised, nüüd ütles mehe hääl:

„Või niisugune tubli noomitus anda, et ennast parandab.“

Selleks hüüdjaks osutus Jala Jüri.

„Pole seda olnud, et minu loomad,“ ütles Väljalt pooleldi istudes, pooleldi püsti tõustes.

Kui sumin enam-vähem oli raugenud, palus sõna Viisja Maunus. Ta tõusis püsti, silitas peopesaga oma lõuga ja ütles:

„Meie ruttame oma otsustega üleliia. Kas kuulsite, mis Väljalt praegu ise ütles: tema loomad ei olevat sinna saanudki. Ta ei tunnista end meie ees süüdlaseks. Kellele meie neid otsuseid siis loeme, kui meil pole veel süüdlastki? Mõni ehk tahaks andekski anda, aga andeks ka ei saa anda, kui pole süüdlast.“

„Kes siis veel süüdi on kui mitte tema?“ hüüdis tallimees, ning temaga liitus veel mõningaid hääli ning üsna tüsedat, samuti süüdistavat mõminat. Selle mõmina seest ütles keegi karedalt:

„Noh, siis on lihtne kurja teha: muudkui aja tagasi, ütle, et pole teinud, ja asi ongi tahe — kellegi hammas ei hakka peale.“

Jälle silitas Maunus lõuga, enne kui vastas:

„Kes seda on ütelnud, et kellegi hammas ei hakka peale. Kui inimene on eksinud, eksimust aga ei tunnista, siis niisugune inimene teadagi antakse valitsuse — võimu kätte. Las valitsusevõim teeb kindlaks. Aga kui valitsusevõim kindlaks teeb, siis tema määrab ka karistuse.“

Maunus istus.

„Eks sa tunnista siis üles,“ ütles Juhan.

Kõik jäid Väljalti ülestunnistust ootama, aga Väljalt vaatas maha, istus edasi ja vaikis. Ta teadis, et juba järgmisel hommikul algab kolhoosis kaeralõikus. Lipp võtab oma paari hobuseid, rakendab lõikusmasina ette. Sedasama teeb ka Jala Jüri. Lõikusmasin, millega Väljalt rukist lõikas, on praegu sepal. Kas läheb keegi teine ja toob selle ära, hakkab kaera lõikama? Kas see ädala-räbal oli seda väärt, kas see kaalus üles rahu, mida omatakse ausana, puhta südametunnistusega? Kuhu jäävad kõik need, tõsi küll, mitte suured, kuid elus seda asendamatumad rõõmud, mida tuntakse töö juures, — see omamoodi võidukas rahulolu, mis alati järgneb tööde lõpetamisele?

Valmis alles äsja oma süüd eitama, ütles Väljalt nüüd vaikselt, ent veelgi põiklevalt:

„Või siis minagi seda asja nii kindlasti tean... Olen päeval alati kolhoosis olnud... Kui saaks asja koduselt järele pärida.“

Tükil ajal ei lausunud keegi musta ega valget.

„Kas anname talle mõtlemisaega?“ küsis Mardikivi. Nüüd tekkis koosolijate keskel jälle vaikne kõmin.

„Anname!“ hüüti viimaks.

„Anname, aga ärgu ta hakaku meid pärast petma.“

„Eide selja taha pugema.“

„Ja kui on süüdi, siis niitku ädal kolhoosile heinaks omast ajast.“

Kui sumin vaikis, hakati uuesti arutama maaparandusega seoses olevaid küsimusi.

Juhan ütles, et maa Kõrgekõrres, eriti Kõrgekõrre lõunapoolses osas on tõepoolest hea. Ei tea temagi, miks küla need omal ajal karjamaade alla võttis. Aga seda teab küll, mispärast need padrikusse kasvasid, nii ühel kui teisel. Muidugi oli siin põhjuseks ka tuimus ja hoolimatus, kuid päris põhjus seisis ometi selles, et inimeste jõud lihtsalt üle ei käinud.

„Kui seltsimees Kibi sisse tuli,“ rääkis Juhan, „siis sai ta kohe teada, et Salmel oli nõu mind lauta Lehiku juurde endale abiks viia. Ta raputas minu kätt ja soovitas Salmel veel järele mõtelda, sest minu käed olevat selle ameti jaoks ehk liiga karedad ja krobelised. Karedad ja krobelised on nad küll, vale see ei ole. Aga ega nad pole mul kunagi paremad olnud, ennem küll halvemad. Ainult üks kord oma elus olen ma tundnud, et nahk ka minu peopesades oli pehme. See oli siis, kui ma ajateenistuses olin, suurtükiväes teenisin. Mul jäi jalg suurtükiratta vahele ja mind pandi sõjaväe laatsaretti. See oli Poolamaal, Lublini linnas. Seal ma siis sain tunda pehmeid peopesasid, olid kohe nagu lapsel, pehmed, õrnad ja ... Muidu nad on ikka mul olnud paksud ja pragunenud. Ma olin väikekohapidaja ja — oo kullake — kui ma need käed oma väikese koha peal oleksin niimoodi ära parkinud, siis poleks seal kasvanud võsa raasugi ja põllud oleksid kividest nüüd puhtad. See paar hektarit karjamaad, mis mul seal Kõrgekõrres oli! Ja ka räsmu täis! Aga kas sina, Gustav, mäletad, mitu hektarit oli seda maad, mis me üheainsa sügisega Härgmäe taga üles juurisime?“

„Kes neid kõiki enam mäletab,“ urises Gustav tumedalt. „Aga eks oma kolm hektarit ikka.“

„Meie pidasime endid ka peremeesteks,“ ütleb Juhan

ja vaikib taas, sest tema ligidal avaneb üks tasahilju ning sisse astub üsna argliku moega Kai. Laulumänniku Kaiel on käe otsas komps — rätikusse seotud kauss toidupoolisega. Ta oli lootnud Juhanit leida pimedalt õult, oli kujutlenud, kuidas ta annab Juhanile veel sooja kausi söögiga ja kuidas Juhan, kuskil põhuvirna ääres istet võtnud, magusasti hammustades oma kõhu täis sööb. Kõik oli aga tema kujutlusele vastupidiseks kujunenud. Ta oli natuke aega juba läbi akna vaadanud, kuidas Juhan püsti seisis ja rääkis. Nüüd näeb ta üsna lähedalt, kuidas Juhan seisab siin sirgena, näol kerge punetus, mis annab ta näole koguni noorusliku ilme. Ta näeb ka seda, kuidas Gustav ja Salme endid koomale nihutavad — talle ruumi teevad. Kuid Kai läheb nendest usinasti mööda ja võtab istet toa tagumise seina ääres. Siin on ta ise pool-hämaruses, näeb aga küllaltki hästi Juhani võimakalt laia selga, kuidas ta pead kahele poole pöörab ja uuesti rääkima hakkab.

Siin pidi ikka seda suurt seadust arutatama, mõtleb Kai ja aina imestab endamisi, mis asja sel Juhanil siin õiendada on. Siis kuuleb ta, kuidas Juhan oma katkestatud lauset uuesti korrates jätkab:

„Meie pidasime endid ka peremeesteks, aga niimoodi sai alati väljas hulgutud — sügiseti kändu võtmas või muidu metsatöodel, talvel jälle ühes oma hobusekondiga vedudes; mõnikord olid veotööd kaugel, sai mitu nädalat jorus kodust väljas oldud. Mis see põldki pidi siis ütleva, kui hobune needki pabulad, mis ta tegi, mööda ilma laiali pillas. Mine katsu sa veel oma karjamaad võsast puhastada, kui sul igavene rahahäda kuklas oli, sind kodust välja ajas. Aga need, kellele olid suuremad põllud, kellele rahahäda nii valusasti tunda ei andnud, nende ajake kulus põldudel ära. Niimoodi need karjamaad siis metsa kasvasid.“

„Noo-jaa, mis sa siis nüüd loodad?“ küsis Gustav vahele. „Et saad peopesadele pehmet nahka kasvatada?“

„Nende pehmete peopesadega oli sedamoodi,“ vastas Juhan, „et kui Lublini laatsaretist välja tulin ja oma roodu tagasi läksin, siis juhtus seal niisugune lugu, et üks meestest oli — ei mäleta enam kuidas — distsipliini vastu eksinud. Temale määrati selle eest kakskümmend

viis vitsahoopi palja ihu peale. Uks mees pidi kinni hoidma ja kaks lööma. Mind siis oma pehmete peopesadega määrati üheks lööjaks. Vitsad toodi kasar-musse, mees tõmmati siruli, püksid lasti maha. Aga ma sain kas kaks või kolm korda lüüa, kui rooduülem, kes ise kõrval seisis, minu asemele uue lööja määras. Mind aga mõisteti selle eest, et ma liiga õrnalt olin löönud, kuueks tunniks püssi alla. Niisugune oli siis aeg. Mis su arus, Gustav, on, et sa seda aega tulid võrdlema praegusega? Kui kaua tagasi need peksupingid sul mõisatestki puudusid? Ja siin oli ennist, kui Salme mind koosolekult ära kutsus Lehiku juurde, — hakka kas või teisega riidlema, et mis sa segad. Kahju oli niisuguselt koosolekult ära minna . . . Noh, teie, mehed, olete igaüks kännumürakate juures kangi peale vajutanud, kirvest käes hoidnud, kraavipõhjas labidat väl-gutanud, mõni, nagu Lipp, peaaegu kogu oma eluaja, välja arvatud ainult viimased aastad. Aga millal varem kui siin kolhoosis olete te niimoodi kokku kogunenud, et aru pidada, kuidas seda labidat ühisel jõul ja nõul tarvitada seal, kus see on kõige tarvilikum, ja ükskord ometi ka nõnda, et ka meie, niisuguste igavesti pargitud kätega inimeste elu paranema hakkab. Mina olen vana mees, aga kui kolhoos oma väega Kõrgekõrre kallale asub, siis olen ka mina oma vanade konksus sõrme-dega platsis."

Juhan räägib oma konksus sõrmedest, ise aga on nõnda sirge ja võimakas, et Kaigi, kes teda küllalt on näinud, näeb teda siinses heledas elektrivalguses otse-kui esmakordselt. See oleks nagu mingi uus Juhan, karedavõitu küll, aga oma lihtsas tõsiduses siiski pidu-likum kui muidu. Kaietele ometi tundub, et ta säärastki Juhanit mitte kaua aega tagasi kusagil on näinud. Ah jaa, see oli ju seal, selle ehapaistelise rukkipõllu serval, kuhu Juhan Kaiete vastu tuli, rukkivihud käest ära võttis ning tagasi kolhoosi põllule viis. Kuni siiani ei mõistnud Kai, miks Juhan seda tegi. Need kaks rukki-vihku! Mis see kolhoosile oleks teinud? Pealegi oli ta ju eelmisel sügisel selle rukki ise külvanud. Just nagu oma põllust tõi. Nõnda oli ta siiani mõtelnud, aga nüüd hakkab tundma teisiti. Kui Juhan rääkis, siis seisis ta

püsti ja kõik vaatasid teda. Ja Juhan ise rääkis oma karedatest kätest, rääkis tööst. Ei, ta ei saaks rahva ees nõnda seista ega niimoodi rääkida, kui poleks Kaie käest neid vihke ära võtnud, kui poleks neid viinud tagasi kolhoosi põllule, seal neid peremehelikult tüügastele asetanud.

Kui Juhan oli kõne lõpetanud, tekkis koosolijate keskel kiiduavaldusena mõnus jutukõmin.

„Juhani suu läbi rääkis nagu elu ise,“ ütles Kibi, kes järgmisena sõna võttis.

Ta ütles, et on varemgi „Proletaarlase“ kolhoosi koosolekust osa võtnud. Ta on siin ka varem kõnelejana esinenud, nagu kolhoosi asutamise koosolekul, kuid pole varem ise sel määral õppida võinud nagu tänasel koosolekul.

„Väljalt,“ jätkab Kibi, „sai hakkama inetu teoga. Koosolijad mõistsid Väljalti selle teo hukka, kuid talle anti aega järelemõtlemiseks. Loodetavasti Väljalt mõtleb järele, parandab ennast; loodetavasti jätkub tal mehisust ja ausust, et loobuda oma süü eitamisest, mida ta veel täna ei teinud, kuid milles, nagu me nägime, ta muutus juba tänagi kõhklevaks. Loodetavasti ei lasknud ta ilma kõhklemiseta ka loomi kolhoosi ristikuädalale. Ta ju teadis, et kolhoosi omand on sotsialistlik omand, aga viimaks sai tas võitu ahne eraomanik väiklase tigiduse ja ahnusega. Väljalt ei ole mingi erandnähtus. Väljalti-taolisi leidub meie teisteski noortes kolhoosides. Ühes kolhoosis, mis loodi sügisel, aasta tagasi, ilmnes niisugune nähtus: see kolhoos hakkas kohe pärast asutamist meiereisse piima viima. Kui sealt läbiaetud piim tagasi toodi, siis kolhoosnikud, kes kolhoosi olid astunud kahe, kolme või rohkem lehmaga, nõudsid endile vastavalt ka suuremat osa meiereist tagasitoodavast piimast. Inimesed tulevad eraomandi soost ega oska veel käia sotsialismi pinnal. Neid tuleb aidata, õpetada; on vaja senisest suuremat poliitilist kasvatustööd kolhoosides.

Väljalt, kes oma sõnavõtus maaparandustöödese umbusklikult suhtus, ei näi teadvat, et ühes loodusega meie kujundame ümber ka inimese, tema teadvuse, aitame tal välja tulla eraomandi ja muude kapitalist-

likust maailmast pärinevate igandite soost, hoiame inimest ühtlasi sellistegi õnnetuste eest, mis praegu Väljaltit on tabanud. Mõne aasta pärast, kui meie maa kõigil kolhoosidel üha areneva karjamajanduse juures on rikkalik söödabaas, näeb Väljalt heinamaid hoopis teises valguses; ristikuädalal ei ole siis enam temagi jaoks seda ahvatlust tagedaks ahnuseks, — ta näeb neid kõigepealt sotsialistliku omandi valguses.

Karjabrigadiir ütles siin ainult ühe lause, kuid selle ainsa lausega ütles ta ära kõige tähtsama: tööd tuleb teha armastusega.“

Kui koosolek lõppes, siis oli väljas juba vana pime.

6

Riina, sooservnik Lipu kaheksakümne-aastane ema, ei saanud sel õhtul und. Sellal kui kolhoosnikud pärast koosoleku lõpetamist mõneks ajaks jäid veel juttu ajama, vaadates pealt noorte jalakeerutust, istus Riina oma sooäärses tares akna all. Ta oli tundi paar maganud, siis üles tõusnud poega ootama. Kuu istus õhtuti, ja alles nüüd, võib-olla kesköö paiku, lõi taevaserv soo kohal natukene helendama. Sellest nõrgast helendusest muutus soo esialgu veelgi pimedamaks. Oli selge küll, tähedki nagu oleksid valgustanud, aga maa peal oli nii pime, et Riina midagi ei seletanud. Pime oli siin soo ääres! Kui minna siit välja, sinnapoole neid künkaid, kus viljapõld on viljapõllus kinni, siis on hoopis valgem: teed valendavad tolmust, küpsed viljad laotavad pimedusse endi kuma.

Oodates poega mõtles Riina just nendele hilissuvises öös kumandavatele viljapõldudele. Kevadel pani kolhoos kartuleid, hiljem siis kitkuti ja harvendati naereid ning suhkrupeete, koristati heina, veeti sõnnikut. Poja käest päris Riina päevapealt järele, missuguseid töid kolhoosis tehti, aga tast endast polnud ei ühe ega teise töö jaoks enam asja. Juurvilja kitkumine ja harvendamine oleks nagu olnud kõige rohkem vanainimese töö, kuid seal oli tarvis head silmaseletust, mida Riinal enam ei olnud. Aga tahtmine oli minna kogu suve, et

saaks teiste hulgas olla, eemal soost, kus tolmgigi oli pruunjasmust, kus alati oli nagu külm, külmem kui mujal.

Nii alustati ja lõpetati kolhoosis üks töö teise järel, kuid Riina lohutas end sellega, et lõikuse ajal ta enam koju ei jää, keelaku siis ka Eduard või kes tahes. Siis tuligi rukkilõikus, aga otsekui kiuste oli Riinal parajasti just tütretütar hoida. Sellega kulus oma kaks päeva ära ja kui ta kolmanda hommikul tahtis kolhoosi minna, siis arvas poeg, et küllap saadakse rukis juba lõunaks maha. Lõunaks küll maha ei saadud, kuid õhtuks tegid lõpu. Kauaks nüüd seda lõikust või sidumistki; nüüd ju need masinad, brigaadid ja kõik.

Soos ei kasva leivavilja. Puudki on soos madalukesed, längus üle mülgaste, juured mätastes ja kraavikallastes kinni. Kadunud Jaan, Riina mees, juuris nende praeguse eluaseme ümbrust, pisis siin serva peal üksinda kraave kaevata. Oli nagu hull teine. Viimaks olid neil toa ees mõned väikesed lapikesed heinamaad ja toa taga neljanurgeline maatükk, millele nad andsid uhke nimetuse — põld. Aga mis see kadunud Jaan kõik tegi, enne kui seda maatükki võis põlluks nimetada, enne kui seal võis hakata kasvatama rukist ja otra! Madal oli see toatagunegi nagu kogu see Tikusoo serv, aga Jaan vedas sinna küll tuhka, küll lupja, küll liiva, küll mättaid kaugemal asuva künka jalalt. Tänavu kasvab seal kartul. Kui seal kasvaks rukis või oder nagu mineval aastal, siis see põld kumendaks praegu nagu kolhoosipõllud sealpool künkaid, liiati kus kuuserv on iga silmapilk madala soomänniku tagant välja tulemas.

Vili, leivavili! Vili, mida saab leivapätsina või kausis pudruna lauale panna, on püha ja suur nagu töö, nagu elu ise.

Eduard jääb oma tulekuga hiljaks. Kolhoosis pidi olema koosolek. Pidi arutatama soode kuivendamist. Aga tema, Riina, ei usu, et nad sellest Tikusoost jagu saavad. Mitu põlve Lippusid on oma elu siia sellesse soosse matnud. Eduard usub, et nüüd on uus aeg, et nüüd saavad. Hea oleks, kui saavad! Aga küll see võtab tööd, küll see nõuab inimesi . . .

Eduard tuli koju, kui kuu oli üle soomänniku tõusnud. Riina istus ikka veel akna all.

„Mis sa sealt kolhoosist ka kuulsid?“

„Sa ei magagi veel!“

„Või minagi siis magada saan,“ vastas Riina, vaikis natuke ja küsis:

„Ehk sa kuulsid ka, millal suvivilja lõikus algab.“

„Kuulsin küll.“

„Millal siis?“ küsis ema jälle.

„Homme hommikul,“ vastas poeg. Vaikis samuti natuke aega ja ütles:

„Aga Tikusoo kallale asutakse tuleval aastal, kõik üheskoos.“

„Tikusooga on palju tööd,“ ütles ema Riina. Kuuldus nagu ohkamistki, siis vananimene lausus:

„Homme hommikul me läheme siis seltsis kolhoosi.“

„Sa siis ikka arvad, et suudad?“ küsis poeg.

„No kui ma nüüd, viljakoristamise ajal, ei suuda, millal ma siis veel. Sõnnikulaotajat ega kartulivõtjat minust ei saa. Tulen siis vähemalt ja seon mõnedki vihud kaera kokku.“

Järgmisel hommikul ilmus Riina kolhoosi ja läks tööle põllutööbrigaadi koosseisus, selles rühmas, mis töötas just brigaadi keskkohal, Härgmäele viiva tee otsas. Siin istus ta oma poeg Eduard masinal ja lõikas kaera, mis tänavu kohati oli peaaegu rukki kõrgune. Jalalisi langes jalalise kõrvale, sidujate käed, saadetuna virgast soovist kasvatada ühest päevast kaks, kolm või isegi neli päeva, hakkasid liikuma üha karmemini.

Sel päeval lõikasid vilja kõik kolhoosid ja üksik-talunikud. Kaugel ja lähedal särises põldudel lõikus-masinaid. Järjest uusi ja uusi huntjalgade ridu tekkis nõgudesse ja nõlvadele.

See oli päev, mil Muki esmakordselt tundis, et tal oli piinlik sohu marjule minna. Ehk kui sinna oleks saanud just nõnda, et kedagi poleks nägemas olnud. Kui oleks saanud hiilida mööda metsi ja põõsataguseid. Jah, siis oleks iseasi olnud! Aga kõik kolm teed, milliseid Muki soosse minnes võis kasutada, olid väljavaheteed, kahel pool lagedate põldudega. Mine missugust teed mööda

tahad, aga igalt poolt oled viljakoristajatele nagu pealt näha. Üks servmine tee, mis viis üle Vaareti mäe, langes Muki arvestusest kohe välja, sest seal töötas ta oma tütar Agnes. See hoiatas hommikul enne tööleminekutki veel, et kui sa, ema, peaksid jälle soosse minema, ära sa siis mine niimoodi, et minu kaaslased näevad; mine kaugemalt, katsu minna niimoodi, et sind ükski kolhoosnik ei näe. Temal olevat teiste ees häbi.

Et tütar oma ema häbeneb, selle eest pidas Muki teda küll kergemeelseks ja helbakaks, aga seda häbi ta talle ise ometi ei tahtnud valmistada. Vabandas teda küll noorusega, küll sellegagi, et teised võivad ju, ei tea kuidas ta kallal naerda ja näägutada. Inimesed on ju niisugused. Kelle asi see on, et tema metsas marjul käib, kui ta ainult enesega läbi tuleb. Naeravad näh! Mis see seinalehegi asi muud on kui naermine.

Muki kõhkles ja valis kahest ülejäänud teest teise servmise, mis viis läbi Laulumänniku toa tagant ja näis olevat kõige lühem.

Kuid üks siingi olid omad ohud inimestega kokku puutuda, sest selle tee ääres töötas noor Albert Sälk lõikusmasinal. Sälk oli niisugune inimene, kelle keelt pidi mõnikord kartma. Muki läks ja mõtles endamisi imestades, kust tuli talle täna hommikul selline pelg ja kõhklemine põue. Nõnda ta mõtles ja vaatas igatsusega neid põõsastega kaetud künkaid, mis terve ahelikuna eraldasid väljasid soomaast ja metsapadrikust. Laulumänniku toa juures tungis see ahelik nagu pugu kõige rohkem ette. Küllap see öövaht Juhan alles magab, mõtles Muki ja hakkas astuma otse üle põllunurga, et inimeste silmade eest võimalikult kiiresti ära saada. Aga niipea kui ta seda pöörakut tehes seljaga rahva poole jäi, hakkasid kõik hõikama ja vilistama. Masingi pandi seisma ja Muki kuulis oma selja taga selgesti hüüdvat:

„Võta kinni jänes!“

„Muki!“

„Tule siia, kuhu sa lähed?“

Muhulase hele hääl kõrvetas Muki, nagu nõgestega. Elli oli oma suu ja naeru poolest kuulus. Ei olnud just

hea tema hammaste alla sattuda. Ning küllap see oli seal tema, kes muudkui seda jänest võtsitas.

„Võta kinni, jänes! Võta kinni! võts! võts!“

„Mis jänes ma sul olen?“ pomises Muki. Ta lausus seda vaikselt endamisi, kuid seda pahasemalt. Seda ei võinudki keegi kuulda, aga seda öeldes pöördus Muki ometi näoga rahva poole. Ta nägi viit naist, kes kätega vehkides kogu aja midagi hõikasid ja hüüdsid.

„Mis te, paganad, karjute!“ lausus Muki. Lausus sedagi vaikselt, kuid ei unustanud sealjuures sülitamast. Seda nähti ja kohe eraldus hulgast kolm nooremat naist. Nende senised lõkerdavad hüüded olid korraga muutunud kurjakuulutavaiks, ähvardavaiks.

„Kelle peale sa sülitad? Kelle peale sa sülitad?“ käratseti. Sellele küsimusele pidigi Muki kostma, kui naised tema juurde jõudsid.

„Kelle peale sa sülitad?“ küsis Elli. „Kas meie, meie töö või ehk koguni vilja peale?“

„Va konn!“ ütles Helmi. „Lähed jälle soosse. Kas sa oled ka raasugi tööd teinud? Kas sul ei ole häbi viljakandva maa peale sülitada!“

„Ütle, kuhu sa siis lähed, kui soo ära kuivendatakse?“ küsis Sete.

„Tõstetakse välja!“ hüüdis Elli. „Masin tõstab Muki soost välja. Naised, eks te mäleta, mis pilt seinalehes oli.“

Nüüd Muki, kes oma nõutuses oli ilma vastuseta, sai äkki sõnad suhu. Ta ütles:

„Kelle peale ma sülitasin? Kelle muu kui teie lõkerdamise peale. Tehakse valmis igasugused pildid ja pannakse seina peale kõigile näha. Mõni kirjatark kirjutab ka midagi. Hirnutakse seltsis koos naerda. Mis ime siis, kui niimoodi viimaks ka tütar hakkab oma lihast ema häbenema.“

Muki oli hirmus vihane.

„Või sina tuled meid veel hurjutama,“ ütles Elli. „Käi ausalt töö, siis ei naera sind keegi. Või meie oleme veel süüdi, et tütar teda häbeneb. Naised, tooge nõgeseid!“ osutas ta siis sündmuskoha ligidal asuvale kivi-varele, mõisa omaaegse lao müüridele, kus kasvas kõrgeid lopsakaid nõgeseid.

Lärm tõusis üsna suureks. Asi oleks sel hommikul Mukile päris kurva pöörde võtnud, kui vahele poleks end seganud lõikusmasinal istuv Sälk:

„Jätke järele, naised, jätke järele!“ hüüdis ta. „Eks te mäleta, mis eile õhtul räägiti. Järgmisel üldkoosolekul — mõistke siis ta üle kohut.“

Nõnda pääses Muki minema küll nõgesteta, aga tal ei olnud metsas seda head rahu, mis harilikult. Tütargi oli rääkinud ja hoiatanud teda järgmise üldkoosolekuga, kuid Muki oli seda rohkem naljaks pidanud. Kõik omad inimesed; naeravad mis naeravad, ütlevad mis ütlevad, ega siis enam midagi tõsisemat. Nõnda ta mõtles. Ta ei uskunud, et tema eemalehoidumine tööst on inimesed nii vihale ajanud. Rusikad olid püsti, näod õhetasid. Kallal nagu herilased!

Nende kaunistest segaste ja justkui vahetpidamata millegi üle imestavate tunnetega hulkus Muki mööda metsa ringi, võttis siit-sealt peotäie pohli, laskis need sõrmede vahelt korvi ja nägi kasvava nõrdimusega, et marjad olid alles pooltoored. Marju oli palju, kõik mättad ja kraavikaldad olid neid täis, kuid küljed alles valged. Et soos pohli palju oli, seda Muki teadis. Kodust tulles oli ta sellepärast pistnud korvile lisaks põue veel koti. Ometi korjas ta ainult korvi täis ja hakkas sedamööda samme kodu poole seadma. Ega seegi tulekust lihtsam olnud.

Kõigepealt ei tahtnud Muki enam Laulumänniku juurest läbi minna. Mis sellest, et Sälk naise ennist nõgesteid tarvitamast keelas, haukuda võivad nad siiski. Hakkavad jälle larinal võtma nagu vihased koerad. Aga teisel serval oli Agnes, see oma tütar. Ei jäänud üle muud kui keskelt läbi minna, kas siis mõnest juba niidetud põllust üle või päriselt mööda Härgmäe teed.

Mööda künkataguseid teid tüüris ta välja keskel asuvate põldude kohale ja jäi seisma, et pilku lähemalt üle põllu heita. Inimesed töötasid üsna künka taga. Kui nad seal oleksid rääkinud, siis oleks võidud nende häält kuulda, kui just mitte need kahel pool värisevad haavavõsad poleks seganud. Ta nägi siin nelja naist. Kolm nendest olid nooremad ning ta tundis need kohe ära, kuid neljandat andis natuke aega päris silmitseda. Oli

pikk vanainimene. Juhtub mõnigi kord, et ei mäletata inimese nime, aga siiski tuntakse ta koha või pere järgi, teatakse üldiselt, kes ta on, kelle isa, ema, kelle vend või õde, või on lihtsalt näo poolest tuttav. Aga seda vanainimest Muki ei mäletanud mitte näinudki olevat. Oleks olnud nagu võõras. See seal oli Tina Jaagupi naine, see seal Jaagupi keskmine tütar, see seal oli Aasa Pauli, alati ja praegugi mustas rüüs nagu ronk. Aga kes oli see vanainimene? Teised, nooremad, ajasid jalalise juurest jalalise juurde minnes end sirgu, aga see oli minnes peaaegu niisama küürus kui sidudeski. Juba teist korda oli lõikusmasin ringi ära teinud ja tuli kõrinal põllult künka poole, kuid Muki seisis tunnistades ikka veel haavavõsade vahel. Mees, kes istus lõikusmasinal, oli Eduard Lipp. Seda meest Muki ei kartnud; kui lähed siit läbi veel siis, kui tema seal teisel serval niidab, siis tema-mees ei niitsatagi. Tina Jaagupi naist hästi ei võinud uskuda. Muidu vaikne inimene, kuid teinekord võtab kätte ja hakkab üsna heast peast lärmama. Siis on tal sõnu juba küllalt, topi kas või kõrvad kinni.

Algul püüdis Muki mõistatada ainult seda, missuguseks ta põllult üleminek võib kujuneda, nüüd aga kandus ta huvi üksnes sellele, kes võiks see vanainimene olla. Muidugi, ka vanainimene võib säärest kinni karata, võib seda teinekord üsna valusastigi. Vaata, kuidas ta käib, aga vihk on tal seotud samaks ajaks kui teistelgi. Et niisugune vanainimene üldse välja tuli . . . Kolhoosipõllule . . . Kui teaks, kes ta on, küllap siis ehk võiks ta vanadusegi üles arvata . . .

Lõikusmasin oli juba kolmanda ringi ära teinud. Jälle tuli kaks ägedasti ninasõormeid lõõtsutavat hobust Mukile lähemale, masina tärin paisus, kuigi haavadki kahel pool Mukit äkilises tuulepuhangus löid hoogsalt kahisema. Masin hakkas keerama, keeras ja Lipu Eedi jäi ühe näopoolega vaatileja poole, ning korraga oli Mukile selge, et see vanainimene oli Lipu ema, vana Lipu Riina, kaheksakümne-aastane . . . Ka vihku sidumas . . . kolhoosipõllul.

Ootamatu häbilaine paiskus üle Muki. Ta tundis, et kui need inimesed seal kolmandas lülis ka ainsagi

märkusetal laseksid tal mööda minna, ikkagi oleks raske temal mööduda. Kui läheks ja teretaks minnes, annaks viisakalt jõudugi, aga häbi oleks niisama palju, kui nad teda haugutaksid, veel rohkemgi.

See oli ometi lõikuseaeg! Vana Lipu Riinagi ei malanud lõikuse ajal koju jääda, aga tema, Muki, hulkus pooltooreste pohladega ringi. Miks nad siis ei pidanud talle seal Laulumänniku ääres larinal kallale tulema?! Mis ime seegi, et nad olid lubanud järgmisel koosolekul ta kolhoosist välja heita, et tütrele tema pärast silmad häbi täis olid ja et nad temast pildi seinalehte tõmbasid.

Poleks sedagi imeks panna, kui Muki siit üle põllu läheb ja vanainimene talle kiviga järele viskaks. Ainult seda minekut ei suutnud Muki veel otsustada. Kas või jää siia metsa, mõtles ta esialgu. Oli ainult üks võimalus metsast välja minna, kuid sellele võimalusele ta ei tulnud otsekohe. Ning kui ta sellele tuli, siis peitis ta korvi põõsastesse ja astus künka tagant välja tühjade kätega. Teretas jõudu andes. Piinlik oli ja hääl nagu jäi kurku kinni. Naised ei hakanud rääkima, tere ja jõudu võeti vastu tööd katkestamata. Kuid Lipp pidas hobused kinni ning ütles:

„Sa, Muki, sattusid põllule nagu rusikas silmaauku. Hakka siduma — näe, meie naistel kipubki kiireks minema.“

Alles nüüd, mil lõikusmasin seisis, söandasid sidu-
jadki oma küürutamise hetkeks katkestada. Võsast vaadates oli Muki mõtelnud, et vana Lipu Riina ei saagi end sirgeks ajada. Aga nüüd nägi ta, kuidas Riinagi enese sirgu ajas, päris sirgeks kohe, esimest korda võib-olla tunni, võib-olla isegi kahe tunni järel.

Kuigi Lipp nõnda öeldes ise näis naeratavat, kõlasid ta sõnad päris tõsiselt. Siiski küsis Muki:

„Kas tõega või?“

„Ikka tõega,“ vastas Lipp.

„Mis sa veel kuulad,“ andis Riina nõu. Teised naised ei lausunud musta ega valget, ja see tekitas Mukis kauaks ajaks piinava kõhklemise. Ta tundus endalegi võõrana, mõtles aga, et teised peale Riina ning Eduardi on talle vaenulikud. Arvas juba, et oleks ehk parem

olnud, kui oleks siit mööda läinud mähisedes. Aga seda mõtet oli ainult silmapilguks, ainult põrmukeseks ajaks. Oled võõras ja oleksid võõraks jäänudki, mõtles ta peatselt. Nüüd on vähemalt lootagi, et see võõras lõhn, mis su juures praegugi veel on, hakkab ära kaduma, kui mitte homme-ülehomme, siis nädala, kahe, kolme pärast ometi.

Põld tõmbus üha väiksemaks nelinurgaks kokku. Ikka sagedamini tegi masin nurkadepealset tühja käri-
nat, vahemaa sidujate vahel kahanes järjest, kuivas kokku. Ning nüüd küsis Riina Mukilt, kogu selle aja kestel end teistkordselt sirgu ajades:

„Eks sina oled ju see Hiimetsa Kaarli tütar?“

„Olen küll.“

„Ma ju mäletan sedaqi aega, kui sina sündisid ja plikake olid, üles kasvasid,“ jätkas Riina. Vaikis natuke aega ja siis küsis jälle:

„Eks sa hiljem läinud sellele Sirelpuu Gustavile naiseks?“

„Läksin küll,“ vastas Muki, endamisi imestades, kui hästi Riina seda kõike veel mäletab.

„Ja see Sirelpuu Gustav ise sai mõni aasta hiljem ühel talvel otsa, jättis hinge tuisku.“

„Tõsi küll,“ vastas Muki.

Riina ühmatas midagi arusaamatut ja üsna kinnise suuga. Siis kummardus uuesti vihku siduma, et üsna tüki aja pärast end taas sirgu ajada ja uuesti küsida:

„Aga ega sa pärast enam ei ole mehele läinud?“

„Ei,“ vastas Muki.

„Mispärast sind siis Mukiks hüütakse?“ küsis Riina nüüd ootamatult. „Su nimi on ju Leena.“

Aga ei keegi, ei Leena ise, ei teised sealolevad naised ega Riina poeg Eduardki, kuigi ta esimesena põllul Leenat selle nimega nimetas, ei teadnud, kust Leena selle hüüdnime oli saanud. Leena ise ei mäletanud, millal või kas teda üldse oli teisiti nimetatud. Jah, võib-olla kunagi kodus, kui ta laps oli. Ning tal oli koguni võõrastav kuulda, kuidas sel päeval vana Lipu Riina teda mitmel korral Leenaks hüüdis.

Teine, kes sel päeval ta õiget nime tarvitas, oli põllu-

tööbrigadiir Ots. Aga kuigi ta nimi juba põllul päeval sai kirja pandud, läks Leena õhtul ometi veel kolhoosi kantseleisse. Kolhoosi õuele tuli ka Lipu Riina, et seal oodata, kuni Eduard hobused lõikusmasina eest lahti rakendab, ja siis pojaga seltsis minna. Aga Leenal, nagu ta ise ütles, oli „himu esimehega natuke rääkida“.

Ta läks kantseleisse, aga tuli sealt kohe õuele Riina juurde tagasi, kes ikka veel poega ootas. Esimeest ei olevat kantseleis olnud, teda oli kästud otsida karjalaudast või tallist. Aga Leena ei jõudnudki veel teda otsima hakata, kui ta ühes Lipuga tallist välja tuli ja Leenat märgates kohe hüüdis, valjusti, nagu see tal kombeks oli: „Pärast lõunat kogu kolhoos, terve põllutööbrigaad ja isegi karjalaudad hakkasid otsekuu helisema: Muki on tööle tulnud! Pidavat Lipu juures kaera siduma. Ei tea, ma ei ole näinud; ei taha uskuda. Tahtsin vaatama tulla, aga mitte ei saanud mahti. Noh, tulid tööle — igal ausal inimesel on rõõm sellest. Naised rääkisid, et Agnes, sinu tütar, kuuldes, et ema tööle tulnud, olevat nutnud ja naernud segamini, nagu ikka noored inimesed.“

„Tuli metsast välja,“ ütles Lipp nagu vabandavalt. „Ma ütlesin, et hakka tööle — hakkaski.“

„Peaasi, et hakkas,“ ütles Mardikivi, ning läinud Leenale üsna lähedale, küsis: „Noh, mitu normipäeva sa siis välja tegid?“

„Mina teie rehkendamist veel ei tunne,“ vastas Leena harilikust rohkem pobinal, „aga kantseleis mulle öeldi praegu, et peaaegu poolteist päeva.“

„Jaa,“ venitas Mardikivi, „on omast kohast ikka ka, aga näe Riinal — üle kahe normipäeva. Ei tea, mitu aastat see Riina peaks sinust noorem olema.“

„Ah, mine sina nüüd jälle oma hullude juttudega,“ tõrjus Leena, kuna Eduard minekut tehes naerma hakkas ning ta ema, samuti minekut tehes, ütles:

„Küllap mul oli juba rohkem kui päev tehtud, kui Leena alles tuli.“

Soovisid head õhtut. Aga Leena ütles:

„Vaata, kui ilusasti see vanainimene oskab rääkida, aga teil kõigil ei ole hammaste vahel muud kui Muki.“

„Õige küll,“ möönis Mardikivi. „Inimesed oleksid nagu unustanud, mis su õige nimi on. Aga kui sa hakkad nüüd ausalt tööl käima . . .“

„Ei tea, mis see nimele peaks mõjuma,“ ütles Leena vahele.

„Miks ta ei mõju. Tuled tööle, pannakse nimi kirja; brigadiir kirjutab oma raamatusse ja arveametnik oma raamatusse: Leena Sirelpuu. Siis pannakse nimekiri normipäevadega punanurka seinale. Ka seal seisab: Leena Sirelpuu. Mõni küll esialgu, kui loeb, nime tab ehk mõttes ringi, tuletab ehk veel Mukit meelde ja imestabki, kui palju sel Mukil on nüüd normipäevi. Noh, satud seinalehte — seal sa seisad jälle selgete tähtedega: Leena Sirelpuu. Autahvliil — mis sellest rääkida — samuti.“

Leena tahtis midagi tõrjuvat ja keelavat vahele ütelda, ent Mardikivi jätkas kiiresti:

„Kui sa kord juba eesrindlane oled, siis võib kergesti juhtuda, et ühel päeval leiad sa oma nime ajalehest, oma õige nime. Rahvas ristis sind omal ajal kes teab mispärast Mukiks, aga rahvas ei ole kitsi sind ka sinu pärisnimega kiitma, kui sa seda väärt oled . . .“

Mardikivi oleks tahtnud veel ütelda, et ühel päeval Leena, kui ta hoolas on ja püüab, võib saada ordenigi, ja et siis ta samuti oma õige nimega saab tuntuks kogu maale, Mukit siis ei mäleta isegi kohalikud irvhambad mitte, — seda kõike Mardikivi oleks tahtnud ütelda ja olekski ütelnud, kui Leena ajalehe nimetamisest poleks ärevusse sattunud.

„Ajalehte ja ajalehte,“ ütles ta Mardikivi juttu katkestades. „Räägitakse näe, et mind nüüdki ajalehte pandud. Kus see õige nimi seal on?“

„Oo! Jah,“ ütles Mardikivi. „Mitte ajalehte, vaid seinalehte.“

„Rahvas räägib, ma ise ei ole näinud. Tule õige näita, mis seal on,“ kutsus Leena.

Kui ta oleks teadnudki, kus kolhoosi punanurk asub, ta poleks söandanud sinna üksinda minna. Nüüd astus ta sellesse Mardikivi järel. Mardikivi näitas talle autahvliit eesrindlaste nimedega, „Elli Järv, Pauline Aasa, Eduard Lipp, Julius Tramm . . .“ luges Leena, lastes sil-

madel põgusalt üle autahvli ülemise serva käia. Kõige viimaks seisatasid nad seinalehe ees, mille alumises nurgas oli mingi sullejoonistus, küllap seesama paha kuulsusega pilt, millest Leena inimeste käest küll kaudsete vihjete, küll otseste ütlemiste kaudu juba mõndagi oli kuulnud, kuid mille sisust tal päris selge kujutus puudus. Seda päris selget kujutlust ta ei saanud nüüdki, kuigi ta praegu ise selle pildi ees seisis. Seisis, vaatas ega mõistnud õieti midagi. Suure kraavi serval seisis mingi masin, masina käppade vahel siples aga kõrgele õhku tõstetuna naine, mõlemas käes marjakorvid.

„Eks sa siis seleta mulle lähemalt, mis see pilt peab tähendama,“ ütles ta Mardikivile.

„See naine marjakorvidega siin on Muki,“ vastas talle Mardikivi. „Seesama Muki, keda kolhoos kuni tänapäevani tundis logardina, kes korjas aina marju, kes ei käinud tööl ega koosolekutel, kes pole lugenud ajalehti ja nähtavasti ei tea midagi, mis meie maal sünnib. Kas sa tead, mis on ekskavaator?“

„Ei mina tea.“

„See on niisugune võimas masin, mis mullatöödel ja kraavikaevamisel teeb ära mitmekümne mehe töö. Niisugune masin tuleb võib-olla juba tuleval aastal meiegi Tikusosse. Tuleb Tikusosse, ja kui siis soos on ikka veel Mukisid, kes päevavarast mängivad...“

„Siis viskab need sealt välja,“ ütles Muki.

„Just. Selle eest see pilt sind tahabki hoiatada. Selge?“

„Selge,“ vastas Leena. „Aga ma tulin täna tööle. Milal sa selle pildi lased maha võtta?“

Mardikivi hakkas naerma.

„Sellega on aega,“ ütles ta. „Sa sidusid täna kaera. Viljakoristamine kestab mõnedki päevad. Aga peale selle on rehed peksta, kartul, naerid ja suhkrupeedid võtta... Ei, ei. Selle võtame maha tingimata, unustame äraagi, aga praegu on sellega veel aega.“

7

Pärast koosolekut pöördusid Gustav Kannu mõtted sageli Kobriaugu teele. Kõige rohkem imestas teda see,

et Artur Mardikivi kõike seda nii hästi mäletas. Sellest oli palju aastaid, kui ta Arturiga — sellal veel poisikesega — Kobriaugu tee poriaukudesse kruusa vedas ja küllap siis poisikesele sealjuures midagi ühisest teesillutamistest kõneleski. Gustav viis peaaegu igal sügisel Kobriaugu teele ka hiljem koorma või kaks kui mitte muud, siis ta oma põllult korjatud kive, aga ühisest teetegemisest võõrdus ajapikku rääkimast ja mõtlema. Gustav, nagu ta ise ütles, muutus igavese rähklemisega tuimaks ja juhmiks. Seetõttu ta isegi unustas, et kunagi oli niisugusest asjast rääkinud. Alles nüüd meenus see Mardikivi jutu põhjal talle uuesti.

Tõsi jah, oli aeg, mil ta tallas isegi talude vahet, rääkis ja õhutas mehi selle tee sillutamiseks kaasa lööma. Nüüd tundus see talle võõrana. Ning see aegki kujutas endast nagu mingisuguse vaheseinaga eraldatud ruumi tema elus. Selles ruumis oli nüüd juba ammugi hüljatud usk, et üksiktaludeks killustunud küla võib midagi ühiselt ette võtta. Tookord oli aga seda lihtne uskuda, et mis see siis ära ei ole: kui iga mees viiks igal sügisel Kobriaugu teele kas või koorma-osa kruusa, siis oleks see varsti juba ei tea missugune tee, sõida või autoga.

Ammuaegne ja ammugi hüljatud küll, aga ometi erutas see mõte Gustavit praegugi. Kui mindi Harglasse veskile, siis väntsklesid Kobriaugu teel raskedki viljakotid koormas nagu purjus mehed, muudkui ole hoolas vaatama, et mõni nendest üle serva ei prantsata.

Neil päevil ta ei aimanud, kuidas Kobriaugu tee end uuesti ta ellu segab. Üksnes mõned päevad pärast seatapmist tuli Juhan päeva ajal Gustavi juurde põllule ning ütles lühidalt:

„Meie kolhoos tahab Kobriaugu tee ära sillutada. Homme algab kruusavedu. Esimees Mardikivi saatis minuga sulle sõna, et... kui sa ehk tahad ka kaasa lüüa.“

„Noh, mis siis?“ küsis Gustav, kogu oma sisemuses värisema hakates.

„Et tead siis ka platsis olla,“ ütles Juhan samas rahulikus toonis.

Gustav hoidis parajasti tühja viljaredelit õla najal.

Nii ta jäigi tükiks ajaks Juhanile otsa vahtima. Siis viskas redeli prantsatades põllule maha ja hakkas vanduma.

„Mis käskija tema mulle on?“ küsis ta vihast peaaegu märatsedes. „Poisinolk. Või tema tuleb mind käsutama!“

„Kuule nüüd, kuule,“ sõnas Juhan vaigistavalt. „Ega ta sind käskinud pole, ainult sõna saatis, et kui sa tahad.“

„See irvitab, see ainult irvitab minu üle — muud ei ühtigi.“

„Kuule ikka, kuule,“ pidi Juhan teda uuesti vaigistama. „Pole siin irvitamist ega kedagi. Ja ega siis tema, Artur, seda asja üksinda otsustanud. See sai meie kõigi keskel ilusasti läbi arutatud...“

„Siin ta mõned päevad tagasi saatis lapsed välja seda mesiku seemet korjama,“ ütles Gustav, Juhani rahulikku, ent aeglast lauset järsult katkestades. „Ime, et ta mulle siis sõna ei saatnud, et, Gustav, mine sina ka; jätta põllul kõik pooleli, too ka üks taak mesikuid kolhoosi. Kurat!“

Äkki pööras Juhan end ringi, hakkas ära minema. Mida kaugemale Juhan läks, seda rohkem Gustavi vihatuju rauges. Viimaks hüüdis ta:

„Kuhu sa nüüd tormad? Jätsid tubaka koju või? Tule tagasi, mul on. Eks sa räägi siis, mis te seal minust arutasite.“

„Torm oled,“ ütles Juhan seisma jäädes. „Keegi ei ole talle halba soovinud, aga inimene läheb maruviha-seks.“

„No-noh!“ sõnas Gustav lepitavalt.

„Arutasime... Seal mõned mehed arvasid ka, et kolhoos saab sellega ise hakkama, et tal ei ole väljast abilisi tarvis, aga teiste mõte oli jälle, et Gustavile peab tingimata sõna saatma, kas siis on või ei ole abi tarvis ja kas ta tuleb või ei tule. Oeldi, et Gustav on eluaeg sinna kive tilgutanud, kuidas siis teda nüüd välja jätta. Meie hakkame homme kruusa vedama, Gustav näeb ja äkki aga tahab ka tulla, kuid ei saa, sest mine sa tea, mis need teised siis mõtlevad. Noh, sellega jäid nõusse kõik...“

See, et kolhoos talle ainult sõna saatis ja et see sõna-saatmine ei tähendanud ei Mardikivi ega kolhoosi käsku, oli Gustavile algusest peale selge. Ning kui ta vihastas, siis hoopiski muu pärast, selle pärast, et Kobriaugu tee sillutamine, mis oli rohkem kui pool elu-aega tema südame-asjaks olnud, oli saanud nüüd teiste — kolhoosi — südameasjaks, et nüüd kolhoos tõenäoliselt toime tuleb, kuna tema oli sellega üksinda jännanud, nagu vett kuuma pliidi peale tilgutanud, püüdes asjata teisigi ligi tõmmata. Nii mõjus teade, et kolhoos hakkab sillutama Kobriaugu teed, esialgu nagu raske hoop Gustavi enesetundele. Jonnakalt ainult enda võimeis veendunud talupojal oli korraga tunne, nagu oleks keegi tema ning kogu ta tööd-rühkiva elu üle laia häälega ja laginal naerma hakanud.

„Ega ta seda teed pole veel sillutanud,“ ütles ta. „Või kui sillutabki, siis laseb oma vilja põllul mädaneda. Kuid ega tormi tea uskuda.“

Seda öeldes vaatas ta kolhoosipõldude nõgudesse ja nõlvakutele, mis kõik olid odra- ja nisukärbiseid ning kaera-huntjalgu täis tipitud.

„Noh, tee nüüd, mis sa ise tahad,“ ütles Juhan, laskmata end jutuga mujale kiskuda. „Mina olen sulle sõna toonud.“

Rahunenuna hakkas Gustav nägema asju teistsuguses valguses, niisugustena, nagu nad lõepoolest olid. Muidugi ei olnud siin käsku ega mingisugust irvitamistki, talle lihtsalt pakuti võimalust osa võtta tööst, mida ta süda oli kogu oma elupäevad ihaldanud. Võib-olla, et ta lähebki, ja on isegi päris kindel, et ta läheb, võõrastav oli ainult see, et Mardikivi selleks just praeguse aja, viljakoristamise aja valis. „Võib-olla, et lähen,“ mõtles Gustav, „aga võib-olla võtan jonni rindu ja ei lähe ka. Aga või neil siis sellest häda on!“

Seda küsimust oli ta meel väga heitlik otsustama. See heitlikkus püsis kuni järgmise päeva hommikuni. Rakendades hobustki kahtles ta veel, kas minna.

Samal hommikul virgus „Proletaarlase“ kolhoos varakult. Kui Juhan varahommikul öövalvest lahkus, olid harilikult ainult tallimees ja karjabrigadiir liikvele asunud ja õu jäi peaaegu vaiksena piimjasse udusse, ainult

mõne üksiku udust kostva kolksatuse või alles harva veel mõne unise hääle kajades. Aga sel hommikul ei jõudnud Juhan lahkuda, kui mehi hakkas igast küljest kolhoosi õuele ilmuma. Kõhutati labidaid ja määriti vankreid, algul vaikides, ent siis ikka sagedamini vastastikusteks hõigeteks ja naeruks virgudes. Hakkas kostma naistegi hääli.

„Noh, jätke siis kruusaauku minu jaoks pärastlõunaks ka kruusa,“ ütles Juhan ära minnes kõige lähemal seisvale Lipule.

„Küll saab, küll saab!“ vastas Lipp hobust rakendades, kuid pisut kaugemalt, naiste rühmast, vastas naisehääli:

„Ega seda ole, kõik veame ära.“

See hääl oli tehtult mehelik ja jäme. Sellele järgnes peenike naiselikult helisev hääl:

„Juhan kardab, et me kruusaaugu tühjaks veame!“

Ning Elli puhkes heledalt ja pikalt naerma, nõnda et oli lausa ime, kuidas ikka veel üsna tihedasti üle hoovi voogav udu sellele naerule vastu pidas, tükkideks ei rebenenud ja end tuulel laiali ei lasknud kanda.

Kruusaauk asus ühes neist küngastest, mis eraldasid kolhoosi põllumaid Tikusoost või õigemini selle serval kasvavatest padrikutest. See oli ringikujuline ja võrdlemisi suur, kuid ei võinud korraga mahutada kogu kolhoosi rohkem kui viiekümnest vankrist koosnevat voori. Sellepärast hakkas voor liikuma veerandtunniste vaheaegadega, lülide kaupa. Juba kolhoosi õuel jagas Mardikivi labidatega varustatud naised kaheks salgaks, kes kruusaaugus vahelduvalt pidid hobusemehi abistama. Teekonnaks kruusaaugust Kobriaugu teele ja sealt tagasi kulus natuke rohkem kui tund aega. Et kogu voor oli jagatud neljaks lüliks, siis pidi esimene lüli kruusaauku tagasi jõudma selleks ajaks, kui viimane sealt lahkus, moodustades nõnda alaliselt ümber kruusaaugu nagu ümber hammasratta ringleva keti.

Kõik oli täpselt välja arvestatud. Voori esimene lüli pidi kruusaaugust lahkuma kell kuus. Nii pidi kella kaheteistkümneks olema tehtud viis voori. Siin võis juba natuke arvestamisega tegelda, viga seisis ainult selles, et keegi ei osanud arvata, mitu koormat Kobri-

augu tee oma ehkki mitte põhjatute, kuid sügavate roobastega ning aukudega vastu võtab. Seal oli süllapikkune, kunagi küllap sügava auguna haigutanud teeosa, kuhu Gustav omal ajal kruusa ja liiva oli vedanud ja mis nüüd ka tõepoolest teena välja nägi. Aga kui palju Gustav sellesse auku kive oli vedanud?

Sellele mõtles Mardikivi, kui ta esimese lülige kruusaauku sõitis. Kui ta eile Laulumänniku Juhaniga Gustavile sõna saatis, siis ta ei uskunud, et Gustav tee sillutamisest osa võtab. Ta tundis teda selleks liiga jonnakana ja isemeelsena. Nagu ta õigesti arvas, oligi see viisakas kutse Gustavit ainult pahandanud. Aga mine tea, Juhan arvas siiski, et ta tuleb.

Koormate kruusaaugust väljumise ajal hakkas udu lahtuma. Järsku lõi taevast pea kohal sinendama; udust väljamähkuvatel küngastel tükati juba kirjuks tõmbunud põõsastiku kollased ja punased toonid olid märgadena eredad ja värsked.

Udu lahkus nagu suur narmendav eesriie, avades vaate kahele poole põldudele ja teele nende ees. Tee nende ees püsis tühi, kuid Laulumännikust pisut siinpool tuli neile vastu Gustav Kannu.

Ta istus laual, mis oli põigiti asetatud üle vankrikasti. Tõmbas kõrvale ja pidas hobusegi kinni, kuna tee oli siin kitsavõitu, teeservad aga veerjad. Ta suu ümber oli mingi varjatud või tagasihoitud naeruilm. Esimesena sõitis vooris Ots. Nad möödusid teineteisest tumma ja vaevalt märgatava peanoogutusega, kuid Ots nägi selgesti, et Gustavi kast oli juba kruusane, et ta sel hommikul ei sõitnud kruusaaugule esimest korda. Ning Gustav omalt poolt nägi, et Ots märkas seda kohe. Teise koorma kõrval käis Mardikivi. Niipea kui ta jõudis Gustavi kohale, hüüdis Gustav sedamaid, tere ütlemata:

„Mina oleksin selle töö kas või talveks jätnud.“

„Asi ei anna venitada,“ vastas Mardikivi, pidas hobuse kinni ja küsis:

„Ütle, kui palju koormaid sa sellesse auku... noh, selle vana remmelga juures, oled vedanud?“

„Pole mina märkinud; pole mul eluilmast raamatupidajat olnud.“

„Umbes?“ küsis Mardikivi, kannatust katkestamata.
„Oma kümme-kond,“ vastas Gustav jonnist loobudes.
„Ennem rohkem kui vähem.“

Siis hakkas voor jälle liikuma, aga Gustav seisis oma kastiga teepervel. Kolhoosnikud möödusid Gustavist, kes valjusti tere hüüdes, kes tummalt pead noogutades, kes ainult mütsinoka juurde kätt kergitades või lihtsalt midagi endamisi pomisedes.

„Ei olegi kõike oma väge välja ajanud,“ mõtles Gustav, kui oli esimese lüli endast mööda lasknud. Aga ta ei jõudnud veel mööda künka otsast, mille tagant tee kruusaaugule pöördus, kui talle uus jagu koormaid vastu tuli. Jälle tõmbas Gustav teepervele ja ootas. Teise lüli lõpus tuli noor kolhoosnik Sälk, valged hambad välkumas igavesti lõbusas ja punetavas näos.

„Kas teid veel tuleb?“ küsis Gustav pisut sapiselt, kuid noor kolhoosnik hüüdis täiel häälel Gustavile „tere hommikust“ ja naeris sealjuures ise nii süütult ning rõõmsalt, et ei kuulnudki Gustavi küsimust.

Pääsenud teele, tõmbas Gustav hobuse jooksmas ja sõitis varsti mürinal kruusaauku. Siin leidis ta eest kruusaveo kolmanda lüli ja salga naisi. Ringikujuline kruusaauk oli täis naiste hääli, labidate kolinat ja hobuste hirnumist.

Kuna kolhoosnikud oma kaste kruusaaugu tagumise poolringi juures täitsid, tõmbas Gustav oma kasti üsna etteotsa.

Ta viskas pintsaku seljast ja hakkas oma kasti täitma vestiväel ning ajuga, mis tekitas kõikides imestust. Ta ei teadnud veel isegi mis, aga midagi oli temas pahupidi pöördunud. Ning kui varsti kaks naist salga juurest eraldus, et temale kasti täitmisel abiks olla, siis see pahupidipöördumine aina jätkus. Ei aidanud siin mingisugune tõrjumine; naised loopisid ta kasti kruusa täis. Kuid just selle tõttu ta pääseski enne voori august tulema. Ta oleks oma kasti meelsamini üksinda täis kühveldanud. Teiste abi oleks nagu seganud tema töö-rõõmu, pealegi ei teadnud ta, kas see tuligi puhtast südamest — kes teab, mis viguriga see jälle seotud on. Aga nüüd oli hea seegi, et ta üksinda omaette sai minna. Kolhoosi voori sisse ta ei tahtnud sattuda. Selle

otsuse oli ta teinud juba hommikust ööd, kui uni ära läks. Mis asja tema end teiste hulka segab!

Ent ta ei jõudnud oma koormaga kruusaaugu teelt veel päristeele, kui kolhoosi voori neljas lüli talle vastu tuli. Gustav läks vastumäge, nemad tulid ülevalt alla, sõiduga ja käratsevalt. Käratsemisest kostis isegi naiste hääli ja Gustav nägi, kuidas voori keskel Elli vankrikastis koguni püsti seistes ohje keerutas, kohe tema kannul aga sõitis Muki.

Gustav lootis, et tal lastakse rahulikult edasi minna — voor annab talle teed, kuid seda tehti ainult pooleldi ja vastu tahtmist. Gustav oli sunnitud oma vankrirattad rööbastest välja ajama, hobuse teeservale tõmbama ning seisma jätma. Tohoo imet, voor tuleb tühjalt vastu ega anna koormale teed! imestas Gustav edasi minnes. Aga ta ei jõudnud seda imestust äraagi imestada, kui minuti kümne või veerand tunni pärast tuli talle vastu kolhoosi voori esimene, Kobriaugust juba tagasipöörduv lüli. Siin läks asi pisut paremini: kogu lüli, viis-kuusteistkümme hobust, tõmbus roobastest välja, andis koormale teed, möödudes Gustavist tee serva pidi, mis oli niivõrd veerjas, et vanker viltu kaldus ja mehed kastiservadest pidid kinni haarama. Sealjuures põrnites nii mõnigi Gustavit altkulmu ning Gustavi enesetunne polnud siin sugugi hea. Varsti oli talle selge, et niisugune möödaminek toimub nii kruusaaugule minnes kui sealt tulleski paratamatult iga veerand tunni tagant. Nõnda ta otsekui ujus vahetpidamata vastu voolu.

Kui Laulumänniku Juhan kella kümne paiku ärkas, läks ta kohe akna alla, et vaadata teele, mille kaudu toimus kruusavedu. Kai ütles, et kolhoosil oli juba kolm või koguni neli voori tehtud, sest ta oli nende lugemisel segi läinud.

„Kas Gustavit ka näha on?“ küsis Juhan uuditsedes.

„Jah, ikka,“ vastas Kai. „Aga see käib üksipäini, omaette.“

„Vaata!“ ütles Juhan, sellega nagu imetlust väljendades, ja jäi akna alla istuma. Ent kui kolhoosi voori esimene lüli veerand tunni möödudes künka tagant nähtavale tuli, siis Gustav liikus üsna selle lüli keskipaigas.

„Mis asja sa, eidu, mulle rääkisid?“ küsis Juhan Kaietele arusaamatult otsa vaadates.

Kai jäi tükiks ajaks aknast välja silmitsema.

„Jah, tema see on!“ möönis ta silmanähtavalt imestades. „Aga alles põrmuke aega tagasi kruusaaugu poole minnes läks ta üksinda; ma veel mõtlesin, et näe, just nagu va karjast mahajäänud lammas teine. Ei tea, kas on nüüd ka Mardikiviga ära leppinud või?“

„Ega sedagi tea,“ arvas Juhan. Ta vaatas hulga aega vaikides aknast välja, nägi, kuidas kolhoosi kruusavoori lülid väikeste vaheaegade järele Kobriaugu poole liikusid, ning ütles äkki, otsekui millestki ärgates:

„Aga noh, ega see Gustav teisiti ei saanudki, kui pidi viimaks omagi hobuse vööri hulka tõmbama.“

Vaikis siis natuke aega ning lisas, otsekui oleks Kai või keegi teine talt seda küsinud: „Voor vööri järel tuleb vastu; kui kaua sa jõuad talle teed anda — ega voor üksiku pärast ei hakka end teeservale tõmbama.“

1951

Ema jõudis pärale hommikust ööd. Ta oli vagunis juttu alustanud nii mitmetega kaasreisijaist, kes samuti nagu temagi sõitsid põlevkivilinna, oli neilt kuulanud ja pärinud, kuidas nad kavatsevad minna jaamast linna, kuhu sai oma neli-viis kilomeetrit. Kõike seda oli ta muidugi pärinud pärast seda, kui ise oli omainimeseliku lahkusega jutustanud, et ta sõidab külla pojale, kes töötab kaevanduses ja on juba sügisest saadik söemeister. Ning talle oli öeldud, et edasi saamine jaamast on hõlpus, kuna rongile tuleb linnast buss vastu. Kuulnud, et kõik sõidavad bussiga, polnud ta kellelegi rääkinud oma kavatsusest minna jalgsi. Oli vaid tähendanud, et ta on varemgi käinud pojalt külas ja et ta tunneb otseteed linna; see läheb esiteks ainult natuke maad läbi metsa ja siis üle lageda. Oli nõnda ütelnud ja ootama jäänud, et nüüd keegi ehk pakub end temale teekaaslaseks, kuid jutt oli jäänud sinnapaika. Nõnda oli ta siis tulnudki mööda seda temale teada olevat otseteed jalgsi ning ihuüksinda, jõudes linna peaaegu tund aega hiljem kui buss. Kuid nüüdki arvas ema, et ta jõuab poja juurde liiga vara. Ta poleks tahtnud koputada poja uksele enne seitset, aga praegu võis kell olla alles viis. Hea, kui oli juba viis, aga vaata, et polnud veel sedagi. Ema teadis, et

ta kahte tundi väljas ära ei viida, aga siiski astus ta aeglasemalt, jäi vahel seisma, kuulatas ja vaatas ringi. Tänavad olid vaiksed, linn alles magas, töötas ainult gaasitehas, suur ja särav, nagu omaette väike linn.

Kui ema aastapäevad tagasi poega külastas, siis oli ta linna vahel seisatanud vaid ainsa korra. Tookord ei viitnud ta aega ega mõtelnud üldse sellele, mis kella ajal ta poja juurde jõuab: siis oli Mihkel alles poissmees. Läksid ukse taha ükskõik millal tahes. Aga nüüd oleks tahtnud aina viivitada ja aega viita, et mitte nii varakult segada kahe inimese rahu, kelledest üks oli emale täiesti võõras, keda ta oli näinud ainult pildil. Õige küll, nende pulmad pidid olema alles täna õhtul; seaduse ees oli poeg alles poissmees, aga või see midagi tähendas.

Nii mõtles ema läbi linna poja korteri poole minnes, kuid kõik ta sedalaadi kartused ja arupidamised osutusid asjatuiks. Maja, mille uksest ta peatselt sisse astus, oli suur, mitmekordne ja kivist. Trepikoridor oli valgustatud ja enne veel, kui ema oma suure, kuid võrdlemisi kerge kompsuga teisele korrale jõudis, avati ülal poja korteriuks. Nähes poega uksele ilmuvat, astus ema viimased trepiastmed rutates, otsekui kartes, et poeg peab teda väsinuks, mida ta ei olnud. Mihkel kisus tal pambu käest, teise käega kaelustades.

„Tere, ema,“ ütles ta. „Kus sa mul ometi nii kaua olid?“ Ema jäi vastuse võlgu.

„Te olete juba ärkvel,“ ütles ta esikusse astudes ja ringi vaadates. Oma äsjaste kartuste tõttu ütles ema seda tasahääli, kuid poeg sellevastu rääkis valjusti, tahtes sellega ema nagu julgustada.

„Noh, taga hullemaks!“ naeris ta, aidates emal kasukat seljast ära võtta. „Nüüd sa oled hakanud mulle teie ütlema.“

„Pime, ega sa siis enam üksinda ei ole.“

„Ikka üksinda,“ vastas poeg. „Kus see teine mul siis on? Näed sa teda kusagil või?“

Nõnda küsides jäi Mihkel ema ette seisma, võttis tal õlgadest kinni ja vaatas ainiti ning naerdes talle silmadesse. Juukseahlud, üleemeelikud nagu ta isegi, langesid talle näole ning ta tõrjus neid eemale, pead selga

heites nagu hobune. Ema mõistis, et poeg on õnnelik, kuid ei uskunud sõnagi ta vastusest.

„Miks ma ei näe, näen seda teist siin igal pool,“ vastas ema tупpa astudes ja ringi vaadates. „Seda on näha ju igast asjast, et juba ta on sul majas.“ Ta võttis rahulikult istet ning jätkas: „Kas ma ennem sinu poole tulles niimoodi sain käsi rüppe panna ja istuma jääda. Siis oli esimene asi vaadata, kus on hari, aga nüüd mul pole sellega enam muret.“

Ema jäi vait, paokil oleva ukse poole pilku heites.

Poeg ütles tõsinedes:

„Jah, ta oli eile õhtul siin, kuid läks ööseks ära. Kirjas oli ju ka öeldud, et pulmad on alles täna.“

„Oli küll,“ möönis ema, aga ta ilme reetis umbusku poja sõnade suhtes. Ning varsti ta ütleski:

„Ei, tee mis sa tahad, aga seda juttu ma ei usu. Sul ei ole niisugust näguqi peas.“

Poeg lahutas käsi.

„No tule käi siis toad läbi,“ ütles ta. „Vaata kõik üle, oma silm on kuningas.“

Ema ei jõudnud sellele veel vastata, kui noore naise hääl tagumisest toast pooleldi paluvalt, pooleldi etteheitvalt hüüdis:

„Kui võid, siis jäta juba kord see valetamine emale. Ja kannata veel üks põrmuke aega, ma tulen kohe välja.“

Mihkel hakkas naerma.

„Ega sa mind, vanainimest, enam ei peta,“ ütles nüüd ema.

„Ega tal polnudki tähtis niipalju teid petta kui sellega mind kiusata,“ lausus jälle noore naise hääl teisest toast. „Ta tahtis, et oleksite mind leidnud voodist, magamast. Siis ta, üleannetu, oleks hädaldanud, nõnda et küll oleks saanud: vaata kui laisk naine mul on, kas sul pole kahju, et ma oma elu niisugusega olen sidunud.“

„Täiesti õige,“ oli Mihkel nõus. „Sellega ma sind kiusata enam ei saa, kuid nüüd ma ütlen nõnda: vaata edevat; seal ta praegu istub peegli ees ja ehib end, et oma iluga ämma ees edvistada.“

„Oh jäta juba,“ ütles hääl teisest toast.

Aga poeg ei jätnud, kuigi ema talle manitsevalt kulmu kortsutas.

„Asjata vaev, Mildeke,“ jätkas ta endises toonis. „Nii ilusaks kui sa ennast seal ei teekski, ega sa vana-inimese silma ometi ei pimesta.“

„Nagu sinu oma, eks?“ küsis Milde veelgi teisest toast ja astus sealt sedamaid välja, ulatades emale tagasihoidlikult käe, ning leidis end järgmisel hetkel toolilt üles tõusnud ema sülelusest. Ta oli väiksemi kui ema, tundis end ta embuses nagu laps ja puhkes endalegi ootamatult nutma — tal endal ei olnud ema. Ja nõnda nutma puhkenuna ning sellest piinlikkust tundes ütles ta seda, mida tuppä astudes oli kavatsenud, ehkki see siia vahest kõige paremini ei sobinudki:

„Ilus peab ju ka olema!“

„Muidugi,“ oli ema meelsasti nõus. „Kui seda ei pea olema noor inimene, kes seda siis veel peab.“

Ta paitas emalikult minia tumedat pead ja heitis pojale pilgu, mis ütles, et see vaikiks. Poeg vaatas enda ette põrandale ja ütles alles siis, kui arvas, et Milde oma tunde puhangust oli jagu saanud:

„Täiesti õige, aga ma ei ole kuulnud, et pisarad oleksid kedagi ilusaks teinud. Või mis sa ise sellest arvad?“

„Ega nad muidugi ilusaks ei tee,“ vastas Milde ja katsus naerda.

„Jah, sa oled nüüd kindlasti inetu,“ arvas Mihkel naerdes. „Näe, emagi ei vaata sulle enam otsa, vaid sihhib aina maha. Noh, mis sa uurid, ema, — tahad näha, mis Mildel jalas on või?“

„Ole nüüd sina vait!“ ütles Milde.

Kuid ema ei rutanud vastusega. Ta võttis koti, mille poeg ta käest ennist oli ära kiskunud, harutas nõõri selle suu ümbert lahti ja ütles alles siis, kui oli sealt paari vilte nähtavale toonud:

„Ma vaatan Milde jalgu jah, et kas need vildid talle hakkavad.“ Ning ulatas vildipaari Mildele, öeldes: „Need siis, mini, on sulle minu ja vanamehe poolt.“ Ja pojale: „Sinu omad on kotis, säh, võta ja katsu jalga.“

Milde, kes selleks ajaks vildid oli juba jalga tõmma-

nud, ütles, et need on tal jalas nagu sukad, pehmed ja parajad.

„Noh, siis on hea,“ arvas ema. „Meie vanamehega ei teadnud teile muud suuremat kinkida.“

2

Alles söögilauas tuli Mihklile meelde emalt küsida, kuidas ta jaamast linna oli tulnud.

„Eks minagi tulnud nõnda, nagu te kõik tulete,“ vastas ema põiklevalt naeratades.

„Bussiga?“ küsis poeg.

„Ikka bussiga,“ vastas ema Mildele silma pilgutades, sellega Mildest endale nagu liitlast otsides. Nüüd tahtis ta, et poeg hakkaks naljatama, nagu ta seda vahel tegi, ja unustaks kõik tõsised küsimused. Kuid poeg oli selle küsimuse täna hommikul kord juba unustanud ning muutus edasi pärides aina tõsisemaks.

„Ma ikka ei saa aru, missuguse bussiga,“ ütles ta. „Sellega, mis rongi vastas käis, sa igatahes ei tulnud.“

„Jah,“ tähendas Milde. „Sellel bussil käis Mihkel vastas. Meie ei teadnud teid enam oodatagi, kartsime juba, et te ei tulegi.“

Emal kallutas pead ühele ja teisele poole, naeratas piinlikult, katsus taldriku servi ja ütles enda ette lauale vaadates: „Ma tulin jalgsi, taliteed mööda.“

Laua ääres tekkis vaikus. Näis, et Mihkel korraks nagu naeratas. Milde vaatas talle otsa suuri silmi ning emal oli paha. Tema ees oli rikkalikult kaetud laud: siin oli mitut liiki keediseid, üks parem ja magusam kui teine. Nagu nad siin rääkisid, olid nad oma leivad alles eile õhtul ühte kappi pannud, ja nagu Mihkel ütles, oli kõik laual olev magus Milde poolt, et ema, kui ta öösel rongi pealt tuleb, millegagi vastu võtta. Ning Mihkel oli tulnud bussiga vastu ja Milde oli jäänud teed keetma. Vaikiti, kuid viimaks oli Mihkel see, kes laskis kuuldavale lühikese vile.

„Igaühel omad arupidamised,“ lausus ema.

Aga Mihkel ütles mõrsjale otsa vaadates ja pead vangutades:

„Niisugused on need vanemad. Lastele kingitakse vilte ja ei tea mis veel, aga omnibussi sõidupileti eest ei raatsita paari rubla välja maksta.“

„Igaühel on omad arupidamised,“ lausus ema uuesti. „Teie arupidamine ja mõte oli see, et mind keedistega ja teega öösel vastu võtta, kuid mina, va sõge, kartsin, et segan teie rahu. Ei mul olnud kahju sellest kahest rublast, jäin meelega maha, mõtlesin, et mis ma neid nii vara tülitama lähen, las nad magavad veel selle tunnikese.“

„Ja muud kui hakkasite jalgsi tulema?“ küsis Milde imestunult.

„Jah, mis siis muud, hakkasin tulema ja oleksin hea meelega veelgi aega viitnud, kuid polnud enam millegagi viita, ja viimaks oleks ka külm kätte tulnud. Nüüd näen muidugi, et tegin rumalasti, kui te mind nagunii ootasite.“

„Ootasime, kuid pärast ei oodanudki enam,“ ütles poeg. „Aga vähemalt unest polnud mul juttugi. Milde võib-olla tukastas pisut.“

„Mina tukastasin alles enne ema tulekut,“ ütles Milde. „Silmad just läksid kinni, kui sa emaga koridoris rääkima hakkasid. Aga mõtle, millal ma ka magama jäin, — kell oli üks läbi, juba kaks saamas.“

„Tõesti?“ küsis Mihkel. „Mis sa siis nii kaua tegid?“

„Lugesin Smuuli kirju,“ vastas Milde.

„Kuule, ema,“ ütles nüüd Mihkel, oma endise naljataava tooni juurde pöördudes. „Täna õhtul on meie pulmad; kas sa oled maailmas enne niisugust mõrsjat näinud — peaaegu öö läbi loeb võõra mehe kirju.“

Ema ei teadnud, mida vastata.

„Noh, kui see võõras mees talle kirjutab,“ lausus ta viimaks.

Milde ohkas.

„Ah, see Mihkel hakkab jälle vassima,“ ütles ta etteheitvalt. „Ära aja niisugust pada suust välja. Viimaks ema hakkabki uskuma, et tegemist on mingisuguste kirjadega. Loe sina ka Juhan Smuuli „Kirjad Sõgedate külast“ läbi ja mul pole midagi selle vastu, kui sa Inglise armastama hakkad. Noh, aga olgu pealegi. Inglise ma räägin sulle pärast, kaevandusse minnes, nüüd...“

„Nüüd jah,“ võttis Mihkel tal sõna suust, „me peame rääkima emale nendest, kes talle päeval abiks tulevad.“ Ning ta küsis Mildelt: „Kas sa Meika Endlale ütlesid, et ta tuleks? Noh, Küla Leiliga, ma arvan, ema, saad sa kohe sõbraks, aga Endlaga on raskem. Ta on kibestunud — tema mees, tead, on hakanud üleaia vahtima. Kui sa Endlaga räägid, siis pead teadma, et õnnelikke abielusid ei ole, et mehed on kõik petised...“

Mihkel oleks samas laadis veel edasigi jutustanud, kuid Milde katkestas teda.

„Kõik on tõsi, mis sa räägid, ainult mitte see, et Endla jaoks ei ole õnnelikke abielusid. Endla ei ole nii kitsarinnaline, nagu sa arvad.“

„Võib-olla ma tarvitan üldist mõõdupuud?“ lõi Mihkel oma arvamises kahtlema.

„Oh, küll ma ise näen, ega ma laps ole,“ lausus ema. „Teie räägite siin teineteise võidu, mis mulle sellest niimoodi meelde jääb. Ei, Milde, laua koristan mina ära, lase olla.“

Noored hakkasid riietuma kaevandusse minekuks. Mihkel tõmbas siinsamas köögis, kus nad olid istunud, puldanriided ülle, sidus salli kaela ja nähes, et ema huviga vaatab tema moondumist kaevuriks, pani varsti ka kaevurimütsi pähe.

„Ah niimoodi te siis oletegi seal maa all,“ ütles ema, pojalt silmi pööramata.

„Niimoodi me läheme sinna, aga maa all on soe; laavas me harilikult koorime ülakeha paljaks.“

„Ära aja hullu,“ ütles ema pahandatult. „Mis sinuga on, ma ei saa enam mitte aru, millal sa valetad või millal sa õiget juttu ajad.“

Milde oli läinud riietuma teise tuppa.

„Ei, ega ta praegu ei valeta,“ tähendas ta sealt välja tulles ja rätti pähe sidudes. „See on tõsi, et nad töötavad seal palja ülakehaga.“

Ta oli riietunud sinisesse tööülikonda. Pähe pani temagi kaevurikiivri, ja kui ta poleks kandnud seda räti peal, nagu tegid kõik kaevanduses töötavad naised, oleks esimese pilguga olnud raske ütelda, et ta pole mees.

Noored hakkasid minema.

„Kas nüüd on kõik öeldud?“ küsis Mihkel, käsi ukse-lingil.

„Ah jaa,“ meenus Mildele. „Arvatavasti tuleb siia päeval ka minu isa. Kuid see on üsna ükspuha, kas te seda ette teate või mitte, küll te juba tuttavaks saate.“

„Küll me juba saame, küll me juba saame,“ vastas ema nõnda, nagu peaks ta igasugust seletust ülearu-seks: ega ta ometi laps ole, kellele peab kõik ette ja taha rääkima. Aga kui noored olid juba koridoris, kut-sus ta sellest hoolimatä poja tagasi. Ning toas küsis ta tasahääli:

„Missugust tööd Milde kaevanduses teeb? Kes ta seal on?“

Mihkel kavatses jälle midagi ülemeelikut ja tõest kaugelseisvat vastata, kuid ema silmis murelikkust nähes ütles tõsiselt:

„Milde on minöör. Alles hiljuti lõpetas kursused.“

„Minöör?“ kordas ema imestunult ja lisas: „Naisterahvas!“

Aga ta ei jõudnud oma imestust poja juuresolekul ära imestada. Kui ta üksinda jäi, mõtles ta veel kaua aega sellele, et ta pojanaine on minöör. Poleks tema võinud seda uskudagi, kui Milde ennist magamistoast välja tuli, teda teretas ja siis ta rinna najal põrmukeseks nutma puhkes — oli nagu laps teine alles.

3

Kaevanduspealse hoone ees lõpetas Milde jutusta-mise saare tütarlastest Ingel Aerust, seafarmi juhata-jast Juhan Smuuli teoses „Kirjad Sõgedate külast“, las-kis samal ajal Mihkli käe alt lahti ja läks lõhkeaine-lattu. Mihkel astus kaevanduspealsesse hoonesse ük-sinda. Lähenes vahetuseaeg ja nagu alati, oli kaevan-dusehoone suur saal täis kaevureid.

Paljud neist istusid kõikjale avara ruumi seinte äärde asetatud pinkidel ja toolidel, kirkad vartpidi põlvede vahel või koos kühlitega siiasamasse endi ette põran-dale maha pandud. Siin olid kaevanduse mitme rajooni

mehed koos. Suitsetati ja aeti juttu, mis paisus kohati valjuks või segunes naeru.

Brigadiir Mihkel Niinemäe läks läbi suure saali neljanda rajooni kontorisse pika koridori hakul, mis oma lõpus, lambilao luugi all kujunes sissekäiguks maa alla, kaevandusse. Kodust tulema hakates oli Milde kartnud, et nad jäävad hiljaks. Mihkel ei saanud aru, et nad oleksid tulnud eriti kiiresti, kuid nüüd oli veel aega. Pooled uue vahetuse brigaadi meestest olid juba kohal, osa neist viibis koridoris, osa istus kontoris.

„Vana ennast ei olegi siin,“ ütles Mihkel kontorisse astudes, mõeldes sellega rajooniülemat, kelle tool laua taga telefoni kõrval oli tühi.

„Oli, aga läks siit välja, peainseneri juurde,“ vastas Luhtam, noor kaevur, kes istus kohe kontori ukse kõrval ja vestis hoolega kirka vart.

„Vana püüab kas või nahast välja,“ lausus Lembit Meigas, endine rajooniülem, nüüd aga kaevur, kes istus pikki jalgu kontoripõrandale välja sirutades, puldankuue krae hooletult üles tõstetud. Keegi ei vastanud talle ja niisama hooletult nagu ta istuski, viskas Meigas nüüd lõpuni suitsetatud paberossiotsa põrandale, pani käed taskusse ja astus koridori. Ta läitis siin kohe uue paberossi, toetus esmaabipunkti ukse kõrval õlaga vastu seina ning jäi jälgima elavat liiklust, mis valitses koridoris.

Aastapäevad tagasi, kui Meigas rajooniülema kohalt tagandati, ei armastanud ta sel kombel end inimestele näidata. Siis nähtigi teda hoopis rohkem; inimeste pilgud aina peatusid temal ning tal oli paha, sest ta arvas neid pilke kõnelevat: näe, oli rajooniülem, nüüd aga on kaevur. Kaevur — sellest polnud veel midagi; igast kaevurist võib saada rajooniülem ja mäemeister, aga kas enam temast? Kes oli praegune rajooniülem varem? Samuti kaevur. Aga nüüd on ta mäemeister ja määrati tema, Meika asemele rajooniülemaks.

Kui inimesel midagi puudub või kui ta midagi on kaotanud, siis hakkab ta ikka end millegagi lohutama, ta leiab või arvab endas leiduvat uusi väärtusi. Meigas —, kui selgus, et ta on kaotanud vastutustunde, mille tagajärjel ta rajooniülema kohalt tagandatigi, —

hakkas end lohutama mõttega, et ta on vaimukas. Ta avastas selle endas nagu uue omaduse, hakkas seda teadlikult kultiveerima. Pits viina mõjus siin soodustavalt, samuti naiste juuresolek. Vaimukas püüdis ta olla iga hinna eest, kasvatades endas üleolekut, millega oli hea mööda minna kollektiivi arvamistest. Mis läks talle korda see, mida üks või teine temast mõtles. Jah, ta oli rajooniülem ja nüüd on kaevur. Kelle asi see on? Nõnda harjus ta oma uue seisukohaga peatselt ja nüüd olid ka teised sellega juba harjunud.

Seistes esmaabipunkti ukse kõrval, vaatas Meigas nüüd peamiselt naisi ja tüdrukuid, kes siit mööda läksid. Need olid haakijad, minöörid ja elektrivedurijuhid, enamasti kõik noored, õppekombinaadi kasvandikud. Mehi seisis siin-seal koridoris rühmiti, kuid naised ei peatunud, läksid läbi koridori isegi kiirustades. Mis kiire neid naisi taga ajab, miks nemad ei jää juttu ajama? mõtles Meigas ja peatas jala ettesirutamisega noore neiu, kes nagu ta kaaslannadki tahtis mööda rutata. Sealjuures hakkas ta ise naerma ja ütles:

„Tere! Kes siis niimoodi mööda läheb — pea uhkelt kuklas.“

See oli Tanja Zernova, elektrivedurijuht, kellele Meigas mõnikord varemgi oli püüdnud läheneda.

„Kui ma poleks nüüd tähele pannud ja oleksin kukkunud?“ küsis Tanja.

Tal oli käes mannerg ja ta tõstis selle ähvardavalt, kuigi ta ilme püsis naerulähedasena.

„Oleksin su kinni püüdnud, poleks lasknud kukkuda,“ vastas Meigas.

„Sina!“ arvas tüdruk mitte just lugupidavalt. „Mis sa tahad?“

„Ei midagi,“ vastas Meigas naerdes. „Ainult seda tahtsin küsida, kas sa lähed maa alt joogivett tooma?“

Ta ütles seda meelega valjusti ja lähedalseisjaist puhkesidki mõned naerma, kuna siinsamas koridoriseinal oli kaevanduse ohutustehnikast pildiseeria, mille üks piltidest keelas kaevanduse vee joomise: ära unusta enne maa alla minekut oma kaevuripudelit täitmast keedetud veega.

Mehed naersid, kuid Tanja lõi käega ja läks edasi.

Kui ta oli kadunud sellesse voolu, mis liikus kaevanduse peasissekäigu poole, nägi Meigas teiselt poolt tulevat Mildet, lõhkeainepaun kaenlas. Ta läks nüüd Mildele mõned sammud vastu.

„Tere, pruut!“ hüüdis ta nüüd valjusti.

„Ei ole sinu oma,“ vastas Milde.

„Jah, tõsi küll, minu oma on seal — läki õige vaata,“ lausus Meigas, pöördus ringi ja hakkas Mildega kaasa minema. Nad läksid kõrvuti.

„Kus? Kuspool see sinu oma on?“ küsis Milde.

„Lambilaos,“ vastas Meigas, kuid seda õige tasa, Mildele peaaegu kõrva sisse.

„Ära taha! Milvi ei vaatagi sind,“ vastas Milde tõrjuvalt.

„Mida täna ei ole, see võib homme olla,“ arvas Meigas enesekindlalt.

„Vaata ette,“ ütles Milde kiiresti edasi astudes. „Räägin su naisele kõik ära.“

Nende sõnadega ta seisataski lambilao luugi ees, teretas Milvit, blondi tütarlast, kes oli ta hea sõbratar, ning ütles:

„Milvi kallis, ulata mulle minu lamp ja sellele tüübile tee sõit sisse, kui ta peaks siia luugi alla hiilima jääma.“

Ta ulatas käe lampi vastu võtma, ent ei jõudnud end veel minekuks pöörata, kui ta selja taha jäi seisma väike mees, kes parajasti tuli kaevandusest ja tahtis oma lampi ära anda. Väike mees oli Anton Ristik, kaevanduse kõige vanem kaevur, Milde isa. Nagu alati, hakkas ta nüüdki enne naeratama, nagu kardaks ta kõnetatavat muidu ära hirmutada, ja ütles alles siis:

„Noh, tütar, mis sina siis siin juba varahommikul kamandad?“

„Hakkab aegsasti,“ tähendas Meigas kõrvalt ning tõstis alles pärast seda käe mütsi juurde: „Tere hommikust, Ristiku-isa.“

Kui ütleja oleks olnud keegi teine, siis oleks vana kaevur võib-olla samuti vastanud naljaga, mis sinna-samasse oleks vihjanud, kuid nüüd piirdus ta vaid tere vastuvõtmisega.

„Kas ema tuli?“ pöördus ta kohe tütre poole. „Kas ma

saan sisse, kui ma teile kappi lähen viima? Kus Mihkel on?"

Ta esitas mitu küsimust üksteise järele ja tütar vastas isale üsna lähedale minnes, kogu aja isa puldankuue reväärist kinni hoides.

"Ema oli Mihklilt küsinud, mis mina kaevanduses teen," rääkis ta siis. "Ja ma ei tea, Mihkel ütles — oli teinud ehmunud näo, kui kuulis, et mina olen kaevanduses minöör. Kui meile lähed, siis katsu teda selle koha pealt rahustada."

"Noh, tohoo imet!" lausus isa. "Hakka nüüd veel elatanud inimest selle koha pealt rahustama. Oleks olema veel laps! Neil on ju nüüd seal kolhoosiski naised ja tüdrukud kombainide ja traktorite peal."

"Olgu pealegi," jätkas tütar tungivalt, "see on ju ikkagi midagi muud kui kaevandus ja minöör. Kes ei ole maa all käinud, võib kaevandusest mõtelda ei tea mis. Kui ma olin alles tüdruk . . ."

Isa hakkas naerma.

"Kuule," ütles ta, "lase minu kuuest lahti; kas sa muidu ei oska."

"Ma ei tea, mis asja sa naerad," jätkas tütar. "Muidugi oli see siis, kui ma olin tüdruk — alles läinud suvel. Meie, trobikond tüdrukuid, olime parajasti üles tulemas, kui ekskursandid meile vastu tulid. Noh, sa oled ju neid ise näinud ja tead küll, kuidas nad kaevuri-kiivrites välja näevad — naljakas. Ja siis üks tüdrukutest hüüdiski neile: „Ärge minge, saate surma!“"

"Võib-olla olid sa koguni ise see hüüdja," tähendas isa.

"Võib-olla, et olingi," jätkas Milde, isa reväärist kinni hoides. "Aga kui sa arvad, et nad kõik seda naljana võtsid, siis eksid; nii mõnigi neist langes näost ära ja vaatas kohkunult ringi, oleks vist tagasi pöördunud. Noh," laskis tütar alles nüüd isa reväärist lahti, "ütle ikkagi emale, et see pole sugugi ohtlik. Mihkel peaks olema oma rajooni kontoris. Millal sa lähed? Hüvasti, Antu!"

"Hüvasti, Mille," vastas isa. "Löön tolmu siinsamas duši all maha ja lähen kohe."

Ta vaatas tütrele järele, andis oma lambi, mida ta

kogu aja käes oli hoidnud, ning pöördus siis minema, ilma et oleks enda ümber kedagi näinud. Tütres oli täna palju niisugust, mis naerma ajas, kuid veel rohkem seda, mis liigutas. Kuidas ta ütleski: siis, kui mina alles tüdruk olin! Ja mis ta ütles pärast, juba kaevanduse peasissekäigu poole eemaldudes: Antu! Sellest oli juba palju aastaid, kui Anton Ristik viimati seda nime tütre suust kuulis, kuid varases lapsepõlves Milde teda teisi ei hüüdnudki. Sai kord kuulda, et nõnda oli isa väiksenäinutud, ja hakkas aga ise ka hüüdma. Siis oli Milde ema juba surnud; see oli aeg, mil ema puudumine pani neid vastastikku teineteisesse kiinduma, mis neid sageli sidus nõnda, nagu oleks neil olnud üksainus süda. Anton Ristik ise kaotas varakult isa. Ta oli kuue aastane, kui ta isa ühe sügistormi ajal uppus, ning ta teadis väga hästi, mida lapsele niisugune kaotus tähendab. Mille! Kuid temal endal kujunes elu orvuna sootuks raskeks. Isa surma järele lendas kogu nende mitmelapseline ja kehv kalurikodu maailma laiali: vanemad vennad sattusid sulasteks, lesk ema kahe kõige väiksemaga läks mõisa karjanaiseks, temast, kuueaastasest, sai aga seitsmeks aastaks külakarjus. Neid aegu mäletades läkski Anton Ristik läbi kaevanduse koridori, ilma et ta kedagi enda ümber oleks märganud. Vahetevahel ta nagu kuulis jälle kusagilt kaugelt lapse häält, kes teda Antuks hüüdis. See oli õrn hääl, tungis südamesse, pani seal midagi liikuma. Ta nägi Mildet viie-aastasena, kümne-aastasena, kaheteistaastasena. Tütar kasvas ja sirgus, siis astus kommunistlikku noorsooühingusse ja juba mõnda aega enne seda oli ta hakanud teda isaks nimetama. Alles täna, praegu, ütles ta jälle Antu. Kust see tal täna tuli? Nüüd läheb ta kodust ära . . . Kas Mildest jääb tema ellu väga sügav auk? Võib-olla, et jääb. Kuid võib-olla õnnestub seda millegagi kinni toppida. Pole viga, talv läheneb lõpule; varsti hakkab ta jälle kuldnokkadele puure meisterdama, nagu ta oli neid meisterdanud tol ajalgi, mil Milde teda Antuks ja tema tüdriku Milleks oli hüüdnud. Pole viga, pole viga! Jah, esimese puuri kingib ta noorpaarile, pangu endale mahaõue üles.

Mihkel ei jäänud rajooniülema kontorisse kauaks. Ta istus vaid mõned silmapilgud kirka vart vestva Karl Luhtami kõrval ja tõusis sealt üles kohe, kui tuli puuri ja Vilukaevu ja oma kahte puuri tahtis nurka asetada. Kui Vilukaevu kahe meetri pikkusi puure õlal kandes sisse astus, oma suure kogu juures asjalik ja tõsine nagu alati, vaatas Luhtam talle otsa ja ütles, et ta näeb välja nagu rooma sõdur. Vilukaevu naeratas, aetas puurid nurka püsti seisma, naeratas veel pärast sedagi, kuid see naeratus oli kitsi ja polnud raske oletada, et harva ulatub see mehe suunurkadest kaugeemale. Ta ei vastanud, vaid võttis vaikides istet. Kuid nagu ta naeratas täna, nõnda oli ta naeratanud ka eile, kui Mihkel teda pulma kutsus. Oli naeratanud ja ütelnud, et temast ei saa tulijat. Ja nagu eile, nõnda meenus Mihklile millegipärast ka täna Vilukaevu linnaserval asetsev väike individuaalelamu, mille katusel sageli juba aprillis võis näha kuivamas uusi rehavarsi ja pulgapuid. Mihkel sai aru: Vilukaevu oli hoidlik mees, kitsi isegi sõnadega, aga tulla pulma, raisata seal ära terve öö ja ainult vaikida, see ka ei kõlba. Nõnda mõeldes astus ta kontorist välja, heitis vaid põgusa pilgu peasissekäigu poole ja läks suurde saali, kust viis trepp hoone teisele korrale. Ta arvas, et rajooniülem on veel peainseneri juures, kuid samas nägi teda tööaitajate tabeli ees seisvat. Rajooniülem Eduard Küla ei seisnud seal üksinda, vaid rühma meeste keskel. Hoidudes pisut vimma, oli see tõsine, vattkuube kandev mees nõndagi teistest peajagu pikem. Ta ei võtnud osa meeste vahel käimasolevast vaidlusest ja lahkus peatselt tabeli eest, tulles läbi saali näiliselt kiirustamata, ilme mõtlik ja keskendunud nagu alati.

„Meie rajoon on ikka eesotsas,“ ütles ta Mihkliga kokku saades, kuid mitte seisatades.

„Jah,“ vastas Mihkel ja hakkas kohe rääkima oma asja. „Milde oli mures,“ ütles ta, „kas sinu naine saab mahti minna meie omasid aitama?“

„Sellega on nii,“ ütles Küla aeglase rahuga, „et Roo-

saar sõidab siit oma autoga varsti linna, põikab minu juurde, võtab sealt Leili ja mõned korvid kaasa, viib need sinu juurde. Jah, niimoodi, kuid minul arvata-vasti tuleb õhtul mängust välja jääda."

"Sinul! Mispärast? Noh, seda ma küll poleks usku-nud," ütles Mihkel pettunult. Võib-olla selle pettumuse tõttu jäigi ta Külalt pisut maha, oleks tahtnud, et teine seisma jääb ja siinsamas kohe ütleb, miks ta nüüd järsku tulla ei saa, kuna ta eile ometi oli lubanud. Et aga teine edasi läks, mõtles ta kord juba hoopiski maha jääda, kuid siis ütles Küla otsekui tema kavatsust aimates:

"Läheme sisse, vaatame, mis seal tehakse. Ma ütlen sulle kohe." Kontori ukse juures ootas teda Anton Ristik.

"Sa oled juba maa alt väljas," ütles talle Küla, läks oma laua taha, istus, võttis telefoni ja hakkas rääkima, valjusti, hoopiski mitte nõnda nagu ta harilikult rääkis. See tuli sellest, et ta ei rääkinud praegu kabineti vai-kusesse. Kohmakas ja raske, otsekui soomusrüüs tele-fon, millest teda rääkimas kuuldi, seisis kaevanduses vipri juures. Ning kujutledes, kuidas iga natukese aja tagant põlevkiviga laaditud vagonetid mürinal viprisse veerevad, seal tugeva kolksatusega vastu tühje pörka-vad, neid välja lükates, hõikas rajooniülem Küla val-justi telefonitorru:

"Laava seitsekümmend seitse."

Ta pidi seda veelgi kõvemini kordama ja jäi siis kuu-latama, küünarnukid laual, võimakad õlad täis rahu, liikumatust ja jõudu. Ilme ta sarnakal näol muutus veelgi keskendatumaks, kui ta ütles:

"Mis? Nad ei saa tühjaks! Kui palju? Umbes viis-kümmend tonni veel sees."

Ta jäi uuesti kuulatama ja tõstis nüüd pilgu laualt, kuhu ta seni oli vaadanud, meestele. Mehed vaikisid, ainult Mihkel ütles oma tulevasele äiale:

"Tead, rajooniülem ei saagi tulla."

"Mis temal siis on?" küsis Ristiku-isa.

"Ei tea, lubas kohe ütelda," vastas Mihkel ja kehi-tas õlgu.

"Mis seal viga oli?" hakkas rajooniülem uuesti rää-

kima. „Mis? Ei olnud vaguneid? Vahi luksust? Kas metsa toodi?“

Nõnda rääkides vaatas ta kord Mihklile, kord Ristiku-isale otsa. Ning kui ta varsti telefonitoru ära pani, mõtles Minkel, et ta tuleb nüüdsama oma seletusega välja. Ent hetke pärast võttis Küla telefonitoru uuesti kätte. Ta ei saanud seda asja niimoodi jätta, pidi dispetšeriga vagunite pärast rääkima. Ja alles siis, kui ta jutu dispetšeriga oli lõpetanud ning telefonitoru uuesti ära pani, ütles ta:

„Jah, mind ärge oma poole täna lootke, ma ei tule.“

„Mis juttu sa, vana, jah, oled siin ajanud?“ küsis Ristiku-isa, kuigi ta rajooniülemast oma kümmeaastat vanem oli.

„Jah, mis teha,“ ütles Küla. „Ma olen õhtul kaevanduses. Tulin just peainseneri juurest. Meie transportööri ülekandjad — Roosaar ja Lepik on praegu seal. Jäid veel nõu pidama. Kanged poisid. Nad olid kaevanduses esimesed, kes hakkasid kraaptransportööri ümber paigutama kahekesi, aga poistel on sellest vähe. Nüüd on nad välja nuputanud midagi niisugust, mida nad nimetavad transportööri ümberpaigutamise kiirmeetodiks.“

„Kehkenpüksid,“ arvas Meigas. „Kelgivad, muud midagi.“

Küla tõstis aeglaselt oma pilgu, vaatas natuke aega tõsiselt Meikale otsa, hakkas siis naerma ja ütles: „Sa kannad neile ikka viha; arvad, et nemad sulle põõna panid. Rumalus! Põõna panid sa endale ise, ja mitte ainult sellega, et sa laavat korras ei hoidnud, pae igale poole lasksid vedelema jätta. Transportöör oli sul mõnikord nagu paeriitade vahel; ime, kuidas nad seal veel töötada said. Noh, kaebasid peainsenerile sinu peale. Seda nad tegid. Aga mis neil muud üle jäi, kui sina, kes sa rajooniülem olid, nende rääkimisest väljagi ei teinud. Ja milles siis sinu arvates nende kelkimine seisab? Sa olid rajooniülemaks just siis, kui meil kraaptransportööriga töötama hakati. Peaksid paremini mäletama kui mõni teine, kuidas see riistapuu alguses sagedasti vedu ei võtnud. Kui sel ajal kaevandamis-

protsessis kitsaskohti tekkis, siis enamasti ikka transportööri juures."

"Aitab juba sellest loengust," hüüdis Meigas kärsitult. "Räägi parem, milles see nende kiirmeetod seisab."

"Seda me näeme õhtul," vastas Küla. "Ma ei hakka siin uut loengut pidama. Ütlen ainult niipalju, et neil on oma isiklik plaan, kuidas tööviljakust tõsta. Ja seda plaani jäidki nad peainseneriga läbi arutama."

"Roosaar, pagan, haudus vist juba ammugi midagi niisugust," arvas Karl Luhtam. "Kord rääkis ta vaimustusega sellest, et Tihhon Mihhailovil olevat söekombaini masinistina oma töömeetod."

"Selge," ütles Mihkel. "Roosaar ja Lepik tahavad oma ala novaatoriteks saada. Ja saavadki, ma ei kahtle selles. Aga kui ma eile neid pulma kutsusin, siis polnud nad sugugi avameelsed. Mitte sõnagi oma tänasest kavatsusest! Nüüd ma mõistan, miks nad siis pilke vahetasid ja naeratasid, eriti Lepik."

"Sina nüüd tema naeratusest midagi aru saad," ütles Luhtam Mihklile. "Paistab ju, et Lepik naeratab alati — ta silmad on haruldaselt säravad."

"See tuleb sellest, et inimeses on palju fosforit," tähendas Vilukaevu.

Luhtam tahtis veel midagi ütelda, kuid nüüd küsis Küla teda ennetades Mihklilt:

"Ja mis nad siis sulle vastasid? Kas lubasid tulla või?"

"Lubasid, aga mitte päris kindla sõnaga; ütlesid: eks näe, võib-olla väikese hilinemisega."

Rajooniülem naeratas.

"Teadagi," lausus ta, "poisid ei tahtnud oma kavatsust suure kella külge siduda — mis sa enneaegu sest räägid. No nii, aga nüüd see on teile kõigile teada. Neid ei aja taga auahnus, vaid tahtmine kaevandamisprotsessi kiirendada. Tööviljakust tuleb tõsta, te teate seda — see on üldine asi. Ja üldisele asjale, poisid, saame meie kõik käed külge lüüa. Meil tuleb kahjuks ikka veel ette seda, et laavapõrandale jäetakse vedelema suuri paerahne." Ta vaatas kaevureid natuke aega vaikides ja jätkas siis, ainult järgmise lause juures häält paisutades: "Edaspidi ärgu seda enam olgu!

Brigadiir," pöördus ta Mihkli poole, „see on ka sinu mure.“ Ning püsti tõustes: „Võta mehed kokku, on aeg alla minna. Ma tulen järele; selleks ajaks, kui laava tühjaks saab, olen ka mina all.“

Küla jäi nüüd kontorisse Anton Ristikuga kahekesi. Vanamees vaikis ja vaatas enda ette maha. Vaikuse katkestas rajooniülem.

„Mis sa mõtled?“ küsis ta järsult, nagu teevad seda mõnikord head sõbrad, sellega oma sõprust rõhutades. Küsis nõnda ja avas laualaeka, nagu poleks ta oma küsimusele vastust oodanudki või nagu teaks ta juba, et seda pole niipea loota. Ning tõepoolest, ega vana Ristik vastusega ei rutanudki.

„Mis ma mõtlen,“ ütles ta tüki aja pärast. „Mõtlen meie elule, missugune see oli. Sina hakkasid ju ka musta labidaga peale. Mõtlen, kuidas me sinuga vipriaukudes ja kaevanduse veekraavides saime solistada, kuidas härrad kaevandusperemehed ei raatsinud kummiülikondi muretseda ja kuidas me siis, mäletad, teineteisel puldaniriided selja pealt tavotiga sisse määrisime, et nad pisutki rohkem vett peaksid.“

„Puuriks oli lihtne kang, mille ots oli teravaks löödud,“ ütles Küla. „Üks meestest hoidis seda kinni, teine virutas vasaraga pihta. Seda käte põrutamist küll!“

„Nojah, ega see kõik sulle teadmata ole,“ ütles vana Ristik. „Ja mis sa arvad, kas see ei laseks omamoodi meie vanale sõprusele koputada? Mõtlesingi, et laon kõik need mälestused meie vanast viletsusest sulle ette ja küsin siis, kas sa polegi enam sõber, et pörkad tagasi, ei tule Milde pulmagi.“

„Pidid seda tegema, aga miks sa ei teinud? Või arvad tõesti, et ma enam sõber ei ole, et sain rajooniülemaks ja ajan nüüd nina selga?“

„Ei, seda ma küll ei arva,“ vastas Ristiku-isa aeglaselt, võttis rajooniülema laualt pliiatsi ja surus selle tõmbi otsa tugevasti vastu lauda. „Ei, seda ma küll ei arva,“ kordas ta, „aga just neid vanu aegu sorides sain ma aru, kui tähtis on Roosaare ja Lepiku tänaõhtunegi katsetamine oma kiirmeetodiga.“

Küla vaatas oma vana sõbra kätt ja nägi, kuidas vanamehe käsi lõi värisema, niipea kui ta lakkas pliiat-

sit vastu lauda surumast. Ning talle meenusid jälle need teravaks löödud otstega kangid, milliseid härrad kaevanduseomanikud olid lasknud puuride asemel tarvitada. Kuid ühtlasi kerkis nüüd ta silmade ette ka praegune mehhaniseeritud laava, kus puurisid elektripuurid, töötasid soonimismasin ja kraaptransportöör. Nüüd käis võitlus nende mehhanismide täiuslikuma kasutamise eest, kogu tööprotsessi kiirendamise eest.

„Muidugi on see tähtis,“ möönis ta, mõeldes, et võitlus tööprotsessi kiirendamise eest tähendab ühtlasi võitlust ka selle eest, et need vanad ajad enam ei korduks, võitlust kommunismi eest. Tal oli kavatsus seda kõike Ristiku-isaalegi ütelda, kuid pidas seda tarbetuks, sest küllap tunnetas vanamees praegu kõike seda ise palju sügavamini, kui tema sõnad oleksid väljendanud.

„Ega siis midagi,“ ütles vanamees püsti tõustes. „Ainult kahju, et see sedaviisi kokku sattus.“

„Mis sa kurdad,“ lausus Küla samuti püsti tõustes. „Küllap ma veel teie pidustusestki osa võtan.“

„Mis kellaajal te siin peale hakkate?“ küsis Ristiku-isa.

„Kella üheksa paiku,“ vastas Küla.

Ristiku-isa naeratas kahetsevalt.

„Me oleme juba selles eas, kus habet aetakse,“ ütles ta. „Milleks siis niisugust juttu ajada. Ega see sul teadmata ole, et meil on kaevanduses laavasid, kus praegugi transportööri paigutab ümber neli meest, ja teevad seda pealegi kogu vahetuse. Ma tean, et Roosaar ja Lepik on tublid poisid, kuid alla kuut tundi nad selle teraselukaga küll toime ei tule. Ja siis on kell kolm. Pesete, panete riidesse — kell neli-viis tulete pulma. Võib kah, aga vähemalt minusugune vana hakkab siis juba väsima.“

„Eks näe,“ ütles Küla.

Ja vana Ristik läks kontorist välja vaevumärgatava naeruläikega hallides silmades.

Transportööri ümberpaigutajad Roosaar ja Lepik, mõlemad kommunistlikud noored, tulid hommikul pea-

inseneri kabinetti. Peainsenär Andres Tagasaare mäletas selgesti, kuidas needsamad mehed sügisel tema jutule olid tulnud, et saada luba transportööri ümberpaigutamiseks kahekesi.

Vaevalt oli möödas kolm aastat, kui kraaptransportöör kaevandusse toodi. Brigaadis, kes seda mehhanismi ümber paigutas, oli alguses kaheksa meest. Neil kulus transportööri ümberpaigutamiseks kogu vahetus, kaheksa tundi. Ning siiski oli juhtunud, et ümberpaigutatuna ei töötanud see teraselukas igakord korrapäraselt. Hiljem olukord muidugi paranes. Moodustati transportööri ümberpaigutamise brigaad valitud kaevureist. Ning seda valikbrigaadi, kuhu algusest peale kuulusid ka Roosaar ja Lepik, asus juhtima Donbassi kaevur Zelenko, omal alal suurte kogemustega mees. Omandanud tarvilikud kogemused, hakkas brigaad transportööri ümber paigutama neljaliikmelisena. Nõnda kestis see läinud sügiseni, mil Roosaar ja Lepik ühel päeval Tagasaare juurde ilmusid. Tagasaare rahaldas nende soovi töötada kahekesi, kuid kõike eespool-öeldut silmas pidades andis oma nõusoleku suure kõhklemisega.

Roosaar ja Lepik töötasid kahekesi kogu talve. Transportööri juures ei tekkinud kitsaskohti, rajooni-ülem Küla ei nurisenud ja Tagasaare oli nii mõnigi kord rõõmsaks muutudes mõtelnud sellele, et ta toorkordne kõhklemine oli osutunud põhjendamatuks. Ent täna hommikul mehi taas kahekesi sisse astumas nähes oli ta korraks arvanud, et nad tulevad endid lööduks tunnistama. Käib vist üle jõu, ei tule kauem toime, oli ta meestele istet pakkudes mõtelnud, kuigi selline mõte polnud kooskõlas ei Roosaare iseteadva hoiakuga ega Lepiku rõõmsa ilmega.

Need kaks pigemini väikest kui keskmist kasvu noormeest olid suured sõbrad. Läinud aastal enne puhkust ostsid nad mõlemad endile auto ja kui said kätte puhkuse, veetsid koos enamiku sellest matkal, sõites läbi Tartu ja Riia Moskvasse ja sealt Leningradi kaudu tagasi. Aasta varem kui nemad, oli endale auto ostnud ka Tagasaare. Mitte sellepärast, et ta oleks olnud mingi kirglik autospordiharrastaja nagu need kaks temast tublisti nooremat transportööri ülekandjat.

Põhjus, miks temast sai autoomanik, seisis hoopis mujal. Ta tegi seda oma lastehalvatusest paraneva naise pärast, kellele liikumine tähendas elu ja kes surmasuust pääsenuna rippus kõigi oma meeltega kirglikult elu küljes. Kui ta kuidagi juba käia sai, sõitsid nad tihti linnast välja, peatasid auto looduses ja naine, naaldudes mehele, sõna tõsisel mõttes rebis end edasi. Tagasaare uskus, et see mõjus naisele niisama hästi kui haiguse esimesel perioodil süstimised. Nende mõtetega võttis peainsener oma kabinetis Roosaare ja Lepiku vastu. Roosaare näovärv oli tuhm, kuid see-eest väljendas ta kandiline nägu veidi ettetükkiva lõuaga tahtekindlust ja jõudu. Ta hakkas rääkima esimesena.

„Kahekesi töötades oleme me omavahel kõik liigutused ja kõik sekundid täpselt ära jaganud,“ lausus ta ja vaatas Lepikule otsa, nagu lootes, et sõber nüüd edasi räägib.

„Nii, te olete siis loonud oma töömeetodi,“ tähendas Tagasaare ja vaatas samuti Lepikule otsa.

„Kui seda võib nimetada meetodiks, siis on see meetod,“ jätkas Roosaar. „Meie tööjaotus on nüüd tihe. Seal ei tohi üksikute liigutuste vahel ei kõhklemist ega arupidamist olla.“ Ta vaatas jälle oma kaaslasele ning jätkas: „Vähemalt on see meie arvates nõnda, aga kui seda teile demonstreerida, ehk leiata seal veel midagi parandada ja täiendada.“

„Jah, ja kui kiiresti te mõtlete seda siis nüüd teha?“ küsis Tagasaare.

Mehed vaatasid teineteise otsa.

„Meil peaks sellele kuluma mitte rohkem kui kaks ja pool tundi,“ ütles viimaks Roosaar, oma pead järsu nõksatusega kuklasse lüües. Noogutades pead ja vaadates Roosaarele otsa, hakkas Lepik nüüd naerma. Põhjust, miks Lepik praegu naerma hakkas, taipas peainsener alles õhtul, kui ta nägi, kuidas Roosaar transportööri kraaplüli, mis kaalus enam kui kaheksakümmend kilo, käte vahele võttes eemale tõstis: ka siis tegi ta peaga samasuguse järsu ja veidi kangekaelse liigutuse tahapoole. Nüüd tõusis Tagasaare püsti, läks akna alla, vaatas välja ja nägi, et päev hakkas valgenema. Linna

tuled lumise välja taga olid lõõnud kahvatama, samuti nagu needki, mis põlesid siinsamas kaevandushoone läheduses, valgustades sorteerimissõlme.

„Mitte rohkem kui kaks ja pool tundi,“ ütles ta tagasi tultes ja pidi meenutama, nagu oli teinud seda sügiselgi, kuidas alguses transportööri oli ümber paigutanud kaheksameheline brigaad kaheksa tunniga. Kaheksa korda kaheksa — kuuskümmend neli tundi. Kuuskümmend neli tundi viie vastu! Kas see oli võimalik? Mehed vaatasid Tagasaaret uurivalt, kuid ei osanud ta näost välja lugeda midagi, mis oleks neid praegusel hetkel huvitanud. Nad nägid selle neljakümneviie-aastase mehe näos ja silmade ning suu ümber neidsamu, kuid nüüd mitte enam nii teravaid jooni, mis olid sinna tekkinud aastat kolm tagasi, kui ta naine oli haigestunud lastehalvatusse.

Tagasaare pidi midagi ütleva, ent samal ajal helises telefon. Roosaar toetus jälle küünarnukkidega põlvedele. Peainsener hakkas rääkima. See ei olnud ametlik kõne.

„Aa,“ ütles ta, „see oled sina, Mirt! Mõtlesin just praegu sinule. Oleksin sulle varsti helistanudki. Meil oli õhtuks mõningaid kavatsusi. Kuid kuula mind, me teeme täna lõuna ajal autosõidu kunstinäitusele. Jah, kunstnikud on oma näitusega põlevkivilinna sõitnud. Ei, kuid kinopileteid täna õhtuks ära telli. Mis? Olgu pealegi, et „Prževalski“. Ma ei saa. Olen õhtul kaevanduses ühe huvitava algatuse juures. Nägemiseni siis lõuna ajal.“

Tagasaare pani telefonitoru ära.

„Jah, mitte rohkem kui kaks ja pool tundi,“ kordas Roosaar. „Kuid kes seda päris kindlasti veel teab; tulete ja annate oma nõu — võib-olla saab sellest midagi veel maha kaubelda.“

„Aga plaani arutame kõigepealt ikka siin läbi,“ ütles Lepik.

„On teil siis isegi mingi plaan olemas?“

„Paberil pole meil mitte midagi,“ vastas Roosaar. „Meie kõik ju teame, mis see kraaptransportöör on.“

See polnud vale. Insener Tagasaare tundis seda mehhanismi niisama hästi kui mehed, kes teda ümber paigu-

tasid. Ta noogutas Roosaarele ja kujutles endale samas seitsmekümne meetri pikkust mehhanismi, mis paiknes laava põrandal lõhatava kiviseina vahetus läheduses. Juba see asjaolu iseloomustas teda mõneti — temas ei olnud midagi kerget. Tagasaare ei mäletanud täpselt, kui palju kaalus transportööri ajur, mehhanismi kõige raskem osa, kas neli või viis tonni, kuid kogu teraseluka teadis ta kaaluvat kakskümmend viis tonni. Peale ajuri koosnes see saja kahekümnest kraaplülist, alumistest ja pealmistest, ning kraapketist, mis transportööri töötades liikus ümber lülidest kokkumonteeritud teraskere, võttes põlevkivi vastu otse kaevurite kätest ja kandes seda lindile.

Peainsener oli seda kraapketi ikka võrrelnud redeliga, millel on teraslülidest külgpuud ja teraspulgad. Ning see neljakümne meetri pikkune terasredel kaalus tervikuna neli ja pool tonni. Iga kaheksa tunni tagant, kui laava tühjaks sai, muutus see mehhanism elutuks. Et teda nüüd kahe meetri võrra edasi paigutada, tuli ta paljudeks üksikosadeks lahutada, viia need teispoole toestikku ja seal taas kokku monteerida.

„Kas te oma arvestustes siiski üle ei paku,“ hoiatas Tagasaare. „Mis juhtub siis, kui transportöör teie kiire ümberpaigutuse tagajärjel tööle ei hakka? Kogu mitmekümmemeheline kaevuritebrigaad jääb seisma.“

„Seda ei juhtu,“ vastasid mõlemad mehed nagu ühest suust.

„Hästi,“ ütles peainsener. „Te alustate oma tööd ikkagi transportööri pingutajaist, päästate lahti selle trossid. Ja kuidas edasi? Kui palju teil näiteks kulub aega selleks, et lahti võtta ja kõrvale visata pealmine kraapket?“

Mehed vahetasid jälle isekeskis pilke.

„Noh, nii kümmekond minutit,“ lausus seekord Lepik.

Tagasaare jäi mõttesse. Pealmine kraapket oli seitsekümmend meetrit pikk. Mehhanismi ümberpaigutamisel tuli see lahutada kahekümne viieks osaks, ja et kett oli redelitaoline, siis tähendas see keti avamist viiekümnest liitekohast. Kuussada sekundit, iga liitekoha avamiseks niisiis kaksteist sekundit, kuid sellest tuleb

maha arvata aeg, mis kulub kahekümne viie ketiosa kõrvaleviskamiseks. Ta ei jõudnud oma arvestustega veel lõpule, kui Roosaar ütles:

„Keti võtab lahti üks meist — Lepik. Niikaua kui tema seda teeb, viskan mina ketiosad kõrvale ning järgnen talle kraaplülisid lahti kangutades.“

Olles oma esialgse tagasihoidlikkuse minetanud, hakkasid mehed kordamööda ja üksikasjaliselt jutustama, kuidas nad mehhanismi ümber paigutavad. Nüüd ei vahtetanud nad enam isekeskis küsivaid pilke, ei katkestanud oma juttu lause pealt, lootes, et teine edasi räägib. Lepik hakkas kiiresti rääkima, innustus oma kõnest, ja Roosaar, selle asemel et teda vahel mõne etteheitva pilguga suurustlemise eest hoiatada, vaatas nüüd Lepikut isegi heakskiitvalt. Kuigi suured sõbrad, olid neil erinevad temperamendid. Ning Roosaar oli alati kartnud, et hoogu sattudes võib Lepik hakata kiitlema või vähemalt hakkab rääkima seda, mis pole veel päris kindel, millest rääkimine tundub enneaegsena. Kuid nüüd veendus ta, et need kartused ei pidanud paika. Kõike, mida ütles Lepik, oleks ütelnud ka Roosaar ise, kui teine poleks teda ennetanud. Jah, Lepik on minust kiirem, mõtles ta rahuldustundega veendudes, kuivõrd õige nende tööjaotus oli selleski mõttes, et just Lepik sooritas keti liitekohtade avamist, hiljem, mehhanismi taasmonteerimisel aga ka nende ühendamist. Ent kuna see oli kujunenud nõnda tegelikus tööprotsessis, siis see ei saanudki olla teisiti.

Umbes sedasama mõtles Tagasaaregi. Ning vaadates Lepiku säravaid silmi, ütles ta:

„Kui te ennist rääkisite, et Lepik, olles keti osadeks lahutanud, läheb tagasi ja hakkab lahtivõetud ketti Roosaare eest ära viskama, siis ma kujutlesin, et ta jookseb.“

„Jah, see on peaaegu õige,“ möönis Lepik ja nüüd Roosaar otse imestas seda tagasihoidlikku, millega Lepik end väljendas.

„Jõud ja kiirus on head asjad,“ jätkas peainsener mõlemale mehele kordamööda otsa vaadates, „ent ometi ei saa pearõhku ainult neile asetada. Transportööri ajuri, selle viietonnise müraka paigutate te nüüd

ümber rullikute abil. Sellega te võidate aega ja säästate samal ajal ka jõudu."

Ning peainsener soovitas meestel iga tööoperatsiooni juures mõtelda kõigepealt sellele, kuidas seda teha võimalikult väiksema jõukulutusega. Kas ei saaks rullikuid kasutada ka mujal, näiteks alumiste kraapülilide uude asupaika toimetamisel? Siis võiks neid ümber paigutada isegi kahe- või kolmekaupaga.

Tagasaare kabinetis oli juba suur päevavalgus, kui novaatorite nõupidamine peainseneriga lõppes.

6

Koristuskaevurite brigaadi brigadiir töötab alati servmise mehena laava suus. Ta võib oma kivi visata kas transportööri lindile, mis jookseb ta kõrvalt mööda, või kraaptransportöörile, mis temalgi jääb selja taha. Selle paremuse tõttu lõpetab ta alati laavas oma töö esimesena. Eelmise vahetuse brigadiir oligi oma osa juba tühjaks visanud, ja Mihkel Niinemäe, võttes kaasa kirka, läks kohe tutvuma laava põrandaga.

Kui rajooniülem Küla jõudis laavasse, kust eelmine vahetus oli tundi pool tagasi lahkunud ja kus uus vahetus oli oma tööd alustanud, siis oli see parajasti tühjaks saamas. Küla seisatas mõneks minutiks laava suus, vaadates, kuidas kaevurid laava põrandat koristasid. Sorteerimine oli lõpetatud. Osa kaevureid kühveldas peent aherainet kappidesse,* osa oli ametis suurte, põrandal vedelevate paekamakate lõhkumisega, osa toppis väiksemaid paetükke riitade ja laava lae vahele, sinna, kuhu neid veel toppida andis. Kirkad tõusid ja langesid. Lähenes silmapilk, mil brigaad lahkus ühest laavast, minnes teise. Mehed, kes olid töötanud palja ülakehaga, tõmbasid juba pintsakuid selga. Kui töötati koristamata laavas, mis oli täis lõhatud kivilademeid, kostis kirkade klõbina hulka harva mõni sõna, kuid siin, nagu ikka laava tühjaks saamisel, oli hakatud rääkima elavalt: hõigati ja keegi isegi vilistas, nagu oleks selleks ahvatlenud tühjendatud laava suhteliselt hea akustika.

* Paeriitade vahele jäetud tühjad kohad.

Transportöör töötas ikka veel, kuid kraapkett jooksis nüüd nõrga koormatusega, kandes lindile vaid harvu labidatäisi peent põlevkivi.

Kui brigaad laavast lahkus, keeras igaüks oma lambi valgustusseadme pesast välja, ja võttis selle kaasa teise laavasse. Küla ei jäänud ootama, kuni kaevurid seda tegema hakkavad. Nähes esimesi mehi, kes läksid juba kirkadega õlal, hakkas ta piki laavat edasi astuma, ringi vaadates ja peatudes igal sammul otseku külvaaja. Tähelepanelikumalt kui kõike muud vaatas ta kaevanduse lage. Siin-seal jäi ta kauemaks seisma ja näis millegi üle aru pidavat. Ning säärastel juhtudel jättis kaevur töö mujale, ruttas rajooniülema juurde, jäi ta kõrvale ootavalt seisma. Oli hea, kui rajooniülem sõnalausumata edasi astus: siis oli laega kõik korras.

Mihkel oli keset laavat ametis suure paemüraka lõhkumisega, kui Küla tast pisut eemal seisma jäi, mõtlikult lage silmitsedes. Brigadiir teadis, et sellele laesilmitsemisele järgneb varsti ringivaatamine, ning jättis oma kivilõhkumise sinnapaika, minnes aegaviitmata rajooniülema juurde.

„Mis see on?“ küsis Küla kohe Mihkli poole pöördudes ja näitas lakke, kus võrdlemisi suure põlevkivikamaka ühte serva eraldas laest kaunis pikk sõrmelaiune pragu. „Põrandat puhastasid, aga lage ei näe — niikaua kui kaela tuleb.“

Mihklil oli piinlik. Ta teadis, et Küla, kui tegemist on ohutustehnikaga, on laavas hoopis teistsugune kui kontoris või mujal. See muidu huumorit mittepõlgav mees siin ei naljatanud. Ta teadis, kuhu nali sobib ja kuhu mitte. Mihkel oleks võinud ütelda, et ta pole veel jõudnud lage kontrollida, kuid vastas teisiti. Ta lausus:

„Sa ju ütlesid, et tuled ise.“

„Ja kui ma poleks tulnud?“ küsis Küla.

„Millal sa siis oled tulemata jäänud,“ vastas Mihkel. „Puhkepäevitigi käid hommikul ja vaatad kõik oma silmaga üle.“

Paistis, et mäemeistrile ei meeldinud jutu selline pööre. Ta ei teinud sellest väljagi, vaatas ringi, küsides: „Kus on kaevur?“

Mihkel lõi käega.

„Laob paeriita,“ vastas ta. „Lase olla — ma lähen toon kohe kirka.“

Kui ta kirkaga tagasi tuli, seisis Küla ikka veel vanal kohal, silmad endiselt laes. Ning just nimelt sealt, kus ta seisis, oleks kõige õigem kirkaga laes olevasse prakku lüüa. Sellepärast Mihkel ootas, et Küla astub kõrvale. Kuid selle asemel tõstis rajooniülem käe, surus sõrmed prakku ja tõmbas. Ent varisemisohus olev kivi-kiht ei andnud kohe järele. Rajooniülem vajutas sõrmed veelgi sügavamale prakku ja tõmbas endisest jõulisemalt: tema jalgade ette langes umbes meetrilaiune põlevkivikiht, purunedes laava paesel põrandal.

„Kirkat veel siia tarvis!“ ütles ta enda ette maha vahtides.

„Kõik ei ole ju nii pikad kui sina,“ arvas Mihkel. „Sul, vaata et pea teinekord hakkab lakke kinni.“

Näis, nagu poleks rajooniülem seda kuulnudki.

„Noh, teete siis põranda puhtaks,“ ütles ta Mihkliga koos edasi astudes. Ning seisatades seal, kus Mihkel oli suurt paemürakat lõhkunud: „See on hea. Ja mitte ainult täna. Ei ole naljaasi transportööri ümberpaigutajatel üle paerahnude turnida; iga plaat kaalub rohkem kui kaheksakümmend kilo.“

Siis läks rajooniülem jätkama oma kontrollkäiku laavas. Jõudnud edasi meetrit kümme, jäi ta uuesti seisma. Heitnud pilgu vaid korraks lakke, hakkas ta laavas ringi vaatama: kus on kaevur, kes siin töötab?

„Sinu osa või?“ küsis ta lähedalseisvalt Luhtamilt.

„Meika oma,“ vastas Luhtam ja hakkas samuti laavas ringi vaatama.

Meigas seisis paeriida juures ja tõmbas pintsakut selga. Kuuldes endast räägitavat, tuli ta aeglaselt lähemale.

„Mis siin on?“ küsis ta ligi astudes.

„Eks vaata ise,“ ütles talle Küla, kaevanduse lage näidates. Kaevanduse enam-vähem ühetasasest laest ulatus siinkohal välja paks, kolmetahuline põlevkivimürakas.

„Ära karda, see sulle kaela ei tule,“ arvas Meigas rahulikult.

„Ja sulle loodetavasti ka mitte,“ ütles rajooniülem samuti rahulikult. „Kuid ega meil kahekesi ei maksa ainult endile mõelda.“

Ta seisis liikumatult paigal ja vaikis, lootes öeldust küllalt olevat, et Meigas läheb ja toob nüüd kirka, lööb ohtlikuma kivirahnu laest maha. Kuid Meigas ei mõtelnudki sellele. Ta tundis oma enesetunde puudutatud olevat. Tema arvates oleks Küla pidanud kas või pisutki arvestama seda, et tema, Meigas, omal ajal oli rajooniülem. Aga ta käitus temaga nagu alles kogenematu kaevuriga. Mis puutub laava laesse, siis oli ta isegi vaadanud, et see on natuke silumata, aga ei midagi rohkem. Ta ei uskunud, et sealt raasugi alla tuleb.

„Sa muidugi kardad selle õhtuse kinoetenduse pärast — mõtled, et langeb kellelegi pealtvaatajaist kaela.“

„Missuguse kinoetenduse pärast?“ küsis Küla, veel taipamata, mida Meigas sellega mõtleb

Meigas hakkas naerma, vastates:

„Kuidas sa siis ei teagi — peategelased on Roosaar ja Lepik, filmi pikkus seitsekümmend meetrit.“

„Too kirka siia!“ ütles rajooniülem, seda Meika vaikumusest tähele panemata.

„Mis sa hädaldad, see ei kuku kuhugi,“ vaidles Meigas vastu.

„Too kirka siia!“ kordas rajooniülem. Ta oli tasa-kaalukas, ta oli seda praegugi veel, kuid ta hää oli iga lausega paisunud. Neid üksikuid sõnu, mis ta ütles, kuuldi nüüd terves laavas. Seda juhtus harva. Ning Meigas läks vastu tahtmist paeriida juurde ja tõi sealt aeglaselt kirka.

„Siin ei ole pragugi sees,“ väitis ta veel, olles juba kirkat tõstmas.

„Löö!“ ütles talle Küla.

Pragu tekkis kohe esimese löögi järel. Meigas lõi: pragu väljaulatava kivirahnu ja lae vahel avardus. Pärast kolmandat lööki eraldus kivimürakas laest ja langes prantsatades laava põrandale.

„See oleks su koogiks vajutanud,“ tähendas kõrvalseisev Luhtam.

„Nägid nüüd,“ sõnas Küla Meikale. Ja juba edasi

astudes, iga sõna rõhutades: „Koera peab lööma enne, kui koer hammustab.“

Meigas ei vastanud midagi. Ta viskas kirka kolinal maha, võttis kühvli ja hakkas laest mahalöödud põlevkivi transportöörile viskama. Need olid viimased kühvlitäied, mis rändasid laavast lindile.

Transportöör jäi seisma. Laavast ei kostnud enam kirkade ega kühvlite klõbinat. Kui Küla oma kontrollkäigu oli lõpetanud ja tagasi pöördus, olid kaevurid laava eesotsas osa elektrilampe juba välja keeranud. Puurijad, toestajad, soonimismasina masinist ja transportööri ülekandjad keerasid sisse oma lambid.

Meigas viivitas laavast lahkumisega, kuni Küla tagasi tuli.

„Tead mis,“ lausus ta. „Sa närid minu kallal sihilikult. Võiksid tarvitada teistsugust toonigi.“

„Teistsugust kui teistega?“ küsis Küla imestunult. „Mispärast? Minul pole siin vihavaenlasi ega pailapsi.“

„Ja minul oli või?“

„Seda tead sa ise paremini kui mina,“ vastas Küla, pidi edasi minema, kuid jäi uuesti seisma ja ütles: „Sa tead väga hästi, et selles laavas paigutab transportööri ümber kolmeliikmeline brigaad, mitte aga Roosaar ja Lepik kahekesi.“

„Tean küll, no ja mis siis?“

„Aga vassid sellest hoolimata; seda sa teed tihti, kui tahad oma teravat keelt näidata.“

„Mina? Kuidas?“

„Küsid veel! Tuleta meelde, mis sa natuke aega tagasi siin õhtusest kinoetendusest rääkisid. Tahaks loota, et see ei tähenda midagi rohkemat kui eputamist oma vaimuteravusega.“

„Ja mis see sulle korda läheb, seltsimees rajooni-ülem,“ vastas Meigas, viskas kirka ning labida õlale ja lahkus laavast, et minna teise, kuhu brigaad natuke aega enne teda oli läinud.

Küla jäi ettevalmistavasse laavasse, et vaadata, kuidas kolmeliikmeline brigaad transportööri ümber paigutab. Alles mõni aeg tagasi oli selliseid brigaade peetud eesrindlikeks, ent homme, kui Roosaare ja Lepiku tänaõhtune tagajärg teatavaks saab, nimetatakse neid

arvatavasti juba mahajäänuks. Olgu kuidas on, Roosaare ja Lepiku kiirmeetodi rakendamine ei piirdu ainult üllatusega, mida see tekitab, vaid sellest kasvab kaevanduses liikumine, mis mahajäänuid endaga kaasa tõmbab.

7

Pärast Milde ja Mihkli kodunt lahkumist jäi ema oma mõtetega üksinda. Oli varane hommikutund ja lapsed, nagu ta neid mõlemaid, nii Mihklit kui Mildet mõttes nimetas, olid talle nõu andnud, et ta veel puhkama heidaks. Selleks olid nad talle diivani ja padjadki kätte näidanud, kuid imelikul kombel ei tundnud ema täna ei und ega väsimust. Isegi koiduuni, millesse ta varase tõusmise puhul kodus sageli tukastas, ei tulnud teda täna vaevama. Ja kui see oleks tulnudki vaevama, poleks ema iialgi diivani peale heitnud, vaid oleks käed rüpe ja silmad kinni lasknud siinsamas köögis toolil istudes.

Nii mõtles ta mööda tuba ringi käies ja noorte korterisisustust vaadates. Kõik esemed tubades olid uued, oli see siis diivan, toolid või paksude klaasidega raamatukapp, mille riiulid olid täis raamatuid. Kas need kõik olid Mihkli omad või olid nad endi raamatudki ühte kappi pannud, nagu ütlesid seda teinud olevat leivaga? Ema silm otsis esemeid, milliseid ta oli näinud siin varem, aasta tagasi poega külastades. Kuid ta nägi ainult väheseid neist: raadioaparaati, väikest raamatu-riiulit ja mõnda tooli ning lauda, mis, küllap vist nooriku tulekuga, olid elutoast rännanud kööki. Iga ese, oli see siis akna eesriie või laudlina, jutustas emale sellest, et siin alustavad noored inimesed ühist elu; neist hoovas puhtust, värskust ja õnnetunnet, sedasama, millest ema natuke aega tagasi oli kuulnud helisevat noorte häält. Või mis olid Milde üürikeseks puhkenud pisaradki muud kui üks selle värskuse ja õnnetunde avaldusi.

See oli üks põhjusi, miks sel hommikul isegi koiduuni ei tulnud vaevama. Kuid oli veel teinegi põhjus, miks ema ei tundnud und ega väsimust. Ja see põhjus

oli murelik ega lasknud tal rahulikult istuma jääda isegi siis, kui ta oli tubades juba küllalt ringi käinud ja vaadanud, kord ühte, kord teist mööblieset ettevaatlikult katsudes. Kui ta Mihkli trepikojast tagasi kutsus ja küsis, mis tööd Milde kaevanduses teeb, siis vastas Mihkel, et Milde on minöör. Mihkli juttu ei saanud igakord küll uskuda; tihtipeale kippus ta oma juttudes tõtt naljaga segama, aga seekord oli ta päris tõsine. Ja selle mõttega, et tema pojanaine on minöör, ei suutnud ema kõige parema tahtmise juures korrapealt harjuda. Mildel ei olnud ema, ta oli jäänud orvuks juba varases lapseas ja elas maast-madalast isaga kahekesi. Kui ema Mildet oma silmaga poleks näinud, siis nüüd, kõike seda teades oleks ta kindlasti mõtelnud, et niisugune pole kellegi tütarlaps. Ja siis ehk oleks Milde isagi saanud juba põhjata, et ta pole osanud tütarlast kasvatada nõnda, nagu tütarlast peab kasvatama. Kuid Milde, ehkki minöör, mida ema pidas meeste ametiks, oli niisugune nagu naisterahvas peab olema. Ema silm polnud tema juures märganud midagi säärast, mis ta soo omadustele oleks vastu rääkinud või millest oleks võinud oletada, et teda on vääristi kasvatatud, et isa kõrval kasvades ta on omandanud meeste omased huvid ja vahest ehk iseloomugi.

Aga kuigi emal sellist väärkujutlust tulevasest pojanaisest enam tekkida ei saanud, polnud ta mure ometi väiksem. Pea see õnnetus ei või juhtuda, mõtles ta ning nägi välja vaadates, et juba oli tulnud akende taha päevavalgus. Ehkki sellest tuppa veel palju ei pääsenud, kustutas ta siiski tule ja jäi vaatama, kuidas linn oma varahommikuse liikumisega pimedusest välja koorub.

Oli juba suur päevavalgus, kui ta ikka veel aknast välja vaadates nägi maja ees autot peatuvat. Sõidukist väljusid kaks noormeest ja kaks naist mõningate korvidega. Ema vaatas neid temale tundmatuid inimesi midagi mõtlemata, ent kui nad mõne hetke pärast mööda treppi juba üles tulid, hakkas ta taipama, et need on naised, kellest lapsed olid talle rääkinud. Võõrad tulid sisse. Noormehed olid ühepikkused ja küllap vist ühealisedki.

„Teie olete vist Mihkli ema,” ütles üks neist, pannud korvi maha ja sirutanud emale kätt.

„Jah, see ma olen küll,” vastas ema omainimeselikult, küsides omakorda kohe:

„Ja teie olete siis kõik tema sõbrad.”

„O jah,” vastas noormees, kelle punetavatel põskedel oli kangesti rõõmus ilme ja kes emale teisena kätt ulatas. „Meie oleme siin kõik nagu üks pere.”

Ema oleks nendega meeeldi hakanud juttu ajama, kuid neil oli kiire. Ning samal ajal isegi kahju, et nad mõlemad kohe minekut tegid, kaugemale astumata. Naised tulid tuppa ja tutvustasid endid, emal aga oli sellest vähe kasu. Nad ütlesid talle ainult oma nimed ning ta kuulis, et pikem, eakam ja ühtlasi jutukamgi neist on Küla, kuna väiksem nimetas end Meikaks. Nimed, mis poeg nimetas, oli ta juba unustanud ning ta ei teadnud, kumb neist ei uskunud, et maailmas on õnnelikke abielusid. Seda Mihklit ka oma ülearuse lobaga! Või polnudki see tema arvates üleliigne; võib-olla ta sellega nagu hoiatas, et ema ei viiks juttu nende õnnele, ei hakkaks sellega kiitlema, nagu mõned emad seda armastavad teha. Aga ema oli sellest kaugel, ta vaatas kahte temale abiks ja nõuks tulnud naist ning küsis:

„Ei tea, kellega teil see nii hea sõprus siis on, et hakkasite oma aega raiskama, — kas peigmehega või pruudiga?”

„Mina tunnen neid mõlemaid, nii Mihklit kui Milde,” vastas Leili Küla. „Aga peale selle on veel pruudisa minu vanamehe hea sõber.”

„Mina tunnen Mihklit ja minu mees tunneb Mihklit,” tähendas Endla Meigas, lisades kohe: „Nad töötavad ühes laavas.”

„Teie ütlesite, et Milde isa on teie mehe vana sõber,” pöördus nüüd ema Leili Küla poole. „Ehk te siis teate ka ütelda, miks ta ometi oma tütrele laskis minööriks minna? Ma siin natuke aega tagasi muud ei saanudki, kui pidin sellele mõtlema.”

„Kas neid naisterahvaid seal kaevanduses siis vähe on, kes juhivad elektrivedureid, töötavad minööridena ja haagivad vaguneid,” vastas Leili Küla naeratades.

Aga Endla Meigas tähenda's väga tõsiselt:

„On hea, kui naisterahval on amet õpitud.“

„Eks ta hea ole muidugi,“ nõustus ema, „aga mul on ikka nagu võõras mõtelda, et naisterahvas teeb tegemist lõhkeainega.“

„Selle mõttega tuleb harjuda,“ arvas Leili Küla.

Nüüd küsis Endla Meigas, kas ema on juba Milde isa näinud.

„Ei, kus mina teda,“ ruttas ema vastama.

„Aga siin tunneb teda peaaegu kogu linn,“ ütles Leili Küla. „Ja mitte ainult sellepärast, et ta on vana, mitmekordselt autasustatud kaevur. Ta on meil kuulus veel oma kuldnokapuuride poolest. Need pole lihtsad laudadest kokkuklopsitud kastid, vaid hoolikalt ehitatud ja värvitud majakesed, millel on kahel pool külgedel aknad, katused plekiga kaetud, korsten peal, lennuaugu all hariliku pulga asemel terve nikerdatud rõdu. Niisuguseid majakesi võite te meil linnas mitmel pool näha. Läänud aastal oli nende ots juba parki ulatunud.“

„Ja kunagi ei puudu niisuguse puuri põhjalaul meistri nimetähed: A. R.,“ lisas omalt poolt Endla Meigas.

„Müüb ta siis neid?“ küsis ema natuke kohtlaselt.

„Oh ei, ta kingib neid,“ vastasid naised üheaegselt. Ja Leili Küla lisas:

„On teda kusagile perekondlikule peole kutsutud, siis on Anton Ristikul üheks kingituseks tingimata kaasas niisugune hoolikalt meisterdatud kuldnokapuur.“

„Vaata!“ tähendas ema heaks kiites, aga ühtlasi selle kõige üle imestades.

„Ja kuidas ta veel oma last armastab,“ ütles Endla Meigas, kui oli natuke aega vaikitud. „Kui kõikidel lastel oleksid sellised isad!“

Sellega puudutas ta valusat kohta oma elus. Ning öelnud nõnda, tõstis taskuräti silmade ette ja läks kiiresti teise tuppa.

„Noh, Endla, valitse ennast tänagi,“ lausus talle Leili Küla.

„Ega ma teiste õnne ei tahagi segada,“ vastas Endla,

oma kurku tõusnud pisaraist kohe jagu saades. „Teised on õnnelikud ja võivad õnnelikuks saada, aga mina enam ei saa.“

Mildel oli õigus, mõtles ema, see naine ei ole teiste õnnele sugugi kade, kuigi ta ise, jah, näib väga õnnetu olevat. Ta ei hakanud pärima, mis on nii suure õnnetuse põhjuseks, vaid küsis osavõtlikult, kuna see näis talle praegu kõige olulisemana:

„Kas teil lapsi ka on?“

„Muidu ma ei räägikski,“ vastas Endla Meigas.

„Veel aastat paar tagasi oli Lembit nii korralik inimene,“ ütles Leili Küla. „Mis asi ta sisse siis nii järsku läks?“

„Lembit on nõrga peaga inimene,“ arvas naine. „Kui sai rajooniülemaks, ei kannatanud see pea enam kõrgust välja. Hakkas end võimuga hellitama; koduski oli kohe näha, et inimene on uhkeks läinud, enam ei tea, mis ta õieti on või kelleks ennast peab.“

„Jah,“ arvas ema otsekui Endla lohutuseks, „siingi nüüd noored inimesed algavad oma elu ja on õnnelikud, aga kes seda ette teab, kuidas nad teineteisega läbi saavad.“

Aga Leili Küla ütles:

„Ei tea, Endla, ehk on siin sinulgi omajagu süüd; võib-olla hakkasid sa oma elu ja head läbisaamist liiga muretult võtma. See pole ka hea.“

Anton Ristik ei meisterdanud oma jõudeajal mitte ainult hoolikalt välja töötatud kuldnokapuure, vaid, kui tarvis, tegi ta ka päris korralikku tiseritööd. Puutöö oli temale, kes ta kaevanduses selge pae sisse veemagistraale rajas, puhkuseks ja vahelduseks. Puu oli sõnakuulelik materjal, hoopis sõnakuulelikum kui paas, mida ta kaevanduse veemagistraalides või basseinides iga päev puuris, lõhkas ja kühveldas, ikka kiht kihi järel kuni nelja meetri sügavuseni.

Uks selliseid jõudeaja tiseritöid oli ka see valgeks värvitud köögikapp, millega ta sel hommikul Milde uude koju ilmus. Kui see kapp oli üles toodud ja köögis paigale pandud, võttis ta peast oma kaevurimütsi, millega ta oli niivõrd harjunud, et unustas selle kodus

teise vastu ümber vahetamast, silus käega juukseid ning vaatas alles nüüd naeratades emale. Ja nüpea kui ta seda täidlast maanaist tähelepanelikumalt oli silmitsenud, meenus talle kohe, mida Milde lambilaos luugi all oli rääkinud. Kuid emale ütles ta praegu nõnda:

„Olen kuulnud, et Mihklil on isa ka. Kas see ikka on õige või?“

„Ema ei teadnud kohe, mida vastata. Viimaks küsis ta samuti:

„Kas ta siis teile nii palju on valetanud? Minu teada tal ei pidanud seda paha viga juures olema.“

„Aga tuleb välja, et on?“ ütles Ristiku-isa.

„Ema, kes vahepeal oli lähenenud naljale, tuli nüüd tõe juurde tagasi ning ütles:

„Ei, mis see Mihkel sinna parata saab — vanamees oleks tahtnud kangesti tulla, aga tundis ennast haiglasena.“

„Pagan küll,“ lausus pruudi-isa alles nüüd istet võttes. „Ja mina just lootsin, et saan ometi ka teist taati näha, temaga ka juttu ajada. Jääbki kesiseks see meie tänaõhtune rahvas — Küla ka ei tule.“

„No kuhu tema siis jääb?“ küsis naine kohkunult.

„Eks ikka kaevandusse,“ vastas vanamees. „Tal on seal kanged poisid — Roosaar ja Lepik. Nemad hakkavad täna õhtul oma osavust ja kiirust näitama. Kus siis rajooniülemgi võib sealt puududa.“

„Mis jutt see on,“ ütles Leili. „Alles põrmuke aega tagasi sõidutasid nad meid siia ega rääkinud sellest sõnagi.“

„Mis jutt see on, seda kuuled sa pärast Eduardi enda käest,“ vastas talle Ristiku-isa. Ent kuigi ta seda lausus kaunikesti tõrjuvalt, ei lõpetanud ta ometi sellega, vaid lisas: „Jah, see Roosaar ja Lepik — ma ütlen, et need teevad oma transportöörist veel niisuguse transportööri, et...“

Kuid Leili Küla oli vahepeal mõtelnud midagi muud.

„Noh, küll ta ikka tuleb,“ ütles ta järsku kindlalt ja nähtavasti midagi otsustades. „Ei tea, mis juttu sina siin meile ajad.“

„Vaata, kus on naine, kellel on kindel usk oma mehe

sisse," tähendas Ristiku-isa, vangutas pead ja näis uhkust tundvat sellisest naisest.

"Minu taat jäi kodus lootma," ütles ema aeglaselt sõnu venitades, "et teie, kui mitte enne, siis suvel tulete meile võõrsile."

"Tulen kindlasti," arvas pruudi-isa. "Aga mis sellel teie taadi tervisel viga peaks olema," jätkas ta, otsides kogu aja võimalust, kuidas täita tütre soovi: ütelda emale mõni rahustav sõna. Ta tahtis seda teha märkamatuks, ilma et ema sellest aru saaks, ja nägi, et see polnudki väga kerge. Alles nüüd arvas ta olevat leidnud tee niisuguse mooduse juurde.

"Mina töötan kaevanduses juba rohkem kui kolmkümmend aastat," rääkis ta edasi, "aga tervisel pole häda midagi. Pole ma oma elus arsti juurde veel jalgagi tõstnud, ei haiguste ega muude vigastuste pärast. Need mõned nahakriimustused, mis on olnud, ega's nendest maksa rääkidagi."

"Ja lõhkeainega on teil ka ikka tegemist?" uuris ema ettevaatlikult.

"Jah, ikka, iga päev," vastas talle vanamees. "Kuidas need nelja meetri sügavused veekraavid ja basseinid muidu siis selge pae sisse saab."

Seda öeldes vaatas ta emale otsa, naeratas, ja nagu alati naerdes, tõmbus ta silmade muidu hall värv hari-likult tumedamaks.

"Eks te siis rääkige, kuidas te seda tööd seal teete," ütles ema. "Tean mina siis ka oma vanamehele jutustada."

"Pealtnäha on see lihtne töö," rääkis vana Ristik meeleldi, "aga kui hakkad seda tegema, siis tuleb ette nii mõnigi nõks, mida pead tundma. Nelja meetri peal on kolmteistkümmend kihti ja iga kihi pead sa läbi puurima eraldi, eraldi lahti laskma ja välja viskama. Kuidas sa tead, kus üks paekiht lõpeb ja teine algab? Ega puuril pole silmi peas ja laternaga sa ka ei saa vaadata. Siin peab juba käe sees olema niisugune tundmine. Kui sul niisugust tundmist käes ei ole, siis oled sa veemagistraalis või basseinis nagu pime, sest seda on ainult üks silmapilk, kui puurimine läheb kergeks — siis pole muud, kui jätta kohe järele."

Ema kuulas seda pealtnäha üsna rahulikult, kuid sise-
miselt muutus ta aina rahutumaks.

„Kui on õigesti puuritud,“ jätkas vana Ristik vallatu
rõõmuläikega silmades ning pead veidi viltu kallutades,
„siis pärast, kui oled lahti lasknud ja hakkad välja
viskama, on kraavipõhi sile, labidas käib nagu lauda
mööda. Jah, iga töö juures olgu ikka oma teadmine.
Kolmeteistkümnest kihist on kuues kõige kõvem, see
on nagu klaas, seda kutsutaksegi klaaskihiks. Ja oh sa
poiss, kui sa selle klaaskihi oled läbi puurinud, siis ei
ole muud kui hoia alt — puuraugust kohe viskab vett
välja, purskkaev paugupealt valmis.“

Ema ei suutnud seda kauem kuulata.

„Ja teie lasksite Mildel, oma lapsel, niisuguse töö
peale minna!“ lausus ta tõsise etteheitega isale, Endlale
aga küsivalt otsa vaadates — kus on siin isaarmastus,
millest te ennist rääkisite?

Isa Ristik tõstis käe suu ette. „Ei, ega Milde ei tööta
kaevanduses veemagistraalides,“ ütles ta. „Seda teen
mina.“ Ta vaikis hetke, vaatas emale otsa ja sõnas
naerma puhkedes, nagu oleks ema mure Milde pärast
talle suureks uudiseks: „Ah, teie kardate siis nii kan-
gesti Milde pärast? Oh ei, tema pärast olge kohe üsna
mureta. Minul, võiks ütelda, on mõnikord kardetav töö,
aga näete, pole minugagi pika aja jooksul midagi juh-
tunud. Minööri-amet laavas, kus Milde töötab, ongi
rohkem nagu piigade ja naiste asi.“

8

See, et kaevur Meigas hommikusest vahetusest vii-
masena maa peale jõudis, polnud sugugi juhuslik
nähtus. Ta oli seda varemgi teinud, et viitis aega, jäi
teistest maha ja saabus lambilao juurde siis, kui teised
oma lambid juba ära olid andnud. Ta ei võinud öelda,
et tal oma naljatustega, ehkki need tema arvates olid
vaimukad, neiu Milvi juures edu oleks olnud. Oma
senist ebaedu seletas ta endale sellega, et neiu on aus-
taja, kuid seda asjaolu ta kaugemalt siiski ei arvesta-
nud. Raud läheb tagudes kuumaks, võib-olla õnnestub
temalgi neiu süda kõigest hoolimata kuumaks kütta.

Ta ei kavatsenudki siia kauaks jääda, mõtles vaid mõned naeratused luugist sisse saata ja neiule paar meelitust ütelda, aga enne kui ta selle kõigega valmis sai ja lahkuda oleks võinud, kohtas teda just siin parteiorganisaator Saarmets. Too väljus parajasti arsti kabinetist, heitis pilgu lambilao suunas ja näinud siin Meigast, tuli kohe tema poole. Kui ta ei vaja midagi lambilaost, siis on tal asja minu juurde, mõtles Meigas.

„Ei, ma ei vaja lampi,“ ütles Saarmets, nähes, et Meigas aegsasti lambilao luugist eemale tõmbub. „Ma nägin, et sa siin olid, ja lihtsalt tahtsin sinuga rääkida.“

„Palun väga,“ lausus Meigas viisakusega, mis ei olnud enam kaugel ametlikust jahedusest.

„Ma tahtsin, jah, sinuga rääkida,“ kordas Saarmets Meikale kätt sirutades, „kuid vahest rohkem kui ainult paar sõna. Võib-olla see siin ei ole selleks sobiv koht.“

„Muidugi, ega ta seda ei ole,“ nõustus Meigas, heitis lambilao luugist põgusa pilgu sisse, nägi, et Milvi oli seisatanud riiulite ees, kuhu olid paigutatud lambid, ning kahetses, et oli jäänud siia täna aega viitma. Kui arvesse võtta laavas toimunud kokkupõrget rajooniülemaga, võis eelseisev kõnelus Saarmetsaga talle vaid ebameeldivusi töötada.

„Astu siis enne kojuminekut minu poole sisse,“ ütles Saarmets, vaatas Meigast hetke, oleks seejuures nagu naeratanudki ja lahkus siis lambilao juurest. Kui ta oli ära läinud, mõtles Meigas, et ta peaks nüüd kõigepealt Külaga kokku saama, temaga, kui võimalik, nelja silma all rääkima, nelja silma all sellepärast, et ütelda talle mõni kõva sõna. Ta tundis Küla juba mitugi head aastat, teadis ta olevat tõsise mehe ega oleks arvatagi võinud, et ta on niisugune, kes jookseb iga sõna ette kandma. Nagu selgub, pole ta ikka kellegi mees; susi on, muud midagi. Ja millal ta seda küll juba jõudis, sest Meika teada oli ta vahetusega kogu aja kaevanduses viibinud. Võib-olla, et siis telefoniga vipri juurest. Jah, võimalik küll, et sealt. Noh, oli tal aga sellega tuli takus!

Selliste oletustega läks ta kontorisse, kuid Küla seal ei olnud. Oeldi, et ta olevat just natuke aega tagasi kontorist väljunud, aga kuhu, seda ei teatud. Kontorist

Iläks Meigas kaevandushoone teisel korral asuvasse söögisaali, ei võtnud aga laua ääres istet, vaid jäi seisma puhveti ees, tellides limonaadi. Nagu ta oli arvanudki, polnud rajooniülemat ka sööklas; kõige usutavam, et ta istub praegu parteiorganisaatori kabinetis ja selgitab nende kokkupõrke üksikasju, olles otsustanud ära oodata Meika tulekut. Oodaku siis pealegi, mõtles Meigas, tellis limonaadi, jõi seda aeglaselt ning kahetses, et puhvetis nüüd enam nagu aasta tagasi ei müüdnud õlut. Pudelit paar ära joodud, oleks kindlasti olnud parem vastu võtta peapesu, mis nüüd tuleb. Jälle üks distsipliinirikkumine! Ei, aga mispärast distsipliinirikkumine! Ainult arvamiste lahkuminek, sest tema, Meigas, ei uskunud, et see nurklik laeosa alla langeb. Noh, ja läksid vaidlema. Rajooniülem arvas vastupidist. Millega ta seda üldse tõestada saab, et tema arvamine õige oli? Võimalik, et ta nõudis seda tarbetult. Aga kas ettevaatus on kunagi tarbetu? Vastutustunne inimeste eest. Kuid lõpuks Meigas ju läks, tõi kirka ja lõi rajooniülema poolt ohtlikuks tunnistatud laenurga alla.

Ta ei alustanudki puhvetineiuiga vestlust, jõi oma limonaadipudeli tühjaks ja läks pikemata parteiorganisaatori kabinetti. Teda üllatas see, et Saarmets istus laua taga üksinda, et Küla ei olnudki siin.

„Võta istet, seltsimees Meigas,“ ütles Saarmets tugi-toolile osutades.

„Täna,“ vastas Meigas tüdinenult. Tal ei olnud usku sõbralikkusse, millega parteiorganisaator teda kohtles. Mis tähendab selline armastusväärus, kui sellele hiljem järgneb etteheiteid, peapesu, karm noomitused?

„Ma hakkasin sinule mõtlema juba läinud puhkepäeval,“ algas Saarmets ja nägi, et Meigas naeratab kuidagi virilalt. „Ma ütlen sulle kohe, missugustel asjaoludel,“ jätkas ta pisut kiiremini kui oli alustanud. „Lugu seisab selles, et mul on mõningaid sidemeid põlevkivilinna laste-muusikakooliga. Nimelt on mul seal üks tuttav õpetaja. Nii. See tuttav õpetaja ütles hiljuti, et neil on koolis õpilaskontsert ja kutsus mind seda kuulama. Ma läksin hea meelega. Lihtsalt rõõm oli vaadata, kuidas noored, kümne-aastased poisid ja tüdrukud esinesid viiulil, klaveril ja bajaanil mitme-

suguste paladega paljudelt autoritelt. Kes seal kõik olid: Bach, Tšaikovski, Beethoven, Aleksandrov. Kas sa armastad muusikat?" küsis ta ja jäi järsku vait.

Meigas noogutas hämmeldunult. See kõik tuli talle ootamatult; ta oli kartnud midagi muud. Jah, oleks olnud täiesti loomulik, kui nad koduteel kokku sattudes oleksid hakanud vestlema muusikast.

"Armastan," lausus ta, kui nägi, et Saarmets ei rutanud jätkama. Ning küsis: „Ega sa mind selleks oma kabinetti ei kutsunud, et minuga siin muusikast rääkida? Sissejuhatuses mõnele teisele peatükile tundub see muusikajutt nagu imelikuna. Mis mõte sel on: Tšaikovski ja Bachi juurest järsku kaevanduse ohutustehnikale üle minna?"

Seda öeldes katsus Meigas naeratada, ent see õnnetus tal vaid poolikult ning ta lõi oma pilgu taas lauale.

"Ohutustehnika!" lausus Saarmets, hetkeks millelegi mõtlema jäädes. „Jah, seda sobib rakendada ka mujal kui kaevanduses. Aga ma siiski kutsusin su peaaegu ainult selleks siia, et sinuga muusikast rääkida.“

"Mina ei ole kuigi tänulik kaasvestleja; tunnen muusikat halvasti," tähendas Meigas.

"Ka mina ei ole asjatundja," jätkas Saarmets. „Näiteks tundsin ma Tšaikovski loomingust mõndagi, kuid ta lastele kirjutatud palad olid mulle üsna viimase ajani tundmatud. Kuid ma tulen kohe asja juurde. Nägin seal teiste seas umbes kümne-aastast tütarlast, kes klaveril esitas ühe Bachi menuettidest. Tead sa nüüd, kellest on jutt?"

"Pole aimugi," vastas Meigas.

Saarmets ei jätkanud kohe, viimaks lausus ta:

"See teise klassi õpilane oli Kaja Meigas, sinu tütar!"

Natuke aega kestis piinlik vaikus.

"Kas mina pean teadma, millega ta kooli kontserdil esineb," ütles Meigas viimaks pahuralt.

"Keegi pole seda ütelnud, et sa pead," vastas Saarmets. „Aga et sa seda tahtnud ei ole, siis tõendab see, et sul puudub huvi lapse arenemise vastu. Hakkasid siin ise rääkima ohutustehnikast kaevanduses, aga nüüd võiksite rääkida ohutustehnikast perekonnas. Perekonda tuleb armastada.“

Meigas katsus end vabandada.

„Ei ole ju kõikide väikeste asjade jaoks igakord aegagi,“ väitis ta.

„Kas sa insener Tagasaare lugu tead?“ küsis partei-organisaator.

„Ma ei tea, mida sa nimelt mõtled?“

„Insener Tagasaarel ei ole vähe tööd, peale selle on ta tegev paljudes ühiskondlikes organisatsioonides. Omal ajal, kui ta naine polnud veel haigestunud, kurtis mees mõnikord, et perekonna jaoks jääb tal vähe aega. Meil pole põhjust kahelda, et see nõnda oli. Aga kui ta naine haigestus, ja väga raskesti, nagu sa ise tead, siis äkki leidis ta oma perekonna jaoks senisest poole rohkem aega. Ta on ise sellest rääkinud ja selle üle imestanud. Ta töötab kaevanduses nagu varemgi, ei pannud ühtegi ühiskondlikku kohustust maha ja ometi jätkus tal nüüd korraga aega õppida selgeks autojuhtimine ja pärast seda lugematuiks autosõitudeks, mida ta oma paraneva naise pärast sagedasti hakkas ette võtma. Ma ei mõtlegi eitada arstide teeneid Tagasaare naise ravimisel, kuid ei tohi alahinnata ka mehe hoolt, ta tähelepanu, tema jõupingutusi, mis ta tegi, et naist elu juurde tagasi tuua. Ma olen sageli kujutlenud, mil-
line õnn selles perekonnas võib nüüd valitseda.“

Ta jäi vait. Meigas heitis talle põgusa pilgu altkulmu ning küsis tumedalt:

„Paistab, et see on kõik, mis sa mulle ütelda tahtsid?“

„Ei, veel mitte,“ vastas Saarmets. „Ma tahtsin sult õieti midagi küsida. Mäletad sa päeva, mil sa esmakordselt selle laua taga istusid? Võtsid taskust oma dokumente ja ühes nendega tõmbasid kogemata välja ning pillasid maha tselluloidist nukukese. See oli sää-
rane imetilluke, vaevalt väikese sõrme pikkune. Läksid siis punaseks, vabandasid ennast, ütlesid, et selle oli sulle ilma sinu teadmata taskusse pannud su väike tütar. Ja nüüd ma tahtsingi küsida: kas see oligi tema, keda ma puhkepäeval kontserdil nägin?“

Meigas ei vastanud kohe. Aga kui ta viimaks vastas, oli ta hääl hoopis teiseks muutunud.

„Jah, see oli tema,“ vastas ta aeglaselt ja midagi meenutades.

„Nii,“ lausus Saarmets. „See oli siis ikkagi tema. Mäletan, et sa tookord rääkisid, kuidas ta sind armastavat. See oli õnneliku inimese jutt. Ega ma, jah, sinult muud ei tahtnudki küsida.“

Meigas oli kogu aja kipitanud ära minna. Nagu Saarmets arvas, tõusiski ta nüüd kohe üles ja hakkas lahkuma. Läks ukse juurde, kuid viivitas selle avamisega. Ja siis tuli tagasi ning ütles ootamatult:

„Seltsimees Saarmets, kaevanduses oli mul täna Külaga väike kokkupõrge. Sellepärast ma siin segasingi teile vahele, hakkasin rääkima ohutustehnikast.“

„Ei, Küla pole mulle sellest midagi rääkinud. Arvad sa, et ta sinu vastu õiglane ei olnud?“

„Vastupidi: süü oli minu pool,“ vastas Meigas ja astus kiiresti uksest välja, nagu oleks tal oma äkilisest tundepuhangust piinlik olnud.

9

Lühike talvepäev hakkas lõpule jõudma. Veel ei olnud täiesti pime, kuid juba oli linn lõonud särama tuledest, kui mäemeister Eduard Küla kaevandusest koju läks. Madal tuisk käis poolhämärukes tasase vihinaga üle välja; kitsas lumme tallatud jalgrada oli kohati umbes. Ning vinge, otse vastupuhuv tuul meenutas mäemeistrile, kuidas naine hommikul talle oli soovitanud salli kaela panna. Selles polnud midagi ebatavalist, naine oli seda tihti varemgi teinud. Aga täna hommikul läks ta soovituselt kaugemale, tõi salli, mässis ise selle talle kaks korda ümber kaela, et „tuul kurgu-august sisse ei puhuks“, nagu ta seejuures oli ütelnud, meest hoolitsevalt silmitsedes. Aga tema, Eduard, võttis salli sealsamas kaelast jälle ära, viskas selle naisele üle õla, nagu oleks see mingi nagi olnud, ning ütles:

„Sa käid igal hommikul mu ümber, nagu oleksin ma mõni koolijüts.“

Loomulikult ütles ta seda naljatoonil ja ega nainegi öeldut teisiti võtnud. Vähemalt ei avaldanud ta millegagi, et oleks solvunud. Kuid ometi mõtles Küla nüüd, et oli hommikul käitunud hoolimatult. Mitte seda, et ta

käel nüüd oleks lausa külmetanud, nagu oleks ta kahet-
senud, et tuli välja ilma sallita. Et ta kael külmaga oli
harjunud, see oli hea. Kuid halb oli see, et ta ise oli
naise alalise hoolitsemisega niivõrd harjunud, et ei
osanud seda õieti enam hinnatagi. Elus on asju, mil-
lega peab harjuma, samuti ka selliseid, millega harju-
mine on kasuks. Kuid on ka asju, millega kunagi ei
tohi harjuda, millesse alati peab suhtuma kõigi meelte
erksusega, mida peab alati võtma nagu uut, nagu
midagi niisugust, mis vahetpidamata kasvab ja ajab
noori võrseid. Üks selliseid asju, millega kunagi ei tohi
harjuda, on see tähelepanelikkus ja heasoovlikkus,
mida kaasinimesed teile osutavad. Perekonnas on sel-
leks kaasinimeseks üks abielupooltest, mees või naine.
Aga tähelepanu ja hoolitsemisega, mida üks neist tei-
sele osutab, harjutakse kõige kergemini just siin, ja
siin toob see kaasa kõige raskemaid tagajärgi, on kõige
lubamatum ja ohtlikum.

Teel koju olid Küla mõtted perekonnast alati kõige
erutavamad. Ta teadis end kodus oodatavat ning ta
kujutlus ruttas ette, oli kodus ammu enne teda. Täna
algas ta oma mõtlemisega perekonnast keset lagedat
välja ja jõudis sellega valmis pargis, kust kolm hele-
dasti valgustatud koduakent talle selgesti kätte paist-
sid.

Ta läks kiiresti läbi pargi, astus üle maantee ega
hakanudki minema põiktänavat kaudu ringi, vaid sumas
elumaja ukseni otse läbi sügavat lund täis aia, kust
talvel ei käidud.

Ta oli õigesti arvanud, et naine on juba kodus. Kodus
oli ka poeg Toomas, kuue-aastane „mees“, nagu ta
ennast ise nimetas, õieti vähe aimates, kui suur kiitle-
mine see on. Nõnda oli Küla oma kojusaabumist kujut-
lenudki: naine avab ukse ja enne veel kui nemad jõua-
vad sõnakestki teineteisele lausuda, võtab Toomas ta
põlvede ümbert kinni ja hakkab hoogsalt midagi sele-
tama. Selline uudis, mida isa sisseastumisel ja taltsu-
tamata hooga peab jutustama, leidub Toomal alati.

„Toomas, ära tee sääsest elevanti,“ ütleb isa talle
mõnikord, kui oli Tooma jutu ära kuulanud. See on nal-
jakas lause, ajab kangesti naerma, sest kuidas sa sää-

sest elevanti teed, ja kui hakkadki tegema, siis on see veelgi naljakam. Toomas ei saa veel hästi aru, mida selle lausega öelda tahetakse, ning see vajab siis pikki seletusi, mis, kui aega on, võivad välja jõuda väga kaugel, mõnikord koguni teistele planeetidele. Täna ei räägi Toomas midagi sellist, mille kohta võiks öelda, et ta sääsest elevandi teeb. Tema ise ei käi veel koolis, ent kooli elust võtab ta osa vanema venna kaudu, kes õpib juba keskkoolis. Ta teab igal õhtul, missugused hinded Hugo päeval sai, ja enamasti jookseb ta nendega isale vastu, päästab valla oma uudiste tulva.

„Isa, tead isa, tead,“ hoidis kuue-aastane „mees“ praegugi isa põlvede ümbert kinni ja rääkis peaaegu hingeldades: „Meie Hugo sai täna ajaloos nelja. Õpetaja oli teda kaks korda järgemööda küsinud; eelmine kord sai viie, aga nüüd pandi neli. Ema ütles, et Hugo jäi muretuks, ei arvanud, et teda jälle küsitakse. Mis sina arvad, kas jäi muretuks?“

„Eks ta siis muidugi jäänud,“ vastas isa pojale. „Ja kus see võrukael nüüd ise on?“

„See võrukael, see võrukael,“ kordas poiss naerdes, „see võrukael ise läks tehnikaringi koosolekule.“ Ning ta hakkas kirjeldamatu vaprussega seletama, mida keskkooli X-b klassi tehnikaringi koosolekul täna arutatakse, kuid takerdus ja jäi hetkeks mõttesse. Seda üürikest mõtlemisaega kasutades ütles isa, nähes Tooma käes juba tuttavat noodiraamatut: „Noh, hea küll, hea küll. Lase ma räägin nüüd emaga ka mõne sõna.“

„Oota, oota veel, isa,“ hakkas Toomas seepeale isa jalgade ümber ägedasti keerlema, käeshoitavat raamatut kõrgel hoides. „Millal me kahekesi laulma hakkame?“

„Teine ootab kogu aeg, et tuled koju ja hakkate seltsis „Väikest kaevurit“ laulma,“ tähendas Tooma ema.

„Selle kiire asjaga on aega,“ vastas isa Toomale ja sai alles nüüd mahti oma vattkuue ära võtta.

„Kas see polnudki sulle üleliia?“ küsis naine kõrvalt, vaevumärgatava naeratusega suunurkades.

„Ei,“ jäi mees tõsiseks. Ja natukese aja pärast: „Leili, kas sa hommikul solvused?“

„Sinu puhul ka solvuda saab,“ vastas naine endise naeratusega.

„Miiks?“

„Eks see ole mulle juba teada, missugune põikpea sa selles asjas oled.“

„Põikpea?“ küsis mees kahtlevalt. „Palju õigem oleks, kui ütleksid, et olen aeglane, minu pärast kas või venivillem.“ Ta jäi naise ette seisma, pani käed talle õlale ja lisas: „Näe, peaaegu kaksteist tundi hiljem hakkas mul kahju, et sinu hommikusele hoolitsusele sõrad vastu ajasin.“

„Kojutulekul alles?“

„Just!“

Hetk vaikust, siis tähendas naine:

„Siis kui külmavalu käes oli?“

Küla nägi, et naine seda öeldes muigas. Ning samuti muiates vastas aeglaselt:

„Ei, lausa külmavalu see just ei olnud, aga mis seal salata, niipalju ta kurgualust ikka kõditas, et sinu häid hoolitsevaid käsi meelde tuletas.“

Naine vastas talle tänuliku pilguga.

„Nüüd peavad need hoolitsevad käed aga sulle laua katma,“ arvas ta siis, küsides kohe naljatades: „Või ei söö sa enne pulmaminekut, nagu see meil vanasti maal kombeks oli?“

Ta võttis mehe käed oma õlgadelt, pigistas neid randmeist, surus nad siis äkilise liigutusega alla ja tahtis ise eemalduda, ent mees ütles:

„Kuhu sa tormad? Istume natuke, mul on sulle midagi ütelda.“ Ning kui nad olid teineteise kõrval diivanil istet võtnud: „Sa pead täna Mihkli ja Milde pulma üksinda minema.“

Naine asetas käed sülle, langetas neile pilgu, ohkas ja lausus siis: „See on siis ikka õigus, mis Ristiku-isa rääkis?“

„Sa juba tead. Jah, transportööri ülekandjate Roo-
saare ja Lepiku algatus.“

Naine jäi mõttesse. Natukese aja pärast küsis ta:

„Mis algatus neil jälle seal on? Sellest pole ju kuigi palju aega tagasi, kui nad oma transportööri kahekesi

hakkasid ümber paigutama. Kuidas nad seda edaspidi mõtlevad teha — üksinda või?”

„Ei, seda mitte,“ vastas mees ja hakkas jutustama, et nende novaatoritel Roosaarel ja Lepikul on välja töötatud midagi kiirmeetodi-taolist. Töötavad edaspidigi kahekesi, aga loodavad sama töö ära teha poole kiiremini. Kui nad oma asja tõesti läbi viivad nõnda, nagu kavatsesid, siis paneb see kogu kaevanduse kihama, on tõukejõuks tööviljakuse tõstmisel terves põlevkivibasseinis.

Naine läks lauda katma, paludes meest edasi rääkida. Kui Küla lõpetas, oli naisel toit laual. Ning siis ta ütles:

„Saan sinust praegu aru ja arvan, et olen sind varemgi mõistnud. Ma ei ole nurisenud, kui sa isegi puhkepäeviti varahommikul kaevandusse lähed. Ainult mõnikord, kui on tuisanud või sadanud, olen ma sind tagasi hoidnud.“

„Pea, pea,“ ütles mees, nähes, et naine on muutunud korruga väga tõsiseks. „Meil ei tuiska ega saja kunagi.“

„Kus meil?“

„Meil kaevanduses on alati ühesugune hea ilm,“ vastas Küla, kuid nägi kohe, et naine ei lase oma tõsist meeleolu segada.

„Sinu südameasjaks on ju alati olnud tööviljakus,“ jätkas ta, „ja sellepärast ei mõtlegi ma täna nurinat tõsta või sind keelama hakata, aga noh, või mis ma sellest parem räägin.“

„Mis aga seal siis veel on?“ küsis mees. „Kui kord alustasid, siis pead ka lõpetama.“

„Söö nüüd, söö,“ sundis naine. „Sul pole võib-olla niipalju aegagi, et mind ära kuulata. Ja minulgi on varsti aeg hakata end pulmaminekuks korraldama.“

Nõnda öelnud, kutsus naine Tooma enda juurde ja hakkas lapsega tegelema, nagu ei läheks talle maailmas enam miski muu korda. Küla vaatas naist vaikides, nägi ta juba hallinevaid juukseid ja katsus asjata mõistatada, mis takistas ta naist praegu rõõmus olemast. Kui imelik, mõtles ta. Just siis, kui sa kõige paremate kavatsustega koju tuled, läheb midagi viltu, tekib arusaamatus, tuleb ilmsiks lahkeli, millele sa ei oska lähenedagi. Ta lõpetas söömise, tõusis üles ja läks

sõnalausumata riidenagi juurde. Naine nägi, kuidas mees seal sigareti läitis ja siis arupidavalt seisatas. Naise ilme oli mõtlik, ta suured sinihallid silmad praegu isegi nukrad. Ent see ilme muutus sedamaid, kui nägi meest varnast seekord esimesena mitte mütsi võtvat nagu alati, vaid kätt salli poole sirutavat. Seda nähes ilmus naise näole taas lõbus muie ning samas ta tõusiski püsti ja läks mehe juurde.

„Olgu kuidas on,“ ütles ta, „aga kõigepealt on see ikkagi naljakas.“

„Mis asi?“ küsis mees salli käes hoides ja naise poole pöördudes.

„See, et sa täna salli kaela paned,“ vastas naine. „Vaata,“ jätkas ta, „kui sa koju tulles minu käsi headeks nimetasid, siis olin ma selle tunnustuse eest tõsiselt rõõmus. Jah, kuid ma olin seda ainult niikaua, kui selgus, et sa pulmatuleku asemel täna õhtul pead tagasi kaevandusse minema.“

„Sa ei lubanud ju nuriseda,“ meenutas Küla.

„Ega nurisegi,“ vastas naine. „Ainult et siis sain äkki aru, et sinu tähelepanelikkus minu vastu pole otsekohene, et sul oli sellega oma eesmärk. Tahtsid vist minu üksinda minekut kergemaks teha. See tegi mind nukraks: mind ei ole tarvis meelitada.“

„Mõtled sa seda praegugi?“ küsis mees.

„Jah, ainult et nüüd paistab see mulle juba naljakana — see, et sa sellega nii kaugele lähed.“

Küla ei pannud salli kaela.

„Paha lugu,“ ütles ta seda ikka käes hoides. „Väga paha. Paistab, et oleme elanud tuima elu. Utled paar südamlikumat sõna ja oledki silmakirjatseja. Mis eesmärk!“ jätkas ta kella vaadates. „Ma ei tahtnud sind meelitada, mul oli oma jutuga siiski tõsi taga. Tuul vilistas ja vingus kõrva ääres, kui tulin üle umbetuisanud lagendiku. Ja korraga oli mul seal niisugune tunne, et tulen vallakoolist. Minu koolitee oli pikk, mitte nii nagu meil siit üle tänava. Ma olin suur poiss ja palitu oli mulle väikseks jäänud. Sellepärast läksin ma ühel talvehommikul kooli pintsaku väel, tegin emasüdamele haiget. Noh, kas selles on midagi halba, et ma siis korraks mõtlesin sulle nagu — emale.“

Naise silmad muutusid rõõmsaks. „Mis halba siis selles on,“ ütles ta. „Ei teeks paha, kui teie, mehed, sage-damini nõnda mõtleksite.“ Ning salli mehe käest ära võttes: „Anna siia, ega sina ei oska teda kaela panna. Sina oled ju selle üsna ära unustanud.“

10

Endla Meigas teadis oma kogemustest juba ette, et ta ei tunne end seltskonnas kuigi hästi. Kui mitte arvestada mäemeister Küla ja kahte transportööri ülekandjat Roosaart ja Lepikut, olid Meikad kõige viimased saabujad. Ristiku-isa võttis neid esikus vastu ja ütles, et neid olevat oodatud juba mõninga kartusega, et nad võivad tulemata jääda. Tubadest kostis raadiomuusikat ning selle sekka pulmaliste naeru ja jutusuminat. Endla Meigas, kes kõike seda kuuldes tegi pingutusi, et unustada oma isiklikud mured ja tusapõhjused, pidi Ristiku-isa sõnade juures ometi jälle mõtlema, kuidas palju ei puudunudki, et nad tõepoolest oleksid tulemata jäänud.

Viimasel ajal läksid nad enne küllaminekut harilikult kodus tülli, ent täna ei juhtunud midagi niisugust. Lembit tuli kaevandusest tujutuna ja sõnakehvana, ütles oma pea valutavat ja heitis kohe pikali. Ta näis süngena ning naine ei seganud teda. Nõnda möödus kogu õhtupoolik ja alles pool tundi enne kutsutud aega tegi Lembit, kes muidu nii meelsasti seltskonnas viibis, vastumeelse otsuse pulma minna. Pulmamajja olid nad tulnud teineteise kõrval vaikides, kuid nüüd oli võimatu edasi mornitseda, ning Endla ütles end naeratama sundides:

„Äärepealt oleks meie tulemine jäänudki tulemata — minu mehekese pea hakkas ju valutama.“

„Noh, siis lähme aga seda haiget pead arstima, läheme aga arstima,“ lausus Ristiku-isa Lembitul käe alt kinni võttes, kavatsusega teda tuppa juhtida. Kuid Lembit soris taskuis, viivitas. Viimaks leidis ta oma kammi üles.

„Pole enam väga vigagi,“ lausus ta siis juukseid üle

pea kammides ja hakkas rääkima, et ta pea olevat täna kaevandusest tulles tõepoolest valutanud. Ristikuisal polnud põhjust selles kahelda, aga Endla ei uskunud seda peavalu. Tema arvates oli see Lembitul muidu niisama võetud jutt, et oma tujutuse tõelist põhjust varjata. Kuid see väljamõeldud peavalu oli pisiasi selle kõrval, et viimasel ajal on kogu nende käitumine väljaspool kodu võlts. Kodus tülitseti, käidi ringi pahuratenä, kuid võõraste ees oldi sunnitud armastusväärset, nagu oleksid nad kõige õnnelikumad inimesed. Selline teesklemine oli Endlale vastik, sellise osa etendamine raske. Nad olid nagu näitlejad, kelledele kiiduavalduste asemel sai osaks tagaselja naer, pilge, paremal juhul haletsus, mis aga polnud vähem alandav.

„Palun!“ ütles Lembit naisele väga viisakalt, lastes tal ees astuda. Nõnda algab see täna, mõtles Endla lootusetult. Polnud midagi raskemini talutavat kui selline kometimäng, pealegi inimeste ees, kellele su eluvead naunii juba teada on. Sellepärast siis muutus Endla süda palju kergemaks, kui ta pulmaliste seas nägi inimesi, keda ta ei tundnud. Võõrastega on kergem, nemad ei tea vahet teha, mis sinu juures on teesklus, mis loomulik.

Kohe Endla ja Lembitu sisse astudes eraldusid pruut ja peigmees külalistest ning tulid neile vastu. Lembit vaatas pruuti imestunud, ei suutnud uskuda, et tema ees seisab seesama Milde, keda ta oli harjunud nägema kaevanduses minöörina. lõhkeainepaun kaelas. Nüüd oli ta rietatud valgesse maani ulatuvasse kleiti ja seisis Mihkli kõrval saledana ning otsekui oma õnnest pikemakski kasvanuna.

„Ma kuulsin, et kellegi pea juba valutab,“ ütles Mihkel, olles õnnitlused vastu võtnud.

Lembit põikles vastusest kõrvale.

„Ja kuidas sina end täna tunned — peigmehe seisuses?“ küsis ta, juttu mujale viies.

„Mis seal salata, veidi raskevõitu ta ju on,“ tunnistas Mihkel avameelselt. „Vähemalt nii kaua, kui külalised kained on.“

Oelnud nii, heitis ta kõrvalt pruudile pilgu, täis kelmikust, ja ohkas ülemeelikult.

„Oh sa vaene!“ haletses teda Milde. „Ja seda kõike minu pärast.“

„Jah,“ ohkas Mihkel veel kord ning jätkas selgitavalt: „Ma ei oska ju kuigi kaua tõsine olla, Milde aga kinnitab mulle kogu tänase õhtu, et ma lobisema ei hakkaks — sugulased maalt kuulevad, saavad halva mulje.“

Peale peigmehe ema oli Milde ja Mihkli pulma sõitnud teisigi kolhoosnikuid. Nendest võiks kõigepealt nimetada pruudi lelle Mart Ristikut, kes istus jändrikuna ja liikumatuna oma kuivetanud naise kõrval. Kolhoosist olid ka need kaks keskealist ja täidlast naist, kes praegu Mihkli emaga juttu ajasid. Nende jutt oli asjalik, ja pärast teretamist võttiski Endla nende eakate, temale võõraste naiste läheduses istet. Lembit jäi esialgu püsti seisma, kuid Endlale näis, et teda kiskus noorte poole, kes olid koondunud toa teisele poolele. Raadioaparaadi juures istus Karl Luhtam, temast ühel pool Tanja Zernova, teisel pool Milvi Sall. Ristiku-isa pakkus kõikidele suitsu. Kõige viimaks peatus ta venna ees, kes oli mittesuitsetaja, sulges seal portsigari ja küsis vennalt, jätkates külaliste tulekuga katkenud juttu:

„Noh, kuidas siis sinuga jäi? Kuidas kolhoos sinust viimaks jagu sai?“

Mart Ristik, Antonist vanem vend, vaatas kõrvalistuvale naisele, veeretab suuri, kohmakaid põidlaid aeglaselt teineteise ümber ja ütles oma elukaaslasele:

„Eks sa räägi nüüd edasi, kui kord otsa lahti tegid.“

Kui ta sealjuures poleks ise naeratanud, siis oleks ta madala ja kähiseva hääle järgi võidud otsustada, et ta on pahane.

„Ma räägin siin jah oma vanamehest,“ ütles naine, pöördudes Endla kui uustulnuka poole. „Läinud aasta varakevadel, veel lumepõlves, anti talle kui vanemale mehele kolhoosis tööks viljaredelite valmistamine. Seda tegi ta nii suure hoolega, et kui tuli kätte seemendamise aeg, ei saadud teist selle töö juurest kuidagi ära. Kutsuti külvitööde juurde, ei Mart lähe; kord vabandab end vanadusega, teine kord tal jälle jalad haiged — seemendagu temast nooremad inimesed, seal

on tarvis kärmemaid jalgu. Aga kui traktor tuli seda meie Kerisemäge kividest puhastama — sa, Anton, ju tead küll, missugune see oli, üks raudkivi teises kinni —, siis oli vanal Mardil jalgu küll all. Ei olnud teisel enam vanadust ega kiiret nende viljarede-
lite tegemisega, muudkui kantseleisse esimehe juurde ja seal palved lahti, et määratagu teda ka kivikoristajate brigaadi.”

„Sellest ma saan aru — elupõline kännu- ja kivijuurija,” naeris Ristiku-isa.

„Küll sai seal käristada,” lausus Mart Ristik vennale otsa vaadates. „Nüüd kasvab Kerisemäel rukis ja Kerisemägi ise on niisugune, et sellest võib kombain üle sõita. Mis sina siis müttad teha? Ikka maa all oma kraavides ja basseinides?”

„Jah, ikka enamasti, aga vahel harva ka laavas. Kuid see rohkem nagu puhkuseks; seal ei oska labidatki õieti käes hoida — peaks raskem olema.”

„Noh, paega igavesti harjunud,” ütles vend Mart arusaavalt. „Pensionile pole veel läinud?”

„Oleksin võinud minna juba paari aasta eest, aga ei taha,” vastas Ristiku-isa. „Ma olen ju ka spets, noored õpivad minu juures ametit — las õpivad selgeks. Mis mees ma siis enam olen, kui pensionile jään. Ei, vanadusele ma veel alla ei vannu. Tohoo hullu, kapitalistidele kõlbas puurida käsitsi, ja nüüd, nõukogude ajal, kus sul elekter ees ja taga on, pane töö maha! Ei seda ole. Homme, Mart, läheme me sinuga linna, ma näitan sulle, mis meil siin tehakse. Sa võib-olla mõtled, et siin veetakse ainult „põlevat”. Ega see vale ole, põlevat veetakse siin ka, autod veavad ja rongid veavad, aga nüüd voorib vahetpidamata linnast läbi autosid, mis veavad puha mulda. Need autod tulevad heinamaalt, sõidavad staadioni plangu tagant läbi, keeravad Spordi tänavale ja siis polegi enam palju maad tühjale maatükile gaasivabriku kõrval. See tühi maatükk on täis vanu lahtise kaevanduse kraave ja seal tühjendavadki autod endid. Sinna, kust nad tulevad, kaevatakse tiik, sinna, kuhu nad oma mullakoormad puistavad, istutatakse juba sel kevadel park. Las see saab enne val-

mis, las kasvab suureks, eks siis hakkame rääkima vanadusepäevadest."

"Liiga palju tahad sa endale elupäevi, olgugi, et su tervis hea on," tähendas vend Mart.

Lembit Meigas tõi tooli ja istus oma naise kõrvale. Noored raadioaparaadi juures rääkisid luulest. Noh, see Karl Luhtam tegeles ise ka luuletamisega, olles mõnini-gad neist kohalikus ajalehes juba avaldanudki.

"Kui isa ükskord pensionile läheb," ütles Milde kelmikalt, "siis pühendab ta end juba täielikult ehitustegevusele."

"Soo-oh!" hüüatas vend Mart, võttes seda juttu sõna-sõnalt.

"Usu sa tema kilkamist," ütles Ristiku-isa. "Tema arvab minu nokitsemist kuldnokapuuride kallal. Aga kas teist keegi on ka mõtelnud, kui õnnelikult inimene oma vahekorra selle linnuseltsiga on korraldanud?"

"Kuidas — õnnelikult?" küsis Luhtam.

"Ega ta ole ju alati elumajade juures pesitsenud," jätkas Ristiku-isa. "Oli aeg, kus ta oli metsalind, aga siis olid suured laaned täis vanu õõnsaid puid, mis kevaditi nagu ootasid selle linnu tulekut. Siis aja jooksul hakati metsa teisiti majandama, metsaraiet laiendati, puid ei lastud enam metsas jalapeal kõduneda. Minge metsa ja otsige sealt veel vanu õõnsaid puid. Kas pole see siis ühe küsimuse õnnelik lahendus: inimene oma moodsa metsamajandamisega jättis ta puuõõntest küll ilma, kuid oli talle juba aegsasti võimaldanud ümberkolimise õueaedadesse."

"See on ju peaaegu samasugune lugu nagu mesilastega," arvas Mart Ristik. "Eks needki putukad elanud kõigepealt ikka metsades."

"Seda küll," möönis Ristiku-isa. "Aga mesilastega seisab inimesel mure alles ees. Vaata et siin tuleb teadlastelgi veel peamurdmist ja mõtlemist. Hiljuti lugesin ajalehest, et põldsinepi tõrjeks on leiutatud mürkaine. Võetakse kätte ja pritsitakse terved põllud põldsinepi õitsemise ajal mürgise vedelikuga üle. Taimed see ei hävita, aga muudab ta sugutuks, ja mõne aasta pärast on su põllud põldsinepist puhtad — vana, elupõline

põllumehe unistus. Jah, aga tuleb valvas olla, et me sellega mesilasi ei hävitaks."

"Kallis äi, sinu mure on liialdatud," ütles Mihkel. "Nagu läinud suvel..."

"Jäta, kui võid," hüüdis Ristiku-isa.

Aga väimees nähtavasti ei võinud jätta.

"Me sõidame autoga," jätkas ta naerdes. "Mesilane lendab lahtisest aknast sisse ja ei saa enam välja. Pane kiiresti pidurid peale ja pea kinni, et loomakest välja lasta. Äärepealt et oleksime veel kilomeetri või paar tagasigi sõitnud — me tõime ta ju oma tarust kaugele."

"Rumal, Mihkel, — see oli koguni herilane," ütles Milde.

"Kas oli või?" küsis Mihkel niivõrd kohkunult, et kõik hakkasid naerma.

"Noh, nüüd läheb koeruseks," ütles Ristiku-isa käega lüües. "Mis te veel siis teete, kui olete natuke aega lauas istunud?"

Mihkel vaatas kella.

"Ehk asumegi juba lauda," ütles ta. "Mine tea, milal nemad sealt kaevandusest tulevad."

"Minu vend arvas, et neil kulub transportööri ümberpaigutamiseks vähemalt kolm-neli tundi," ütles Tanja Zernova.

Vladimir Zernov, Tanja vend, oli soonimismasinist ning töötas samas laavas, kus Roosaar ja Lepik, oli nendega samas vahetuses.

"Jah, ega alla seda, ennem rohkem," arvas Ristiku-isa.

"Paneme vähemalt kuus tundi," tähendas Meigas. "Annab neil sellegi ajaga pingutada."

"Ja mis sina, Leili, arvad?" küsis nüüd pruut.

Leili ei vastanud kohe.

"Ei tea, ehk aga tulevad üsna varsti," lausus ta viimaks ilmega, nagu teaks ta midagi, mida teised veel ei tea.

Luhtam tõusis püsti ja soovitas kaevandusest telefoni teel järele pärida. Nagu võiski arvata, jäi rajooni-ülema telefon sel kellaajal tummaks, kuid viipri juurest said nad teateid ning need teated lausa üllatasid.

Roosaar ja Lepik, öeldi sealt, olevat transportööri ümberpaigutamist alustanud kell üheksa ja kaksteist minutit hiljem olevat juba peaaegu kogu mehhanism olnud lahti monteeritud.

Tekkis vaikus, mida katkestas Ristiku-isa, kes ütles:

„Jaa-jah. Paistab, et need poisid tulevad täna suure võiduga maa alt välja.“

Karl Luhtam aga rebis vaikides oma taskuraamatust paar lehte välja ja hakkas hoolega sinna midagi kirjutama.

„Karl luuletab!“ hüüdis nüüd Milvi, ning käsi plaksutades: „See on tore.“

„Jah, see on tore, et ta vahel ka teistele laule teeb,“ tähendas Lembit. „Mitte ainult sulle.“

„Midagi ma ei luuleta,“ lausus Luhtam, kui oli kirjutamise lõpetanud. „Ma kirjutan ainult seda, mis mõne tunni pärast on juba tegelikkus.“

Seda öeldes ulatas ta taskuraamatu lehed Leili Küla kätte, paludes Leilit asetada need lauale Roosaare ja Lepiku kohtadele. Aga enne kui Leili seda tegi, luges ta ühelt lehekeselt: „Meie kuulus novaator, transportööri ülekandja Roosaar,“ ning teiselt sedasama Lepiku kohta.

Kui mäemeister Eduard Külalt küsiti, milles seisab tema rajooni suur edu, see, et tema juhtimisel olev rajoon sotsialistlikus võistluses korduvalt üleliiduliselt on tulnud esikohale, siis ruttas ta kiitma oma rajooni kaevurite kollektiivi, ütles, et tal on kõik teadlikud ja tublid mehed. Kui seesama küsimus esitati aga mõnele tema rajooni kaevureist, siis selgus vastupidine: kaevur ei rääkinud tublist kollektiivist, kuid väitis, et rajooni edukas töö on tingitud tublist rajooniülemast. Nendest kahest teineteisele vastukäivast vastusest polnud raske tuletada veel ühte tööviljakust soodustavat tegurit, nimelt seltsimehelikku läbisaamist ja üksmeelt, mis brigaadis valitses.

See üksmeel omas suurt kasvatuslikku mõju uustulnukaile, avaldades ilmekalt selles, kuidas kollektiiv

lahendas töö juures ettetulevaid lahkkelisid. Alles hiljuti juhtus laavas arusaamatus elektrilambiga. Ühest laavast teise üle minnes võtavad koristuskaevurid lambid kaasa. Kuid samal ajal asuvad laavas tööle toestajad, soonimismasinist ja puurijad. Puuriija Elgas, oma ala eesrindlik töömees, tuli laavasse, keeras oma lambi tühja valgustuspeessa ja hakkas puuri korda seadma. Kuid veidi aja pärast keeras üks koristuskaevureist ta lambi välja, jättes mehe pimedusse. Selles polnud midagi imelikku; inimene pidas võõrast lampi eksikombel omaks, ja Elgas ütles rahulikult:

„See on minu lamp.“

„Jah, see on tema lamp,“ lausus üks toestajaistki.

„See on tema lamp,“ kinnitas soonimismasina masinist Vladimir Zernov, noor mees, õppekombinaadi kasvandik, kes parajasti oma masinat laavasse manööverdas.

Peab oletama, et sääraseid arusaamatusi oli varemgi juhtunud. Koristuskaevur keeraski Elgase lambi tagasi ja kogu arusaamatus oleks olnud likvideeritud, kui ta ühtlasi poleks kuuldavale lasknud vihjet, nagu tahaks Elgas tema lampi omastada. Ning nüüd vallandus laavas torm. Vladimir Zernov, alati vaikne ja endassesüvenenud nooruk, sööstis esimesena arusaamatuse kohale. Siia ruttasid ka teised: koristuskaevurid, kes olid laavast alles lahkumata, toestajad. Kahtlustava vihjetegija naerdi välja, puistati üle etteheidetega. Ning kõiki üllatas sealjuures kirglikkus, millega Zernov, see ikka nii vaikne noormees, kahtlustaja hukka mõistis.

„Kuidas sa julged seda inimest kahtlustada? Kuidas sa tohid? Kuidas sa võid seda?“ Need olid küsimused, üks kirglikum kui teine, mis Zernov kahtlustajale esitas, kuni see häbistatuna tagurpidi ja oma laavakaaslaste naeru saatel strekki taganes ning sealt sõnagi lausumata teise laavasse läks. See oli juhtunud kõigest paar päeva tagasi.

Sel õhtul, mil Roosaar ja Lepik pidid demonstreerima transportööri ümberpaigutamise kiirmeetodit ja mäemeister Küla läks aegsasti ettevalmistatavasse laavasse, oli Zernov juba seal. Ta oli kahekümne viie aastane

noormees, kuid ta nägu näis olevat noorem, selle ilmes oli veel midagi lapselikku ja õrna. Ta kükitas oma masina juures, mis nägi välja nagu suur ristkülikukujuline kilpkonn. Mäemeistrile, kes Zernovi hiljutise väljaastumise tunnistajaks oli olnud, näis praegugi uskumatuna, et see vaikne nooruk tookord nõnda leegitsema võis minna. Oli alati rahulik, aga näe, kui teist ilma põhjuse ta süüdistama hakati, siis võttis see tasa-kaalukas iseloom tuld, plahvatas teise kaitseks nagu lõhkeaine. Selline kirglikkus Zernovi juures oli Külale esialgu tundmatu ning tundus kuidagi võõrastavana, ent see tuli sellest, et ta Zernovi hästi veel ei tundnud. Kui ta hiljem vaatas, kuidas Zernov töötas, ning mõtlema hakkas, kuivõrd kiiresti see noormees oli omandanud soonimismasinisti kutse, sai ta sellest kirglikkusest väga hästi aru, mõistis, et selline kirglikkus on Zernovi üks loomuomadusi.

„Sul on hea masin,“ ütles Küla Zernovi juures peatudes. „Sõidab igakord ise uude töökohta.“ Zernov mõistis, mida mäemeister sellega ütelda tahtis, tõusis püsti ja lausus naeratades:

„Noh, kraaptransportööri ümberpaigutamine ei võta tulevikus ka enam palju aega. Mis te arvate, seltsimees rajooniülem, missuguse ajaga nad selle ümber paigutavad?“

„Saab näha,“ vastas mäemeister.

„Ma arvan, et nad teevad seda kolme tunniga,“ tähendas Zernov.

„Kolm tundi. Ei, seda on vist palju,“ arvas Küla. „Nad loodavad kiiremini teha.“

„Jah, nende juures kiirus loeb,“ möönis Zernov. „Mina lugesin täna veel kord läbi kõik instruksioonid soonimismasina kohta, võrdlesin seda oma töökogemustega ja leiutasin tõe, et peab töötama aeglaselt, kui tahetakse kiiresti edasi jõuda.“

„See on juba rahvatarkus,“ arvas Küla.

„Kuid minu töö juures peab see paika,“ vastas Zernov. „Niipea kui ma paasi märkan, vähendan kohe keti kiirust — muidu hambad murduvad ja lõikekett jääb kinni. See aga raiskab juba palju aega.“

Puurimismasin hakkas tööle, meenutades oma täri-
naga niidumasinat. Rääkides isekeskis kõrgendasid
toestajad häält. Zernov kükitas taas oma masina juurde
ja Küla astus piki laavat edasi, mõõtes pilguga toestiku
tihedust, uurides lage, kontrollides, kas laava põrand
on puhas, kas kahele poole kraaptransportööri, mis
enne ümberpaigutamist lamas nagu varjusurmas, pole
jäetud vedelema suuri paekive. Ta jõudis oma kontroll-
käigu lõpetada parajasti selleks ajaks, kui transportööri
ümberpaigutajad ja peainsener laavasse tulid. Ta oli
laava tagumises otsas ega rutanudki sealt enam ta-
gasi, kuna just siit Roosaar ja Lepik alustasidki oma
tööd.

Tagasaare vaatas kella.

„Üheksani on veel paar minutit aega,“ lausus Küla.

„Siis võib veel lobiseda,“ arvas Lepik erutusest üle-
meelikuna, kuid ei leidnudki midagi enam ütelda.

Roosaar oli rahulik.

„Lähema kahe tunni jooksul kavatsen ma rääkida
ainult kümme sõna,“ lausus ta flegmaatilise huumoriga.

Täpselt kell üheksa langetas Lepik hetk varem sel-
leks üles tõstetud kangi ja päästis valla transportööri
pingutuspea. Siis ulatas ta kangi oma seltsimehele,
taganes mõned sammud ja juba kükitaski kraapketi
lahti võtma. Seda tehes oli tal varuks haamer, ent ta
hoidus seda kui hädaabinõu kasutamast. Ainsa liigu-
tusega tõmbas ta ligi kolme meetri pikkust ketiosa enda
poole, lõgistas keti liitekohti, sõrmitseks neid, sai kätte
ühenduspead ja oligi sedamaid jälle jalul. Nüüd tõu-
kas ta lahtivõetud ketiosa jalaga eemale ja kükitas juba
hetke pärast uue, eelmisest umbes kolme meetri kaugu-
sel asuva liitekohaga juures. Näis, et inimese sõrmedesse,
kes nõnda töötab, peab olema koondunud kõik ta viis
meelt.

Kui Lepik keti esimeselt liitekohalt oli lahti võtnud,
asus tööle ka Roosaar. Kõigepealt viskas ta lahtivõetud
ketiosa eemale, siis lõi kangiga täpse hoobi ja Roo-
saar pani pealmisele kraaplülile kahelt poolt käed
külge, ajas selle enda ees otseti püsti, heitis pea järsu
nõksatusega kuklasse ja viskas raske metallplaadi
pealtnäha kerge liigutusega kõrvale. Hiljem Roosaare

ja Lepiku tööd meenutades imestas Tagasaare, et nende tööleasumise momendist alates ei kuulnud ta laavas esialgu midagi peale keti lõgistamise ning üksteisele järgnevate kangilöökide. Transportööri ümberpaigutajate töö täpne jälgimine nõudis kogu tähelepanu koondamist. Ja ometi ei tabanud peainsener alati momenti, mil Lepik keti ühenduspoldid laava pörandale asetask. Ta oli siis pilgu kas kellale heitnud või mõne sõnaga Küla poole pöördunud.

Ainult üks kord ei tahtnud ühenduspolt end kätte anda ja Lepikul tuli tarvitada haamrit. Ta lõi korra, teise, kolmanda... Ta lõgistas ketti, kuid sellestki polnud praegu kasu. Arvatavasti oli kett siinkohal muljuda saanud. Tuli lüüa veel kord, veel kord; hoobid järgnesid üksteisele hoogsalt ja kiiresti. Nüüd peaks ta juba püsti tõusma, keti eemale tõukama. Iga närv Lepikus tunnetas sekundite kulgemist, tal oli neist kahju nagu päevadest. Ta jalad olid juba minemas, kuid ta ei pääsenud paigast. Ent mõtteid ei pidanud miski, vastupidi, neid kihutas keegi tagant. Talle tundus, et need üleaurused haamrilöögid kajasis laavas häbistavalt. Eh, see kraapketi vasakpoolne lüli!

Kui haamrilöögid hakkasid kajama, seisis peainsener ja Küla Roosaare juures. Enne kui nad sealt Lepiku juurde jõudsid, tõi kümne-kaheteistkümnes löök lahenduse ning nüüd nägid nad Lepikut uue liitekoha juurde jooksmas, et kaotatud sekundeid tasa teha. Ta punapõskne nägu oli nüüd nagu kuuma ahju paistel.

Roosaarel oli pealmine kraapketi ja pealmised kraapülid ära tõstetud, kuna Lepik oli lahutanud juba kogu kraapketi, nii pealmise kui ka alumise, kui Tagasaare jälle kella vaatas.

„Kaksteist minutit,“ ütles ta Külale.

„Kaksteist minutit ja mitte ainsatki sõna,“ vastas Küla.

„Hea koostöö ei vaja palju sõnu,“ ütles Tagasaare, meenutades, et hommikul olid lubanud mehed pealmise kraapketi lahti võtta ja kõrvale visata kümne minutiga. Nad ületavad endid, mõtles ta, jälgides töö edaspidist käiku ja tänase õhtu kestel mitte esimest korda kahetsedes, et ta polnud lubanud naisel kaevandusse tulla

Mirt oleks siin kahtlemata end hästi tundnud, kuna ta oma haiguse ajal harjus liikumist samastama eluga, liikumatust ja paigalseismist aga surmaga.

Üks tööoperatsioon järgnes teisele.

Suurte rullikute ja kangi abil paigutasid mehed transportööri ajuri ümber viie minuti jooksul. Varem tegi seda neli meest ja neil kulus selleks rohkem kui pool tundi. Algas mehhanismi kokkumonteerimine ta uues asupaigas.

„Hea koostöö ei vaja palju sõnu,“ oli tähendanud peainsener. Roosaar ja Lepik vajasid sõnu alles siis, kui asusid kontrollima uude asupaika maha pandud mehhanismi. „Vaata liini!“ hüüdis nüüd Roosaar.

„Sul jääb tarvitada veel ainult kaheksa sõna,“ naeris Lepik.

See oli hea märk: meestel oli sooritatud vähemalt pool tööd, ent nende hoog polnud sugugi raugenud. Kraaplülid kandsid nad uude asupaika kahekesi. Ka seda tööd tegid nad vaikides. Harva kostis nüüd laavast üksikuid sõnu.

„Lasemel!“ ütles Lepik. „Veel üks nõks!“

Transportööri kokkumonteerimine ta uues asupaigas lähenes lõpule. Tagasaare ja Küla vaatasid kella. Ka nemad olid kogu selle aja kestes vähe rääkinud.

„Paistab, et neil kulub kõigest poolteist tundi,“ tähendas nüüd Küla.

„Täidavad normi tuhande kahesaja protsendi ulatuses,“ vastas peainsener. „Vaevalt seda enam kiiremini saab teha. Homme anname kaevanduses välja välklehe.“

Kui töö lõppes, oli kell kakskümmend viis minutit üheteistkümne peal.

„Valmis,“ ütles Roosaar, järsu nõksatusega pead selga lüües, nõnda nagu ta oli teinud seda kaheksakümnenelja-kiloseid kraaplülisid kõrvale tõstes ja nagu Tagasaare oli näinud hommikul teda oma kabinetis tegevat, kui ta seal lubas transportööri ümber paigutada kahe ja poole tunniga.

Vladimir Zernov jättis oma masina seisma ja liitus õnnesoovijatega.

„Kallid seltsimehed,“ ütles ta mõlemaid transportööri

ümberpaigutajaid kaelustades, „õnnitlen teid edu puhul! Sellest tekib kaevanduses terve liikumine.“

Kuid sel hetkel ei teadnud veel keegi Zernovi panusest sellesse liikumisse. Alles mõnikümmend minutit hiljem selgus, et sel öösel soonis ta oma abilisega seitsmekümne meetri pikkuse laava ühe tunni ja viiekümne seitsme minuti jooksul.

12

Sel ajal kui Lepik ja Roosaar kaevanduses transportööri ümberpaigutamise olid lõpetanud, hakkasid pulmamajas kajama laulud. Kuid ei laulnud veel kogu seltskond. Ristiku-isa nimetas laulunurgaks seda lauaosa, kus Karl Luhtam istus kahe noore neiu vahel. Tema lauanaabriks oli ühelt poolt Milvi Sall, teiselt poolt Tanja Zernova. Ja peamiselt nemad olidki laulu algatajaks. Otse selle lauluüritava kolmiku vastas istus Lembit Meigas oma naise kõrval. Ta ei tundnud end ikkagi veel kuigi hästi.

Karl Luhtam kallutas pea kord ühe, kord teise neiu poole, rääkis nendega midagi tasakesi, lükkas siis oma blondid juuksekahtud harali sõrmedega üle pea ja alustas hoogsalt:

Kes neist teab, kuis kõik see algas,
noormees vaikis, neiu salgas,
juhtus, mis peab juhtuma,
läki pulmi pidama.

Neiud löid kohe kaasa, hakkas laulma ka noorpaar. Ristiku-isa, samuti lauldes, tõusis püsti, tõstis klaasi ja hoidis seda käes niikaua, kui laul oli lõppenud. Siis laskis ta oma pilgul ringi käia, peatas selle Lembitul ja ütles paljutähendavalt:

„Noh, Lembit!“

Nagu laulu ajal, vaatas Luhtam nüüdki Lembitule oma naervate ja vahete-vahel jälle nagu imetlevalt küsivate silmadega otsa.

„Noh, Lembit!“ ütles temagi ja tõstis klaasi.

„Noh, Lembit!“ hüüdsid sedasama ka neiud Luhtami kõrval. Laulavad kaasa iga viimase kui sõna, mõtles Lembit mitte just heatahtlikult, sundis end lõbusaks ja pöördus ülestõstetud klaasiga noorpaari poole.

„Noh, Milde, noh, Mihkel!“ hüüdis temagi, tähelepanu endalt mujale juhtides. See õnnestuski tal päris hästi, sest nüüd viis peigmees jutu Luhtamitele, arvates, millest laulus räägitakse, et juba mõne kuu pärast võidakse sedasama laulu Luhtami ja veel kellegi teise kohta laulda. Milvi Sall tõmbus näost punaseks ja seda nähes hakkas Tanja käsi plaksutama. Ning sel ajal, kui seda teemat hakati edasi arendama, võttis Luhtam oma lauanaabri käevangu ning alustas uut laulu.

„Laulge poisid, laulge neiud,“ laulis ta ning suunas nagu eelmiseги laulu ajal oma unistava pilgu Lembitule. Aga sedasama tegi nüüd Tanjagi. Lembit püüdis lauljate pilke vältida, kuna ta neile ei suutnud samasuguse puhta pilguga vastata. Ta vaatas Milvi ja Tanja lauluks avatud noori suid, nende helevalgeid hambaid, nooruslikku sära nende silmades, ega vabanenud kuidagi piinlikust tundest, et need noored seal teispool lauda naeravad tema üle, haletsevad teda ta süнге ja tõsise meeoleolu pärast.

Kohe pärast kõnelust Saarmetsaga, või õigemini juba selle kõneluse haripunktil hakkas teda rõhuma raske tunne, et tema ning ta perekonna õnne kohal ripub samasugune ohtlik, iga silmapilk variseda võiv laenurk, mille puhul tal laavas Külaga oli sõnelus olnud. Pulma tulles uskus ta, et see raske tunne siin ära kaob või vähemalt oma teravuse kaotab. Ent see tunne püsis edasi, muutus siin veelgi teravamaks. Milleks oli Saarmetsal ka tarvis kõigest sellest rääkima hakata just täna? Ja miks läks ta oma jutuga nii kaugele, tungis sellistesse üksikasjadesse nagu see tselluloidist pisinukuke, mida Lembit enam õieti ei mäletanudki, kuid mis meeldetuletatuna hinges kohe tekitas piinavat valu. See valu kasvas lakkamatult ja meenutas nüüd Lembitule ühte tülihetke kodus, mille tunnistajaks oli olnud Kaja. Laps harjutas klaveril, ent vanemaid jälle tülitsemas kuuldes langes ta küünarnukkidega klahvidele; ta väikesed õlad hakkasid ägedasti vappuma.

Kohe pärast esimesi viinaklaase tekkis Lembitus protest kõige selle vastu, mis teda keelas täna rõõmus olemast. See protest ulatus kaugemalegi: ta nimetas oma tundepuhangut Saarmetsa kabinetis nõrkuseks, tundis sellest praegu häbi, arvas, et see polnud mehele sobiv, ja tahtis seda unustada. Selle kõige tõttu tundis ta, et peab veel jooma. Ning kui lõppes laul, mida praegu lauldi ja mille laulmisest ta osa ei võtnud, tõstis ta ise klaasi, pöördus Ristiku-isa poole ja hüüdis:

„Noh, Anton!“

„Jah, mis seal norutada,“ vastas talle pruudiisa, kellel polnud aimugi kõigest sellest, mis teise hinges toimub.

Lembit jõi teisi ootamata oma klaasi tühjaks ja ütles Luhtamile:

„Kui oled mees laulma, siis laula ka üks niisugune laul, mis ikka laul on.“

„Tead paremaid, siis lase aga tulla,“ vastas Luhtam.

„Laula,“ hüüti mujaltki.

„Hakkab vedu võtma,“ tähendas Ristiku-isa vennale, kes ta kõrvalt istus. Tal oli sellest siiralt hea meel: mis pulmad need on, kui kõik pole rõõmsad, ei laula.

„Mina laulan, teie toetate?“ küsis Lembit.

„Ikka toetame,“ lubas Ristiku-isa.

„Jah, näidake oma kunsti ka,“ ütles tema vend Mart.

Kuid Luhtam oli teisel arvamisel.

„Eks näe,“ lausus ta tagasihoidlikult. „Võib-olla, et toetame, aga võib-olla, et ei toeta ka.“

Kuid sugugi head ei lootnud sellest Lembitu naine. Ta katsus meest laulmisest tagasi hoida, puudutades manitsevalt ta põlve, vaatas teda kõrvalt pilguga, mis oli keelav ning murelik. Ja seepärast ei hakanudki Lembit endale laulukaaslast otsima Endlas, vaid pöördus kohe täidlase kolhoositari poole, kes istus temast vasakul. Laul, mille esimesi sõnu Lembit oma naabrile sosis-tas, oli kolhoositarile tuttav. Ta mäletas, et seda lauldi tema nooruses, aastat viisteist tagasi.

„Viisiga ehk saan hakkama, kuid ei mäleta enam kõiki sõnu,“ sosistas ta Lembitule. „Eks või katsuda.“

„Sõnad — väike viga,“ arvas Lembit. „Mina laulan sõnu selgesti, teie ajage joru julgesti. Peaasi, et teil on hea hääl; kuulsin, et laulate nagu primadonna.“

Kolhoositar, kellel tõepoolest oli hea hääl, meelitatuna komplimentist, mida ta kolhoosi kunstilise ise-tegevuse laulukoori liikmena kelleltki polnud kuulnud, köhatas hääle puhtaks ja hakkas pingutatult meenutama laulu sõnu. Ometi ei jõudnud ta nende meenutamisega kuigi kaugele, kui ta naaber juba laulu alustas. Viisist mäletas seda laulu ka Ristiku-isa — palju aastaid tagasi oli seda laulukest perekondlikel pidustustel laialt lauldud. Ning ta liitis kohe ka oma hääle laulukesega, mille esimesed read olid väheütlevalt süütud. Kuid siis tuli refrään ning see muutis kogu süütu laulukese kahemõtteliseks ja nilbeks.

Refrääni laulmisel meenus kolhoositarile kogu laulukese olemus. Ta ei laulnud seda lõpuni, lõi häbi pärast näost punetama ja tõstis käed hämmeldunult silmade ette. Ka Ristiku-isa katkestas laulmise, ning Lembit jäi üksinda. Talle selle laulukese kahemõttelisus ja nilbus oligi trumbiks, millega oli lootnud üllatada. Kuid välja käinud esimese ja mitte veel kõige kangema trumbi, üllatus ta ise sellest järsust meeoleu muutusest, mida kogu seltskonnas nägi toimuvat. Inimeste näod jahe-nesid, tõmbusid kinnisteks ning hiljem ei suutnud Lembit kaua aega unustada momenti, mil kõikide pilgud temast ära pöördusid, muutusid põlastavaiks. Sellest hoolimata püüdis ta edasi laulda, ent ainsa hetke jooksul puhkes kogu seltskonnas pahameeletorm. Ristiku-isa vaatas lauasolijaid murelikult: oli juhtunud midagi rumalat, millele ta teadmatuses oli ise kaasa aidanud.

„Kas see on kellegi laul!“ hüüti. „Meie ei vaja sääraseid laule.“

„See laul teeb häbi!“ ütles ema.

„Häbi!“ kostis mujaltki.

Täidlane kolhoositar Lembitu kõrval tõusis püsti. Ta oli ikka veel hämmeldunud, ta nägugi õhetas veel.

„Lubage, et ma tulen teie juurde,“ pöördus ta teisel pool lauda istuvate noorte poole. Ta võeti rõõmuga vastu. Ja siis ütles Mihkel Lembitule rahustavalt:

„Noh, näitasid oma kunsti ja kukkusid haledasti läbi. Tuleb välja, et meil pole sellist kodanlikku nilbust tarvis.“

„Hea küll, kukkusin läbi!“ hüüdis Lembit. „Teie ei salli mind oma seltskonnas — võin ära minna.“

„Tähendab, et oled siis solvunud, ei tahagi sellest õpetust võtta?“ küsis Mihkel imestunult.

„Ja kuhu sa lähedki?“ küsis naine. „Me lubasime lapsele enne hommikut mitte tulla.“

„Ükskõik kuhu,“ vastas Lembit naisele ega mõtelnudki pulmamajast lahkudes koju minna. Tal polnud mingeid kavatsusi, kuid tundis, et teda oli solvatud, et ta ei saagi enam talitada teisiti, kui peab siit ära minema. Ta võib hulkuda hommikuni ka mööda tänavaid, võib minna kaevandussegi, võib veeta selle poole ööd jaamas istudes, — peasi, et ta ei jää enam siia, kus teda nõnda häbistavalt oli koheldud. Nii ta mõtles, ent kus ta pärast pulmamajast lahkumist end kujutleski, kõikjal jälgis teda raske tunne varitsevast hädaohust. Ning ta mõtles tahtmatult jälle kõnelusele Saaremetsaga, talle meenus tselluloidist pisinukuke, ta nägi taas küünarnukkidega klahvidele laskunud tütre vapuvaid õlakesi, ja kõik see, millest ta alles äsja oli tahtnud vabaneda, võttis teda veelgi piinavamalt pih-tide vahele.

Ta ei saanud sellega hakkama, et oleks lahkunud. Pidid aga kulges omasoodu. Vahejuhtum nilbe laulukesega oleks nagu juba ammugi olnud unustatud, ainult neiud teisel pool lauda hoidusid talle otsa vaatamast.

Aga nüüd ütles Milde:

„Karl, ära unusta oma lubadust — sa pidid meie pulmas luuletama.“

Karl tõrkus, kuid viimaks pidi alistuma üldisele pealekäimisele. Ta tõusis laua ääres püsti, silus juukseid ja algas, Milvi poole pöördudes:

„Sa mulle lambi annad, sinu pilk mind saadab, kui lähen kaevandusse...“

Tema deklamatsiooni katkestas äge uksekella helin.

„Noh, need on nüüd nemad!“ ütles Ristiku-isa ja läks ust avama. Natukese aja pärast tuli mäemeister Küla transportööri ümberpaigutajate Roosaare ja Lepiku saatel tagasi. Mäemeister, kes polnud tilkagi viina suhu saanud ning keda kainenena nähti alati tõsisena ja kes-

kendatuna, pöördus nüüd laudkonna poole, lõi oma pikad käed laiali ja ütles tujuküllaselt:

„Lubage tutvustada — meie novaatorid Roosaar ja Lepik!“ Ning sedamaid Tanja juurde minnes: „Sinu vend Vladimir soonis täna öösel laava kaevanduses ennekuulmata ajaga. Luba õnne soovida!“

„Elagu meie novaatorid!“ kostis pulmalaudkonnast. Kõik tõusid püsti ja ootasid, kuni uustulnukad oma kohtadele olid asunud. Kostis järjest elagu-hüüdeid novaatoreile.

Ka Lembit oli juba mitu korda kaasa hüüdnud, kui ta viimaks naise poole pöördudes ütles:

„Endla, ma arvan, et me ei lähe siit enne hommikut.“

„See on hea,“ vastas naine, kogu selle õhtu kestel esimest korda tõsiselt rõõmsaks muutudes. Ja kuna ta juba sellestki ütlusest tundis ära oma endise Lembitu, võttis ta mehe käsivarrest kinni ja pigistas seda kergelt, küsides:

„Tunned sa siis nüüd ennast nagu sõprade hulgas?“

Mees noogutas nõusolevalt, kallutas siis naisele lähemale ja lausus tasahääli:

„Tunnen, et mul on sulle palju rääkida.“

„Nagu varem, alles paar aastat tagasigi,“ ütles naine.

Kui Lembit tundis, et tal on naisele palju rääkida, siis tekkis see kõigepealt vajadusest ütelda talle midagi head. Ta polnud kaua aega sellist vajadust tunnetanud ja muutus sellest rahulikuks.

Aga nüüd hakkas rääkima ema. Ta istus Milde kõrval, Roosaare ja Lepiku vastas. Oli neid vaadanud kogu aja vaikides ja ütles nüüd:

„Kui te siia lauda istusite, tuletasin ma meelde, kus ma teid varem olen näinud. Nüüd saan aru küll, et te olete ju needsamad noormehed, kes päeval siin käisid. Tulite nagu tuld tooma! Kuhu te siis nii kangesti ruttasite?“

„Käisime suusatamas,“ vastas Lepik. „Jah, emake, treening.“

„Nojah,“ möönis ema. „Noored inimesed! Läksite ära, ma ei saanud aega mitte sedagi teile öelda, kuidas mul oli hea meel sellest, et elate siin nagu üks pere.“

Sedamoodi te ju ütlesite. Kui Mihkel tuli kaevandusse — sellest on juba mitu head aastat —, siis kodus vahel sai muretsetud, et ei tea, kuidas ta seal võõraste inimeste keskel . . .“

„Ema naeratas ja jäi vait. Nüüd näis see muretsemine talle naljakana.“

„Kas ema südant tunnend sa,“ deklameeris Luhtam tasahääli, kuna ema sõnadele oli järgnenud vaikus. Selle katkestas Roosaar.

„Ka mina pean midagi ütleva,“ algas ta. Ning ta tõusis püsti, tänas austava vastuvõtu eest, kuid arvas, et saab asjast aru nii, et siin on kõigepealt ikkagi pulmad, aga mitte novaatorite austamise õhtu.“

„Siin on mõlemad koos,“ hüüdis Mihkel. Kuid Roosaar ei lasknud end eksitada.

„Asi on sellepoolest halb,“ jätkas ta ikka püsti seistes, „et meie, keda te nii austavalt vastu võtsite, tulime tühjade kätega. Kogu päev kulus . . .“

„No mine jutuga,“ hüüdis Ristiku-isa, laskmata tal edasi rääkida. „Istu ja ära mitte räägigi enam. Tohoo imet! Või nemad tulid tühjade kätega! Ei, see pole õige; te tulite siia suure kingitusega meile kõikidele. Töövõidud . . . Ei ilma nendeta pidutseta ega peeta pulmi.“

„Aga need töövõidud ise?“ küsis Roosaar. „Neid ei saa ühe ega kahe arvele kirjutada. Need on võimalikud selle tõttu, et me siin mitte ainult ei ela, vaid ka töötame nagu üks pere. Hommikul lubasime peainsenerile, et paigutame transportööri ümber kahe ja poole tunniga. Meil kulus selleks tund aega vähem. Läksime laavasse ja leidsime sealt puhta põranda, ei ühtegi paetükki, kas või tantsi. Kogu brigaad, mäemeister, Mihkel siin — kõik nad aitasid meile kaasa.“

Kui Roosaar oli lõpetanud, küsis Küla:

„Ja mis te siis enne meie tulekut siin tegite? Teil ehk jäi midagi pooleli? Kui nii, siis muudkui jätkake.“

„Karl just hakkas oma luuletust lugema, kui te tulite,“ ütles Milde.

„Jätka, Karl!“ hüüti mitmelt poolt.

„Meie ootame!“ hüüdsid novaatorid nagu ühest suust. Ja Karl tõusis taas, silus juukseid, algas uuesti:

Sa mulle lambi annad, sinu pilk mind saadab,
kui lähen kaevandusse hommikul;
lamp valgustab, su pilgust soe on mul,
ja elavaks mu kätes kivid muudab...

Veel enne kui Karl lõpetas, puhkes vaimustatud käte-
plagin. Ja siis oli kõigil tunne, et pidu nüüd alles õieti
algabki.

1952

SISUKORD

Kodukäija	3
Väljapressija	24
Õnne suurus	40
Piitsa matused	76
Noor aednik	94
Taluteenija Marta	107
Minu nuga	117
Õnnestunud külv	133
Tee sillutamine	164
Pidulik sündmus	244

Эрни Яанович Крустен
ПОХОРОНЫ КНУТА
На эстонском языке
Иллюстрации В. Толли
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja *E. Priidel*
Kunstiline toimetaja *H. Vitsur*
Tehniline toimetaja *H. Veber*
Korrektorid *L. Visnap* ja *I. Roots*

Ladumisele antud 6. V 1957. Trükkimisele
antud 18. IX 1957. Paber 54 : 84, 1/16. Trüki-
poognaid 19,5. Formaadile 60 : 92 kohaldatud
trükipoognaid 16. Arvutuspoognaid 16,11.
Trükiarv 14 000. MB-05879. Tellimise nr. 826.
Trükikoda „Punane Täht“, Tallinn, Pikk
tänav 54/58.

Hind rbl. 5.85

Rbl. 5.85

A-21776

III

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00382337 6